

Археолошки институт
Грађа број 11

**СОФИЈА ПЕТКОВИЋ
МИЛИЦА ТАПАВИЧКИ - ИЛИЋ**

КАСНОАНТИЧКО УТВРЂЕЊЕ
HORREUM MARGI

LATE ROMAN FORTIFICATION
HORREUM MARGI

БЕОГРАД
2020

Издавач
Археолошки институт, Београд

Publisher
Institute of Archaeology, Belgrade

За издавача
Миомир Кораћ

For Publisher
Miomir Korać

Рецензенти
Мирјана Санадер
Ивана Поповић
Милоје Р. Васић

Peer reviewers
Mirjana Sanader
Ivana Popović
Miloje R. Vasić

Превод
Милица Тапавички - Илић

Translation
Milica Tapavički - Ilić

Цртежи
Милица Тапавички - Илић
Марија Јовић
Јелена Котлајић

Drawings
Milica Tapavički - Ilić
Marija Jović
Jelena Kotlajić

Израда планова
Катарина Илић
Дарко Зарин

Plans
Katarina Ilić
Darko Zarin

Фотографије
Софија Петковић
Вељко Илић
Милоје Р. Васић
Мирко Пековић
Радован Петровић

Photographs
Sofija Petković
Veljko Ilić
Miloje R. Vasić
Mirko Peković
Radovan Petrović

Техничка припрема
Вељко Илић

Typesetting
Veljko Ilić

Штампа
Digital Art Company Beograd

Printed by
Digital Art Company Belgrade

Тираж
150

Number of copies
150

Ова књига је штампана уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
This book has been printed with financial support of the
Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia

ISBN 978-86-6439-056-9
ISSN 0354-1967

САДРЖАЈ

Увод	11
Археолошка истраживања римског утврђења <i>Horreum Margi</i>	23
Керамика	73
Керамичке лампе	121
Стакло	131
Фибуле	147
Предмети од метала	157
Предмети од кости и рога	177
Предмети од камена и печене земље	185
Камена пластика	187
Закључак	205
Summary	215
Библиографија	235
Табле	251

ПРЕДГОВОР

Ова књига настала је на основу археолошких ископавања утврђења римског града *Horreum Margi* у периоду 1986-1990. године, која су у сарадњи спровели Археолошки институт и Војни музеј у Београду. Истраживања су нагло прекинута 1991. године неочекиваним почетком грађанског рата у СФР Југославији, који је, нажалост, трајао све до 1999. године. У овој ситуацији, истраживачи су се посветили анализи резултата краткотрајних ископавања и археолошких налаза. Ипак, у очекивању наставка истраживања, деценијама је изостала финална публикација резултата добијених на основу ископавања 1986-1990. године.

Коначно, ауторке књиге, једна од њих млада археолошкиња – почетница, а друга студенткиња археологије у време ископавања, одлучиле су да у целисти објаве ова истраживања, повезујући их са претходним ископавањима римског утврђења *Horreum Margi*, као и заштитним истраживањима Завода за заштиту споменика Крагујевац из 2018-2019. године.

Надамо се да ће ова књига барем делом осветлити историју једног од малобројних градова Горње Мезије, да ће бити корисна истраживачима ове провинције, пре свега због прецизно елабориране типологије керамичких посуда из утврђења, као и стратиграфско-хронолошке анализе хоризоната живота.

Књига Античко утврђење *Horreum Margi* настала је уз подршку и помоћ великог броја колега. Посебно се захваљујемо др Милоју Васићу, научном саветнику Археолошког института у пензији, руководиоцу археолошких истраживања утврђења *Horreum Margi* 1986-1990. године, на константној подршци и саветима, као и идентификацији монетарних налаза.

Такође, захвалност дугујемо Јадранки Кавајин - Мундрић, руководиоцу истраживања од стране Војног музеја, Драгану Ћирћу, секретару Заједнице за културу СО Ћуприја, археолошком тиму, који је учествовао на ископавањима: Дарку Зарину, Ивани Бодулић, Весни Манојловић, Михаилу Ђорићу, Милицы Тодоровић, Снежани Чернач, Снежани Топић, Даници Милошевић и Катарини Илић.

Посебну захвалност дугујемо и почившој др Љиљани Бјелајац, научној сарадници Археолошког института, која нас је усмеравала током обраде керамичког материјала и формирања типологије керамичких посуда из *Horreum Margi*; др Мирку Пековићу, кустосу археолошке збирке Војног музеја на фотографијама налаза из *Horreum Margi*, који се чувају у овом музеју; пок. Радовану Петровићу, кустосу археолошке збирке Завичајног музеја у Јагодини, на фотографијама предмета из Ћуприје, који се чувају у овом музеју; Даници Милошевић - Јовић, кустоскињи археолошке збирке музеја *Horreum Margi* у Ћуприји, што нам је омогућила приступ и фотографисање налаза из овог музеја; мр Деани Ратковић, музејском саветнику Народног музеја у Београду, која нам је омогућила приступ и фотографисање предмета из оставе сребрних предмета са Црног Врха; Марији Каличанин – Крстић, археолошкињи Завода за заштиту споменика културе Крагујевац, која нам је љубазно уступила документацију са заштитних ископавања, којима је руководила 2018-2019. године.

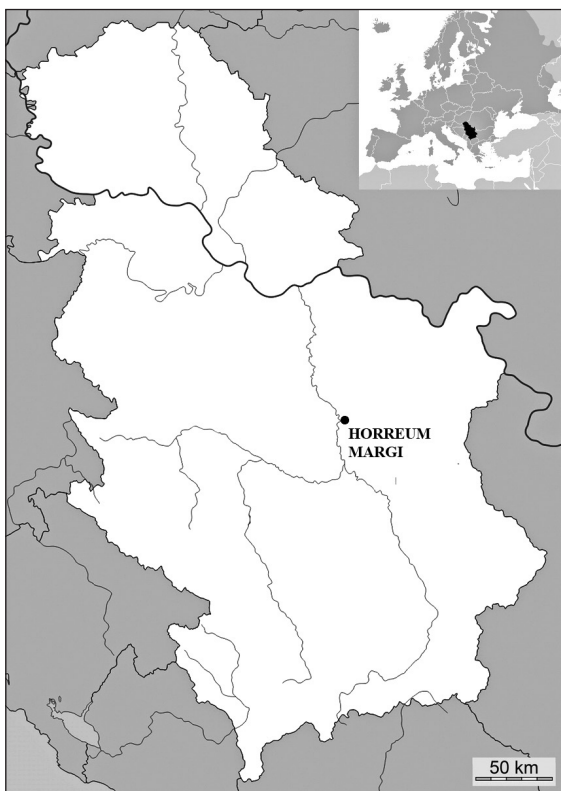
У Београду, маја 2020. године.

Софија Петковић

Милица Тапавички - Илић

УВОД

Horreum Margi се налази се у средњем Поморављу, на десној обали Велике Мораве. Над грађевинама овог значајног римског утврђења и насеља данас лежи град Ћуприја, скривајући његов сјај и величину. (карта 1)

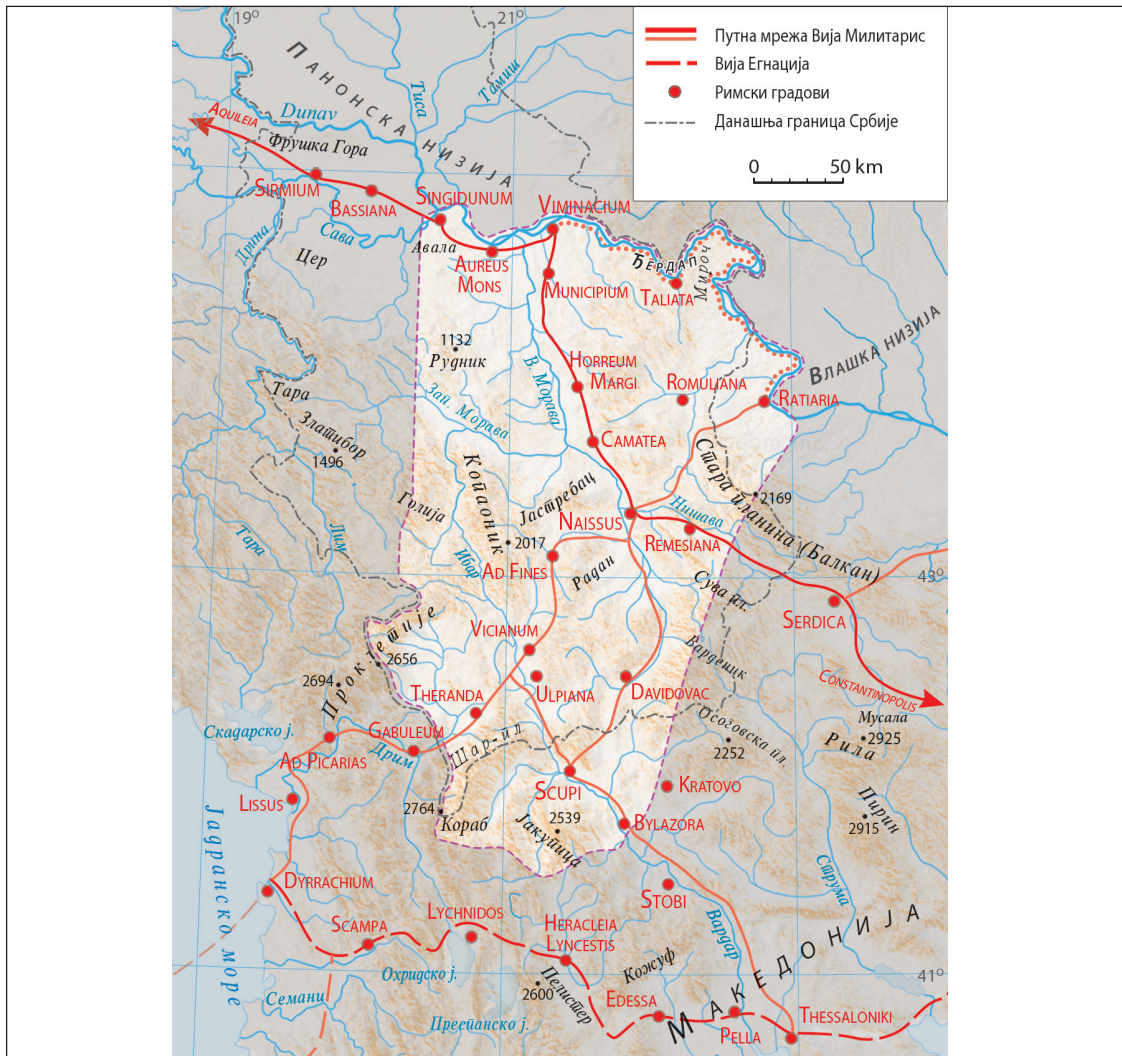

Карта 1. Положај *Horreum Margi*-ја у Србији
Map 1. The position of *Horreum Margi* within Serbia

Сингидунума (*Singidunum*) и Виминацијума (*Viminacium*), спуштала ка *Horreum Margi*, потом настављајући ка југу до Наиса (*Naissus*). У Наису се налазило средокраће Балкана и једно од најважнијих раскршћа Римског царства, путева који су спајали Дунавски лимес на северу, Босфор на истоку, Егејско море на југу и Јадранско на западу.¹ *Horreum Margi* је, такође, био важна спона између градова на Дунавском лимесу Горње Мезије, који су се развили око легијских логора Сингидунума (логор легије *III Flavia*) и Виминацијума (логор легије *VII Claudia*), затим Маргума (*Margum*), на ушћу Велике Мораве у Дунав, и економских центара у унутрашњости ове провинције, Наиса (*Naissus*), Улпијане (*Ulpiana*) и Скупа (*Scupi*). (карта 2)

Геостратешки положај града *Horreum Margi* одредио је његов развој и судбину. Он је подигнут у средишту римске провинције Горње Мезије (*Moesia Superior*), која је и сама заузимала централну област Балканског полуострва, окружена провинцијама Панонијом (*Pannonia*) на северу, Дакијом (*Dacia*) и Доњом Мезијом (*Moesia Inferior*) на истоку, Македонијом (*Macedonia*) на југу и Далмацијом (*Dalmatia*) на западу. Међутим, још више га је обележила позиција на две важне аксијалне комуникације: воденој, речном току Велике Мораве, Маргуса (*Margus*), и копненој, путу *Via publica*. Римска јавна цеста је у Горњу Мезију улазила са севера, из Паноније, затим се преко легијских логора на лимесу,

1 Petrović 1979, 20 – 22.

Карта 2. Положај *Horreum Margi*-ја на античком путу од *Singidunum*-а до *Scupi*-ја
 Map 2. The position of *Horreum Margi* on the ancient road from *Singidunum* to *Scupi*

Иако за сада не постоје историјски ни археолошки подаци о насељу аутохтоног становништва, које је претходило римском *Horreum Margi*, може се претпоставити његово постојање. Томе у прилог говори вишеслојност насеља на ушћу Раванице у Мораву од римског периода до данас, као и праисторијски хоризонт живота констатован археолошким ископавањима у римском утврђењу.²

О времену настанка римског утврђења и насеља на ушћу Раванице у Мораву судимо на основу писаних историјских извора.³ Први помен *Орреа* међу градовима Горње Мезије потиче од Птоломеја, иако треба претпоставити постојање старијег *civitas peregrinae* на истом месту. У римским итинерарима, на путу *Viminacium – Naissus*, на 56. или 61. миљи, означен је *Horreo Margi*, *Horrea Margi*, *mansio Oromar-go*, *Orea Margi*. Овај град добио је статус муниципија у другој половини 2. века, за

2 Vasić et al. 1989; Васић et al. 2009; Васић, Петковић 2010.

3 За историјске изворе о римском утврђењу и граду *Horreum Margi* видети у Petrović 1979, 57–58.

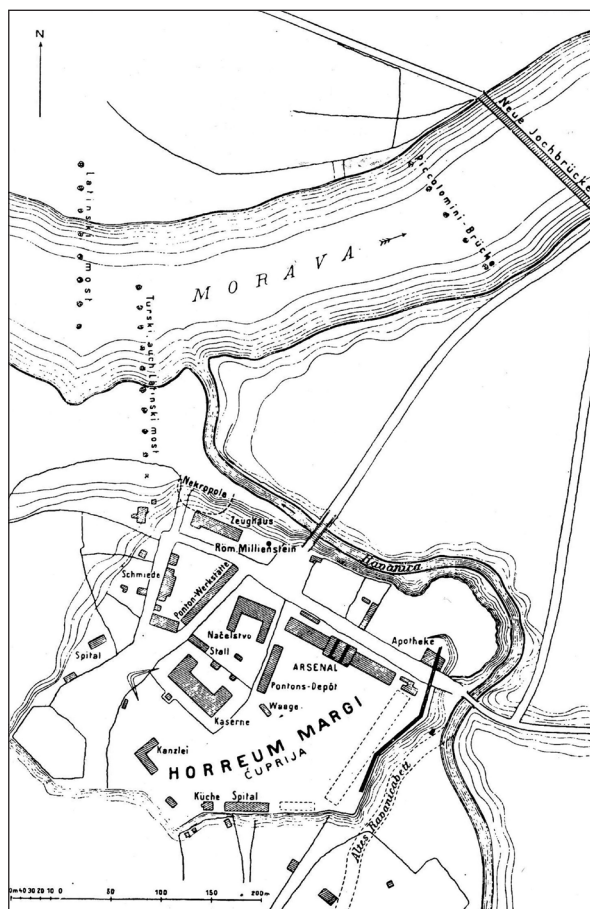
владавине Марка Аурелија или Септимија Севера. У сваком случају, на натпису из легијског логора *Novae* у Доњој Мезији, помиње се примпилар легије *I Italica Severiana* «... *M. Aurel. Iustus domo Horreo Margensis mu(nicipio) Moesiae Superioris...*». Овај налаз показује да је *Horreum Margi* имао статус муниципијума у време Александра Севера и да је припадао провинцији Горњој Мезији. После Диоклецијанове административне реформе Римског царства, *Horreum Margi* је припао провинцији Првој Мезији (*Moesia Prima*). Током позноримског периода, према списку *Notitia Dignitatum* овде се налазила државна радионица за израду легионарских штитова (*scutaria Horromargensis*). Касноантички град *Horreum Margi* био је поприште сукоба римске војске са Мундовим Готима, сведок инвазије Атилиних Хуна и предмет римске рестаурације цара Јустинијана I.

Наведени оскудни историјски извори о римском граду *Horreum Margi* донекле су допуњени археолошким истраживањима, која су започела још у 19. веку.

Давне 1861. године аустријски научник Феликс Каниц видео је и забележио остатке римског утврђења у Ћуприји, на ушћу Раванице у Мораву. (сл. 1) У свом делу Краљевина Србија из 1904. године, он надахнуто понавља опис вишеслојне ћупријске тврђаве:⁴

„Као што геолог разликује више епоха у настајању наше планете, тако ће и археолог, кад се нађе пред утврђењима у илирском троуглу, уочити три временска одсека, прилично правилно распоређена.

Горди римски остаци, које ни двамиленијуманисумогла уништити, у већини чине гранитно постоље на коме се дижу, попут терцијарних седимената, грађевине Византијског и старог Српског царства, а лако покретљивом алувијуму слични су, овим првим су налепили или на њима изградили Турци. Ово поређење ми се наметнуло кад сам у септембру 1861. на ушћу Раванице у Ћуприји испитивао зидове који су окруживали *Horreum Margi*...”

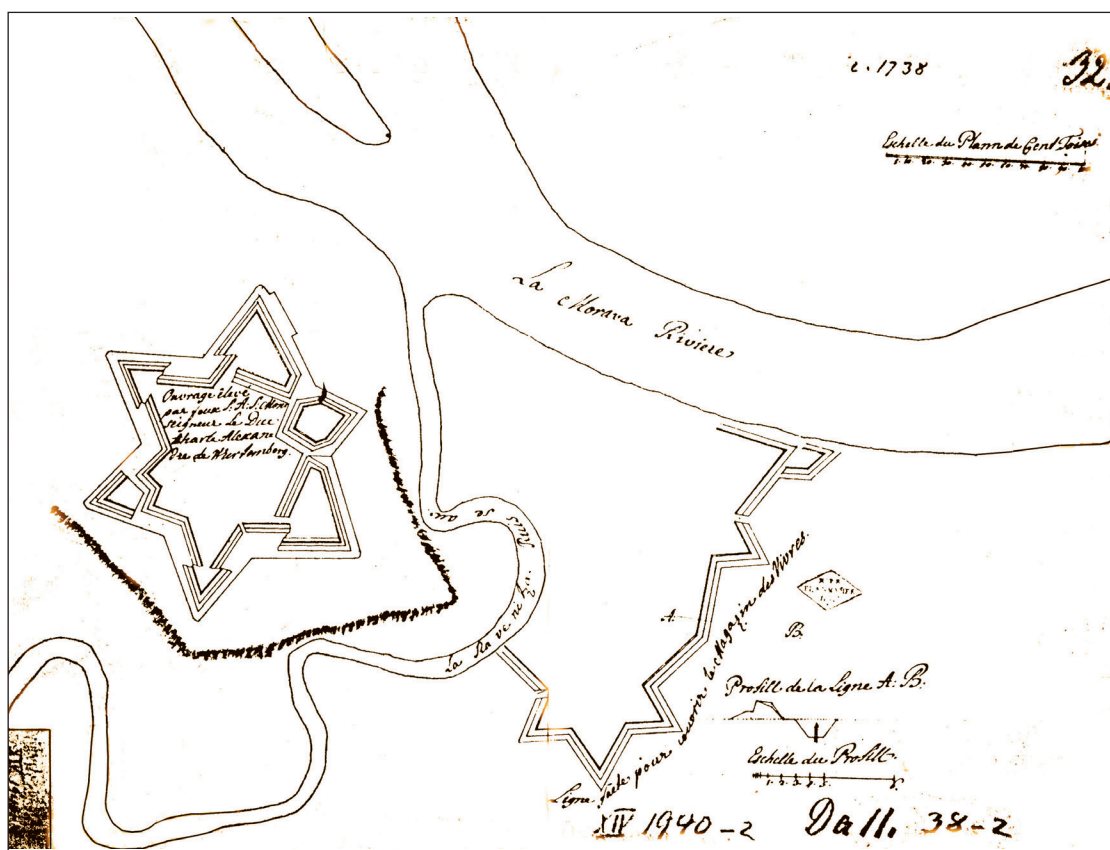

Сл. 1. План *Horreum Margi*-ја по Ф.Каницу
Fig. 1 The plan of *Horreum Margi* after F. Kanitz

4 Kanitz 1904, 227.

Такође, Каниц је римско утврђења у Ћуприји, на основу историјских извора, идентификовао као *Horreum Margi*.⁵ Међутим, у деценијама које су следиле није било значајнијег интересовања за ово археолошко налазиште. Узрок томе био је положај римског утврђења на левој обали Раванице на ушћу у Мораву, у самом центру савремене Ћуприје. На овом стратешки важном положају, у 18. и 19. веку налазили су се турска паланка и аустријско бастионо утврђење звездолике основе (сл. 2), а између 1924. и 1935. године изграђени су објекти војне касарне, арсенала, официрске коњичке школе и зграда команде.⁶

У научним радовима Михаила Валтровића, Николе Вулића и других, *Horreum Margi* се помиње само у контексту налаза епиграфских споменика.⁷

Сл. 2 Основа аустријског бастиона подигнутог преко античког *Horreum Margi*-ја
Fig. 2 Ground plan of the Austrian fort erected over the ancient fort *Horreum Margi*

Интензивнија археолошка истраживања реализована су тек у другој половини 20. века. С обзиром да се римско утврђење налазило испод војне касарне ЈНА „Миодраг Новаковић – Џуца“, а цивилно насеље испод градског језгра савремене Ћуприје, у првој фази истраживања није било могуће спровести

5 Kanitz 1892, 68.

6 Vasić et al. 1989.

7 Petrović 1979, 58, ref. 9.

систематска археолошка ископавања. Међутим, током изградње објеката у оквиру касарне у Ћуприји 1963. године, откривен је део римске некрополе. Републички завод за заштиту споменика културе из Београда извршио је заштитна ископавања и том приликом је откривен део некрополе римског града *Horreum Margi*. Истражено је двадесет скелетних гробова, са гробним конструкцијама у виду циста од тегула, који су на основу гробних налаза датовани у 4 - 5. век.⁸

Прва систематска археолошка ископавања налазишта *Horreum Margi* спровео је Војни музеј из Београда у кругу касарне „Миодраг Новаковић – Џуца“ у Ћуприји, у три кампање 1962–1964. године, под руководством др Драгослава Пилетића, тадашњег кустоса овог музеја.⁹ Током истраживања, сондажно су испитани северни бедем и североисточни угао римског утврђења, као и две грађевине у унутрашњости фортификације, у дворишту зграде команде касарне. Међутим, тада примењени методолошки поступак и интерпретација археолошке грађе са ових ископавања допринели су да Пилетић донесе непрецизне закључке о обиму, форми и хронологији римског утврђења *Horreum Margi*.¹⁰

У две кампање 1978–1979. године, др Милоје Р. Васић, сарадник Археолошког института у Београду, извршио је сондажна археолошка ископавања на правцу северног бедема на левој обали Раванице, у дворишту куће у Курсулиној ул. бр. 6 и око копнених стубова римског моста на десној обали Мораве, северозападно од утврђења, односно савремене војне касарне.¹¹

Почетком 1986. године приликом копања светларника уз фасаду с обе стране улаза у зграду команде касарне, у улици ЈНА у Ћуприји, пронађени су остава римског новца 4–5. века, зидови римске грађевине, највероватније јавног купатила (*thermae*) и два касноантичка гроба.¹²

После више од столећа од када је Феликс Каниц начинио прву белешку о *Horreum Margi*, 1987. године Археолошки институт и Војни музеј из Београда започели су систематска археолошка истраживања касноантичког утврђења и средњовековног насеља на налазишту *Horreum Margi* - Равно - Ћуприја.¹³ Ова ископавања била су усмерена на утврђивање величине и тлоцрта римског утврђења, као и стратиграфије културних слојева на овом вишеслојном налазишту. У том циљу, налазиште је 1987–1990. године истражено са седамнаест сонди, распоређених на

8 Jordović 1963, 90 – 93, Т. XXII – XXIV.

9 Piletić 1969, 9 i dalje; Piletić 1989, 86 – 101.

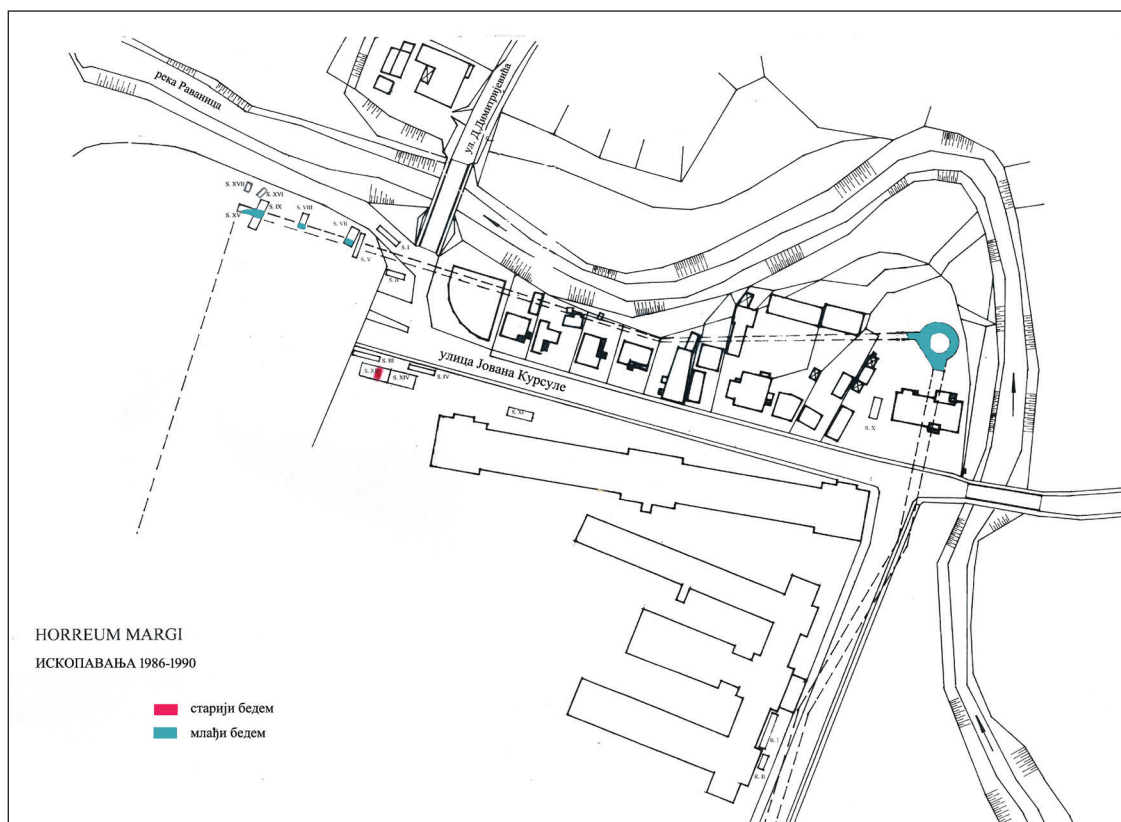
10 Vasić et al. 1989, 8; Васић et al. 2009, 137.

11 Vasić et al. 1989, 10 - 12.

12 Vasić et al. 1989, 15 – 18; Vasić 1990.

13 Истраживањима су руководили др Милоје Васић испред Археолошког института, Јадранка Кавајин - Мундрић испред Војног музеја и Софија Поповић (сада Петковић), као заменица руководиоца, а екипу су чинили Весна Манојловић - Николић, асистенткиња Филозофског факултета у Новом Саду, Милица Годоровић (сада Крижанец) и Михаило Ђорић, археолози, Ивана Бодулић, Снежана Топић, Снежана Чернач, Милица Тапавички и Даница Јовић, студенткиње археологије, Дарко Зарин, архитекта и Катарина Илић, студенткиња архитектуре.

правцу северног и источног бедема и у унутрашњости фортификације. (пл. 1)

Пл. 1. Ископавања *Horreum Margi*-ја у периоду између 1987. до 1990. године
Plan 1. Excavation of *Horreum Margi* in the period between 1987 and 1990.

Ископавања вишеслојног налазишта *Horreum Margi* – Равно – Туприја, прекинута су 1991. године због погоршања безбедносне ситуације на територији бивше СФРЈ. Поред значајних резултата систематских археолошких истраживања 1986–1990. године и даље постоји велики број непознаница у историји римског града *Horreum Margi*.

Треба напоменути да је Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца у две кампање 2018-2019. године вршио заштитна археолошка ископавања на простору североисточне куле утврђења у циљу њене конзервације и презентације.¹⁴

Сматра се да је град *Horreum Margi* са утврђењем представљао логистички центар за погранична утврђења на Дунаву. Ипак, његово име, дословно преведено Моравска Житница, указује пре на економски центар Поморавља, са развијеном трговином и занатством.

Што се тиче топографије утврђења и града (*municipium*) *Horreum Margi*, познато је да се цивилно насеље пружало северно од утврђења, на десној

¹⁴ Ископавањима је руководила Марија Каличанин – Крстић, археолог Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу.

обали Раванице, дуж Мораве, док је некропола констатована јужно и источно од утврђења. Римски мост преко Мораве пружао се у наставку пута, који је од утврђења *Horreum Margi* водио ка северозападу, спајајући римски град са главном комуникацијом на левој обали Велике Мораве. За сада су сондажно истражени стубови моста на копну, северозападно од утврђења, док се за стубове у Морави само претпоставља да припадају римском мосту.

Питање пловности Велике Мораве (*Margus*) у римско време и претпоставка о постојању пристаништа у *Horreum Margi* за сада остају отворени.

Муниципална територија овог града се, према досадашњим сазнањима, на северу граничила са градском територијом Виминацијума (*Viminacium*), на југу са градском територијом Наиса (*Naissus*), а на истоку са рудном области *territoria metallorum* (планине Бељаница, Кучај и Велики Маљеник, област Црне Реке). Питање западне границе градске територије *Horreum Margi* за сада нема поузданог одговора.

Сва наведена питања могу се решити само систематским археолошким истраживањима, која би, пре свега, обухватала рекогносцирање околине римског *Horreum Margi*, односно Ћуприје, и то, како класичном проспекцијом, тако и применом нових метода, као што су аеро и геофизичка проспекција терена. Такође, изузетно би било важно евидентирати и картирати већ познате и новооткривене римске локалитете у овој микрорегији.¹⁵

Ипак, треба се осврнути на већ позната римска налазишта у околини *Horreum Margi*, која се генерално могу сврстати у три категорије:

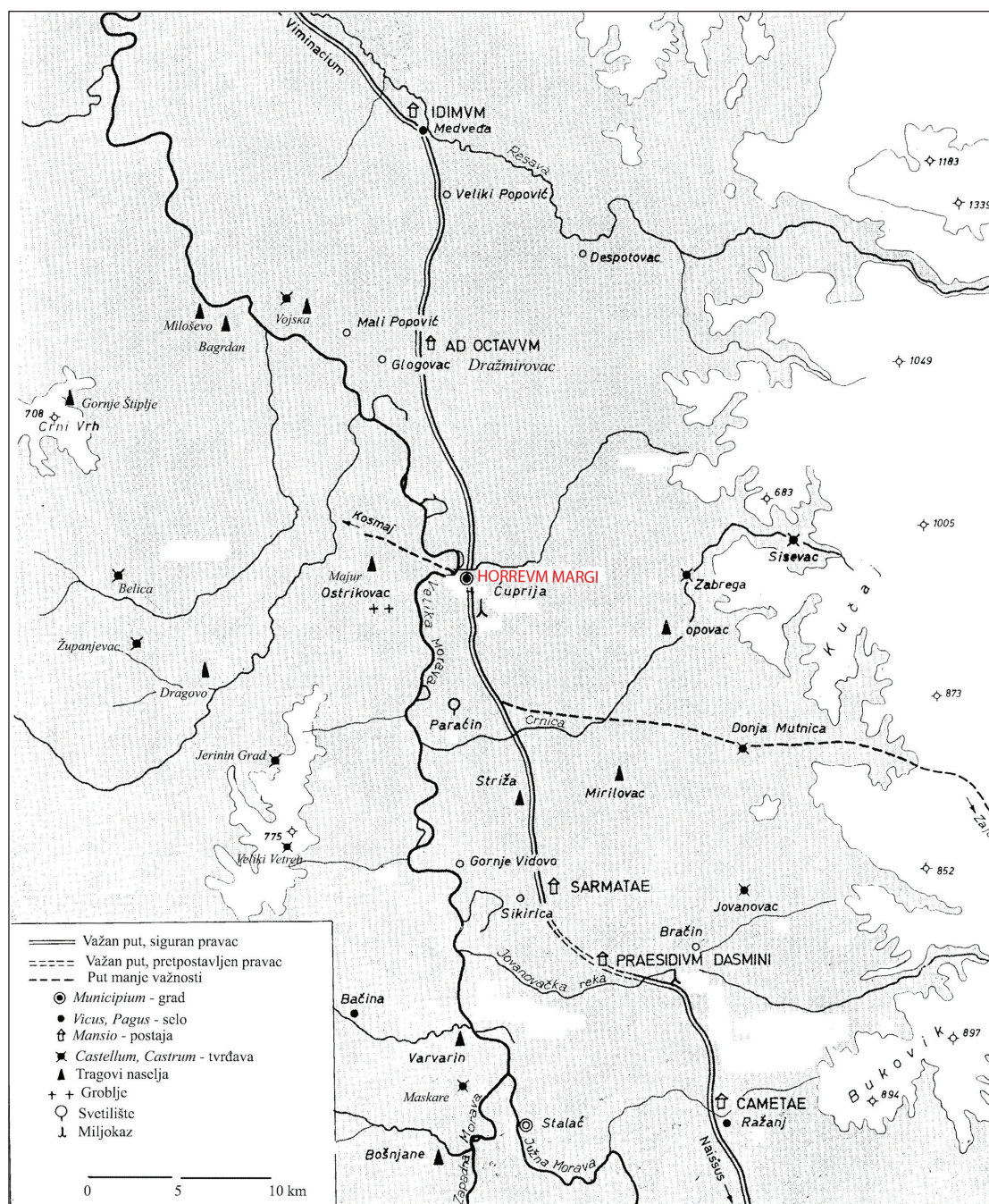
1. Поштанске и путне постаје и/или станице (*mutatia, mansia*)¹⁶: (карта 1а)

Пут *Via publica* је, идући долином Млаве, спајао Подунавље са Поморављем од легијског логора и главног града Горње Мезије, Виминацијума до *Horreum Margi*. На правцу ове комуникације, на изласку са градске територије Виминацијума, у дашњем Калишту налазила се путна станица *Municipium*. Следећа постаја на римском војном путу у долини Млаве, идентификована као *Iovis pagus* налази се на око 5 km јужно од Петровца, на локалитету Градац на Бусуру. *Iovis pagus* је осим путне станице садржао и *vicus*, веће урбано насеље. Даље ка југу, у данашњој Медвеђи, делимично су истражени утврђење и цивилно насеље са јавним купатилом, термама (*thermae*) које се, према итинерарима, идентификује са *mansio Idimum*.¹⁷ С обзиром да је градска територија Виминацијума сезала на југ до

15 Претпостављена муниципална територија римског *Horreum Margi* налази се на простору у надлежности три музеја: Завичајног музеја у Јагодини, Музеја *Horreum Margi* у Ћуприји и Завичајног музеја у Параћину, који су последњих година интензивније ангажовани на археолошким рекогносцирањима и прикупљању археолошке грађе.

16 За *mansia* и *mutatia* на путу *Viminacium – Horreum Margi* видети у: Vasić, Milošević 2000, 129 – 158.

17 Vasić, Milošević 2000.

Карта 1а. Позната римска налазишта у околини Horreum Margi-ја (no Vasić, Milošević 2000).
Map 1a. Well-known Roman sites in the vicinity of Horreum Margi (after Vasić, Milošević 2000).

места *Municipium* (Калиште), а област града *Horreum Margi* се простирала на север до станице *Idimum*, *Iovis pagus* је, највероватније, припадао пинкеншкој рудној области – *metalla Pincensia* са центром у Пинкуму (*Pincum*), данашњем Великом Градишту, која је допирала до долине Млаве.

Такође на градској територији *Horreum Margi*, после Идимума следи постаја *mutatio Ad Octavum*, која се може идентификовати са остацима римског

утврђења у селу Дразиминовац. Ово је била последња станица на деоници *Viminacium – Horreum Margi* пре уласка у град, који се налазио на 8 римских миља јужно од овог утврђења.

Јужно од *Horreum Margi*, на путу ка Наису, налазиле су се постаје *mutatio Sarmatae*, на 12 римских миља и *Praesidium Dasmini*, на 17 римских миља од града. На основу података из итинера и археолошких налаза, прикупљених при бројним рекогносцирањима терена, *mutatio Sarmatae* лоцира се у близини данашњег села Сикирица, а *Praesidium Dasmini* у околину села Брачин. Утврђење на истој комуникацији, које се налазило на 23 римске миље јужно од *Horreum Margi, Cametae*, представља највероватније и границу са муниципалном територијом Наиса, а може се сместити у данашњи Ражањ.¹⁸

2. Утврђења (*castra, castella*): (карта 1 а)

У околини римског града *Horreum Margi* рекогносцирањима терена констатован је велики број утврђења. Она су, највероватније, бранила путеве у унутрашњости провинције, али не треба одбацити могућност да су повезана са експлоатацијом руда и њиховом прерадом, пре свега са металургијом гвожђа, која је на овом простору имала традицију у предримском периоду.¹⁹ На обронцима Јухора постоји низ утврђења датованих у 3–4. век, као на локалитетима Белица, Жупањевац, Старо Село – Јеринин Град и Велики Ветрен. У околини данашње Јагодине позната су утврђења код Багрдана и у селу Војска, док су дуж путева од *Horreum Margi* ка рудним областима у данашњој источној Србији констатовани остаци римских утврђења у селу Забрега, код манастира Сисојевца, у Доњој Мутници и Јовановцу.

3. Мања насеља – села, засеоци и пољопривредна имања (*vici, pagi, villae rusticae*): (карта 1 а)

Археолошким рекогносцирањем терена и мањим сондажним ископавањима откривен је велики број римских насеља различитог типа.²⁰ Међутим, без систематских истраживања тешко је прецизније одредити њихову функцију. Трагови насеља констатовани су у Доњем и Горњем Штипљу на Црном Врху, у Милошеву и Багрдану, северно од *Horreum Margi*, у Рековцу, Мајуру и на локалитету Драгово – Илињача²¹ западно од овог града, те у Стрижи, Поповцу и Мириловцу јужно и источно. Локалитет Илињача је посебно значајан због индиција

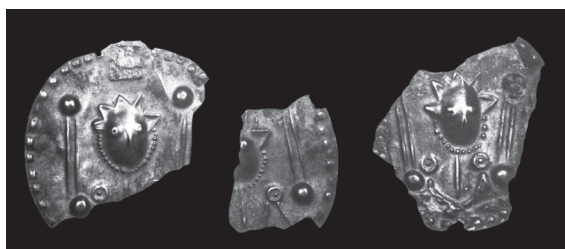
18 Petrović 1979, 22 – 24.

19 Stojić 2003, 103 – 105.

20 Овом приликом захваљујемо се на усменим обавештењима која смо добиле од др Милорада Стојића, научног саветника Археолошког института у Београду, као и на најновијим подацима које нам је дао пок. Радван Петровић, кустос Завичајног музеја у Јагодини.

21 Vetnić 1967 b, 116 – 118.

о постојању Митреума. Треба поменути и позноримску некрополу на локалитету Ђула – Остриковац.²² Занимљиво је истаћи да је у праисторијским насељима у Мајуру и на Црвеним Ливадама у Јагодини констатован познолатенски хоризонт живота у којем се јављају и предмети римске провенијенције, што сведочи о раној романизацији Поморавља. Јак утицај аутохтоне познолатенске културе уочава се на сребрним привесцима пронађеним испод прага једне куће, датоване у 1 – 2. век, на Црвеним Ливадама (сл. 3 а-б), као и у сребрном накиту из сакралног тезауруса са Црног Врха.²³ (сл. 4 а-ф)

Сл. 3а. Сребрни налази са Црвених Ливада
Fig. 3a. Silver finds from Crvene Livade

Сл. 3б. Сребрни налази из оставе са Црног Врха
Fig. 3b. Silver finds from Crni Vrh hoard

Сл. 4а. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4a. Finds from the Crni Vrh hoard

На садашњем степену истражености значај и богатство римског града *Horreum Margi* могу се само наслутити кроз археолошке налазе, као што су луксузна керамика, камена пластика и камеја са портретом царице Валерије (*Galeria Valeria*), Диоклецијанове ћерке и Галеријеве супруге.²⁴ (сл. 5) Будућа археолошка истраживања овог римског града, осим одговора на многобројна питања о његовој

историји, карактеру и значају, требало би да имају систематски и заштитни карактер, како би се у оптималној мери сачувао овај споменик културе, а у исто време одговорило захтевима и потребама савремене Ђуприје и Поморавља.

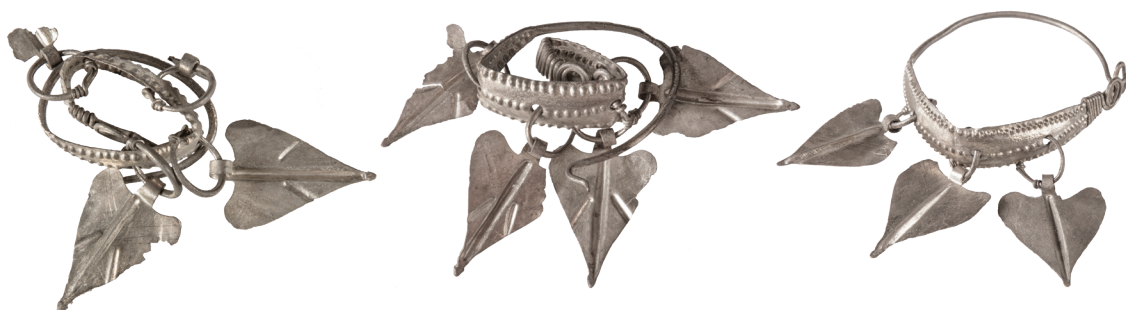
22 Vetnić 1967 а, 111 – 112.

23 Стојић 1995, 80 - 82; Поповић 2002.

24 Цермановић – Кузмановић 1963, 119 - 125.

Сл. 4b. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4b.. Finds from the Crni Vrh hoard

Сл. 4c. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4c. Finds from the Crni Vrh hoard

Сл. 4d. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4d. Finds from the Crni Vrh hoard

Сл. 4е. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4e. Finds from the Crni Vrh hoard

Сл. 4ф. Налази из оставе са Црног Врха
Fig. 4f. Finds from the Crni Vrh hoard

Сл. 5. Камеја са портретом царице Валерије
Fig. 5. Cameo with the portrait of empress Valeria

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА РИМСКОГ УТВРЂЕЊА *HORREUM MARGI*

Археолошка истраживања римског утврђења *Horreum Margi* започета су релативно касно, тек у другој половини 20. века, један век пошто је Феликс Каниц посетио Ћуприју, када је 1861. године описао ово римско налазиште и снимио основу тврђаве. Узрок томе је, највероватније, чињеница да је простор на којем се налазило римско утврђење коришћен за изградњу војних објеката – радионица понтоњерске јединице, зграда коњичке официрске школе, штале и касарна за пешадијске, артиљерске и коњичке јединице биле су подигнуте још током 19. века; после Првог светског рата изграђене су касарна, зграда команде 1935. године, а после Другог светског рата касарна је више пута реконструисана уз подизање више грађевина и остале војне инфраструктуре све до 1999. године, када је девастирана у НАТО бомбардовању.²⁵ Почетком 90-тих година 20. века, простор римског утврђења *Horreum Margi* проглашен је заштићеним културним добром, археолошким налазиштем, а од 2008. године у току је поступак његове категоризације као културног добра од великог значаја за Републику Србију.²⁶

Осим тога, римско утврђење, цивилно наслеђе и некрополе налазе се на простору центра града данашње Ћуприје, па су археолошка истраживања увек била ограничена постојањем савремених грађевина и саобраћајница на малобројне зелене површине. (пл. 2) Без обзира на наведене препреке и ограничења, *Horreum Margi* је археолошки истраживан у више наврата и кампања ископавања, све до данашњих дана.

СИСТЕМАТСКА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА 1962–1964. ГОДИНЕ

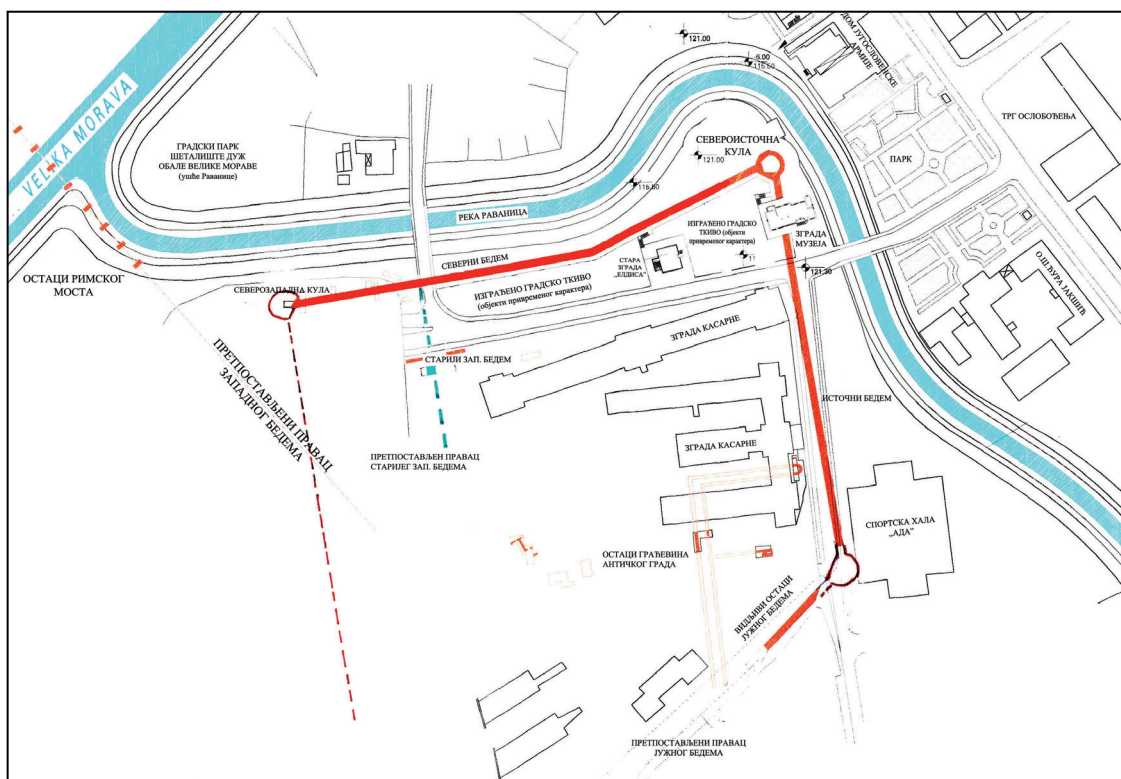
Прва систематска археолошка ископавања римског утврђења у Ћуприји започео је Војни музеј у Београду, с обзиром да се локалитет углавном налазио на простору војног објекта, односно касарне „Миодраг Новаковић – Џуца“. Ископавањима је руководио др Драгослав Пилетић, кустос археолошке збирке Војног музеја, који је резултате истраживања, углавном, и публиковао.²⁷

Пилетић је археолошка ископавања вршио у једанаест сонди, и то, у

25 <https://dusanstamenkovic.com/2018/05/02/garnizono-mesto-cuprija>

26 <http://www.kulturmonasledje.com/arheolosko-nalaziste-anticko-utvrdjenje-horreum-margi.html>

27 Piletić 1969; Piletić 1989, 86-101..

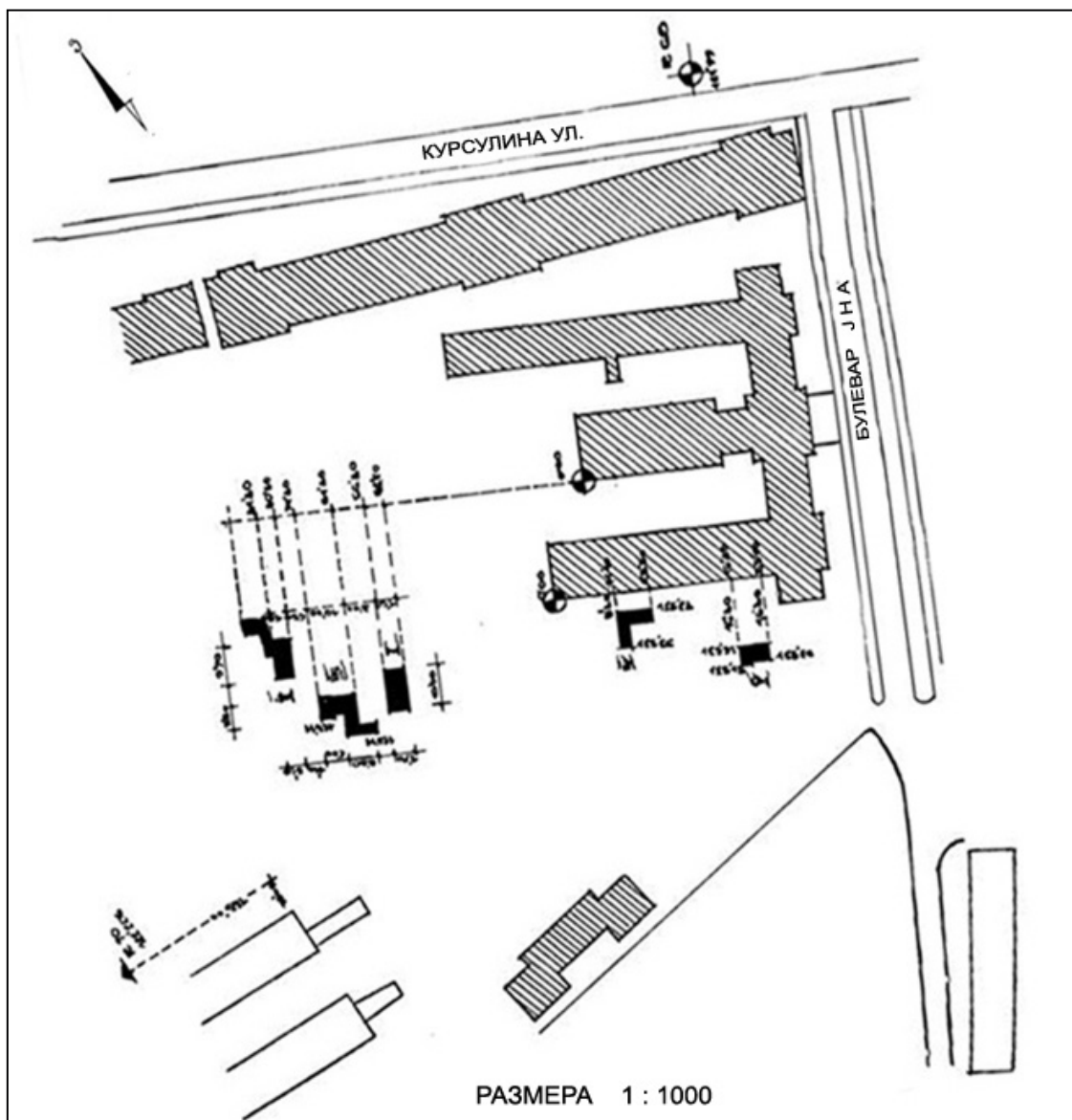
План 2. Генерални план римског утврђења *Horreum Margi* (истраживања 1962-1990)
 Plan 2. General plan of the Roman fort *Horreum Margi* (excavations from 1962 - 1990)

кампањи 1962. године истражене су три сонде, димензија 10 x 5 m (сонде I-III) у унутрашњости римског утврђења, односно западно од командне зграде касарне. 1963. године отворене су четири сонде, димензија 8 x 5 m, и то, у унутрашњости фортификације, јужно од зграде команде две сонде (сонде IV-V), а ван касарне, на обали Раванице, на месту на којем река скреће ка западу, правећи оштру окуку једна сонда (сонда VII), у дворишту зграде поште, северно од њене северне фасаде. Од ове окуке ка западу, дуж леве обале Раванице, све до њеног ушћа у Мораву, постављене су 1964. године, четири сонде, димензија 5 x 3 m (сонде VIII-XI) на северном беду фортификације.²⁸ Нажалост, руководилац ископавања, Д. Пилетић, у својим радовима посвећеним ископавањима *Horreum Margi*, не лоцира сонду VI, наводно истражену 1963. године, ни у тексту, ни на плановима.²⁹ Претпостављамо две могућности: или је Пилетић при нумерисању сонди „прескочио“ један број или сонда VI није, према његовом мишљењу, дала релевантне резултате, те је сматрао да није вредна помена. (пл. 3-4)

Сонде су у односу на првобитне димензије до завршетка ископавања више пута прошириване, без икаквог реда, а њихову оријентацију и локацију на

²⁸ Piletić 1989, 88-89; Piletić 1969, 11-37, situacioni plan i pl. XII

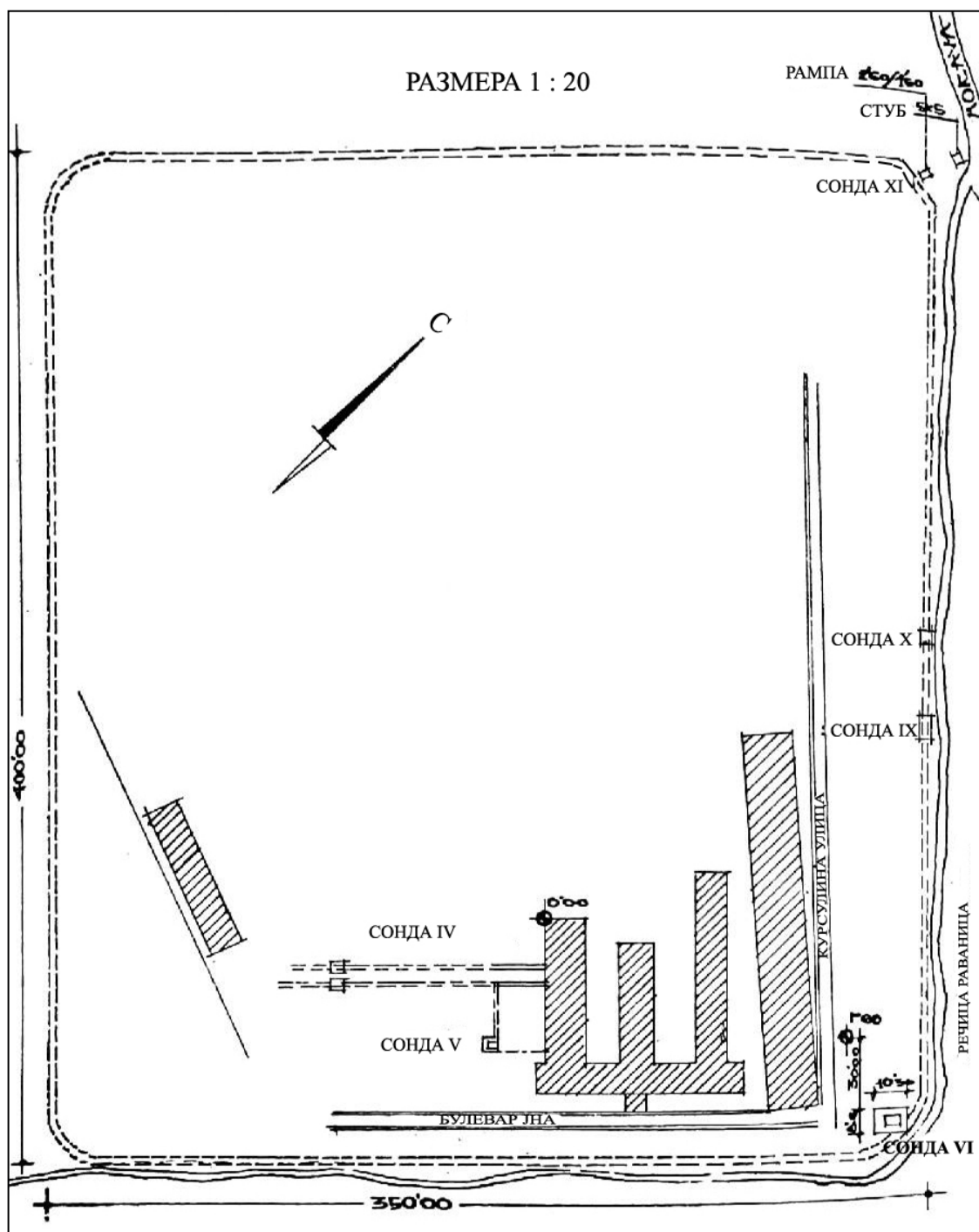
²⁹ Piletić 1969, 12.

План 3. Ситуациони план локалитета “Касарна” у Ћуприји (*Horreum Margi*)
 Plan 3. Situation plan of the site “Kasarna” in Ćuprija (*Horreum Margi*)

плановима треба прихватити са великом дозом опреза. Нпр. оријентација сонди наведена у тексту се не поклапа са оном датом на плановима, а димензије су, чини се, на плановима сасвим произвољно скициране.

Узевши у обзир недоследан опис ископавања и нетачне планове, суочавамо се са још тежим проблемом, а то је опис откривених објеката и њихова интерпретација од стране Д. Пилетића. У поменутих радовима руководиоца истраживања, види се недостатак основних знања из методологије археолошких ископавања. Пилетић врши ископавања зидова од њиховог круништа до произвољне дубине, а никад до темељне зоне, тако да се не зна очувана висина зидова, нити ниво пода откривених грађевина. С тим у вези, није јасно да ли делови откривених грађевина припадају истим или различитим фазама живота. Покретни налази, такође нису

План 4. Реконструкција каструма *Horreum Margi* - Ђуприја, локалитет "Касарна"
Plan 4. Reconstruction of the castrum *Horreum Margi* - Ђуприја, site "Kasarna"

дистрибуирани по културним слојевима, тако да не помажу много у одређивању хронологије ни функције ископаних објеката.

На основу непотпуне документације и конфузне интерпретације, може се закључити да су у сондама I-V откривени остаци најмање три грађевине, од којих је једна, која се пружала у правцу север-југ (сонде IV-V), изграђена у техници *opus*

mixtum, монументалних димензија, те би могла да буде *horreum* или *praetoria*.³⁰ Такође, могуће је да делови грађевине откривене у сондама IV-V припадају већем резиденцијалном комплексу, у оквиру којег су се налазиле и *thermae*, откривене 1986. године уз источну фасаду командне зграде касарне, о којима ће бити још речи.

Треба напоменути да је у сонди IV откривен и један касноантички гроб, циста од тегула, у којем је, судећи према објављеној фотографији, откривен дислоциран скелет.³¹ Аутор тврди да су у гробу нађена и два кородирана врха копља (*Sic!*).³²

У сонди VII, оријентисаној североисток-југозапад, димензија 5 x 3 m, Пилетић је открио „фортификацијски предстражарски пункт“, односно кулу, која се, по његовом мишљењу, налазила ван утврђења (*Sic!*) и била је правоугаоне основе, димензија 5,20 x 3,40 m. Круне зидова су се појавиле на релативној дубини од 0,40 m, „дубина“ зидова износила је невероватних 5,04 m, а темељна зона им се појављивала на 3,10 m. Може се из наведеног протумачити да је очувана висина откривених зидова од темељне зоне до круништа била 3,10 m, док је дубина темеља износила 1,94 m. Ширина зидова се нигде не помиње, а наводи се да су зидани у техници *opus mixtum*. Међутим, фотографија дата у чланку из 1969, показује само један масиван зид изграђен у горњој зони од осам редова тегула везаних малтером, испод којих се назире један ред камена.³³

Четврт века касније, приликом реконструкције зграде поште, на месту Пилетићевих ископавања, откривена је североисточна кула утврђења, потковичасте основе, пречника 5 m, о којој ће бити речи у даљем тексту.

У кампањи 1964. године, сонде VIII-XI постављене су управно на правац северног бедема, који прати леву обалу Раванице. Може се рећи да је Д. Пилетић имао више среће са истраживањима на северном беду, утврдивши његову трасу и дебљину зида од 3 m. У сонди XI открио је и прилазну рампу моста на Морави. Са простора северног бедема потичу, према Пилетићу, једно копље и римски шлем за које се може претпоставити да су гробни налази, што би био други гроб са оружјем, откривен приликом археолошких ископавања 1962-1964.³⁴

Као по правилу, ова не баш најсрећнија истраживања, дала су велики број атрактивних покретних налаза, нажалост без археолошког контекста. Поменућемо само неке од њих: фрагменте надгробних и вотивних споменика, фибуле, појасне копче, бронзана статуету Минерве, оловну икону култа Подунавских коњаника,

30 Piletić 1969, *situacioni plan*.

31 Piletić 1969, 20-22, sl. 28.

32 Piletić 1969, sl. 38.

33 Piletić 1969, sl. 30.

34 Piletić 1969, T. I.

врх коштане игле или преслице у облику наге куротрофне женске фигуре, највероватније представу Афродите са Адонисом или Кибеле са Атисом, аварски сланик од кости, керамичке лампе и новац. (сл.6-8)

Сл. 6. Бронзана статуа Минерве
Fig. 6. Bronze statuette of Minerva

Сл. 7. Оловна икона Подунавског коњаника
Fig. 7. Lead icon of the Danubian horseman

Сл. 8. Врх коштане игле/преслице
Fig. 8. Bone needle/spindle top

СОНДАЖНА ИСКОПАВАЊА 1978-1979. ГОДИНЕ

Милоје Васић, сарадник Археолошког института у Београду, током две кратке кампање ископавања, са три сонде, извршио је сондирање копненог стуба римског моста преко Мораве, на левој обали Раванице, на њеном ушћу (сонда 1), и северног бедема у дворшту куће у Курсулиној улици бр. 6 (сонде 2-3). Сонде 1 и 3 дале су позитивне резултате.

Најзначајнији резултати су добијени у сонди 3, постављеној у правцу север – југ, на ободу одсека леве обале Раванице, управно на претпостављени правац северног бедема. У овој сонди откривени су остаци

северног бедема, оштећени укопавањем бункера из Другог светског рата, али довољни да пруже основне податке.

Круна северног бедема откривена је на коти 120,94 m, а његова ширина је износила 2,80 m. Бедем се састојао од два приљубљена зида, јужног ширине од 1,80 m, и северног, широког 1 m. Оба зида су зидана од ломљеног камена, везаног широким фугама кречног малтера, што је карактеристично за касноантичку градњу. Могуће је и да су зидани у техници *opus mixtum*, али горње зоне бедема са алтерованим редовима камена и опека недостају. Удвајање северног бедема је могло имати више узрока. Први узрок би могао бити условљен реконструкцијом фортификације, односно њеним ојачавањем, највероватније у 4. веку, да би одговорила новим дефанзивним потребама, условљеним упадима варвара на територију Царства. Друго, близина Раванице и опасност од сезонских поплава на ушћу ове речице у Мораву, могла је условити удвајање северног бедема, који се налазио на самој обали. Трећи узрок је могао бити начин изградње касноантичких бедема, код којих је зид удвајан да би се постигла његова већа ширина, од 3 m и више, јер су се тако омогућавале већа издржљивост и боља статика.³⁵

ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА 1986. ГОДИНЕ

Заштитним истраживањима из 1986. године претходили су грађевински земљани радови, којима је у знатној мери оштећена велика римска грађевина са апсидом и хипокаустним системом грејања, највероватније терме, које су се налазиле у источном делу утврђења, у непосредној близини источног бедема.³⁶ Наиме, уз источну фасаду зграде команде, са обе стране главног улаза у Булевару Војске (тада Булевару ЈНА) ископани су ровови, а у рововима јужно од улаза (пл. 1), том приликом су откривени и уништени зидови од камена и опека везаних кречним малтером и остава касноантичког бронзаног новца у керамичком реципијенту, заштићеном у „цисти“ начињеној од четири насатично постављене тегуле и поклопљеној петом опеком. Тегуле и реципијент су разбијени, а новац је делом присвојен од стране грађевинских радника.³⁷ Ровови су ископани до релативне дубине од око 2 m.

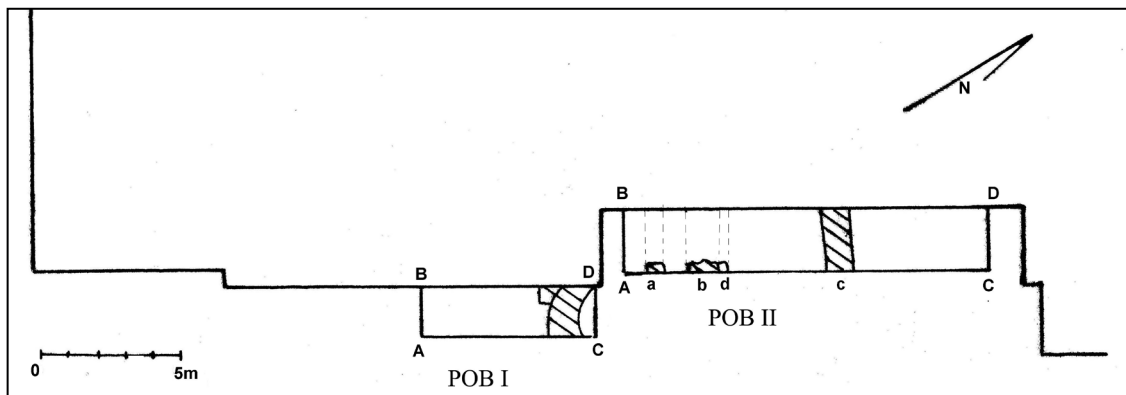
У рову 2, који се налазио јужно, непосредно уз улаз у зграду команде,

35 Бедеми утврђења царске резиденције на локалитету Врело – Шаркамен, зидани су на овај начин, нарочито западни бедем на простору капије, који ту достиже ширину од 5,50 m. – Бјелић 2020.

36 Vasić. 1989, 15–17, 24–26.

37 Брзом реакцијом команде касарне и милиције СО Ћуприја, растурање оставе новца је заустављено и враћен је део новчића, тако да је сачувано 6330 примерака од, највероватније 7000 комада. – Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 28; Vasić 1990.

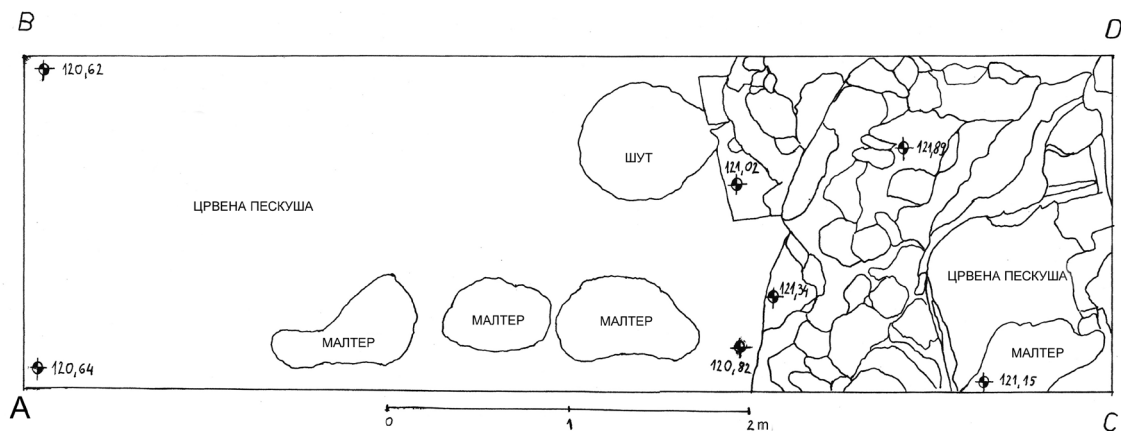
откривена су три паралелна зида. Зидови а-с (обележени од југа ка северу) пружали су се у правцу исток – запад, источним крајевима залазили су у источни профил рова, а западним крајем у темељну зону зграде команде.³⁸ Зидови су изграђени у техници *opus mixtum*. Ширина зидова а и с износи 0,75 m, а зид b је широк 1 m, док им очувана висина износи 1,20-1,50 m. (пл. 5, сл. 10-11)

План 5. Основе зидова а - с и ровова 1 и 2
Plan 5. Ground plans of the walls a - c and ditches 1 and 2

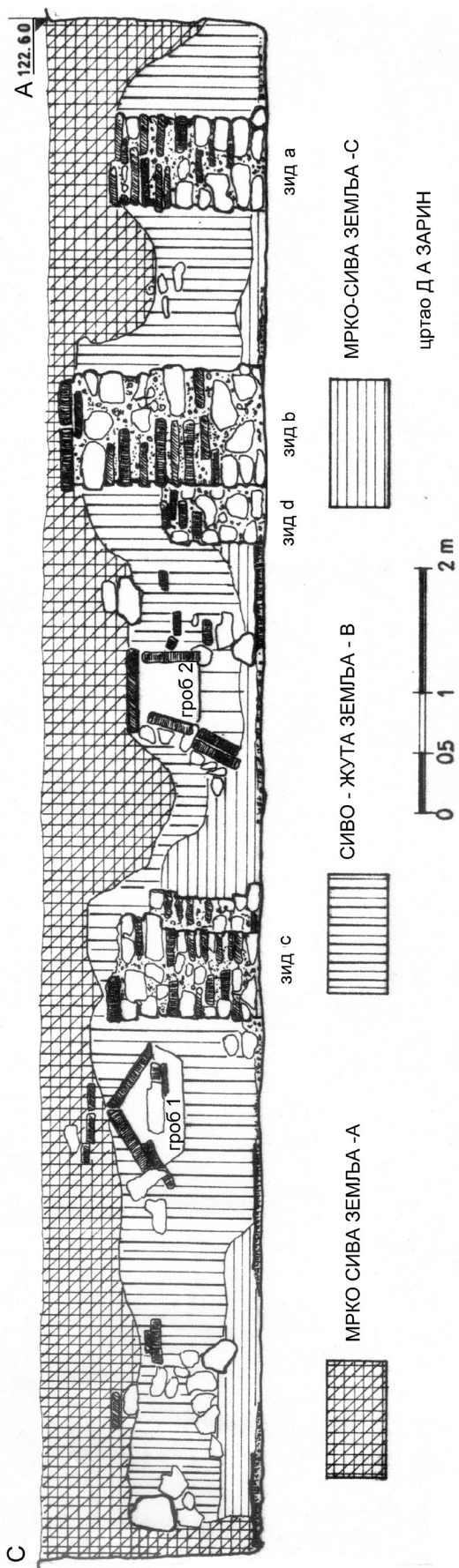
Уз северно лице зида b, призидан је зид d, а уз јужно лице зида с зид е, који се, такође пружају у правцу исток-запад. Они чине стране апсиде, пречника око 3,5 m, која је теменом окренута ка истоку. Ова апсида, без сумње, припада другој фази грађевине.

У рову 1, који се налазио јужно од рова 2, откривен је део апсиде, зидане у техници *opus mixtum*, којој се не може одредити пречник на основу откривеног дела зида. Очувана висина апсиде је око 1,20 m, са теменом на северу. У њеној унутрашњости констатовани су остаци хипокауста, те се може претпоставити да се ради о делу терми. (сл. 9)

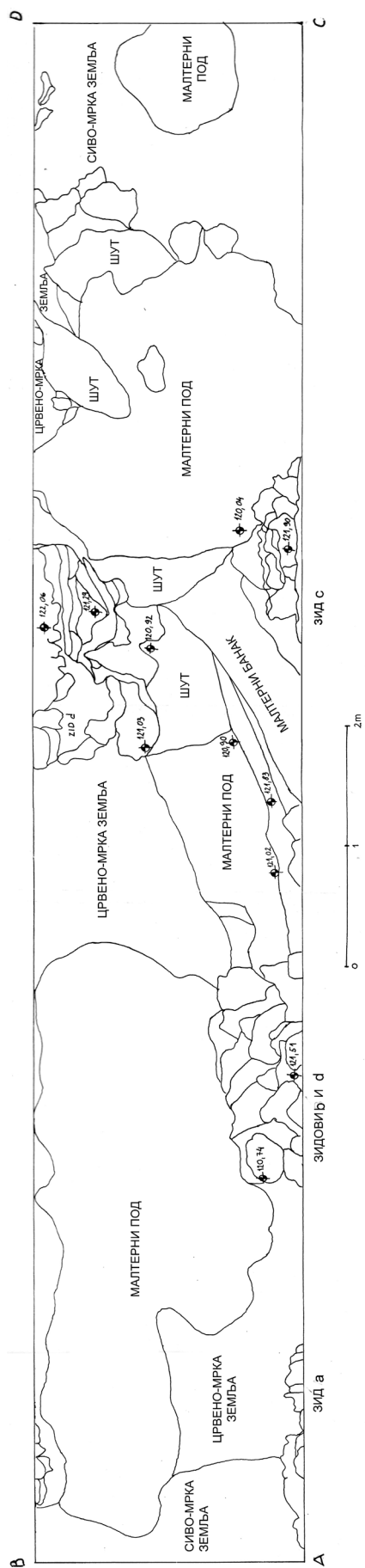

Сл. 9. Основа рова 1
Fig. 9 Ground plan of trench 1

38 Приликом изградње зграде команде 1935. године, римски зидови нису рушени, већ су коришћени као ослонац темеља.

Сл. 10. Ров 2 - источни профил
Fig. 10. Trench 2 - eastern profile

Сл. 11. Основа рова 2
Fig. 11. Ground plan of trench 2

Стратиграфија културних слојева, констатована заштитним археолошким ископавањима 1986. године, је следећа:

Ров 1 (пл. 5, сл. 9)

Слој А – од коте 122,45 до 121,95 m, чини сиво-мрка земља са грађевинским шутом. На 3 m од северног профила рова почиње укоп, дужине 2,9 m, који је укопан у следећи слој В, оштетио је малтерну подницу (ниво а), а лежи на слоју С. Могуће је да овај слој представља мешавину средњевековног и касноантичког слоја. Слој А лежи у северном делу рова у унутрашњости апсиде на слоју запечене земље, а ван апсиде на слоју В све до почетка укопа.

Слој В – од коте 121,95 до 121,35m, чини сиво-жута земља са грађевинским шутом, која лежи на круни зида апсиде и делом на малтерној подници (ниво а). Ово је рушевински слој грађевине са апсидом.

Ниво а – на коти 121,35-121,25 m, чини подница од кречног малтера са спољне стране апсиде. Ниво а је ниво пода, односно супструкције пода, старије фазе грађевине са апсидом.

Слој С – од 121,25 до 120,95 m, састоји се од слоја црвено-мрке земље са грађевинским шутом, који се јавља испод нивоа а и поменутог укопа. Овај слој лежи на слоју црвене пескуше, означене као слој С₁, која се јавља до коте 120,65m, на којој су прекинута ископавања. Слој С₁ лежи на малтерној подници, откривеној у средишњем делу рова, тако да је, највероватније нивелациони слој старије грађевинске фазе. Према томе, слој С би представљао рушевински слој старије фазе грађевине, пре подизања апсиде.

Ров 2 (пл. 5, сл. 10-11)

Слој А – од коте 122,70 до 122 m, састоји се од сиво-мрке земље са грађевинским шутом. Из овог слоја укопане су две веће јаме код углова А и С рова.

Такође, из овог слоја укопана су два гроба, која су констатована у источном профилу рова, а већим делом су оштећена већ поменути грађевинским земљаним радовима, предузетим при изградњи светларника. Грбови припадају честим касноантичким типовима – гроб 1 је сахрана у раци са дном од хоризонтално поређаних опека (на коти 121,69 m) и покривачем од тегула, постављеним на две воде, а гроб 2 је циста од насатице постављених тегула, са дном (на коти 121,36 m) и покривачем од хоризонтално поређаних опека. У гробовима су констатовани остаци скелета инхумираних покојника. Оба гроба су оријентисана у правцу исток-запад. При томе, гроб 2 је укопан у апсиду грађевине, тако да она чини његову источну страну.

Овај тип гробова, већ је констатован заштитним ископавањима касноантичке некрополе, делимично истражене југписточно од касарне 1963. године.³⁹ На основу гробних прилога, ова некропола се може датовати у крај 4 – прву половину 5. века.⁴⁰ Два гроба откривена у рову 2, највероватније, припадају истој некрополи и могу се датовати у средину 5. века, с обзиром да су укопани у рушевински слој грађевине.

Слој В – од коте 122 до 121,08 m, састављен је од сиво-жуте земље са грађевинским шутом. Ово је слој дефинитивног рушења грађевине и у њега су укопани гробови 1 и 2.

Слој С – од коте 121,08 до 120,88 m, чини црвено-мрка земља, која у северној половини рова покрива малтерну подницу, ниво а, која је у једном делу пробијена, на месту на којем се налазила циста од тегула у коју је био смештен керамички суд - скривница са бронзаним и бакарним новцем.⁴¹

У јужном делу рова, слој С делимично покрива малтерну подницу, означену као ниво а’.

Ниво а’ – подница од кречног малтера на котама 120,88-120,78 m, на којој су прекинута ископавања.

У рову 1 и 2 откривени су делови једне грађевине која има најмање две фазе живота. О овој грађевини биће више речи у одељку посвећеном архитектури у унутрашњости утврђења, али треба напоменути да је она прецизно датована укопавањем оставе бронзаног новца и касноантичких гробова у њен рушевински слој.⁴²

СИСТЕМАТСКА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА 1987–1990. ГОДИНЕ

Систематска археолошка ископавања Археолошког института и Војног музеја у Београду реализована су у четири кампање, у периоду 1987-1990. године у укупном трајању од шест месеци. Ова истраживања су имала за циљ утврђивање тлоцрта и димензија римског утврђења *Horreum Margi*.

Циљеви истраживања су били:

1. испитивање правца и димензија северног бедема,
2. лоцирање и испитивање северозападног угла утврђења,
3. испитивање североисточног угла утврђења, односно североисточне куле,
4. лоцирање и испитивање северне капије утврђења и
5. испитивање унутрашњости утврђења, односно утврђивање стратиграфије културних слојева и, евентуално, грађевинских фаза у утврђењу.

39 Заштитна ископавања је предузео Републички завод за заштиту споменика културе у Београду, а радовима су руководили Александра Јуришић и Часлав Јордовић. Истражена површина је износила око 200 m², на којој је констатовано двадесет гробова. – Јордовић 1963.

40 Јордовић 1963, Т. XXIII, 4.

41 Vasić 1990, 7.

42 Vasić 1990, 8.

Истражено је укупно седамнаест сонди (сонде I-XVII), које су у највећем броју случајева дале релевантне податке о утврђењу, стратиграфији културних слојева, фазама живота и архитектонским објектима у утврђењу. (пл. 1-2) Тако, већина циљева систематских археолошких ископавања је постигнута, чему су допринела и заштитна археолошка истраживања из 1986. године, реализована приликом изградње светларника уз источну фасаду команде касарне, са обе стране главног улаза у зграду, као и радови из 1989 –1990. године у дворишту тадашње Ћупријске поште у Курсулиној улици бр. 2, условњени грађевинским радовима при реконструкцији и проширењу зграде ове институције.

Скидањем асфалта и бетона у дворишту зграде ПТТ у Курсулиној ул. бр. 2, 1989. године, неочекивано је откривено круниште зида велике римске куле, приближно кружне основе, на месту наводи квадратне куле-стражаре на обали Раванице, испред утврђења, коју је истражио Д. Пилетић 1963. године.⁴³ Том приликом је утврђено да се ради о североисточној кули утврђења *Horreum Margi*. Заштитна археолошка ископавања ове куле настављена су и 1990. године, при чему се одустало од реализације пројекта проширења зграде ПТТ, који би угрозио североисточни угао римског утврђења, а стара пошта је уступљена СО Ћуприја за смештај музеја *Horreum Margi*.⁴⁴

Утврђење

Систематским сондирањем археолошког налазишта *Horreum Margi* у Ћуприји истражени су следећи делови фортификације: 1. северни бедем, 2. источни бедем, 3. северозападни угао утврђења и 4. североисточни угао утврђења са кулом.

I. Северни бедем испитан је у кампањама 1987–1989. године помоћу осам сонди (сонде V, VII–IX, XIII, XV- XVII). (пл. 1) Напоменимо да је овај бедем 1979. године констатовао М. Васић сондажним истраживањима у дворишту куће у Курсулиној ул. бр. 6.⁴⁵

Сонда V

Сонда V, димензија 10 x 2 m, отворена је 1987. године у кругу касарне, на рубу узвишеног платоа над левом обалом Раванице, низводно од моста у Ул. Душана Димитријевића. Постављена је у правцу север југ, управно на претпостављени

43 Piletić 1969, 30–32, pl. IX–X; Piletić 1989, 93–94.

44 Музеј *Horreum Margi* основан је 1993. године, као археолошки музеј и уметничка галерија, а данас је локални музеј композитног типа.

45 Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 10–12.

правац северног бедема утврђења.

Уз источни профил сонде констатовани су остаци темељне зоне северног бедема, који је у осталом делу сонде уништен рецентним укопом из Другог светског рата. Темељна зона бедема укопана је у слој црвене глиновите земље, културно стерилне здравице. Круниште очуваног дела темеља је на коти 119,48 m, док се темељна стопа налазила на коти 117,88 m. Темељ бедема је израђен од ломљеног камена и опека заливених кречним малтером.

Сонда VII

На око 3 m западно од сонде V, отворена је 1988. године, управно на правац северног бедема, сонда VII, димензија 7 x 3,5 m.

У овој сонди је, испод слојева рецентног насипа, откривен боље очуван сегмент северног бедема, на који је у западном делу сонде налегао одводни канал из турског периода. И овде, као и у сонди 3 из 1979. године, утврђено је да је северни бедем удвојен, односно да се састоји од унутрашњег зида, ширине 1,5 m и спољног зида ширине 1,8 m, који има косо северно, односно спољно лице. Тако је укупна ширина северног бедема, који има шарпу ка северу, тј. ка обали Раванице, око 3,3 m. Кота круништа очуваног дела темеља је 119,62 m на јужном зиду и 118,70 m, на северном, закошеном зиду.

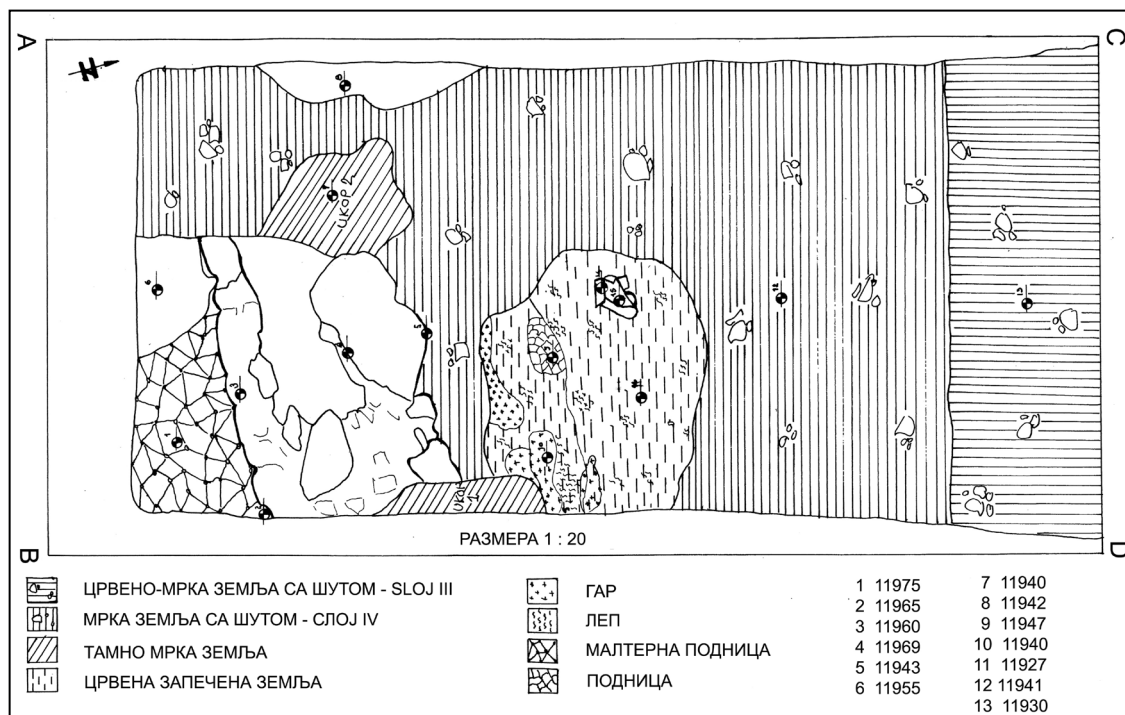
Такође, уз унутрашње (јужно) лице северног бедема констатовани су остаци малтерног пода, нивоа који припада изградњи утврђења, на коти 119,84 m. Испод малтерног нивоа констатован је стерилни слој црвене глине у који је темељ укопан. Темељна зона северног бедема је грађена на већ констатован начин. (сл. 12-13)

Сонда VIII

Ова сонда, димензија 5 x 2,5 m, отворена је западно од сонде VII, у кампањи 1988. године, управно на претпостављени правац северног бедема.

Као и у претходној сонди, слојеви рецентног насипа покривали су остатке северног бедема. Овде нису констатовани остаци нововековних објеката, али је удвојени северни бедем боље очуван – откривен је у темељној зони и једном до два реда камена надземног дела зида, у пуној ширини од 3,3 m. Осим тога, са унутрашње стране бедема, на коти 119,84 m, откривени су остаци поднице од кречног малтера. (сл. 14)

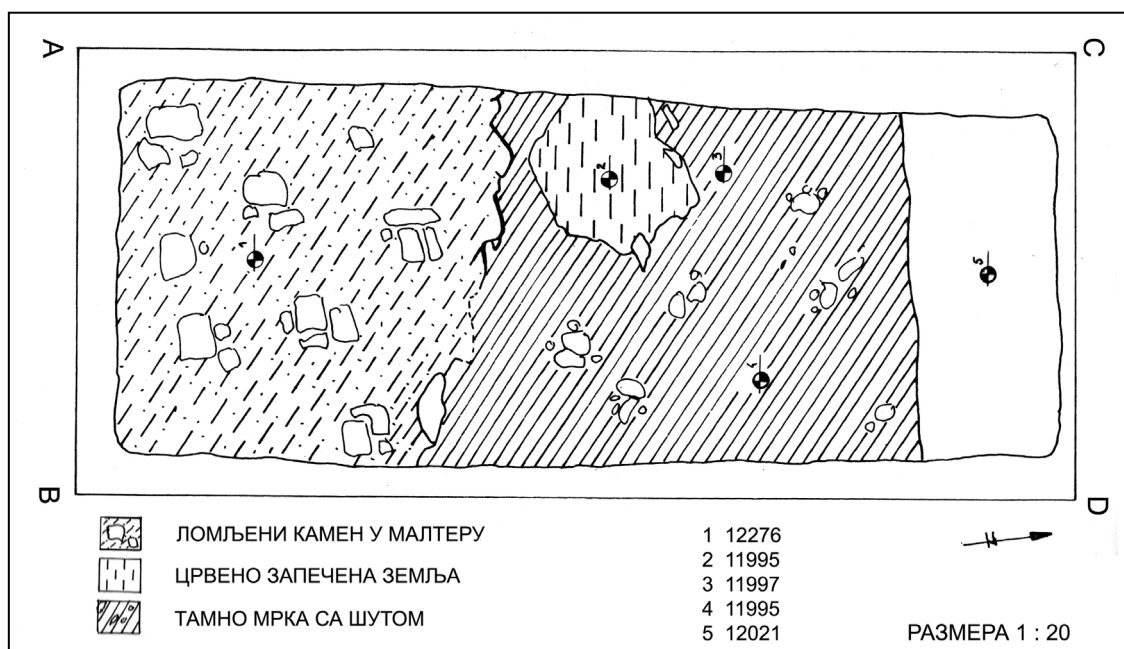
Највероватније је северни бедем у овом делу био боље очуван у надземној зони све до земљних радова у овом делу касарне, којима је нивелисан терен и начињен насип ка кориту Раванице, почетком 60-тих година 20. века.

Сл. 12. Сонда VII, темељна зона северног бедуа
 Fig. 12. Trench VII, foundation zone of the northern wall

Сл. 13. Сонда VII - канал из турског периода и део северног бедуа
 Fig. 13. Trench VII - canal from the Turkish period and part of the northern rampart

Сл. 14. Сонда VIII - остаци поднице од кречног малтера
 Fig. 14. Trench VIII - floor remains made of lime mortar

Сонда IX

У овој сонди, димензија 4 x 3 m, постављеној 1988. године западно од сонде VIII, управно на правац северног бедема, у потпуности се понавља претходно утврђена ситуација на северном бедему. Откривени су девастирани остаци северног бедема, очувани у темељној зони и једном реду камена у надземном делу и трагови малтерне поднице уз његово унутрашње лице на коти 119,84 m.

Сонда XIII

Ова сонда, димензија 7 x 3 m, отворена је у кампањи 1989. године, западно од сонде IX, да би се испратио правац северног бедема ка западу и, евентуално констатовао северозападни угао утврђења. У њој је, испод интензивног слоја рецентног насипа и слојева из периода 17-19. века, констатован рушевински слој римског утврђења на коти 117,23 m.

У слоју грађевинског шута, састављеног од кречног малтера, ломљеног камена, тегула и имбрекса, откривени су и обрушени делови зида, зиданог у техници *opus mixtum* (сл. 15).

С обзиром да је техника зидања истоветна као на североисточној кули, могуће је да се овде ради о обрушеним деловима северозападне куле. У сваком

Сл. 15. Сонда XIII - обрушени делови зида са северозападне куле
Fig. 15. Trench XIII - collapsed wall remains of the north-western tower

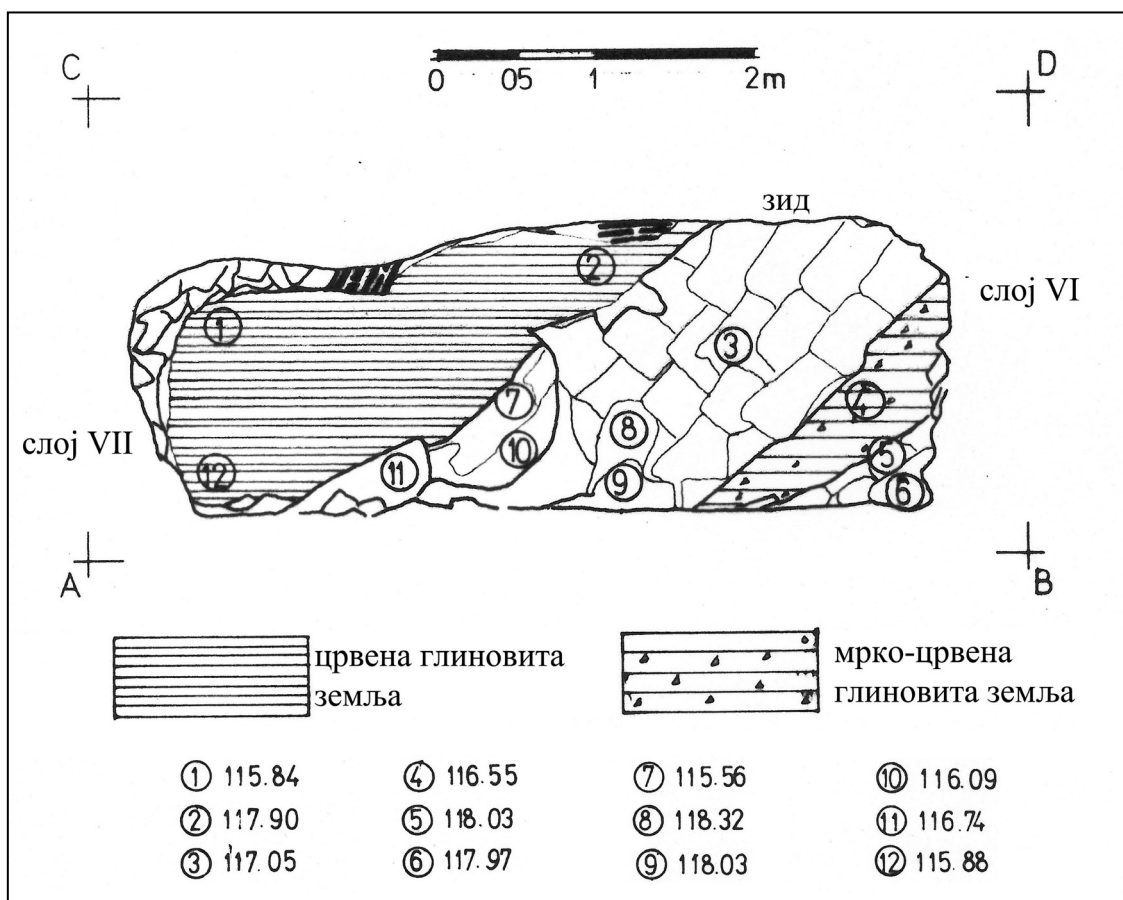
случају утврђено је да се ова сонда налази ван бедема утврђења *Horreum Margi*, јер у њој нису пронађени трагови ни северног, ни западног бедема. Испод рушевинског слоја констатована је здравица, црвена глина на коти 115,90 m.

Сонда XV

Управно на сонду IX, уз њену западну страну, а на правцу северног бедема, у кампањи 1989. године, отворена је ова сонда, димензија 5 x 3 m, да би се открио северозападни угао утврђења. Испод интензивног слоја рецентног насипа, у овој сонди је констатован рушевински слој утврђења од коте 118,00 m, који је покривао зид ширине 1,70 m, који се пружао у правцу североисток-југозапад. (пл. 1, 6; сл. 16). Зид је откривен у темељној зони, рађен је од трпанца заливеденог кречним малтером, а несумњиво се везује за део северног бедема пронађеног у сонди IX.

Источно од овог зида јавља се слој мркоцрвене пескуше од коте 117,19 m, у коју је укопан темељ до коте 116,60 m. Са западне стране зида, слој грађевинског шута се јавља до коте 115,80 m, а испод њега је црвена глина, здравица.

Зид пронађен у сонди XV чини северозападни угао утврђења, а највероватније припада северозападној угаоној кули, чије би димензије и облик тек требало

План 6. Основа сонде XV
Plan 6. Ground plan of trench XV

Сл. 16. Сонда XV - остаци зида северозападног угла утврђења
Fig. 16. Trench XV - wall remains of the fortification's north-western corner

утврдити археолошким ископавањима. На основу аналогije са североисточном кулом, треба очекивати истурену полукружну или потковичасту кулу. Откривањем североисточне куле и северозападног угла утврђења, може се приближно одредити дужина северног бедема утврђења *Horreum Margi*, која износи 280 m.

Сонде XVI и XVII

Ове две мале сонде, димензија 2 x 1,5 m, отворене су током кампање 1990. године, да би се открила северозападна кула, чији је зид ка унутрашњости утврђења, највероватније, откривен у сонди XV. (пл. 1) Сонда XVI отворена је на простору северно од сонди IX и XV, у правцу североисток – југозапад, али су у њој констатовани рецентни насип и електроинсталација. Сонда XVII, отворена западно од претходне сонде, оријентисана у правцу север – југ, такође није дала релевантне резултате, јер су испод интензивног рецентног насипа констатовани водоводна цев и рецентни грађевински шут измешан са римским.⁴⁶

* * * * *

Нова сазнања о северном бедему утврђења *Horreum Margi* односе се, пре свега, на његову дужину, која је доста прецизно утврђена. У правој линији од североисточне, угаоне куле до северозападног угла утврђења она износи 280 m. (пл. 2) Иако је веома девастиран, пре свега земљаним грађевинским радовима на простору касарне, утврђено је да се северни бедем састоји од два зида, односно да је удвојен, а да му ширина износи 2,80-3,30 m. Занимљиво је да је спољно, северно лице бедема закошено у виду шарпе ка левој обали Раванице. У том смислу, постављена је хипотеза да је северни бедем служио и као нека врста обалоутврде.⁴⁷ Ипак, потребно је потврдити ову претпоставку на боље очуваним деловима овог бедема.⁴⁸

2. Источни бедем је истражен у сонди VI, отвореној 1987. године, испред спортске хале у Булевару Војске (тада Булевару ЈНА) и у ископу у дворишту тадашње зграде поште, данас Музеја *Horreum Margi*, приликом заштитних ископавања североисточне куле.

46 Нажалост, приликом изградње кућице за хидрант, која се налази на простору између ове две сонде, и спровођења електроинсталације и водоводних цеви, највероватније је потпуно уништена северозападна кула утврђења.

47 Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 12-13.

48 Уколико није уништен ерозијом леве обале Раванице, може се очекивати да је северни бедем, који се пружа кроз баште приватних кућа у Курсулиној улици, од југоисточне куле до савременог моста на Раваници, много боље очуван.

Сонда VI

Ова сонда је отворена на правцу источног бедема, који је Каниц видео 1861. године, приликом нивелације терена за изградњу војних објеката и скицирао га на плану утврђења *Horreum Margi*, објављеном у књигама *Römische Studien in Serbien* и *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk*.⁴⁹ Сонда, димензија 2,5 x 2 m, постављена је у правцу север – југ, на травњаку уз ограду тадашњег војног паркинга, који се налазио у Булевару ЈНА, насупрот југоисточног угла зграде команде и улаза у касарну. Сонда се налазила испред данашње спортске хале, која је тада била у изградњи. (пл. 1)

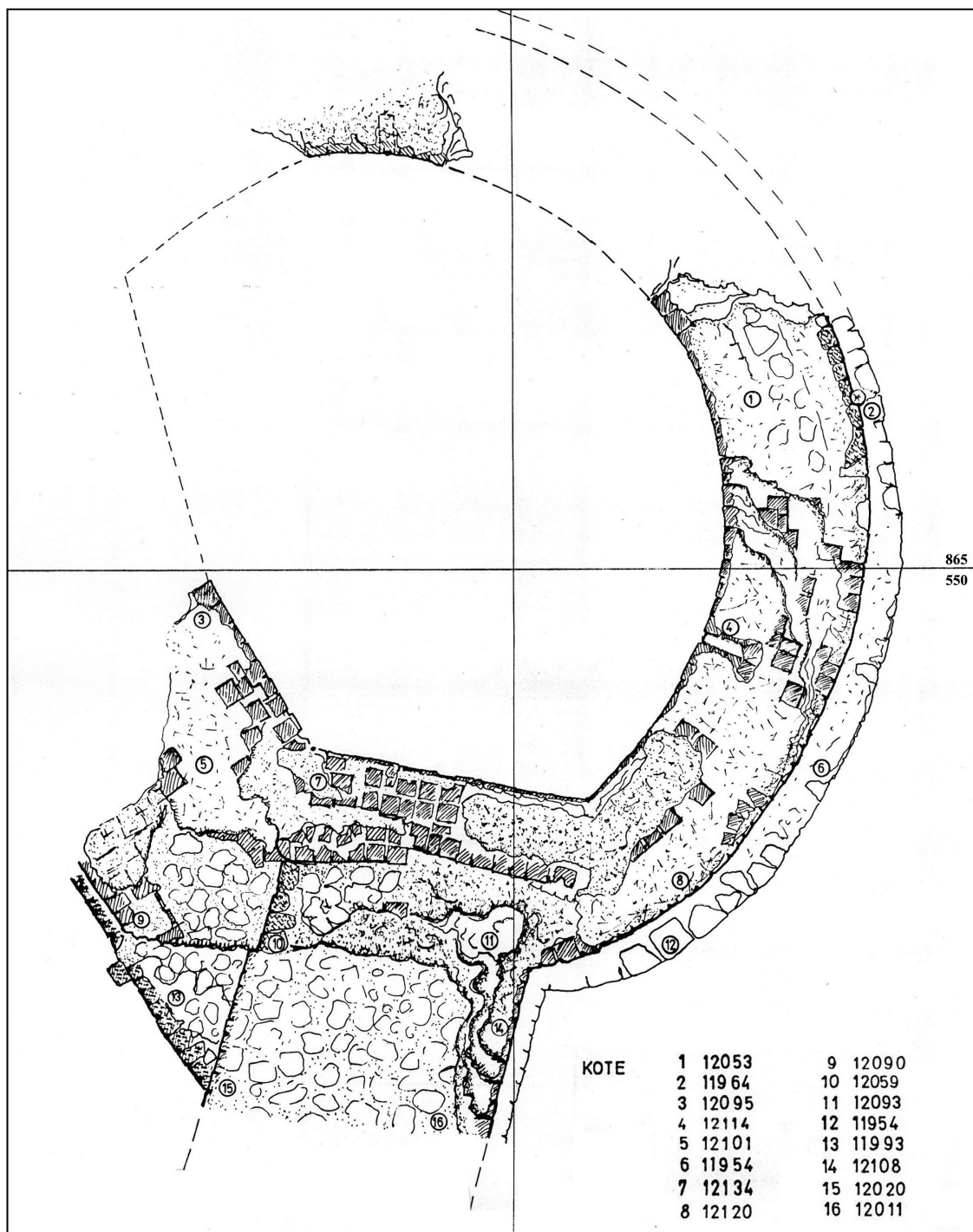
Уз источни профил сонде, испод слоја насипа дебљине 0,90-1 m, откривена је темељна зона источног бедема на коти 120,20 m, рађена од ломљеног камена уливеденог у кречни малтер. Иако је бедем овде оштећен бројним нивелацијама приликом изградње улице, ипак је утврђен његов правац. Констатовани су темељна стопа бедема на коти 119,63 m и слој црвене пескуше у коју је темељ укопан.

3. Североисточна кула (пл. 7) Како је поменуто у ранијем тексту, у кампањи 1989. године започето је ископавање куле на североисточном углу утврђења. Ови радови нису завршени током систематских истраживања, тако да у овом тренутку можемо дати само делимичне закључке о североисточној кули.⁵⁰

Известан број података, који би били неопходни да се сагледа овај објекат у целини, у овом тренутку недостаје. Први проблем је чињеница што је круна куле била откривена само у источном делу, док су се северни и део западног дела круне налазили испод асфалта дворишта тадашње поште. Иако је унутрашњост куле истражена, тако да је видљиво унутрашње лице зида, било је тешко, само на основу тога, дати прецизан план њене основе. Коначно, ископавањима 1990. године није откривена веза североисточне куле са северним бедемом. Међутим, заштитним ископавањима 2018-2019. године, откривени су сви, претходно неистражени делови североисточне куле, али је констатовано како је она у тим деловима изузетно оштећена, могло би се рећи девастирана. Наиме, зид куле на северној и северозападној страни оштећен је великим рецентним укопима – укопом за цистерну котларнице зграде поште, каналом аутомеханичарске радионице и бункером из Другог светског рата. Ипак, откривен је спој куле и северног бедема.

49 Kanitz 1892, 69; Каниц 1985, 234.

50 Заштитна ископавања североисточне куле, која је 2018-2019. године спровео Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу нису, за сада, публикована. Овом приликом захваљујемо колегиници Марији Каличанин – Крстић на свим уступљеним информацијама.

План 7. Основа северноисточне куле утврђења *Horreum Margi*
 Plan 7. North-eastern corner tower of the *Horreum Margi* fortification (ground plan)

Сама кула је полукружног, односно потковичастог облика ($2/3$ круга), док је једна трећина на југозападу благо полигонална због споја са северним и источним бедемом, као и због трапезоидне платформе, на којој се вероватно налазио улаз у кулу. (пл. 7, сл. 17) Кула је истурена из равни бедема, односно испред утврђења.

Сл. 17. Североисточна угаона кула утврђења, поглед са истока
 Fig. 17. North-eastern corner tower, view from the east

Ширина зида куле је 2 m, а он је изнад сокла сачуван до висине од 1,70 m.⁵¹ Темељна зона до сокла грађена је у техници *opus coementitum*, који се састоји од ситнијег ломљеног камена и облутака уливених у бетон од креча, шљунка и песка. Надземни део зида грађен је у техници *opus mixtum* од ломљеног камена везаног малтером до око 1 m висине, а затим опекама везаним белим кречним малтером са туцаном опеком, у широким фугама. На зиду се виде отвори за греде скеле и грађевинске оплате. Јасно се види да је полукружни зид куле био призидан уз источни бедем, јер је врло уочљив вертикални спој са спољне и унутрашње стране, у углу који чине зид куле и зид бедема (сл. 18). Ниво сокла куле је за 11 cm нижи од сокла источног бедема, али су у унутрашњости куле они на истом нивоу.⁵² (сл. 19) То показује да је део источног бедема старији од куле и само је на северном крају делимично президан ради прецизнијег споја са кулом.

Источни бедем је широк 3,70 m. Његов северни крај истовремено је и јужни унутрашњи зид североисточне куле (сл. 20). Зид лежи на темељу грађеном слично као и темељ куле, а надземни део бедема је, такође, грађен од ломљеног камена везаног кречним малтером изнад којег су редови опека везаних широким малтерним фугама.⁵³ Фуге куле и бедема су на спољном и на унутрашњем лицу пажљиво дерсоване. У овом тренутку тешко је рећи да ли је источни бедем грађен у два наврата, као што је констатовано на делу северног бедема у сонди 3/79.⁵⁴

51 Кота круне зида је 124,24 m.

52 Кота сокла куле је 119,54, а кота спољног сокла источног бедема 119,65 m.

53 Коте круне источног бедема су 120,24 и 124,24 m.

54 Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 11.

Сл. 18. Североисточна угаона кула утврђења, поглед са југоистока
Fig. 18. North-eastern corner tower, view from the south-east

Сл. 19. Спој североисточне куле и источног бедема
Fig. 19. The conjunction of the north-eastern tower and the eastern rampart

Ипак, у унутрашњости куле јасно се види да источни бедем лежи на остацима старијег бедема, који се наставља испод обновљеног дела у југозападном делу куле.⁵⁵ На основу тога, може се претпоставити да је старији бедем делом уклопљен у нови источни бедем. (сл. 21)

На југозападном делу куле, на којем би требало да се налази улаз у кулу,

⁵⁵ Кота круне овог зида је 119,81 m.

Сл. 20. Унутрашње лице јужног зида североисточне куле
Fig. 20. The inner face of the south wall of the north-east tower

изграђена је преме унутрашњости утврђења платформа ширине 3,70 m. Она је грађена од крупног ломљеног камена везаног кречним малтером. Јасно се види да је ова платформа била призидана са унутрашње стране источног бедема, а касније је преко ње подигнут зид, који је конструктивно везан за круну источног бедема и југоисточне куле. (сл. 21)

Сл. 21. Унутрашњост североисточне куле са североистока
Fig. 21. The inside of the north-eastern tower from the north-east

На основу свега наведеног, можемо закључити да се на североисточној кули уочавају четири фазе градње, односно адаптација овог објекта и дела откривеног источног бедема:

1. Испод источног бедема налази се старији источни бедем, на којем је млађи утемељен;
2. Уочава се обнова источног бедема, која је истовремена са првобитном платформом на улазу у кулу из утврђења;
3. Нов источни бедем одговара презиђивању у југозападном делу унутрашњости куле;
4. Полукружна кула, истурена у односу на бедеме утврђења.

Даљом анализом може се утврдити хронологија грађевинских фаза североисточне куле:

1. Начин градње платформе у југозападном делу куле, обнове источног бедема и изградње саме куле одговарао би времену касне антике, генерално периоду од краја 3. до средине 5. века.
2. Првој половини или средини 3. века припада старији источни бедем.

Ове претпоставке може да потврди налаз три примерка новца испод нивоа а, односно поднице у североисточној кули: сребрни денар Септимија Севера⁵⁶, сребрни денар Максимиана Трачанина⁵⁷ и ас Гордијана III, кован у колонијалној ковници *Viminacium*.⁵⁸ (сл. 22 а-б) Сребрни денари нису циркулисали у 4-5. веку. Новац колоније *Viminacium* појављује се спорадично у нумизматичким налазима, као и слојевима из 4. и с почетка 5. века, тим пре што ас одговара димензијама неких емисија из 4. века. Ипак, сматрамо да овај комад пре траба везати за другу половину 3. века, управо из разлога што је нађен уз два сребрна денара. Овај податак могао би да буде потврда да се на овом простору налазила и фортификација старија од 3. века.⁵⁹ Томе у прилог иде и налаз једног реда крупног ломљеног камења, везаног малтером, који се пружа у правцу И - З, а констатован је испод темеља источног бедема и источно од њега. Ово је можда део темеља фортификације старије од средине 3. века.

У унутрашњости куле, ископавањима се није дошло до темељне стопе, а стратиграфија констатована у унутрашњости куле је следећа:

56 RIC IV / 1, 103, бр. 104, 197. година.

57 RIC IV / 2, 141, бр. 19, 236 - 238. година.

58 Vorić-Brešković 1976, 52, br. 405 и даље.

59 У сонди XII, која је постављена у унутрашњости утврђења, којом су истражени североисточни угао, северни бедем и северозападни угао, откривен је део темељне зоне старијег бедема, који је могао бити датован у крај 2-прву половину 3. века. Види даље у тексту.

Сл. 22 а. Сребрни денар Максимина Трачанина
Fig. 22 a Silver denar of Maximinus Thrax

Сл. 22 б. Сребрни ас Гордијана III
Fig. 22 b. Silver ace of Gordian III

слој I - шут мешан са земљом у којој је мања количина фрагмената средњовековне керамике;

слој А - интензиван шут у којем је нађен римски покретан материјал;

слој В - мркоцрвена глина са ситним шутом;

ниво а - констатован уз југозападни зид куле, поред презиђивања зида, вероватно део пода куле;

слој С - црвено мрка глина у којој су поред фрагмената римске керамике нађена поменута три новчића. На овом слоју лежао је ниво а;

слој D - црвена глина, културно стерилна, карактера здравице.

Слој В је у већем делу куле пробио ниво а и слој С, те лежи на слоју D.

Анализа типова керамичких посуда нађених у североисточној кули, показује хронолошку разлику између слојева В и С, тако што се генерално керамика у овим слојевима датује у период од 2. до 4. века, али процентуална заступљеност типова показује да је слој В млађи. Наиме, већина типова из слоја В се може датовати у 2-4. век (50%), а док из слоја С 31,25% типова припада времену 2- прве половине 3. века и 31,25% времену од 2. до 4. века.⁶⁰ Заједно са налазима новца, керамика хронолошки одређује слој С у крај 2 – прву половину 3. века.

На крају, кратко ћемо изнети резултате заштитних археолошких ископавања, која је обавио Завод за заштиту споменика културе Крагујевац, под руководством Марије Каличанин – Крстић.⁶¹ Ова истраживања су реализована у циљу конзерваторско-рестаураторских радова на североисточној угаоној кули, већим делом истраженој 1989. године, и деловима источног и северног бедема, који се налазе у дворишту музеја *Horreum Margi*, ради презентације дела овог археолошког налазишта и уређења леве обале Раванице у самом центру Ћуприје. Чињенице значајне за допуну података о североисточној кули, источном и северном

60 Petković, Taravički-Plić 2011, 265-266.

61 Захваљујемо се Марији Каличанин – Крстић на уступљеном рукопису Извештај о археолошким истраживањима простора око североисточне куле античког града *Horreum Margi* 2018. године и фотографијама. Податке о резултатима истраживања 2018-2019. године преузели смо из овог извештаја, као и из усмених обавештења М. Каличанин – Крстић.

бедему откривене овим истраживањима су следеће:

1. На споју североисточне куле са источним и северним бедемом потврђено је постојање зидане платформе трапезасте основе ка унутрашњости утврђења преко које се улазило у кулу, највероватније преко степеништа, које није очувано.

Темељна стопа куле на споју са источним бедемом је на коти 116,89 m, односно на 2,60 m дубине, док је темељна стопа источног бедема на истом месту 1,90 m. (сл.23)

Сл. 23. Североисточна кула и источни бедем, поглед са истока
Fig. 23. The north-eastern tower and eastern rampart, view from the east

2. Ширина источног бедема износи 3,80 m, а 3,90 m у темељној зони испод сокла, док је темељна стопа на коти 118,46 - 118,26 m, односно на 2,30 - 2,50 m дубине. Бедем је зидан у две фазе, односно старији бедем је уклопљен у млађи, као и старија кула, највероватније правоугаоне основе, која је констатована на 9,40 m јужно од североисточне куле. Ова кула је истурена 1,50 m у односу на источно лице бедема, њен западни део је прекривен масом бедема, док њен јужни крај залази под зграду музеја, тако да јој димензије нису могле бити утврђене. (сл. 24)

3. Северни бедем је, такође широк 3,90 m, грађен у две фазе и састоји се од унутрашњег зида, ширине 1,90 m и спољног, широког 2 m. Темељна стопа северног бедема је на коти 118,50 m, односно на дубини од 2,40 m, док се дно темеља куле на месту њеног споја са бедемом налази на коти 118,25 m, односно на дубини 2,6 m.

* * * * *

Досадашња археолошка ископавања су утврдила да је источни бедем, без сумње, зидан у две фазе, тако што је маса старијег бедема утопљена у масу млађег,

Сл. 24. Источни бедем са старијом четвороугаоном кулом, поглед са североистока
 Fig. 24. The eastern rampart and earlier tower of rectangular shape, view from the north-east

а делимично и старије куле, што се види на кули четвороугаоне основе, која се налази на 9,40 m јужно од североисточне потковичасте куле. Међутим, можда је неубичајен облик основе североисточне, угаоне куле условљен уклапањем старије, можда квадратне, угаоне куле утврђења у масе северног и источног бедема и југозападног зида куле, који је тако добио полигоналан облик. Ова претпоставка, заснива се на бројним примерима преобликовања кула приликом реконструкције римских утврђења, како на дунавском лимесу, тако и у унутрашњости провинција на тлу Србије.⁶²

Унутрашњост утврђења

Унутрашњост утврђења је испитана са осам сонди (сонде I-IV, X-XI, XII, XIV), од којих су у две сонде прекинути радови - у сонди I, постављеној у правцу северозапад – југоисток на земљаном путу ка ушћу Раванице, северно од улаза у касарну из Курсулине улице, јер није било могуће копати кроз јако набијену супструкцију пута, а у сонди XI постављеној уз фасаду кантине, раније коњичке школе, у касарни, јер се наишло на инсталације рецентне инфраструктуре. Остале сонде су дале комплексну стратиграфију, објекте и покретне налазе из римског

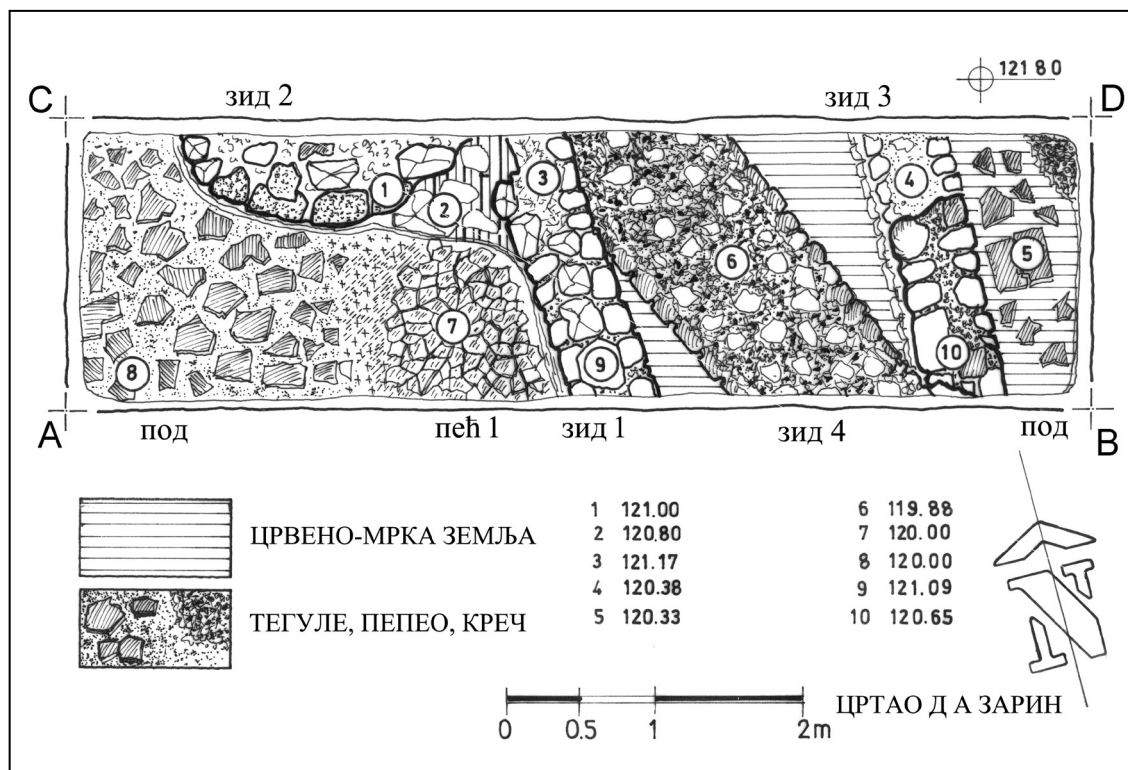
62 Примери су бројни, али издвојићемо велика утврђења са више фаза обнове, као што су Чезава – *Castrum Novae*, Бољетин- *Smorna*, *Taliata* и *Diana* на лимесу, као и *Timacum Minus* у Долини Тимока. Васић 1984, 120, сл. 6-9; Зотовић 1984, 211 и даље, сл. 2; Поповић 1984, 278-280, сл. 1, 3-4; Kondić 1996, 81-86; Ранков-Кондић 2009, 367 и даље; Petrović 1986, 514-518; Петровић 1997, 123, сл. 2.

периода, од средине 3. до средине 5. века, из средњег века, 10-12. века, и османског периода 17-19. века.⁶³

Археолошка ископавања у унутрашњости утврђења имала су за циљ утврђивање стратиграфије културних слојева и функционалну анализу евентуално откривених архитектонских објеката, ради утврђивања хоризоната живота, грађевинских фаза и унутрашње структуре утврђења *Horreum Margi*. С обзиром на ограничену површину истраживања, оштећења археолошких слојева савременим грађевинским активностима и простор на којем су вршена ископавања (у непосредној близини северног бедема), кампање 1987-1990. године су дале неочекивано добре резултате.

Сонда II (пл. 8)

Ова сонда отворена је 1987. године, испред улаза у касарну на раскрсници улица Ј. Курсуле и Д. Димитријевића, оријентисана је исток – запад, димензија 7 x 2 m. У њој је констатована веома сложена стратиграфска ситуација и више

План 8. Основа сонде II
Plan 8. Ground plan of trench II

63 Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 29-31, pl. 12-13, sl. 6; Manojlović, Đorić 1989, 37-48; et al. 2009, 139-142.

грађевинских фаза од краја 3. века закључно са бастионом утврђења из прве трећине 18. века.⁶⁴

У сонди II откривена су четири зида. Два припадају нововековном хоризонту живота – зид неке грађевине из 19. века, зид 1, и део потпорног зида североисточног бастиона, зид 4, с почетка 18. века. Осим тога, у западном делу сонде, уз северни профил, констатован је јако оштећен римски зид 2, у источној половини сонде зид правца север-југ, ширине 0,75m, зидан од ломљеног камена везаног глином – зид 3.

Зид 3 је западни зид објекта од лаког материјала, фундираног на слоју црвено-мрке земље. У малом делу откривене унутрашњости објекта констатован је под попличан тегулама, на којем лежи слој сиве земље са шутом, слој В (120,92–120,60 m), датован керамичким налазима у 4. век. Испод пода од опека и са спољне стране зида 3 констатован је слој црвено-мрке земље са прослојцима гаражи и запечене земље, слој С (120,62-120,28 m), датован налазима керамике у крај 3. и прву половину 4. века.

Сонда III (пл. 9, сл. 25)

Ова сонда постављена је паралелно у односу на сонду II, на око 30 m јужно од ње, са унутрашње стране зида ограде касарне. (пл. 1) Сонда III је оријентисана исток – запад, димензија 10 x 2 m.

У сонди је констатована следећа стратиграфија културних слојева:

слој I – хумус, од коте 122,45 до 122,25 m;

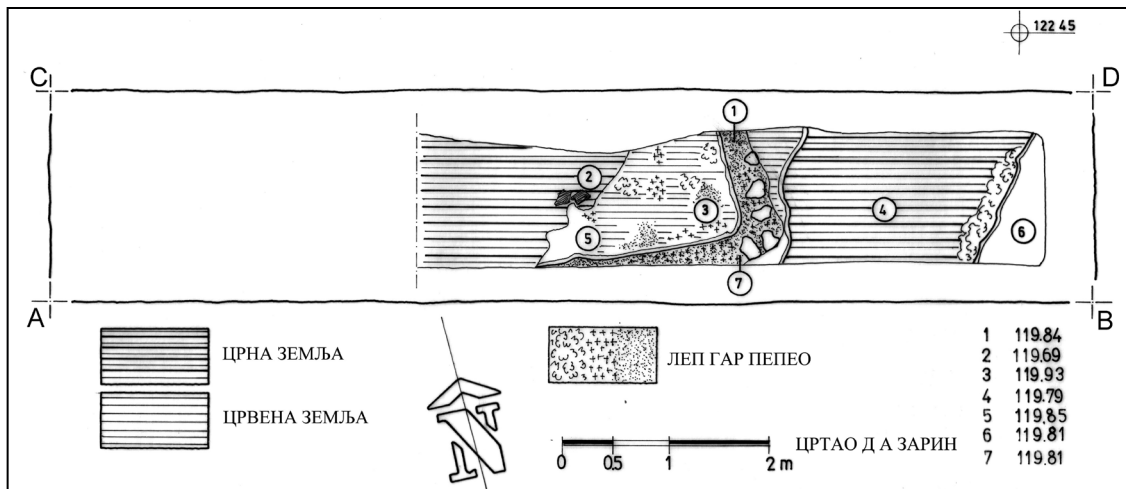
слој II – рецентни насип мрко-жуте земље са шљунком, са шутом од опека у западном делу, од коте 122,25 до 121,80 m;

слој III/A – слој мрко-црвене земље са грађевинским шутом и помешаним керамичким материјалом, античким, средњевековним и нововековним, од коте 121,80 до 120,40 m;

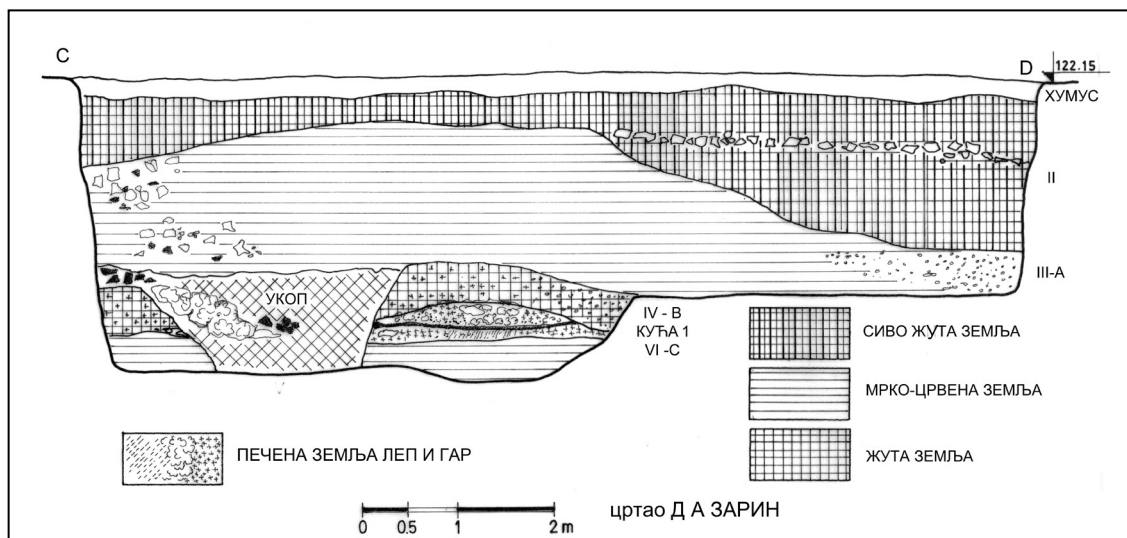
слој В – тамно мрка земља са мало грађевинског шута, од коте 120,40 до 120 m. Слој лежи на прослојку кућног лепа са траговима плетера, који покрива под од набоја куће 1, који је пробијен средњевековним укопом из слоја III. Керамички материјал из слоја В, може се датовати у 4. и почетак 5. века.

Испод пода куће 1 констатован је слој црвене земље, слој С, од коте 119,85 m. У слоју С је копано до коте 119,30 m и констатовано је да нема археолошких налаза, али није извесно да се ради о здравици.

64 Утврђење, са основом у облику шестокраке звезде, изграђено по Вобановом систему, по заповести Александра Виртенбершког, који је преминуо 1737. године, што означава *terminus post quem* по за изградњу бастиона на ушћу Раванице у Мораву. – Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 30-31, pl. 13.

План 9. Сонда III, основа куће 1
Plan 9. Trench III, ground plan of house 1

Сл. 25. Сонда III, јужни профил
Fig. 25. Trench III, southern profile

Кућа 1 је била четвороугаоне основе, оријентисана у правцу исток – запад са мањим одступањем ка северозападу, а у сонди III је откривен њен југоисточни угао, док је у западном делу већим делом уништена средњевековним укопом (пл. 9). Под је био од набијене глине, а зидови од прућа обавијеног око вертикалног коља и угаоних дрвених стубова, облепљених глином. На лепу од обрушених зидова видљиви су отисци плетера, а ров од коља, дуж ивице поднице испуњен је гаром и угљенисаним дрветом.

Није било могуће одредити димензије куће 1, али се вероватно ради о објекту већих димензија, највероватније делу војничких барака, с обзиром да је северни бедем био релативно близу.

Сонда IV (пл. 10, сл. 26)

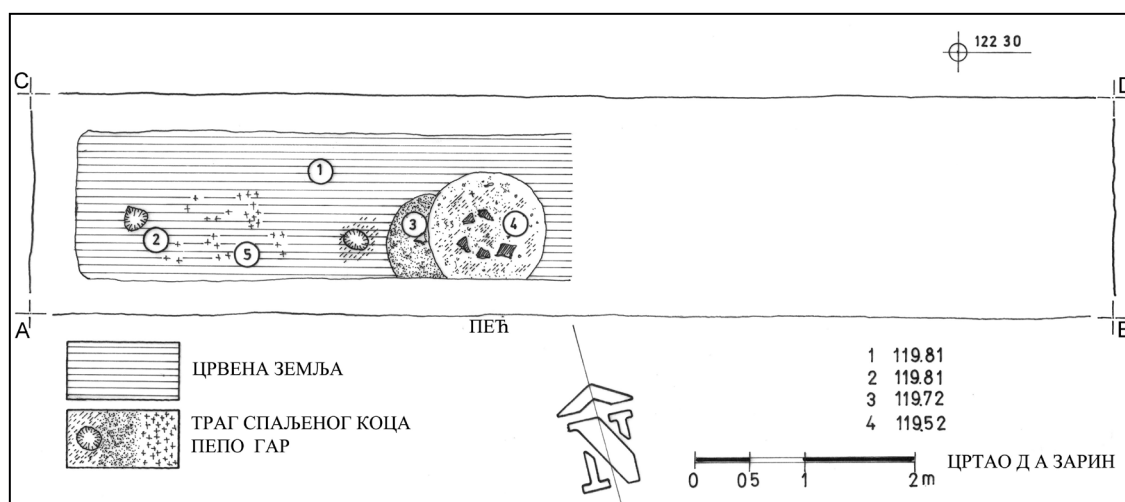
Ова сонда је постављена у правцу сонде III, на 10 m источно од ње. (пл. 1) Оријентисана је исток – запад, димензија 10 x 2 m. У сонди IV констатована је следећа стратиграфија културних слојева:

слој I – хумус, од коте 122,40 до 122,20 m;

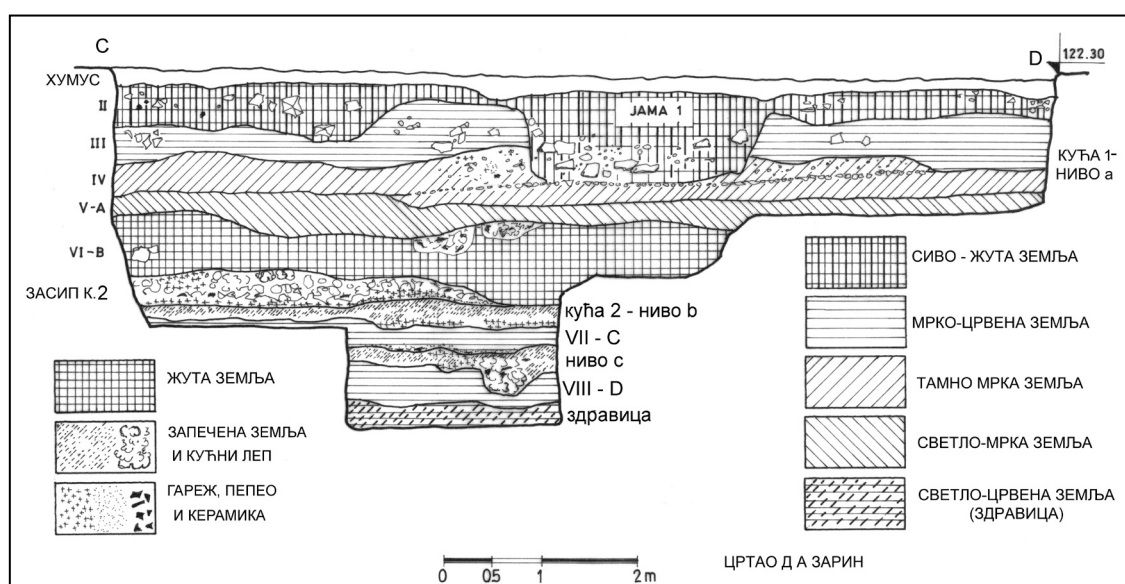
слој II - рецентни насип мрко-жуте земље са шљунком, од коте 122,20 до 121,80 m.

Из њега је укопана јама 1 у слојеве III и IV.

слој III – мрко-црвена земља са мало грађевинског шута и помешаним античким,

План 10. Сонда IV, основа куће 2
Plane 10. Trench IV, ground plan of house 2

Сл. 26. Сонда IV, северни профил
Fig. 26. Trench IV, northern profile

средњевековним и нововековним керамичким материјалом, од коте 121,80 до 121,35 m;

слој IV – мрка земља са прослојцима гаражи, такође са помешаним керамичким материјалом, од коте 121,80 до 121,35 m. Овај слој покрива подницу од набоја средњевековне куће 1 (ниво а), која је откривена у источном делу сонде;

слој А – светло мрка земља са великом количином грађевинског шута, од коте 120,98 до 120,70 m. Слој А садржи керамички материјал 4. и прве половине 5. века;

слој В – мрка песковита земља, од коте 120,70 до 120,30 m. У западној половини сонде овај слој покрива подницу од набијене глине касноантичке куће 2 (ниво б). Доњу зону слоја В изнад поднице куће 2 чине гараж, пепео и запечена земља измешана са фрагментима керамичких посуда – слој паљевине. Слој В садржи керамички материјал генерално датован у 4. век, а у њему су нађена и четири новчића – новци Јулије Домне и Александра Севера, ковани у Никеји, новац Констанција II, кован у Константинопољу 348-350. године и Грацијанов новац, кован у Сисцији 378. године.⁶⁵ У овом слоју нађена је велика перла од стаклене пасте (Стакло, кат. 75), фрагмент украсне коштане игле и коштани калем (Предмети од кости и рога, кат. 3 и кат. 8), а на поду куће 2 фрагмент наруквице од стаклене пасте (Стакло, кат. 76). слој С – слој црвене земље испод нивоа б, од коте 119,82 до 119,50 m. У овај слој укопана је јама испуњена пепелом, која се налазила испод пећи 1, која припада кући 2. Овај слој покрива подницу од набијене, запечене глине, означену као ниво с, која вероватно припада неком објекту, који је потпуно девастиран укопима из млађих слојева. Слој је садржао керамику из друге половине 3. и прве половине 4. века.

слој D – црвена пескуша испод нивоа с, од коте 119,30 до коте 118,95 m, у којој је нађено неколико атипичних фрагмената керамике.

слој Е – светло црвна земља од коте 118,95 m, културно стерилан слој – здравица. Ископавања су завршена на коти 118,70 m.

Подница касноантичке куће 2 се простирала читавом површином ископа. Нису констатоване њене стране, што значи да нам нису познате њене димензије, ни тлоцрт. Уз јужни профил је констатована кружна основа пећи или огњиште, пречника 1,10 m. Северно од пећи и испод ње била је јама испуњена пепелом и гаром. (пл. 10)

Сонда X (пл. 1)

Ова сонда је отворена у дворишту куће у Курсулиној ул. број 6, у којем је

⁶⁵ Vasić, Kavajin–Mundrić, Popović 1989, 21, нар. 8.

1979. у сонди 3 истражен део северног бедема. Сонда X је постављена у правцу сонде 3/79, на 25 m јужно од ње, оријентисана север-југ, димензија 7 x 3 m. (пл. 1)

У овој сонди нису констатовани римски објекти, али је утврђена комплексна стратиграфија културних слојева:

слој I - површински слој, састављен од рецентног грађевинског шута и тамно мрке глине, од коте 121,74 до 121,39 m;

слој II - рецентни насип сиво-жуте земље са шљунком и шутом, од коте 121,39 до 121,90 m;

слој III - мрка земља од коте 121,09 до 120,69 m. Из овог слоја укопани су укопи 1 и 2, који су пробали све слојеве до здравице. Слој III је садржао помешану нововековну и средњевековну керамику и покрива ниво а, подницу од црвеног набоја, поплочану каменим плочама и ломљеним опекама (120,69-120,49 m);

слој IV - жуто-мрка земља испод нивоа а, од коте 120,49 до 119,74 m. Овај слој садржи помешану средњевековну и римску керамику;

слој V/A - слој набијене жуте земље са прослојцима гаражи, малтера и шљунка од коте 119,74 до 119,39 m. Слој А садржи веома мало керамичког материјала, који се може датовати у крај 4. и прву половину 5. века;

слој B - слој црвене земље, на којем је лежао део обрушеног зида од камена везаног кречним малтером, од коте 119,39 до 118,84 m. У овом слоју су, осим керамике и стакла, датованих генерално у 4. век, нађени бронзани прстен отворених крајева, спирално увијен, са схематизованом змијском главом на једном крају и троугаони привезак украшен низом шеврона у техници ровашења. Оба предмета датована су у другу половину 4. и прву половину 5. века (Предмети од метала. кат. 3, кат. 5).

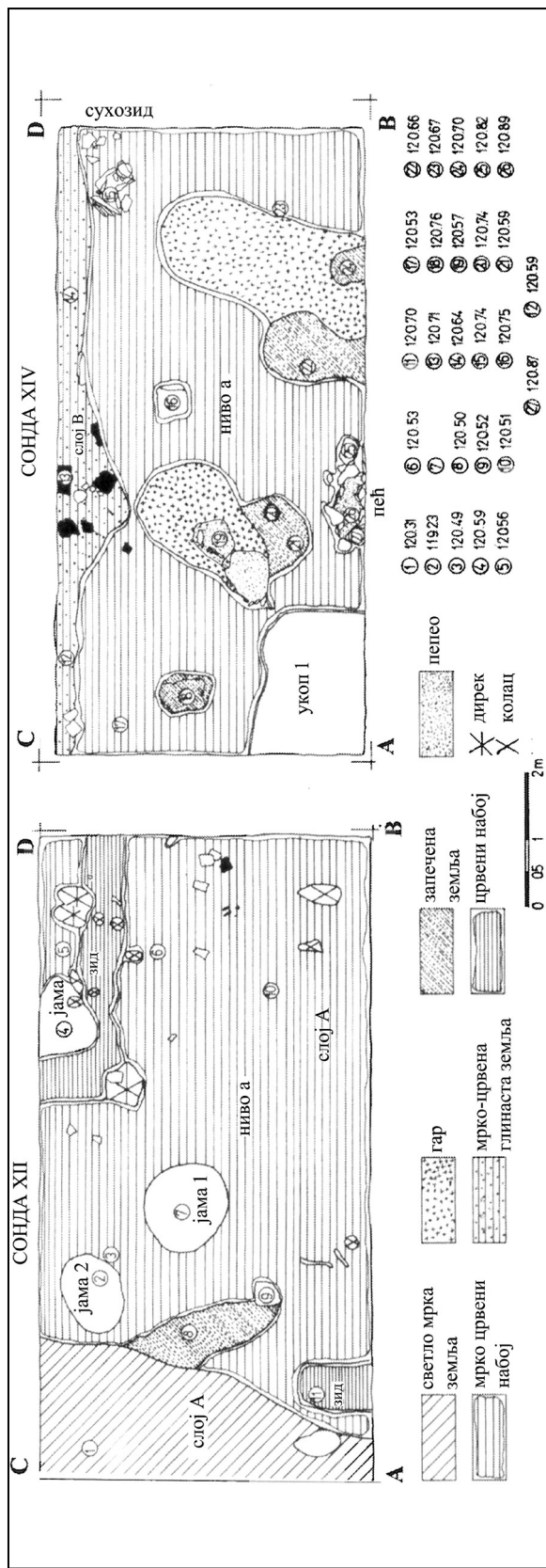
Слој B покрива ниво с, који је представљен огњиштем и паљевином око њега – гаром, пепелом и запеченом земљом (118,84-118,64 m);

слој C - мешавина сиве земље и светло црвене глине, која је у доњој зони измешана са интензивним прослојком гаражи (дебљине око 10 cm), од коте 118,64 до 118,54 m. Овај слој садржи керамику датовану у другу половину 3. и прву половину 4. века.

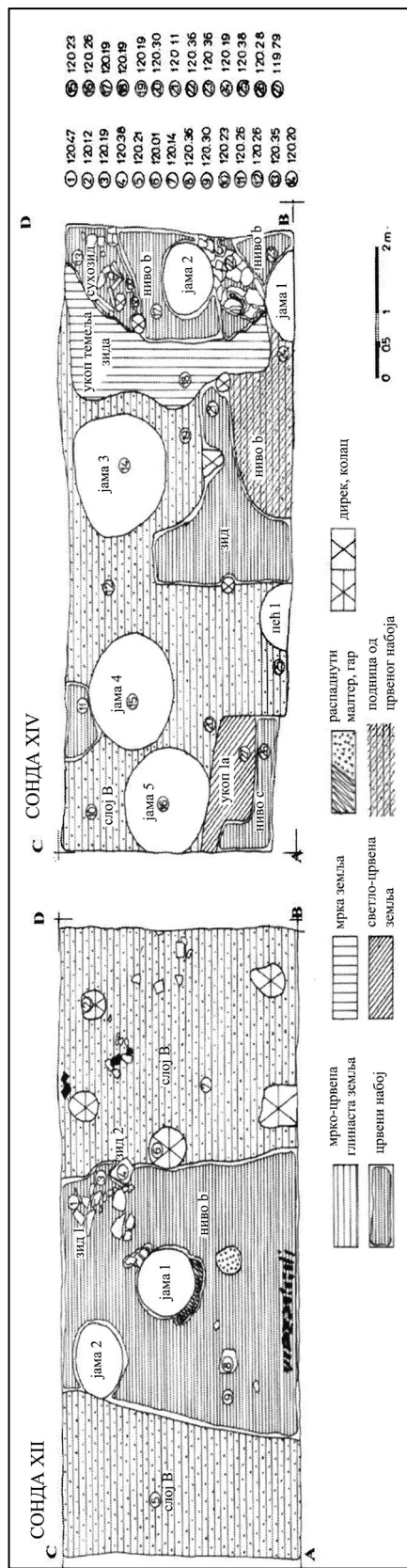
слој D - културно стерилан слој црвене глине, здравица, од коте 118,54 m. Крај ископа је на коти 128,34 m.

Сонда XII (пл. 11-13, сл. 27)

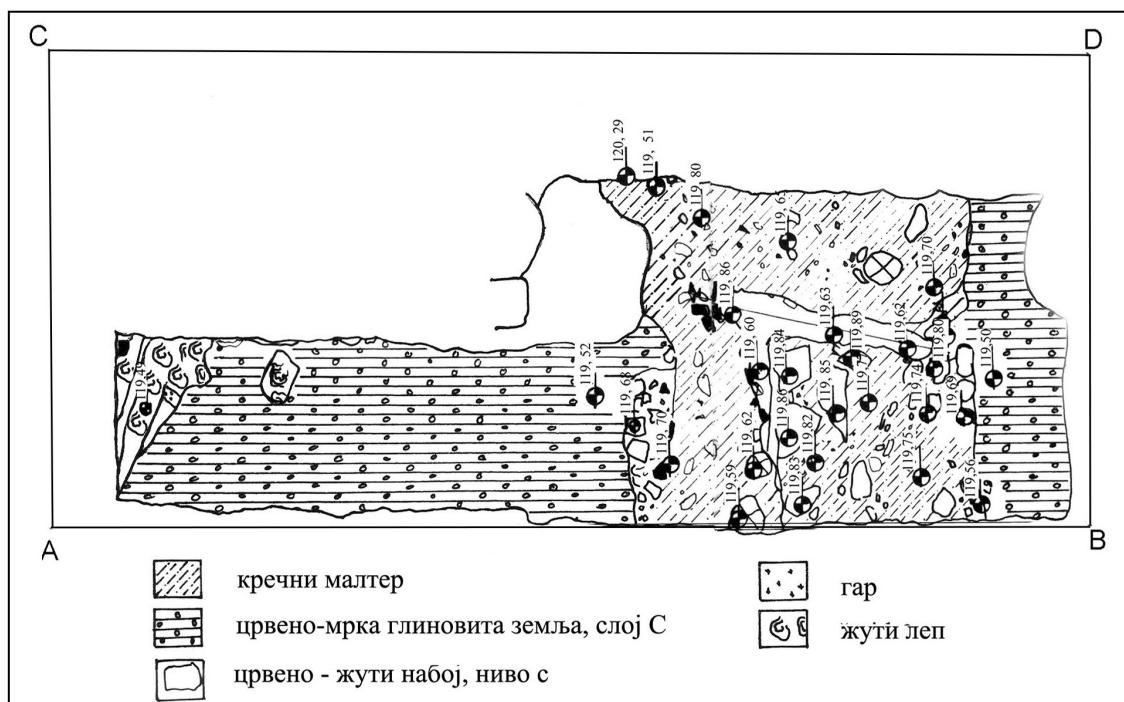
У непосредној близини сонде III, на око 2 m јужно од ње, 1989. године је отворена сонда XII, димензија 10 x 5 m, оријентисана исток-запад. Ова сонда је истраживана у циљу детаљнијег испитивања стратиграфије културних слојева,

План 11. Ниво а у сондама XII и XIV
 Plan 11. Level a in trenches XII and XIV

План 12. Ниво б у сондама XII и XIV
 Plan 12. Level b in trenches XII and XIV

План 13. Ниво с у сонди XII/90

Plan 13. Level c in trench XII/90

хоризоната живота и архитектуре у утврђењу *Horreum Margi*, прелиминарно утврђених истраживањима сонди III- IV 1987. године. Истраживања у сонди XII реализована су током кампања археолошких ископавања 1989-1990. године.

Стратиграфија културних слојева у сонди XII је следећа:

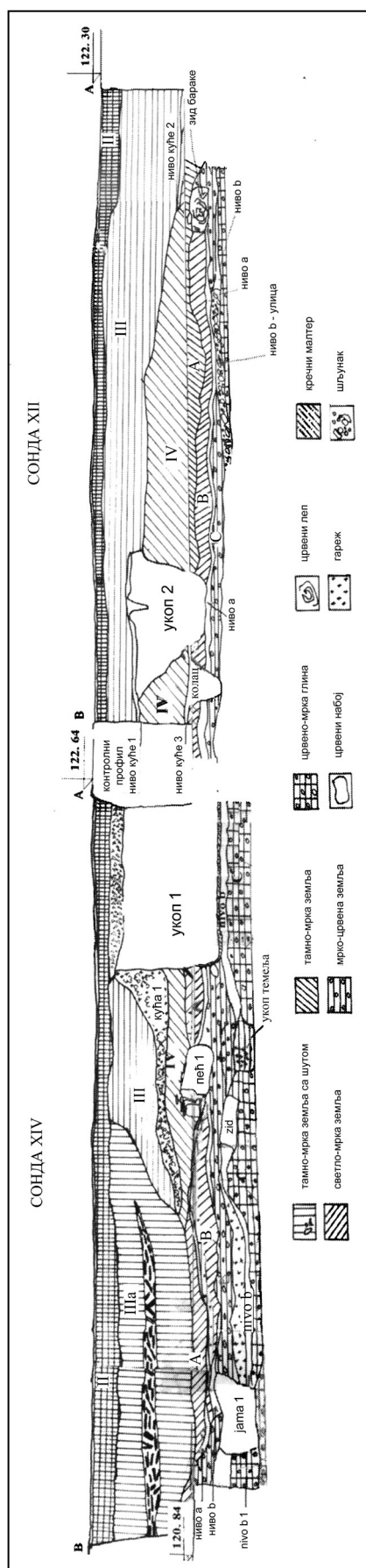
слој I - хумус, површински слој до коте 122,30 m;

слој II – сиво-жута земља са шутом, рецентни насип, до коте 122,02 m, садржи мању количину нововековне керамике 17. до 19. века. У северозападном углу сонде, из овог слоја укопана је отпадна јама до коте 120,66 m, означена као укоп 3;

слој III – мрко црвена земља, средњевековни културни слој, до коте 120,60 m, који садржи средњевековни и мању количину нововековног материјала. У средишњем делу сонде у овај слој укопан је средњевековни гроб 1;

слој IV – тамно мрка растресита земља, средњевековни културни слој, од коте 121,27 до 120,75 m, садржи велику количину животињских костију и уломака средњевековне керамике. Уз јужни профил сонде, укопана је из овог слоја отпадна јама до коте 120,50 m, означена као укоп 2. Слој IV покрива старију фазу средњевековног насеља: у источном делу сонде подницу куће 3, на коти 120,64 m, а у западном делу сонде подницу од жутог набоја куће 2, на коти 120,80 m;

слој A – светло мрка земља, римски културни слој од коте 120,75 до 120,52 m, садржи касноантичку керамику, новац и остали покретан материјал. Дно овог слоја је мркоцрвени набој са остацима барака од црвеног набоја, на коти 120,52 m,

Сл. 27. Јужни профил у сондама XII/89 и XIV/89
 Fig. 27. Southern profile in trenches XII/89 and XIV/89

означен као ниво а. Са овог нивоа укопани су силоси кружног облика, пречника око 1,5 m и запечених страна, јама 1 до коте 119,60 m (дубине од 1 m) и јама 2 до коте 119,13 m (дубине од 1,5 m). У јамама су, поред мање количине животињских костију и керамике, нађени угљенисани остаци органских материја и житарица. Керамика се датује у 4. и прву половину 5. века (Керамика, 2. Хронолошко-стратиграфска анализа, табела) (пл. 11);

слој В – мрко-црвена пескуша, римски културни слој од коте 120,52 до 120,14 m, садржи керамику, која се може датовати генерално у 4. век (Керамика, 2. Хронолошко-стратиграфска анализа, табела), те новац и остале покретне налазе из истог времена. У средишњем делу сонде овај слој покрива ниво набоја на коти 120,28 m, означен као ниво b.

Ниво b се манифестовао површином црвене набијене глине са шљунком и ломљеним каменом, која се пружала у правцу север – југ у средишњем делу сонде XII читавом њеном ширином. Ширина ове површине (нивоа b) износила је око 4 m, те смо претпоставили да се ради о супструкцији неке комуникације, улице у оквиру утврђења.⁶⁶ Међутим, скидањем набијене земље са шљунком и ломљеним каменом, претпостављене супструкције улице, констатовано је да је она уједно и нивелациони слој, означен као слој С, изнад остатака старијег зида. (пл. 12)

слој С – црвено-мрка растресита земља са грађевинским шугом, од коте 120,28 до 119,88 m, која је покривала остатке темељне

66 Васић *et al.* 2009, 135.

Сл. 28. Сонда XII, темељ старијег западног бедема
 Fig. 28. Trench XII, foundation of the earlier western rampart

зоне зида, ширине 3,5 m, највероватније старијег западног бедема утврђења, а у осталим деловима сонде ниво с - површину набијене жуте и црвене глине са траговима паљевине, запеченом земљом, пепелом и гаром, као и већим деловима угљенисаних греда.

Темељ бедема, откривен на коти 119,88 m, израђен је од ломљеног камена и опеке заливених кречним малтером, трпанца, између источног и западног лица од ређаног притесаног, крупнијег камена. Ширину овог зида чини основна маса бедема, ширине 2,20 m, и призидани део уз западно лице бедема, ширине 1,30 m. У маси бедема видљив је траг дрвене греде арматуре, ширине 0,35 m, која се пружала у правцу исток – запад. Темељ бедема укопан је у следећи слој мрко-црвене компактне глине, слој D. Пресеком бедема AA₁ у правцу север – југ констатована је темељна стопа на коти 119,35 m. (пл. 13, сл. 28)

Слој С представља нивелацију старије фазе утврђења, а на основу покретних археолошких налаза може се датовати у другу половину 3. и почетак 4. века.

У овом слоју, у средишњем делу сонде, на коти 119,84 m нађена су два бронзана новца кована у Виминацијуму средином 3. века.⁶⁷

Од карактеристичних налаза треба још поменути фрагменте уљаних лампи од печене земље, израђених у калуцу, украшених на рамену мотивом киматиона, пластичним бобицама или мотивом винове лозе са гроздовима, а на диску розетом или фигуралним мотивом (Лампе од печене земље, кат. 1, 3-5), који се могу датовати од почетка 2. до средине 4. века.

⁶⁷ Борић – Брешковић 1976, 8 – 12, Филип I, Т. LI, 625, Т. LII – LIV, Т. LV, 650, 618 - 244/245. година, Т. LV, 741, LVI - LIX, 245/246. година.

У слоју С нађена је смеђе фирнисована зделица са печатом на унутрашњој страни дна, који се састоји од мотива врежа, бршљанових листића и «лотосових пупољака» (Керамика, 1. Типологија, тип I/6), карактеристична за 2. и прву половину 3. века. Такође, нађен је и део рецепијента и дна биконичне зделице са пластично изведеним вегетабилним мотивом (барботин и урезивање) и површином превученом наранцасто-смеђим фирнисом, која се датује у другу половину 1. и почетак 2. века.⁶⁸

На основу керамичких налаза може се закључити да остали типови посуда из овог слоја припадају времену 3. и прве половине 4. века (Керамика, 2. Хронолошко-стратиграфска анализа).

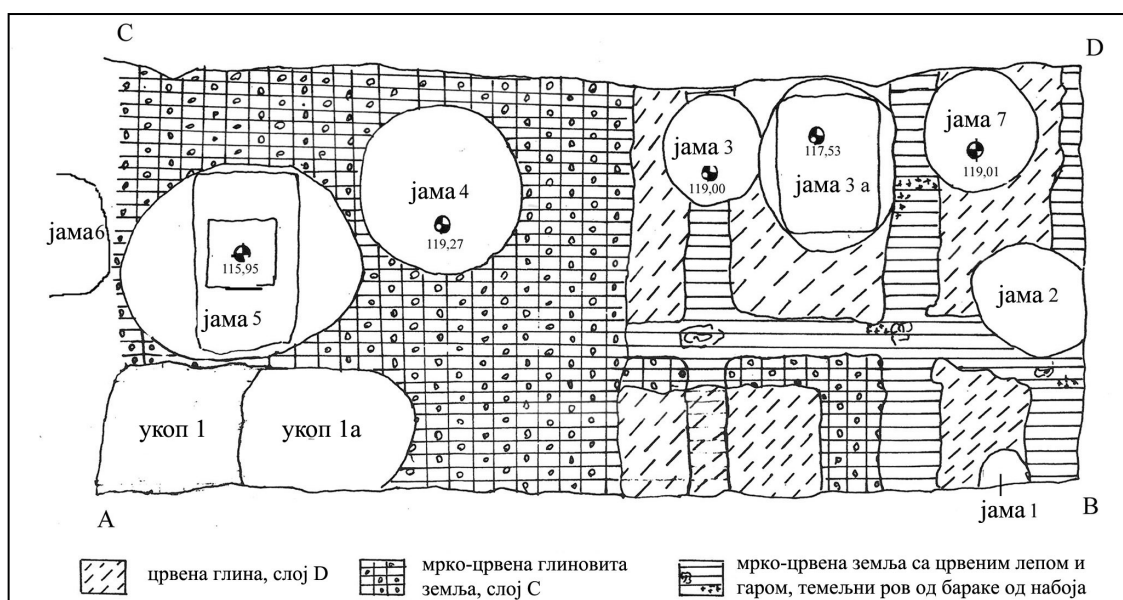
Знатан број фрагмената стаклених посуда и прозорског стакла из слоја С је атипичан и хронолошки неосетљив. Међу овим налазима издваја се дршка призматичне боце од светло плавог стакла (Стакло, кат. 27), која се може датовати од последње трећине 1. до почетка 4. века.⁶⁹

На основу стратиграфије и археолошких налаза, слој С се датује у крај 3. и прву половину 4. века.

Сонда XIV (пл.11 – 12, 14, сл. 27, 29)

Слој I - хумус, површински слој до коте 122,39 m;

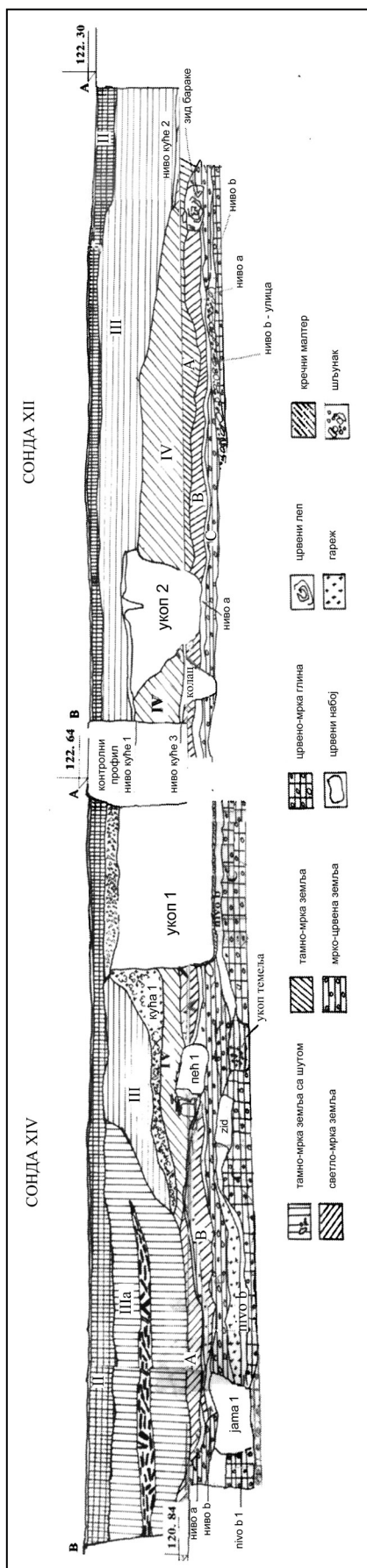
Слој II - сиво-жута земља са шутом, рецентни насип до коте 121,42 m, а у

План 14. Ниво слоја D у источној половини сонде XIV/90
Plan 14. Level of layer D in the eastern half of trench XIV/90

68 Brukner 1981, 79, zdelica 3, T. 55, 7 – 27.

69 Ružić 1994, 11-12, tip I/1, T. I, 4.

Сл. 27. Јужни профил у сондама XII/89 и XIV/89
 Fig. 27. Southern profile in trenches XII/89 and XIV/89

југозападном углу сонде јавља се прослој интензивног шута просечне дебљине од 25 cm, испод којег је укоп правоугаоног облика до коте 120,38 m који садржи нововековни материјал, означен као укоп 1;

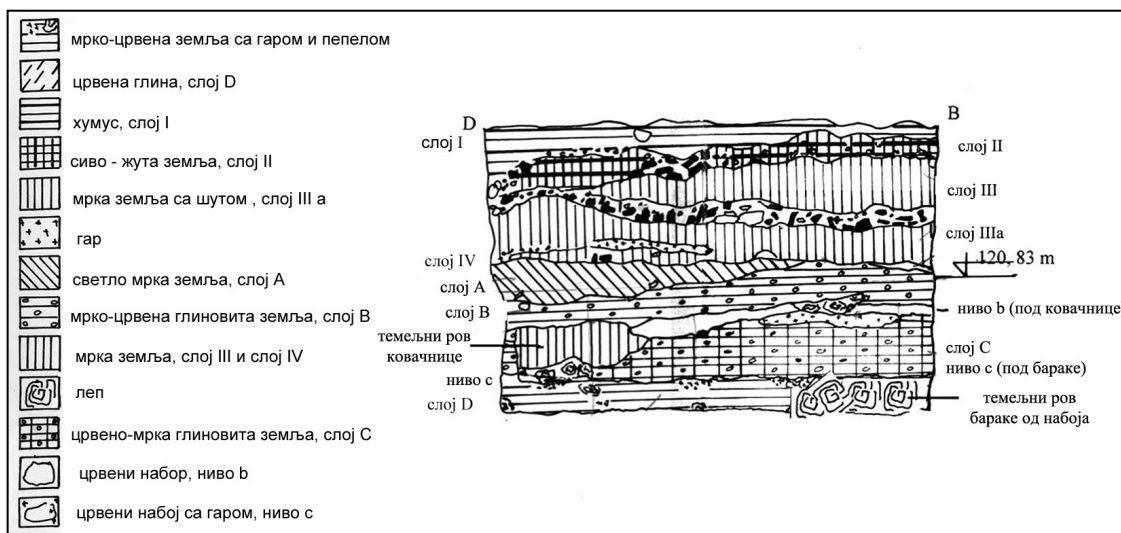
Слој III-мрко-црвена земља, средњевековни културни слој, заступљен само у западној половини сонде, до коте 121,39 m. Овај слој покрива подницу куће 1 од мрког набоја, на коти 121,39 m, која залази у западни профил сонде, а констатована је и у сонди XII и припада млађој фази средњевековног насеља;

Слој III а - мрка земља са шугом, нововековни културни слој заступљен само у источној половини сонде, до коте 120,90 m, садржи нововековну керамику 17- 19. века, као и већи број гвоздених и оловних топовских кугли. У овом слоју констатован је прослој ћерамиде просечне дебљине од 45 cm;

Слој IV - тамно мрка растресита земља, средњевековни културни слој, од коте 121,34 до 120,98 m, садржи већу количину животињских костију и средњевековну керамику;

Слој А - светло мрка земља, римски културни слој, до коте 120,64 m, садржи касноантичку керамику из друге половине 4. и прве половине 5. века (Керамика, 2. Хронолошко-стратиграфска анализа, табела) и друге покретне налазе. Овај слој покрива површину мркоцрвеног набоја са траговима паљевине, на коти 120,64 m, означену као ниво а. На овом нивоу констатоване су и две пећи (пећ 1 и пећ 2).

Са нивоа а укопана је отпадна јама

Сл. 29. Источни профил сонде XIV/90
Fig. 29. Trench XIV/90, eastern profile

Сл. 30. Сонда XIV, објект уз источни профил и отпадна јама 1
Fig. 30. Trench XIV, structure next to the eastern profile of the trench and the garbage pit 1

2, до коте 119,23 m, која садржи доста животињских костију и мању количину касноантичке керамике;

Слој В – мрко-црвена глиновита пескуша до коте 120,25 m, садржи касноантичку керамику из периода 4. и почетка 5. века (Керамика, 2. Хронолошко-стратиграфска анализа, табела), новац и друге покретне налазе.

У источном делу сонде, овај слој покрива грађевину од сувозида и подницу од црвеног набоја у њеној унутрашњости, означену као ниво b, на коти 120,19 m. Са нивоа b, у близини објекта од сувозида, укопана је отпадна јама 1 до коте 119,51

m, испуњена гвозденом згуром. Објекат од сувозида, делимично откривен уз источни профил, којем је припадала и отпадна јама 1 испуњена гвозденом згуром, највероватније је ковачница.⁷⁰ На нивоу b констатовани су и укопи отпадних јама 3, 4, 5, 6 и 7 од коте 120,25 m. (пл. 12, сл. 30)

У осталим деловима сонде констатовано је дно слоја B, мрко – црвене глиновите пескуше (120,38-120,19 m), док су у средишњем делу сонде откривени трагови зидова од црвеног лепа на коти 120,11 m, за које се претпоставља да припадају старијем објекту с почетка 4. века.⁷¹

Јама 3/90

Ова јама укопана је са нивоа b у источној половини сонде, са спољне стране објекта од сувозида, ковачнице, од коте 120,19 m. Дно јаме констатовано је на коти 119,00 m. Ова јама пресечена је укопом млађе јаме 3a, која је уједно оштетила и западни зид ковачнице.

У јамаи 3 нађени су фрагменти биконичних здела са косо разгрнутим ободом (тип I/15) и калотастих здела хоризонтално разгрнутог обода (тип I/21), црне и сиве боје печења, песковите фактуре, који се генерално датују у 3 – 4. век. Такође, констатован је тип латеноидне зделе, оштре S – профилације, сиво печене са углачаном површином (тип I/26), који се датује у 4. и почетак 5. века. (Керамика, Типологија)

Типови лонаца припадају формама сферичног реципијента, са косо разгрнутим ободом (тип II/17 и тип II/19) или са ободом са жљебом за поклопац (тип II/27), црне, сиве и мрке боје печења, од глине са додатком песка или лискуна, необрађене површине, које се датују у 4. век. (Керамика, Типологија)

Амфоре су заступљене у материјалу из ове јаме „подунавским типом“ украшеним чешљастиим орнаментом на сферичном реципијенту (тип V/4), који се датује у период 4 – 6. века и типом од каолинске глине, са прстенастим ободом и овалним реципијентом украшеним ребрастим украсом (тип V/6), који се датује од средине 4. до краја 6. века. (Керамика, Типологија).

Међу керамичким налазима из ове јаме јавља се и више типова поклопаца, који су хронолошки неосетљиви и широко се датују од 2. до 6. века.

Остали покретни налази су оскудни и хронолошки неосетљиви: неколико фрагмената прозорског стакла, фрагмент дна стаклене посуде (Стакло, кат. 46) и кука бронзаног кантара, правоугаоног пресека са пирамидалним завршетком (Метални предмети, кат. 16).

70 Васић *et al.* 2009, 135 – 136.

71 Васић *et al.* 2009, 136.

Углавном, већина налаза из јаме 3 може се датовати у другу половину, односно последњу трећину 4. века.

Јама 3а/90

Ова јама укопана је са коте 120,64 m, са нивоа мрко – црвеног набоја са траговима паљевине, нивоа а.⁷² Као што смо већ навели, јама 3а је оштетила јаму 3 и објекат од сувозида са нивоа b, а укопана је до коте 117,53 m. При дну поприма правоугаони облик, те је највероватније првобитно била остава – силос, да би касније послужила као отпадна јама, о чему сведочи и њена велика дубина (3,11 m).

У јами 3а нађена је велика количина фрагмената керамичких посуда, али није констатован ниједан тип здела. Углавном су заступљени типови лонаца сферичног реципијента са разгнутим ободом, црне, сиве и мрке боје печења, од глине са песком и лискуном (тип II/9, II/19, II/27), који се могу датовати у 4. век. (Керамика, Типологија)

Поред тога, констатован је тип лонца сферичног реципијента, наглашеног коничног врата и хоризонтално разгнутаг обода са жљебом за поклопац, израђен од глине са великом количином лискуна, црне боје печења (тип II/25), који се датује у другу половину 4. и прву половину 5. века, као и сличан тип, који се разликује по благо разгнутаг ободу са жљебом за поклопац и по украсу на трбуху, плитких, хоризонталних жљебова (тип II/28), који се шире датује од средине 4. до краја 6. века. Старији тип лонца, биконичног реципијента, са хоризонтално разгнутим ободом, са геометријским мотивима, сликаним мрко – црвеном бојом на површини превученој жућкасто – белом енгобом (тип II/11), највероватније потиче из старијег слоја у који је јама 3а укопана. (Керамика, Типологија)

У јами 3а констатовани су типови амфора, раније евидентирани у јами 3 (тип V/4 и тип V/6), као и нови тип малих амфора од каолинске жуте и зеленкасто – жуте глине, са левкастим ободом и вретенастим реципијентом, повезаним дршкама овалног пресека (тип V/7), генерално датован у 6. век. (Керамика, Типологија)

Од керамичких налаза из ове јаме треба поменути сферични пехар благо разгнутаг обода, израђен од сиве глине, глачане површине (тип IX/1), који се датује у прву половину 3. века, а попут лонца сликане површине (тип II/11), највероватније представља упад из старијег слоја. (Керамика, Типологија)

Остали бројни керамички налази припадају атипичним фрагментима посуда, међу којима крчазима и питосима и хронолошки неосетљивим поклопцима. Посуде су израђиване од глине са доста песка и/или лискуна, боја печења је најчешће сива, а јавља се и црна, мрка, црвенкасто – смеђа и смеђа. Површина је

⁷² Васић *et al.* 2009, 135.

необрађена или глачана. На трбуху посуда јавља се жлебљени или ребрасти украс, а на фрагментима питоса урезана валовница. Фрагменти посуда финије фактуре или глеђосане површине су веома ретки.

Међу осталим налазима из јаме 3а, најзаступљенији су прозорско стакло и фрагменти сферичних пехара, од светло зеленог или безбојног стакла, који се датују у 4. и прву половину 5. века. Осим тога, у јами су нађени бронзани новац кован средином 4. века, фрагменти бронзаног лима и три јако кородирана гвоздена предмета, те фрагмент вретена од кости (Предмети од кости и рога, кат. 7). Фрагмент оплате „хунског“ рефлексног лука, нађен у овој јами опредељен је у последњу четвртину 4. и прву половину 5. века. (Предмети од кости и рога, кат. 6)

Хронолошки осетљиви налази из јаме 3а, као и чињеница да је пресекла старију јаму 3, генерално датовану у 4. век, одређују време њеног настанка у прву половину 5. века. Међутим, неки типови керамичких посуда из ове јаме (лонац типа II/28 и амфоре типова V/ 4, V/6, V/7) трају дуже, током читавог 5. и 6. века. С друге стране, ниво а, са којег је јама 3а највероватније укопана, датован је у прву половину 5. века.⁷³ На основу свега изнетог, јама 3а се може датовати у прву половину/средину 5. века.

Јама 5/90

Ова јама, констатована у западној половини сонде XIV, уз западни профил, укопана је са нивоа а (кота 120,64 m) до коте 115,95 m. При дну, јама 5 има правоугаони облик, а на самом дну је мања правоугаона јама, димензија 1,10 x 1,20 m, испуњена шљунком, која је служила за дренажу. С обзиром на димензије јаме 5, као и облик дна, сматрамо да је првобитно имала функцију оставе - силоса, да би касније послужила као отпадна јама. Током потоње намене ова јама је запуњена великом количином отпада: грађевинским шутом, угљенисаним (горелим?) дрветом, пепелом, гаражи, животињским костима и фрагментима разних предмета, међу којима највише керамичких посуда.

Анализом уломака керамичких посуда из јаме 5, констатована је велика разноликост врста, облика и типова. Јављају се биконичне зделе са косо разгнутим ободом (тип I/15) или хоризонтално заравњеним ободом (тип I/18). Затим коничне (тип I/16) или калотасте (тип I/21) зделе хоризонтално заравњеног обода, коничне латеноидне зделе оштре профилације (тип I/26)⁷⁴ и биконичне зделе са дршкама (тип I/29). (Керамика, Типологија)

У керамичком материјалу из јаме 5 најзаступљенији облик су лонци, који

73 Васић *et al.* 2009, 135.

74 Brukner 1981, 96, *zдела 77 а*, Т. 89, 113; Premk 1974, *тип I/5*.

се јављају у више типова. Типови лонаца могу се поделити у три хронолошке групе: 1. типове 3 – 4. века, 2. типове друге половине 4. и прве половине 5. века и 3. типове 4 – 6. века. (Керамика, Типологија, табела Лонци)

Првој групи припадају типови који су можда упад из старијег слоја у који је јама укопана, као лонац сферичног реципијента са вертикалним, профилисаним ободом (тип II/2), датован у 2 – 3. век, лонац благо биконичног реципијента и хоризонтално разгранутог обода, украшен геометријским мотивима сликаним мрко – црвеном бојом на жућкасто – белој енгоби (тип II/11), лонац сферичног реципијента, хоризонтално разгранутог обода, маслинасто – зелено глеђосане површине (тип II/12), датован у 3. и прву половину 4. века и сличан тип, идентично датован, са прстенасто задебљалим ободом, необрађене или пригачане површине, окер или црвене боје печења (тип II/15). (Керамика, Типологија)

Другој, најзаступљенијој групи, припадају лонци сферичног реципијента, са разгранутим ободом, који може имати жлеб за поклопац, израђени од глине са додатком песка, кварца или лискуна, необрађене или пригачане површине, сиве, мрке и црне боје печења (типови II/9, II/17, II/19, II/24 и II/27). (Керамика, Типологија)

У трећу групу спада тип лонца сферичног реципијента, украшеног хоризонталним жлебовима или канелурама, са благо разгранутим, заравњеним ободом (тип II/28). (Керамика, Типологија)

Амфоре су заступљене у керамици из јаме 5 „подунавским типом“, украшеним чешљастим мотивом на трбуху (тип V/4). (Керамика, Типологија)

У керамичком материјалу из јаме 5 констатовано је више типова крчага, који се генерално датују у 4. и прву половину 5. века. Најчешћи тип (тип VII/6), који се јавља у више варијанти, карактеришу сферични реципијент, висок коничан врат, косо разгранут, различито профилисан обод и једна тракаста дршка са жлебовима која спаја обод и реципијент. Може бити сиве или црне боје печења, израђен од глине са додатком песка, необрађене или маслинасто – зелено глеђосане површине. Сличан је тип крчага са косо разгранутим, профилисаним ободом, цилиндричним вратом, сферичним реципијентом и једном тракастом дршком од прелаза врата у раме до трбуха (тип VII/8), израђиван од песковите глине, црвенкасто – мрке или црне боје печења, са глачаном или мрко – зелено глеђосаном површином. Осим тога, заступљен је тип сферичног крчага са заравњеним ободом, две дршке, цилиндричним вратом, маслинасто – зелено глеђосане површине (тип VII/10), као и крчаг – ојнохое са тролисним, прстенасто задебљалим ободом и једном тракастом дршком, сиве боје печења, понекад глачане површине (тип VII/7). (Керамика, Типологија).

У јами 5 нађен је и велики број фрагмената поклопаца, који се генерално датују од 3. до 6. века, а најзаступљенији су примерци типова 4. и прве половине 5. века (типови VIII/2, VIII/6, VIII/8). (Керамика, Типологија)

Три фрагментована пехара уједно представљају три типа ових керамичких посуда нађених у јами 5: конични пехар на коничној стопи, сиве боје печења, површине превучене црним, глачаним фирнисом (тип IX/2), датован у 2 – 3. век, пехар – шоља, сферичног реципијента, са једном дршком, површине превучене мрком, мат бојом (тип IX/4), израђиван од 2. до 4. века и цилиндрични пехар на ниској, коничној нози, украшен хоризонталним линијама, сликаним мрко – црвеном бојом на површини превученој жућкасто – белом енгобом (тип IX/6), који припада 3 – 4. веку. (Керамика, Типологија) Ови пехари су највероватније упад из старијег слоја у који је јама укопана.

Међу керамичким облицима из јаме 5, поред лонаца, поклопаца и крчага, доста су заступљени тарионици (*mortaria*), велике зделе са изливником, које су служиле за уситњавање и мешање хране или хемијских супстанци (нпр. пигмената). Јављају се у два типа, карактеристична за 4. век: тарионик калотастог реципијента, са хоризонтално разгрнутим ободом, украшеним валовницом, од глине са додатком песка, кварца и лискуна, сиве боје печења (тип XII/2) и сличан тип са жлебљеним ободом, црвене боје печења, са маслинасто – зелено глеђосаном унутрашњом површином (тип XII/4). Поред тога, у јами 5 нађена је и једна цедиљка коничног реципијента, од глине са примесама кварца и лискуна, мрке боје печења (тип XI/2), која се може датовати у 4. и прву половину 5. века. (Керамика, Типологија)

На основу анализе налаза керамичких посуда из јаме 5, види се да највећи део чине зделе, лонци и поклопци, израђени од глине са додатком песка, сиве и црне боје печења. Такође, значајно су заступљени крчази и тарионици, који су понекад превучени маслинасто – зеленом глеђи. За разлику од керамичког материјала из јаме 3 и 3а, у јами 5 се ређе јављају фрагменти амфора, али је знатно заступљенија керамика боље фактуре, глеђосане или глачане површине. Има и фрагмената посуда финије фактуре, светло сиве боје печења. (Керамика, 2. Стратиграфско-хронолошка анализа, табела)

Следећи по заступљености у јами 5 су налази фрагмената прозорског стакла и стаклених посуда. Карактеристични типови су сферични пехари левкастог обода, израђени од стакла маслинасто – зелене или светло зелене боје (Стакло, кат. 16, 51, 72) и калотаста здела од светло зеленог стакла, са урезаним жлебом испод обода (Стакло, кат. 4), који се могу датовати у 4. и прву половину 5. века.

Од налаза из ове јаме од значаја за датовање могу бити фрагмент лампе од печене земље израђене у калуку, крушколиког реципијента са издуженим

кљуном и вертикалном дршком, сиве боје печења (Керамичке лампе, кат.6), из 3 – 4. века и римски бронзани новац из 3. века.⁷⁵ Остали налази су мање погодни за хронолошку анализу: фрагменти бронзаног лима, фрагмент бронзаног окова дрвеног ковчежића (Метални предмети, кат.12), фрагмент бронзане игле (Метални предмети, кат.10), фрагмент каменог бруса (Предмети од камена и печене земље, кат. 4), фрагмент гвозденог кључа (Метални предмети, кат.16), бронзани поклопац кутијице (Метални предмети, кат. 37) и два полуобрађена јелења рога.

Најатрактивнији налаз из јаме 5 је фрагмент мермерне иконе посвећене култу бога Митре, која је настала средином 3. века. (Камена пластика) Она је у јаму доспела оштећена и одбачена у време ширења хришћанства у Првој Мезији (*Moesia Prima*), током друге половине 4. века, највероватније после едикта цара Теодосија I (379 – 395), када су уништавани храмови и споменици паганског култа.

На основу изнете анализе археолошких налаза из јаме 5, као и стратиграфских података, пре свега чињенице да је укопана са истог нивоа као јама 3а (ниво а), може се претпоставити да је настала крајем 4. и почетком 5. века, а запуњена током прве половине 5. века.

Пошто су испражњене јаме 3, 3а, 4, 5, 6 и 7, утврђено је да јаме 4, 6 и 7 припадају раније констатованим, средњевековним хоризонтима живота 10 – 12. века.⁷⁶

Јаме 3а и 5 су житне јаме, односно оставе – силоси за прехрамбене намирнице, што се види по конструкцији њиховог дна, које је имало систем за дренажу и њиховој великој запремини (дубини). Оне припадају објектима констатованим на нивоу а, насталом почетком 5. века. (пл. 11) Када су изгубиле функцију житних јама, запуњене су отпацама током прве половине 5. века.

Јама 3 је нешто старија, о чему сведочи чињеница да ју је пресекла јама 3а, а на основу археолошких налаза датује се у другу половину/последњу трећину 4. века. Укопана је са нивоа б, као и јаме 1 и 2, на којем је констатована металуршка радионица, ковачница. (пл. 12) Овај ниво настао је током друге половине, односно последње трећине 4. века;

Слој С - црвено мрка глиновита земља, настао је нивелацијом остатака зидова објекта од набоја, који се пружао у правцу исток – запад. Објекат, највероватније војна барака, страдао је у пожару, те су констатовани трагови зидова од црвено запеченог набоја, а у унутрашњости просторија нађена је већа количина гаражи, пепела и комада запеченог лепа. Под унутрашњости бараке састојао се од жуто

⁷⁵ Бронзани новац је јако оштећен и патиниран, можда припада ковању цара Галијена (253 – 268).

⁷⁶ Васић *et al.* 2009, 139 – 141.

- црвеног набоја са умрвљеном опеком, кречним малтером и ситнијим ломљеним каменом. На њему су видљиви трагови интензивног пожара: гараж, комади угљенисаних греда кровне конструкције и делови запеченог лепа. Овај ниво, означен као ниво с, констатован је на читавој површини сонде на просечној коти 119,70 m. (пл. 14)

Поменута барака од набоја такође заузима читаву површину сонде XIV, с тим што је уз источни профил уништена објектом са нивоа b, ковачницом од сувозида. Из техничких разлога ⁷⁷, истражена је у источној половини сонде XIV, у којој су откривени један зид правца исток – запад, дебљине 0,55 m и три попречна зида, просечне дебљине 0,50 m. Димензије просторија није било могуће утврдити, јер нису истражене у целости, али је њихова ширина у једном случају износила 2 m, а у другом 1,30 m. Зидови су укопани са нивоа с у просеку до дубине од 0,55 m (до коте 119,16 m) (пл. 14, сл. 31).

На основу анализе велике количине керамичког материјала и стакла из слоја С, као и осталих покретних налаза, овај слој се генерално датује у прву половину 4. века. (Керамика. Типологија, табела 3; Стакло, кат. 1, 5–7, 10, 12, 15, 18, 21, 25, 27) Индикативни налази су бакарни новац кован у периоду 337–341. године (С 65/90, на коти 120,07 m) и два бронзана новца Константина I и Константина II, кована између 332. и 340. год. (С 102/90, на коти 120,11 m и С 103/90, на коти 120,15 m).⁷⁸

Као што смо навели, слој С настао је нивелацијом срушене, односно изгореле бараке од набоја, која припада нивоу с. За хронологију овог нивоа значајни су налази из зида бараке: коштана украсна игла са полиедарском главом (Предмети од кости и рога, кат. 2), која се датује у другу половину 3. и 4. век, фрагмент *terra sigillatae*, украшен мотивом киматиона и „висећих цветића“ у једном фризу и низа стилизованог бршљановог листа у другом, који се датује у другу половину 2. и 3. век⁷⁹ као и фрагмент диска керамичког жишка украшен бобицама (Керамичке лампе, кат. 4), који припада типу 2 – 3. века;

Слој D – црвена глина испод нивоа с, од коте 119,70 m, у источној половини сонде XIV, у који су укопани темељи зидова бараке. У овом слоју нађена је мања количина римске керамике из 2–3. века и већа количина праисторијске керамике из

⁷⁷ Због велике дубине ископа у сонди XIV, у западном делу је конструисана скела за извожење земље, те су ту ископавања била заустављена на нивоу b.

⁷⁸ Новац је идентификовао др Милоје Васић: примерак С 102/90 је ковање Константина II типа PROVIDENTIA CAESS у Сисцији (С SIS) у периоду 337 – 340. год., а С 103/90 је новац типа CONSTANTINOPOLIS, на реверсу „Викторија на прапцу“, кован у Кизику (SMKG) у периоду 332 – 335. год, док је мали бакрењак С 65/90 јако оштећен патином и може се определити у период 337 – 341. год.

⁷⁹ Bjelajac 1990, 35 – 38, Rheinabern (*Firmus, Cerialis*), T. 12 – 14.

Сл. 31. Сонда XIV, источна половина
Fig. 31. Trench XIV, eastern half

Гвозденог доба.⁸⁰ У пробној сонди, отвореној уз јужни профил источне половине сонде XIV, у циљу утврђивања коте почетка културно стерилног слоја – здравице, није било могућности да се стигне до дна моћног праисторијског културног слоја.

* * * * *

Грађевине истражене на нивоима а и b у сондама XII и XIV оријентисане су у односу на бедеме утврђења *Horreum Margi* и доследно прате ортогоналан план унутрашњости тврђаве, што показује да су плански подизане приликом унутрашње

⁸⁰ Праисторијску керамику идентификовао је др Милорад Стојић, научни саветник Археолошког института у Београду, а до 1993. године музејски саветник Завичајног музеја у Јагодини.

организације простора, као и његових обнова. (пл. 11-12)

Хронологија описаних фаза живота у касноантичком *Horreum Margi* утврђена је на основу стратиграфије и анализе покретних налаза из слојева А и В. Поред керамичког материјала, за датовање су посебно значајни крстаста фибула из последње трећине 4. века из слоја В (Фибуле, кат. 10), маслинасто-зелено глеђосане керамичке лампе израђене на витлу, нађене у слојевима А и В, које се датују у 4 – 5. век (Керамичке лампе, кат. 7-9), као и налази новца, ковани од друге половине 3. до краја 4. века.⁸¹

Прецизна хронолошка дистинкција између нивоа а и б није могућа на основу археолошког материјала. Ипак, према керамичким налазима издваја се слој А, са припадајућим нивоом а, као најмлађи хоризонт живота у утврђењу *Horreum Margi*, који се датује у прву половину 5. века.

Слој В, са припадајућим нивоом б, нешто је старији, односно датује се генерално у другу половину 4. и прву половину 5. века, а уже у крај 4. и почетак 5. века.

Према стратиграфији и анализи налаза са нивоа с и из слоја С, може се закључити да је објекат од набоја у сонди XIV, претпостављена војна барака, настао у другој половини 3. века и да је функционисао до почетка/прве трећине 4. века. Барака би се могла повезати са срушеним и нивелисаним делом старијег западног бедема утврђења, откривеног у сонди XII. Положај војне бараке уз сам западни бедем старијег утврђења је логичан. Деструкција овог објекта у пожару, можда се може довести у везу са рушењем старијег утврђења у средини/другој половини 3. века, било током једног од упада варвара (Гота) на територију Царства или у неком од окршаја међу сукобљеним римским императорима.⁸²

* * * * *

На основу резултата археолошких истраживања 1986-1990. године произилази да су Римљани основали *Horreum Margi* почетком 2. века, а да је град опасан бедемима почетком 3. века. (пл. 2) Старије утврђење, оштећено средином 3. века, негирано је изградњом нове фортификације, највероватније крајем 3. и почетком 4. века, која је проширена према западу. Ново рушење и нивелација (слој В), на основу археолошких налаза датовано у другу половину 4. века, могло би да се повеже са упадима Гота, Хуна и Алана, под вођством Алатеја и Сафракса, на

81 Vasić et al. 2009, APPENDIX I.

82 Mirković 2007, 88-89, 94.

територију Прве Мезије, после битке код Хадријанопоља 378. године.⁸³ Следеће рушење и нивелација могу да се датују у почетак 5. века и десили су се, по свој прилици, током упада Улдисових Хуна, 409. године. Коначна деструкција утврђеног града *Horreum Margi* десила се у време хунске инвазије у Доње Подунавље, под Атилиним вођством, 441-443. године.⁸⁴ Ипак, живот се наставио на рушевинама града и после тог датума.

Досадашњим истраживањима није констатован рановизантијски хоризонт живота на овом налазишту. Мали број фрагмената амфора с чешљастиим орнаментом, на разним деловима локалитета, можда указује да је неки део фортификације обновљен у 6. веку. Треба имати у виду да су се средњевековне куће укопавале у античке слојеве, те је рановизантијски слој могао бити уништен на тај начин.

83 Mirković 2007, 88-89, 95.

84 О томе најбоље сведоче две оставе касноантичког новца: Васић 1988, 63 и даље; Vasić 1990.

КЕРАМИКА

1. Типологија

Керамички материјал са локалитета *Horreum Margi* је бројан и типолошки врло разнолик. Хронолошки обухвата широк период од 1. до 6. века. Највећу разноликост показују зделе и лонци, а за њима крчази, поклопци и тарионици. Релативно су бројни и амфоре, питоси и пехари, док у мањој мери има тањира, шоља, кадионица и цедиљки. Велики број типова кухињске и амбалажне керамике указује на значај овог римског насеља као сабирног и дистрибутивног центра за територију Горње Мезије.

І Зделе

Зделе (І) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у двадесетдевет (29) типова:

І/1 (Т. І/1): Плитка калотаста здела са на доле разгнутим, заобљеним ободом, који има жлеб са унутрашње стране. Овај тип зделе израђиван је од средње пречишћене глине (В), наранцасте боје печења (с), са премазом наранцасте боје, у техници имитације *terra sigillata-e* (Drag. 35). Датује се у другу половину 1. и у 2. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 88, здела 6, Т. 72/28-41, 1. и 2. век; Rusu-Bolindeț, Bâltac 2008, 67, farfurii, tip F1; Jeremić 2009, 59, 61 Fig. 37, Cat. No. 72;

І/2 (Т. І/2-3): Плитка калотаста здела са разгнутим лучним ободом и пластичним прстеном на ивици. Израђивана је од средње пречишћене глине (В), наранцасте боје печења (с), са премазом наранцасте боје, у техници мраморизоване керамике или имитације *terra sigillata-e*. Варијанта Drag. 37. Датује се у другу половину 1. и у 2. век.

Аналогије: Војовић 1977, Т. II/18, Т. III/26, 30, Т. IV/34; Брукнер 1981, 90, здела 22, Т. 75/80-82, 85, имитација *terra sigillata-e*, *terra nigra-e* или мраморизована, крај 1. и 2. век; Гарашанин *et al.* 1984, 35, тип I/37, Т. I, 1-2. век; Nikolić-Đorđević 2000, 60, тип I/116, 2. и 3. век; Jeremić 2009, 59-62, Fig. 37, Cat. No. 74-75, Fig. 38, Cat. No. 82-85, 87, 88, последња четвртина 2. века до 233. године; Kabakčieva *et al.* 1988, 3, Pl. II;

I/3 (Т. I/4): Калотаста здела са хоризонтално заравњеним ободом украшеним жлебовима. Израђивана је од песковите глине (С), жућкасто-смеђе боје печења (g), са смоластим мрким премазом на ободу (j). Датује се у 2. и у прву половину 3. века. Аналогије: Брукнер 1981, 96, Т. 91/135-140, здела 82, друга половина 1. и 2. век; *Troaеum Traiani I*, 1979, 181, Fig. 144/N, II₂ (27), од каолинске глине, крај 2. и прва половина 3. века; Војовић 1977, Т. XXXIX/347, 349, 350, 353; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 21/18, 19; Nikolić-Đorđević 2000, 21, тип I/9, 2. век; Jeremić 2009, 74-75, type I/6, Fig. 45, Cat. No. 157, 3. век;

I/4 (Т. I/5-6): Плитка калотаста здела са лучно разгнутим ободом, који је профилисан жлебовима са спољне стране. На унутрашњој страни је један жлеб испод обода и један на дну. Дно је прстенасто. Овај тип зделе израђиван је од добро пречишћене глине (А), сиве боје печења (e), са сјајним сиво-црним премазом (e,f), у техници имитације *terra nigra-e*. Одговара облику Drag. 36. Датује се у 2. и прву половину 3. века.

Аналогије: Војовић 1977, Т. I/5-7; Брукнер 1981, 86, Т. 66/18-20, Т. 67/27-35, тањир 4, варијанта Drag. 36, имитација *terra sigillata-e*, *terra nigra-e* или мраморизована, крај 1. до прве половине 2. века; Любенова 1981, 120, обр. 20/2, 2. и прва половина 3. века; Гарашанин *et al.* 1984, 37, тип III/7, Т. V, 2. век; Бјелајац 1990, Т. 57; Фидановски 1990, 45-47, Т. 19/1-6, тањир тип 1, варијанта Drag. 36, имитација *terra sigillata-e*; Бјелајац 1990, 126, Т. 57, Drag. 36, локално се производи у Горњој Мезији од 2. до средине 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 96, тип III/4, крај 1. и почетак 2. века;

I/5 (Т. II/1): Калотаста здела са лучно разгнутим ободом који има жлеб са спољне стране. Овај тип је израђиван од добро пречишћене глине (А), светло црвене боје печења (a), са црвеним премазом (А), у техници имитације *terra sigillata-e*. Одговара облику Drag. 35. Датује се у 2. и прву половину 3. века

Аналогије: Póczy 1957, 43, Abb. 38/4, Т. XXI/6, Тур 4, имитација Drag. 35, са црвеним премазом или мраморизована, 2. век; Војовић 1977, Т. XLII/383; *Troaеum Traiani I*, 1979, 180, Fig. 144/N II₂/10, Drag. 35, имитација *terra sigillata-e*, крај 2. и прва половина 3. века; Брукнер 1981, 88, Т. 72/28-41, здела 6, варијанта Drag. 35, имитација *terra sigillata-e* и *terra nigra-e*, друга половина 1. и 2. век; Васић 1984, 113, сл. 16/8, тип I/5_h, 1. и 2. век; Гарашанин *et al.* 1984, 33, тип I/7_c, Т. I, средина 2. века; Бјелајац 1990, 126, Т. 57, Drag. 35, локално се производи у Горњој Мезији у 2. и првој половини 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 28-29, тип I/26; Jeremić 2009, 59, 61 Fig. 37, Cat. No. 72;

I/6 (Т. II/2-3): Калотаста зделица са лучно разгнутим ободом који је профилисан пластичним прстеном. Дно је прстенасто. Израђена је од добро пречишћене глине (А), жуте боје печења (I), превучена смеђим фирнисом (28 g). Варијанта облика Drag. 35. Са унутрашње стране на дну је печат који се састоји од мотива врежа са волутама у средини и симетрично постављена два срцолика листића и два лотосова пупољка. Датује се у 2. и прву половину 3. века.

Аналогије: Bichir 1984, 39, strachini 2b, Pl. XXXII/2, 2. век; Бјелајац 1990, 126, Т. 57, Drag. 35, производња у Горњој Мезији у 2. и првој половини 3. века; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 22/12; Nikolić-Đorđević 2000, 38, тип I/47, крај 2. и почетак 3. века; Jeremić 2009, 59, 61 Fig. 37, Cat. No. 72; Kabakčieva *et al.* 1988, 3, Pl. II;

Напомена: Печат сличан напред описаном јавља се на тањирима из Никополиса на Иструму, датованим у период 3. и раног 4. века (Kabakčieva *et al.* 1988, 16, Fig. 83, 19, Fig. 88).

За печатни украс овог типа постоји аналогија у касноантичкој керамици из Мале Азије, која се датује у другу половину 5. века, али на посудама чији се облик разликује од I/6 (Hayes 1972, 347-353, mot. 7, 12, 16, group II).

I/7 (Т. II/4-5): Калотаста здела облика Drag. 37, израђена у техници *terra sigillata*. Испод прстенасто заобљеног обода су два жлеба, а на рамену пластично изведен киматион. Датовање: друга половина 2. и прва половина 3. века.

Аналогије: Gose 1950, 8, Taf. 1/11, друга половина 2. века, Rheinzabern; Војовић 1977, Т. II/18, Т. III/26, 30, Т. IV/34; Брукнер 1981, 22, Drag. 37, Т. 33-36, крај 2. и 3. век, Westendorf; Бјелајац 1990, 14, Т. 1, крај 2. и почетак 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 60, тип I/116, 2. и 3. век; Jeremić 2009, 59-62, Fig. 37, Cat. No. 74-75, Fig. 38, Cat. No. 82-85, 87, 88, последња четвртина 2. века до 233. године.

I/8 (Т. II/6): Калотаста здела облика Drag. 43. Пластично ребро испод равног, заобљеног обода је профилисано на доле. Датује се у другу половину 2. и прву половину 3. века.

Аналогије: Gose 1950, 14, Taf. 9/147; Newstead type 21, средина 2. века; Брукнер 1981, 64, Т. 19/2-3, Drag. 43, друга половина 2. и прва половина 3. века, Rheinzabern; Бјелајац 1990, 128, Т. 61, Drag. 43 – mortarium, друга половина 2. и прва половина 3. века, Rheinzabern до друге трећине 4. века у Триру; Бјелајац 1994, 145, Pl. III/5; Nikolić-Đorđević 2000, 40-41, тип I/54, крај 2. и 3. век.

I/9 (Т. III/1): Плитка конична здела са заобљеним ободом посувраћеним на унутра. Део реципијента уз обод је благо цилиндричан. Овај тип зделе је израђиван од

средње пречишћене глине (B), црвене боје печења (b), са црвеним премазом и смеђим фирнисом на ободу и горњој трећини посуде (28 g), варијанта Drag. 32. Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Tropaean Traiani I, 1979, 226, Fig. 149/2/1, друга половина 2. и прва половина 3. века; Брукнер 1981, 88, Т. 71/20-21, тањир 14, крај 1. и 2. век; Vichir 1984, 39, Pl. XXXII/1, 10, прва половина 2. века; Кабакчиева 1986, 10, Т. 3/43, 2. и 3. век; Rusu-Bolindeț, Bâltac 2008, 67, сурă/bol, tip CB1; Jeremić 2009, 72-73, type I/4, Fig. 44, Cat. No. 152, 2. и 3. век.

I/10 (Т. III/2): Дубока конична здела са хоризонтално разгнутим, жљебљеним ободом и две хоризонталне дршке испод самог обода. Израђена је од песковите глине (C), црвенкасто-смеђе боје печења (h). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Robinson 1959, 41, G. 184, Pl. 7/67, 2. и 3. век.

I/11 (Т. III/3): Дубока биконична здела са уским хоризонтално разгнутим ободом. Горњи конус је дужи од доњег. Израђена је од песковите глине, са примесама кварца (CI), светло сиве боје печења (d). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Гарашанин *et al.* 1984, 34, тип I/19_b, 2. и 3. век. Војовић 1977, kat. 436-448; Nikolić-Đorđević 2000, 18, тип I/3, 2. и 3. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Хераклеја, 221, Т. 15/1.

I/12 (Т. III/4): Конична здела са косим, хоризонтално заравњеним ободом и прстенастим дном. Овај тип је израђиван од средње пречишћене глине (B), наранцасте боје печења (c), са наранцастим глачаним премазом (26c), варијанта Drag. 44. Датује се у 2-3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 122, Pl. LXVI/802-803, 2-3. век; Брукнер 1981, 89, Т. 73/49, здела 13, варијанта Drag. 44, друга половина 1. до 3. века; Војовић 1977, kat. 436-448; Nikolić-Đorđević 2000, 18, тип I/3, 2. и 3. век; Kabakčieva *et al.* 1988, 3, Pl. I.

I/13 (Т. III/5): Калотаста здела са ободом профилисаним жлебовима. Израђена је од средње пречишћене глине (B), наранцасте боје печења (c), са светло црвеним глачаним премазом (a), у техници имитације *terra sigillata*-е, варијанта Drag. 37. Датује се у период 2. и 3. века.

Аналогије: Pöczy 1957, 39, Abb. 38/5, Тур 5, варијанта Drag. 37, имитација *terra sigillata*-е, 2. и 3. век; Popilian 1976, 118-120, castroana тип 1, варијанта a, Pl. LXIII/763, 765, 2. век; Војовић 1977, 34, Т. LI/468, имитација *terra sigillata*-е, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 90, Т. 75/75-79, здела 22, мраморизована керамика и имитација

terra sigillata-е и *terra nigra*-е. Датовање је крај 1. и 2. век; Фидановски 1990, 39-40, Т. 11/6-7, Т. 12/8-13, здела тип 4, од 1. до 4. века; Војовић 1977, Т. II/18, Т. III/26, 30, Т. IV/34; Nikolić-Đorđević 2000, 60, тип I/116, 2. и 3. век; Jeremić 2009, 59-62, Fig. 37, Cat. No. 74-75, Fig. 38, Cat. No. 82-85, 87, 88, последња четвртина 2. века до 233. године;

I/14 (Т. IV/1): Калотаста здела са косим, хоризонтално заравњеним ободом. На спољној површини, испод обода, налазе се два жлеба. Овај тип је израђен од средње пречишћене глине (В), наранџасте боје печења (с), са наранџастим глачаним премазом (26с), варијанта Drag. 44. Датовање је од 2. до прве половине 4. века.

Аналогије: Popilian 1976, 122, Pl. LXVI/800-801, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 97, Т. 92/146, здела 84. Датује се у 2. и 3. век; Фидановски 1990, 42, Т. 14/37-39, здела тип 14, од 2. до прве половине 4. века; Војовић 1977, kat. 436-448; Nikolić-Đorđević 2000, 18, тип I/3, 2. и 3. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Скупи, 218, Т. 12/6, 4. век.

I/15 (Т. IV/2): Биконична здела оштре профилације, са косо разгрнутим ободом који има жлеб уз унутрашњу ивицу. Овај тип здела израђиван је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве боје печења (е). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Pöczy 1957, 45, Abb. 38/9, Тур 9, провинцијски тип зделе, 2. век; Popilian 1976, 121, castroana тип 5, Pl. LXIV/784, Pl. LXV/791-792, 2. и 3. век; Фидановски 1990, 44, Т. 17/64-66, Т. 18/67-68, од 2. до 4. века. Nikolić-Đorđević 2000, 41, тип I/56, прва половина 4. века; Jeremić 2009, 78, type I/20, Fig. 47, Cat. No. 185, друга половина 4. века;

I/16 (Т. IV/3-5): Конична здела са хоризонтално разгрнутим, жлебљеним ободом. Израђена је од песковите глине са примесама кварца (СИ), сиве боје печења (е). Датовање од 2. до 4. века.

Аналогије: Војовић 1977, 33-34, Т. XL/362, 365, 367, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 97, Т. 93/153, 155, 158, 159, 163, здела 86, маслинасто-зелено глеђосана, 3. и 4. век; Томовић 1982/83, 351, Т. I/4, песковита сива и сивомрка глина, 4. век; Васић 1984, 105, сл. 11/5, тип I/104, крај 4. и почетак 5. века; Гарашанин *et al.* 1984, 33, тип I/3, 4. век; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 44/16, 17; Nikolić-Đorđević 2000, 27-28, тип I/24, 3. и 4. век; Цвјетићанин 2006, 34-35, КАГ 27, друга половна 4. и почетак 5. в.; Jeremić 2009, 79-81, Fig. 49, Cat. Nos. 193-223, друга половна 4. и почетак 5. в.; Ончевска-Тодоровска 2010, Скупи, 221, Т. 15/4.

I/17 (Т. V/1): Конична здела са лучно разгрнутим, заобљеним ободом. Спољна површина је украшена хоризонталним канелурама. Овај тип је израђен од песковите

глине (C), сиве боје печења (e), варијанта Drag. 33/40. Датовање је од 2. до 4. века. Аналогије: Брукнер 1981, 90, Т. 74/60-61, 63, 65, здела 16, варијанта Drag. 33/40. Датује се у 2. и 3. век; Јевремовић 1987, Т. III, тип I/43, 3. и 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 61, тип I/118, средина 2. и 3. век; Jeremić 2009, 60, 64, Fig. 39, Cat. No. 93, 94, средина 2. века до средине 3. века.

I/18 (Т. V/2-4): Дубока биконична здела са хоризонтално разгнутим ободом, који је профилисан жлебом са спољне стране и пластичним прстеном на унутрашњој ивици, украшеним жлебљењем. Реципијент је такође украшен жлебовима. Овај тип здела је израђиван од песковите глине (C1), црне (f), мрке (j) или сиво-мрке (ej) боје печења. Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Pòczy 1957, 53-54, Abb. 38, Тур 11, Т. XIII/18-19, латеноидан облик, 2. и 3. век; Popilian 1976, 121, castroana тип 5, Pl. LXIV/780, 2. и 3. век; Цвијетићанин 1992, 113-114, 3₁₁, 4. век. Nikolić-Đorđević 2000, 28, тип I/25, друга половина 3. и 4. век; Jeremić 2009, 78, тип I/19, Fig. 47, Cat. No. 182-184, друга половина 4. века; Kabakčieva *et al.* 1988, 3, Pl. I; Ончевска-Тодоровска 2010, Скупи, 222, Т. 16/11.

I/19 (Т. VI/1-2): Калотаста здела са малим, ка споља посувраћеним, заобљеним ободом и прстенастим дном. Овај тип здела је израђиван од средње пречишћене глине (B), сиве или светло сиве боје печења (e, d), са сивим премазом или углачане површине, рађен у техници имитације *terra nigra-e*, варијанта Drag. 37. Датује се у 3. и прву половину 4. века.

Аналогије: Војовић 1977, Т. I/8; Брукнер 1981, 87, Т. 69/4, здела 2, 3. век; Премк 1974, тип I/10, око 330.г.; Nikolić-Đorđević 2000, 60-61, тип I/116, 2. и 3. век; Jeremić 2009, 59-62, Fig. 37, Cat. No. 74-75, Fig. 38, Cat. No. 82-85, 87, 88, последња четвртина 2. века до 233. године; Јеремић, Гојгић 2012, тип I/1, 51-52, кат. бр. 30-36, 3. век.

I/20 (Т. VI/3-7): Калотаста здела са заобљеним ободом профилисаним жлебовима и понекад жлебљеном спољном површином. Овај тип је израђиван од средње пречишћене глине (B), црвене, наранџасте или сиве боје печења (b, c, e), са црвеним или црним премазом, као имитација *terra sigillata-e* и *terra nigra-e* или са глачаном површином (26). Варијанта облика Drag. 40. Датује се у 3. и прву половину 4. века. Аналогије: Брукнер 1981, 91, зделе 26 и 27, Т. 76, 3. век и почетак 4. века; Премк 1974, тип I/7, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 62-63, тип I/122, средина 2. и прве деценије 3. века; Јеремић, Гојгић 2012, тип I/2, 52-53, кат. бр. 37-38, 2. и 3. век.

I/21 (Т. VII/1-2): Калотаста здела са хоризонтално разгнутим ободом, понекад жлебљеним, дубљим или плићим реципијентом и прстенастим дном. Овај тип је

израђиван од средње пречишћене, понекад песковите глине (B, C), углавном сиве или црне боје печења, ређе мреко-црвене (e, f, h). Површина може бити глачана (26), маслинасто-зелено или мрко-црвено глеђосана (6 o, 6 h) или необрађена. Датује се у другу половину 3. и 4. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 97, Т. 93/150-163, здела 86, друга половина 3. и 4. век; Премк 1974, тип I/3, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 22, тип I/14, крај 1. и 2. век, необрађене површине.

I/22 (Т. VII/3): Конична здела са разгнутим, заобљеним ободом S-профилације. Израђиване су од средње пречишћене глине (B), светло сиве боје печења (d) и глачане површине (26). Облик латенске традиције. Датује се у другу половину 3. и 4. век.

Аналогије: Војовић 1977, Т. XXXVIII/339-340; Брукнер 1981, 95, Т. 88/107, здела 74, крај 3. и 4. век; Премк 1974, тип I/13, 4. век и раније; Nikolić-Ђорђевић 2000, 25-26, тип I/19, 2. и 4. век; Jeremić 2009, type I/6, Fig. 45, Cat. No. 155-157, друга половина 1. и прва половина 2. века.

Напомена: У Сингидунуму се јављају две варијанте, које се разликују хронолошки. Првој, старијој варијанти, која потиче из 2. века, припадају налази са некропола и насеобинских хоризоната. Зделе ове варијанте имају наглашену оштру профилацију и прстенасто дно. Израђиване су од сиве глине, а спољна површина им је глачана или превучена фирнисом металног сјаја. Млађој варијанти из 4. века припадају зделе са благом профилацијом обода и равним дном. Боја печења је у тоновима сиве и мрке. Површина посуде је глачана, цела или делимично, а понекад се јавља и орнамент изведен глачањем.

На некрополама Виминацијума овакве зделе се јављају као гробни прилози уз карактеристичне римске налазе керамичких и стаклених посуда. Грбови из којих потичу зделе типа I/22 датују се у период од 1. до 3. века, уже у 2. и прву половину 3. века.⁸⁵ Датовање је добијено на основу нумизматичких налаза из гробова.

Област распрострањености здела са S-профилацијом обода у Доњој Панонији, Горњој Мезији и Дакији одговара територији коју су у праисторији настањивали Скордисци.

I/23 (Т. VII/4-5): Калотаста здела са косо разгнутим, заобљеним ободом, израђивана од песковите глине, са примесама кварца и лискуна (CII), сиве боје печења (c), необрађене површине или са мрким премазом (j). Датује се у 4. век.

Аналогије: Премк 1974, тип I/3, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 28, тип I/25, друга половина 3. и 4. век.

85 Таравички-Илић 2008a, 197.

I/24 (Т. VII/6-7): Конична здела са заобљеним ободом, посувраћеним на унутра. Израђивана је од песковите глине (С), сиве или светло сиве боје печења (е, d). Датује се у 4. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 85, Т. 62/5, тањир 1, од 1. до 4. века; Премк 1974, тип III/3, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 23, тип I/15, 2. и 3. век; Јерemić 2009, type I/4, 73, Fig. 44, Cat. No. 151-153, 2. и 3. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Стоби, 223, Т. 17/28, 5-6 век.

I/25 (Т. VIII/1): Конична здела са косо разгнутим ободом. Израђивана је од песковите глине (С), сиве боје печења (е), маслинасто-зелено глеђосане површине (6 о). Датује се у 4. век.

Аналогије: Róczy 1957, 45, Abb. 38/9_a, Тур 9_a, сива или са црвеним премазом, 4. век; Војовић 1977, кат. 544, 546; Nikolić-Ђорђевић 2000, 16, 17, тип I/1, крај 3. до средине 4. века.; Јерemić 2009, 79, type I/24, Fig. 48, Cat. No. 192, друга половина 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Стоби, 221, Т. 15/7, рани 5. век.

I/26 (Т. VIII/2-3): Дубока конична здела са хоризонтално разгнутим ободом оштре профилације, понекад жлебљеним, са две фасете испод обода, које чине кратак врат. Овај тип је израђиван од песковите глине (С), светло сиве или сиве боје печења (d, е), глачане површине (26). Облик латенске традиције. Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије: Брукнер 1981, 96, Т. 89/113, здела 77_a, 4. век; Премк 1974, тип I/5, 4. и почетак 5. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 20-21, тип I/8, друга половина 3. века.

I/27 (Т. VIII/4): Калотаста здела са заобљеним ободом. Израђивана је од песковите глине (С), светло сиве боје печења (d), глачане површине (26). Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије: Војовић 1977, Т. XL/359; Брукнер 1981, 98, Т. 94/177-178, здела 88, 4. век; Премк 1974, тип I/2, 4. и почетак 5. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 113, тип III/45, средина 2. до почетка 5. века.

I/28 (Т. VIII/5): Конична здела са равним ободом и површином украшеном хоризонталним канелурама. Овај тип је израђиван од песковите глине (С), сиве и светло сиве боје печења (е, d). Датује се од 4. до прве половине 6. века.

Аналогије: Garbsch 1966, 68, Taf. 43/1, Валентинијански период; Војовић 1977, Т. XLI/380, Т. XLII/381; Троаеум Трајани I, 1979, 186, Fig. 158/N IV_B/2/6, 4. и 5. век; Кузманов 1985, 43, Т. 25/р 41-42, здела тип VII, 5. и прва четвртина 6. века, за

прототип има имитацију Drag. 33/40, тип I/17 из ове типологије. Nikolić-Đorđević 2000, 42, тип I/59, средина 2. до првих деценија 3. века; Jeremić 2009, 60, 64, Fig. 39, Cat. No. 93, 94, средина 2. века до средине 3. века;

I/29 (Т. IX/1-3): Биконична здела са хоризонтално разгнутим ободом, профилисаним жлебовима уз спољну и унутрашњу ивицу, са две тракасте дршке које полазе од обода, а завршавају се на споју горњег и доњег конуса. Горњи конус је украшен хоризонталним канелурама. Овај тип зделе је израђиван од песковите глине са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве, црне, мрке или црвенкасто-мрке боје печења (e, f, j, h). Датује се од 4. до прве половине 6. века.

Аналогије: Премк 1974, тип I/5, 4. век; Јанковић 1981, 133-135, сл. 51/А, Т. IV/13, Т. VI/1-2, 4, Т. VIII/4-5, прва половина 6. века; Бјелајац 1983, 67-68, тип II/4, прва половина 6. века; Васић 1984, 104-106, сл. 10/1, сл. 12/10, тип I/68_c и тип I/68_d, крај 4. и почетак 5. века; Кузманов 1985, 39, Т. 23/p3-4, 8, здела тип I, 4. и 5. век; Фидановски 1990, 49, Т. 27/19, суд са две дршке тип 13, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 35, тип I/40, средина 2. до средине 4. века.; Jeremić 2009, 76-77, type I/17, Fig. 46, Cat. No. 175, 2. и 3. век; Kabakčieva *et al.* 1988, 4, Pl. III; Ончевска-Тодоровска 2010, Хераклеја, 222, Т. 16/10, са дршкама, прва половина 6. века.

II Лонци

Лонци (II) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у двадесетдевет (29) типова:

II/1 (Т. IX/4-5, Т. X/1-3): Обухвата тзв. дачке лонце, овалног облика, са благо разгнутим ободом и равним дном. Може бити украшен вишеструком урезаном валовницом на горњем делу посуде, затим плетеном траком са орнаментом утиснутим прстом или ноктом на рамену посуде или пластичним дугметасти украсом. Такође, јавља се комбиновани украс састављен од урезаних валовница и пластичних елемената. Овај тип је израђиван руком, без употребе грнчарског витла. Фактура је груба, са примесама кварца и лискуна (E), неуједначено је печен и боја варира од сиве и мрке, преко црвенкасто-мрке, до црвене (e, j, h, b). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 135, Т. LXXIV/943-947, oale-borcan 1, 2-3. век; Popilian 1980, 79-80, 1, Т. XLIII/5-8, 2-3. век; Tropaeum Traiani I, 1979, Fig. 141/N, I/1/6-9, крај 2. и 3. век; Ardeț 1991, 138, Fig. 1, B, C, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 79-80, тип II/34, од краја 1. до почетка 3. века; Stîngă 2005, 52, Pl. XIV, 17, 20-29; Conrad

2007, 262, Abb. 62, 866-874; Jeremić 2009, 56-58, Fig. 36, Cat. Nos. 55-57, крај 2. и почетак 3.в.; Taravički-Ilić 2008b; Taravički-Ilić 2010.

II/2 (Т. XI/1-2): Сферичан лонац са вертикалним, заобљеним ободом S-профилације, са уским жлебом на спољашњој ивици и жлебом за поклопац са унутрашње стране. Израђиван је од глине песковите фактуре, са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве или црне боје печења (е, ф). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Brukner 1981, 105-106, Т. 116/75-80, лонци 14 и 15, 2-3. век; Гарашанин *et al.* 1984, тип II/15, Т. III, крај 2. и 3. век; Фидановски 1990, 51. Т. 30/18-19, лонац тип 4, крај 3. и 4. век; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 35/2; Nikolić-Đorđević 2000, 83, тип II/43, од 2. до 3. века; Атанасова *et. al.* 2005, лонац тип III, варијанта 3/115, 137/138, Т. XVII/115; Zirra *et al.* 2010, 356, Fig. 8, 11; Jeremić 2009, 90-91, Fig. 50, Type II/5, Cat. No. 237, 2. и 3. век;

III/3 (Т. XI/3): Сферичан лонац са вертикалним, косо засеченим ободом и кратким коничним вратом, равног дна. На прелазу врата у раме су урезани жлебови, а на исти начин је украшен и горњи део трбуха. Израђиван је од глине песковите фактуре, са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве боје печења (е). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Popilian 1976, 87, Т. XXXIII/326-328, Т. XXXIV/330, oale-borcan тип 2, 2. и прва половина 3. века; Тропаешт Traiani I, 182, Fig. 149/N, III/1/2, крај 2. и прва половина 3. века. Овај примерак је рађен без употребе витла!; Brukner 1981, 104, Т. 111/33-35, Т. 112/36-40, 1. и 4. век; Гарашанин *et al.* 1984, 36, тип II/32, Т. III, крај 2. века; Nikolić-Đorđević 2000, 84-85, тип II/49, од краја 2. и 3. век; Атанасова *et. al.* 2005, лонац тип III, варијанта 1/109, 137-138, Т. XVI/109; Conrad 2007, Taf. 2, 855;

Сл. 32 Фрагмент типа II/4
Fig. 32 Fragment of type II/4

II/4 (Т. XI/4-7, сл. 32): Сферичан лончић са две или три дршке, високим трбухом и кратким коничним вратом. Обод је косо разгнут, равно засечен, са жлебом за поклопац. Израђиван је од песковите глине (С), црвене боје печења.

Варијанта II/4а се разликује по профилацији обода, који је лучно разгнут и заобљен. Датује се од 2. до 4. века. Аналогије: Popilian 1976, 91-92, Т. XXXIX/395, oale cu două torți тип 2, 2. и 3. век; Војовић 1977, 32-33, Т. XXXV/321-322, 2. век; Brukner 1981, 102, за II/4: Т. 104/10, суд са две дршке 8, 2. век, а за II/4а: Т. 106/18, суд са три дршке 10, 2. век; Гарашанин

et al. 1984, 36, Т. III, тип II/13с, прва половина 3. века; Свјетићанин 1992, 78, за II/4а: L7, 4. и прва половина 5. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 80-81, тип II/36, 4. век; Rusu – Bolindeţ *et al.* 2010, 403, Fig. 23, 49-50; Ончевска-Тодоровска 2010, Горни Сарај, Охрид, 256, Т. 50/68.

II/5 (Т. XII/1-3, сл. 33): Сферичан лончић са високим коничним вратом, косо разгрнутим ободом са жлебом за поклопац, са две или три тракасте, жлебљене дршке и прстенастим дном. Израђен је од средње пречишћене глине, црвенкасто-мрке боје печења и глачане површине (В/h/26). Датује се од 2. до 4. века.

Сл. 33 Фрагмент типа II/5
Fig. 33 Fragment of type II/5

Аналогије: Róczy 1957, 50-51, Abb. 43/73-73a, Taf. XVI/19, 3. – 4. век, са црвеним премазом или сиви глачани; Popilian 1976, 91-92, Т. XXXIX/394-395, oale cu două toгаџи 2, 2. и 3. век; Војовић 1977, 32-33, Т. XXXV/317, 2. век; Brukner 1981, 102, Т. 105/13, суд са три дршке тип 9, 3. и 4. век, са црвеном мат превлаком или маслинасто зелено глеђосан; Гарашанин *et al.* 1984, 36, Т. III, тип II/13а и II/13б, друга половина 2. и 3. век; Свјетићанин 1992, 76, L2, крај 3. и почетак 4. века; Ivanišević, Nikolić-Ђорђевић 1997, sl. 44/16-18; Nikolić-Ђорђевић 2000, 85-87, тип II/52, од 2. до средине 4. век; Stîngă, 2005, 49-50, Pl. XVII, 14; Conrad 2007, 236, Abb. 32, 1183, друга половина 4. и почетак 5. в.; Jeremić 2009, 91-93, type II/8, Fig. 51, Cat. No. 242-248, од средине 2. до краја 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Стоби, 257, Т. 51/87, рани 5. век.

II/6 (Т. XII/4): Биконичан лонац са тракастим вертикалним ободом и профилисаним жлебом за поклопац са унутрашње стране. Израђен је од песковите глине са лискуном (СI), црвене боје печења (b). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Гарашанин *et al.* 1984, 36, Т. III, тип III/9b, крај 2. и 3. век; Томовић 1984, 349, Т. II/18, 2. до 4. века; Фидановски 1990, 52, Т. 32/34, лонац тип 15, 2. и 3. век; Ivanišević, Nikolić-Ђорђевић 1997, sl. 45/8,9; Nikolić-Ђорђевић 2000, 68, тип II/6, друга половина 3. до почетка 5. века; Атанасова *et al.* 2005, лонац тип II, варијанта 2/99, 136-137, Т. XV/99, 4. век; Cociş *et al.* 2010, 146, 170, Fig. 17, 6, 2. и 3. век;

II/7 (Т. XII/5): Биконичан лонац већих димензија, са хоризонтално разгрнутим ободом. Израђен је од песковите глине (С), наранџасте боје печења, са глачаним

украшом на рамену у виду вертикалних и хоризонталних линија (с/27). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Brukner 1981, 108, Т. 125/166, лонац 31, друга половина 1. и 2. век; Гарашанин *et al.* 1984, 36, Т. III, тип II/44, крај 2. и 3. век; Cvjetičanin 1992, 82-83, L28 и L29, сиво печени, крај 3. и 4. век; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 26/8; Nikolić-Đorđević 2000, 74-75, тип II/20, 2. до 4. века, као и њему сродан тип, 81, тип II/39, крај 2. до средине 4. века; Атанасова *et. al.* 2005, лонац тип III, варијанта 3/116, 137-138, Т. XVII/116, последња четвртина 4. века; Conrad 2007, 237, Abb. 33, 1055; Ончевска-Тодоровска 2010, Хераклеја, 252, Т. 46/35.

II/8 (Т. XII/6): Сферичан лонац са кратким цилиндричним вратом и благо разгнутим, заобљеним ободом. На прелазу врата у реципијент је жлеб. Израђен од песковите глине (С), сиве боје печења (е). Датује се у 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 87, Pl. XXXIV/340, oale-borcan тип 3, 3. век; Kabakčieva 1986, 29, Т. 43/499, група IV, 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 68, тип II/6, друга половина 3. до почетка 5. века.

II/9 (Т. XII/7): Сферичан лонац са косо разгнутим ободом и са жлебом за поклопац. Овај тип лонца је израђиван од средње пречишћене или песковите глине (В, С), смеђе, црвенкасто-мрке или црне боје печења (g, h, f). Датује се у 3. и прву половину 4. века.

Аналогије: Брукнер 1981, 107, Т. 121, лонац 27, 3. век; Премк 1974, тип II/23_b, II/23_c и II/23_e, прва половина 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 66, тип II/3, друга половина 3. до почетка 5. века.

II/10 (Т. XIII/1-3): Биконичан или сферичан лонац са вертикалним, благо разгнутим и засеченим ободом. Постоји варијанта са израженим вратом, жлебом са унутрашње стране обода и пластичним прстеном на рамену. То је старији прототип и рађен је од каолинске глине, жућкасто-беле боје (k). Иначе, овај тип је израђиван од песковите глине (С), сиве, црне или црвенкасто-мрке боје печења (е, f, h). Датује се од 3. до прве половине 4. века.

Аналогије: Popilian 1976, 88, Pl. XXXV/344-346, oale тип 7, 3. век; Брукнер 1981, 105, Т. 114, лонац 12, 3. и прва половина 4. века; Премк 1974, тип II/24, 3. и 4. век; Јеремић, Гојгић 2012, тип II/6, 59-60, кат. бр. 55, 4. век.

II/11 (Т. XIV/1-4, сл. 34-37): Биконичан лонац са хоризонтално заравњеним ободом. На рамену и ободу се могу јавити жлебови. Израђиван је од средње пречишћене глине (В), а може бити црвене или наранцасте боје печења (b, c) и тада има црвену

глачану превлаку у техници имитације *terra sigillata*-е или белу и жућкасто-белу енгобу (i, k), углачану, на којој је сликано црвенкасто-мрком бојом која се отире. Сликани су геометријски мотиви: хоризонталне и вертикалне линије, мрежаста мотив, цик-цак линије, концентрични полукругови и сл. Друга варијанта је сиво печена (e, d), глачане површине или са црном глачаном превлаком у техници имитације *terra nigra*-е. Датује се од 3. до прве половине 4. века.

Сл. 34 Фрагмент типа II/11 - осликан
Fig. 34 Fragment of type II/11 - painted

Сл. 35 Фрагмент типа II/11 – са црвеним премазом
Fig. 35 Fragment of type II/11 – with red slip

Сл. 36 Фрагмент типа II/11 - са црним премазом
Fig. 36 Fragment of type II/11 – with black slip

Сл. 37 Фрагмент типа II/11 – сива, глачана
Fig. 37 Fragment of type II/11 – gray polished

Аналогије: Brukner 1981, 108, Т. 125/166, 168, 170-172, лонац 31, сликани и мраморизовани, 3. и прва половина 4. века; Фидановски 1990, 37-39, Т. 8/18-19, лонац тип 14 и Т. 10, лонац типови 9 и 10, друга половина 3. и 4. век, а сликани и мраморизовани примерци 3. и 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 83, тип II/44, за сликане примерке, 2. век.

II/12 (Т. XIV/5-6): Сферичан лонац са хоризонтално разгнуртним ободом, равне спољне ивице и кратког коничног врата. Израђен је од средње пречишћене и песковите глине (B, C), црвене и сиве боје печења (b, e), мраморизоване или маслинасто-зелено глеђосане површине (5, 6 o).

Варијаната П/12_а: уместо кратког врата има прелаз обода у трбух профилисан са два дубока жлеба између којих је пластичан прстен. Израђена је од песковите глине, црне боје печења, глачане спољне површине (С, f, 26). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Brukner 1981, 108, Т. 124/154, 160, 162-163, неидентификовани типови лонаца, маслинасто-зелено глеђосани или сиво печени, песковите фактуре; Кабакчиева 1986, 23, Т. 33/378-380, тип I, од 2. до 4. века; Фидановски 1990, 51, Т. 31/26, Т. 9/10-11, Т. 10/12, лонац тип 7, са сивим премазом или мраморизован, друга половина 3. и 4. век; Цвјетићанин 1992, 84, L₃₀, црвене боје, глеђосан или сиви глачан, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 84, тип П/49, крај 2. и 3. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Хераклеја, 251, Т. 45/26.

П/13 (Т. XIV/7): Сферичан лонац са косо разгнутим, заобљеним ободом са жлебом за поклопац са унутрашње стране. На ободу и рамену је са спољне стране украшен жлебовима. Овај тип је израђен од песковите глине (С), светло сиве боје печења (d), глачане површине (26). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Brukner 1981, 107, Т. 121/120-121, лонац 27, од 2. до 4. века; Фидановски 1990, 51, Т. 31/20-23, лонац тип 5, крај 3. и прва половина 4. века; Цвјетићанин 1992, 84, 95, L₃₁, L₆₉, крај 3. и 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 67, тип П/4, друга половина 3. и 4. век.; Јерemić 2009, 93, type П/12, Fig. 51, Cat. No. 256, друга половина 4. века;

П/14 (Т. XV/1): Сферичан лонац са косо разгнутим S-ободом, профилисаним жлебом за поклопац са унутрашње стране и два пластична прстена са спољне стране. Рама је украшена са три жлеба. Израђиван је од песковите глине (С), сиво-плаве боје печења (en). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Popilian 1976, 87, Pl. XXXIV/332-334, oale-borcan тип 3, 3. век; Brukner 1981, 105-106, Т. 116/75-76, лонац 14, 2. век; Гарашанин *et al.* 1984, 36, Т. III, тип П/40, прва половина 3. века; Фидановски 1992, 50-51, Т. 30/14-17, крај 3. и 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 83, тип П/43, од 2. до 4. века.

П/15(Т. XV/2-3): Сферичан лонац са прстенасто заобљеним ободом. Израђиван је од средње пречишћене глине (В), окер боје печења (v), пригачане површине (26).

Варијанта П/15 а има обод заравњен са горње стране, црвене боје печења (b) и необрађене површине. Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Popilian 1976, 87-88, Pl. XXXV/345, oale тип 4, 3. век; Brukner 1981, за тип П/15: 103-104, Т. 110/12-13, 17, 19, лонац 4, сиви, глачани, од краја 1. до 3. века, а за П/15_а: 104, Т. 110/15, 20, 23, лонац 5, од 3. до 4. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 75, тип П/21, 2. и 3. век.

II/16 (Т. XV/4): Сферичан лонац са две или три дршке, са високим цилиндричним вратом. Обод је косо разгнут, жлебљен и профилисан жлебом на спољној ивици. Израђен је од песковите глине (С), светло сиве боје печења (d) и глачане површине (26). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Róczy 1857, 50-51, Abb. 43/73-73_a, са црвеним премазом или сиви, глачани, 3. и 4. век; Popilian 1976, 92, Т. XXXIX/399-406, oale cu doua torti, тип 4, 3. век; Војовић 1977, 88, Т. XXXV/318-319, 2. век; Брукнер 1981, 102, Т. 105/16, суд са три дршке 9, 3. и 4. век; Цвијетићанин 1992, 76, L₃, крај 3. до почетка 4. века и до средине 5. века; Nikolić-Đorđević 2000, 85-87, тип II/52, 2. до средине 4. века.

II/17 (Т. XV/5-10): Сферичан лонац са косо разгнутим профилисаним ободом. Обод може бити различито профилисан: равно или косо засечен, заобљен или са жлебом на спољној ивици. Овај тип лонца је израђиван од средње пречишћене и песковите глине (В, С), сиве или црне боје печења (e, f), глачане (26) или необрађене површине. Датује се у 4. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 106, Т. 117/85, лонац 17, 4. век; Кабакчиева 1986, 28, Т. 42/467-485, тип I, 4. век; Јевремовић 1987, 83, типови II/6, II/8, II/17, II/34, II/35 и II/36, Т. VI-VIII, сиви или црни, глачане и необрађене површине, 4. век; Фидановски 1990, 51-52, Т. 31/32-33, лонац типови 12 и 13, крај 3. и 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 83, тип II/43, 2. до 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Град, Кучевиште, 256, Т. 50/76, 4. век; Јеремић, Гојгић 2012, тип II/2, 57, кат. бр. 46-47, 2. до 4. века.

II/18 (Т. XVI/1): Сферичан лонац са вертикалним и заобљеним ободом. Израђиван је од песковите глине са примесама лискуна (СJ), црне боје печења (f). Датује се у 4. век.

Аналогије: Кабакчиева 1986, 29, Т. 43/493-494, тип III, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 68, тип II/7, друга половина 3. века.

II/19 (Т. XVI/2): Сферичан лонац са уским, косо разгнутим и заобљеним ободом, који може бити профилисан жлебом на спољној ивици. Израђиван је од средње пречишћене или песковите глине (В, С), светло сиве, сиве или црвенкасто-мрке боје печења (d, e, h). Датује се у 4. век.

Аналогије: Премк 1974, тип II/25, 4. век; Брукнер 1981, 106, Т. 119/102-105, лонац 22, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 84, 85, тип II/49, крај 2. и 3. век.

II/20 (Т. XVI/3): Биконични лонац са вертикалним, заобљеним ободом, профилисаним жлебом на ивици. Рама је украшено жлебовима. Израђиван је од

средње пречишћене глине (B), црне боје печења (f), глачане површине, са углачаним геометријским украсом (26, 27). Датује се у 4. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 104, Т. 112/36-41, лонац 9 и Т. 115, лонац 23, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 80, тип II/35, средина 4. и 5. век.

II/21 (Т. XVI/4): Биконични лонац са благо разгнутим ободом профилисаним једним жлебом, украшен жлебовима на рамену. Израђен је од лоше пречишћене, песковите глине са примесама кварца (DI), неравномерно печен у боји која варира од окер до сиве и мрке (v, e, j). Датује се у 4. век.

Аналогије: Нема директних аналогија, али се може посматрати као груба, локална варијанта типа II/14; Nikolić-Ђорђевић 2000, 83, тип II/43, од 2. до 4. века.

II/22 (Т. XVI/5): Биконични лонац са хоризонтално разгнутим ободом и израженим вратом. Израђен је од средње пречишћене глине (B), сиве боје печења (e), глачане површине (26). Датује се у 4. век.

Аналогије: Премк 1974, тип II/30, 4. век; Цвијетићанин 1992, 83, L₂₈, крај 3. и 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 74-75, тип II/20, од 2. до 4. века.

II/23 (Т. XVI/6-7): Сферични лонац са лучно разгнутим ободом, украшен пластичним ребром, са украсом утиснутим ноктом, на прелазу обода у реципијент. Израђен је од лоше пречишћене, песковите глине, са примесама кварца и лискуна (DIJ), црне боје печења (f). Датује се у 4. век.

Аналогије: Ово је груба, локална варијанта типова II/17 и II/19, са старијим елементима дачког порекла (пластичан украс), израженим код типа II/1. Нема директних аналогија.

II/24 (Т. XVI/8): Сферични или биконични лонац са косо разгнутим ободом са жлебом за налегање поклопаца и израженим вратом. Овај тип је израђиван од средње пречишћене или песковите глине (B, C), сиве и светло сиве боје печења (e, d), понекад глачане површине (26). Датује се у 4. и у прву половину 5. века.

Аналогије: Премк 1974, тип II/23_a, крај 4. и почетак 5. века; Брукнер 1981, 107, Т. 122, лонац 28, 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 69, тип II/8, крај 3. и прва половина 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Големо Градиште, Коњух, 257, Т. 51/83, 4-6 век.

II/25 (Т. XVII/1): Сферични лонац са хоризонтално разгнутим ободом са жлебом за поклопац и коничним вратом. Израђиван је од песковите глине (C), сиве и црне боје печења (e, f). Датује се у другу половину 4. и у прву половину 5. века.

Аналогије: Lányi 1981, 75, Abb. 1/1-9, Abb. 2/1-7, друга половина 4. до друге трећине

5. века; Botger 1978, 27-28, obr. 1/d, k, obr. 2/a-g, друга половина 4. до прве половине 5. века; Јанковић 1983, 109, сл. 86/2, крај 4. и прва половина 5. века; Цвијетићанин 1992, 85, L₃₄, крај 4. и прва половина 5. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 74, 75, тип II/20, од 2. до 4. века.

II/26 (Т. XVII/2-7): Биконични лонац са косо разгнутим ободом профилисаним жлебом за поклопац. Горњи конус је украшен жлебовима. Израђиван је од песковите глине, са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве боје печења (е). Датује се у период од 4. до 6. века.

Аналогије: Botger 1978, 27-30, obr. 1/ž, i, obr. 4/g-d, група VI, друга половина 4. до 6. века; Трораеум Трајани I, 1979, 188, Fig. 162/N V/5/10, 14/, 5. и 6. век; Кузманов 1985, 47, Т. 29/G 30, тип I, вар. 4, 6. век; Јевремовић 1987, 83, Т. VI, тип II/4, 4. и 5. век; Цвијетићанин 1992, 82, L_{21c}, 6. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 70, тип II/10, од 2. до средине 4. века.; Јеремић 2009, 90-91, type II/3, Fig. 50, Cat. No. 231-234, 2. и 3. век; Јеремић, Гојгић 2012, тип II/8, 60, кат. бр. 57-58, 4. век.

II/27 (Т. XVIII/1-2): Сферични лонац са кратким коничним вратом и косо разгнутим ободом профилисаним са једним или два жлеба за поклопац. Површина је украшена хоризонталним канелурама. Овај тип је израђиван од глине песковите фактуре, са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве, црне и тамно мрке боје печења (е, f, j). Датује се од 4. до 6. века.

Аналогије: Botger 1978, 27-30, obr. 1/ž-i, obr. 3/e, obr. 4/g-d, група VI, друга половина 4. до 6. века; Трораеум Трајани I, 1979, 188, Fig. 162/N V/5/12, 5. и 6. век; Јанковић 1981, 132, сл. 48, Т. I/3, 7, Т. VII/20, 5. и 6. век; Бјелајац 1983, 41, тип I/5, прва половина 6. века; Васић 1984, 105, сл. 11/8, тип II/63, крај 4. и почетак 5. века; Кузманов 1985, 50, Т. 30/G 33-41, тип II, друга половина 4. до 6. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 83, тип II/43, од 2. до 4. века.

II/28 (Т. XVIII/3-4): Сферични лонац са благо разгнутим, заравњеним ободом, украшен жлебовима на рамену. Израђиван је од глине песковите фактуре (С), сиве и црне боје печења (е, f). Датује се од 4. до 6. века.

Аналогије: Botger 1978, 26-27, obr. 1/g, група III, прва половина 4. века; Јанковић 1981, 131, сл. 47, Т. III/1, Т. V/5-6, од 4. до 6. века; Бјелајац 1983, 35-36, тип I/2, 6. век; Томовић 1984, 352, Т. II/7, 6. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 84, тип II/45, крај 3. до прве половине 4. века.

II/29 (Т. XVIII/5): Овални лонац са кратким, косо разгнутим ободом, са ивицом профилисаним жљебом. Испод обода је украшен вишеструком урезаном валовницом, а на трбуху жлебовима. Израђиван је од глине песковите фактуре, са примесама кварца и лискуна (СИ), црне и мрке боје печења (f, j). Датује се у 6. век. Аналогије: Јанковић 1974, 96, сл. 4/1-4, 6. и 7. век; Бјелајац 1983, 57, тип I/18, крај 6. и почетак 7. века; Цвијетићанин 1992, 91, L₅₂, 6. век; слични примерци из ранијег периода познати су из Сингидунума, Nikolić-Đorđević 2000, 95, тип II/81, 2. и 3. век; Ончевска-Годоровска 2010, Хераклеја, 259, Т. 53/101, крај 5. и почетак 6. века.

III Тањери

Тањери (III) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у три (3) типа:

III/1 (Т. XVIII/6-7): Плитак коничан тањир са лучно разгнутим ободом и прстенастим дном. Овај тип је израђиван од средње пречишћене глине (B), сиве или наранцасте боје печења (e, c), глачане површине (26) или са црвеним глачаним премазом у техници имитације *terra sigillata-e*. Датује се у 2. век.

Аналогије: Popilian 1976, 125, Pl. LXX/875, 878-879, имитација Drag. 35, 2. век; Војовић 1977, Т. LIII/477-482; Брукнер 1981, 86, Т. 66/18-19, варијанта Drag. 36, крај 1. и 2. век; Nikolić-Đorđević 2000, 99, тип III/9, 2. и почетак 3. века; Jeremić 2009, 59, 61 Fig. 37, Cat. No. 72.

III/2 (Т. XIX/1): Конични тањир са хоризонтално разгнутим ободом оштре профилације. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), светло сиве боје печења (d), глачане површине (26). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 104, Pl. LXVIII/841, *farfuri* тип 1_a, 2. и 3. век; Војовић 1977, Т. LIII/483, 485, 487; Брукнер 1981, 97, Т. 94/168-174, тањир 16, 2. и 3. век; Јевремовић 1987, 51, Т. X, тип III/7, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 102-103, тип III/18, 2. век.

III/3 (Т. XIX/2-4): Плитак конични тањир са вертикалним, заобљеним ободом. Са спољне стране је украшен жлебовима испод обода. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца (CI), наранцасте боје печења (c), пригачане површине (26).

Варијанта III/3a има заравњен обод и израђивана је од песковите глине са примесама кварца (CI), светло сиве боје печења (d). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Garbsch 1966, 68, Taf. 43/13, 19, Валентинијански период; Војовић 1977,

Т. XXXIX/355; Брукнер 1981, 85, Т. 65/1-2, 6-11, тањир 1, од краја 1. до 3. века; Гарашанин *et al.* 1984, 37, Т. V, тип III/6_a, друга половина 2. века; Фидановски 1990, 45, Т. 22/39, тањир тип 13, имитација *terra nigra*-е, крај 3. и 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 105-106, тип III/27, 2. и прве деценије 3. века.

IV Шоље

Шоље (IV) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у два (2) типа:

IV/1 (Т. XIX/5): Конична “дачка” шоља са прстенастом дршком која спаја обод и дно. Израђена је од непречишћене глине, са примесама кварца и лискуна, без употребе витла (E), црвенкасто-мрке боје печења (h). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Војовић 1975, sl. 13/9; Popilian 1976, 133, Pl. LXXIV/942, *ceasca dacica* тип 2, 2. и 3. век; Popilian 1980, 82-83, Pl. XLV/5, Pl. XVII/M 110/2, 2. и 3. век; Bichir 1984, 31, Pl. X/1-3, Pl. XVII/7-8, Pl. XX/4, Pl. XXV/7, 2. и почетак 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 169, тип IX/28, 2. век; Jeremić 2009, 57-58, Fig. 36, Cat. No. 69-71, од Флавијевског периода до почетка 2. века; Kabakčieva *et al.* 1988, 5, Pl. V.

IV/2 (Т. XIX/6): Калотаста “дачка” шоља заобљеног обода, украшена кружним орнаментом, изведеним утискивањем прста. Израђена је од непречишћене глине, без употребе витла (E), сиве боје печења (e). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Војовић 1975, sl. 13/9; Bichir 1984, 31, Pl. X/2, 2. и почетак 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 169, тип IX/28, 2. век.

V Амфоре

Амфоре (V) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у седам (7) типова:

V/1 (Т. XIX/7): Амфора цилиндричног врата, са вертикалним, тракасто профилисаним ободом. Овај тип је израђиван од средње пречишћене глине (B), жућкасто-мрке боје печења (lj). Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Војовић 1977, 38, Т. 63/549-551, 2. век; *Troaeum Traiani I*, 1979, 181, Fig. 144/N II/3/3, Dressel тип 4, 2. век; Брукнер 1981, 125-126, Т. 166/100, 105, амфора 20_b, 1. век; Томовић 1984, 347, Т. III/1, 2. век; Кабакчиева 1986, 21, Т. 23-24, тип IV, од 2. до 4. века; Фидановски 1990, 53, Т. 35/1-2, 1. и 2. век; Цвјетићанин 1992, 153, A₂, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 117, тип V/1, 2. век.

V/2 (Т. XIX/8): Амфора коничног врата са прстенасто задебљаним ободом и овалним реципијентом. Израђивана је од песковите глине, са лискуном (СЈ), наранџасте или црвене боје печења (с, b). Датује се од 2. до почетка 7. века, а у Првој Мезији и Приобалној Дакији од друге половине 4. до почетка 7. века.

Аналогије: Scorpan 1977, 283, Fig. 25/3-4, типе XIX, 3. и 4. век; Porilian 1976, 45, Pl. XVI/203-204, амфоре тип 6, 2. и 3. век; Кабакчиева 1986, 21, Т. 25/321, тип V, 2. до 4. века; Vjelajac 1996, тип XXI, 72 – 74, Sl. XXV, друга половина 4 – почетак 7. века; Nikolić-Đorđević 2000, 121-122, тип V/8, друга половина 4. века.

V/3 (Т. XIX/9): Амфора издуженог цилиндричног врата, са прстенасто задебљаним ободом и тракастим, жлебљеним дршкама које полазе од средине врата. Израђивана је од песковите каолинске глине (С), жућкасто-беле боје печења (к). Спада у малоазијске типове. Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Scorpan 1977, 269-270, Fig 1, тип I, друга половина 3. и 4. век; Гарашанин *et al.*, 1984, Т. IX, тип V/12 и V/13, крај 2. и 3. век; Кропоткин-Кропоткин 1988, 170-171, рис. 3-4, типови Е и F, друга половина 3. и 4. век; Цвјетићанин 1992, 154, A₄, крај 3. и почетак 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 120-121, тип V/6, 2. и прве деценије 3. века.

V/4 (Т. XX/1-3, сл. 38): Амфора чији је обод у горњем делу коничан, а у доњем цилиндричан, коничног врата и сферичног реципијента, украшеног чешљастим орнаментом. Дршке овалног пресека полазе од врата и иду до трбуха. Овај тип

Сл. 38 Фрагмент типа V/4
Fig. 38 Fragment of type V/4

је израђиван од песковите глине наранџасте или црвене боје печења (с, b), превучене жутом или жућкасто-белом енгобом (10 i, k). То је понтско-подунаски тип амфоре. Датује се у период од 4. до 6. века.

Аналогије: Scorpan 1977, 274, Fig. 10, типе VII, 4. до 6. века; Трорачеум Traiani I, 19-187, Fig. 161/N, V/3/1, 2, 5. и 6. век; Јанковић, 1981, 147-149, сл. 62/а, 5. и 6. век; Бјелајац 1983, 99, тип V/5, 6. век; Томовић 1984, 351, Т.

III/2, 5, 9, 4. и прва половина 5. века; Кузманов 1985, 9, Т. 1/15, 20-22, тип I, вар. 1, 4. и 5. век; Cvjetičanin 1992, 15, A12, од краја 4. до 6. века; Vjelajac 1996, тип XX, Sl. XXIII – XXIV, 4 – почетак 7. века; Nikolić-Đorđević 2000, 123, тип V/10, друга половина 4. века; Conrad 2007, Taf. 3, 1063; Jeremić 2009, 110-111, Fig. 57, Type V/8, Cat. No. 318.

V/5 (Т. XX/4): Амфора са прстенастим, заравњеним ободом и овалним реципијентом украшеним хоризонталним канелурама. На прелазу обода у трбух су три широка жлеба. Израђиван је од глине песковите фактуре (С), сиве боје печења (е). То је сиријско-палестински тип, који се датује од 4. до 6. века.

Аналогије: Scorpan 1977, 273, Fig 9, тип VI, 6. век; Кузманов 1985, 12, Т. 4/29-31, тип III, 6. век; Цвјетићанин 1992, 156, A_{10a}, од 4. до 6. века; Nikolić-Đorđević 2000, 121-122, тип V/8, друга половина 4. века.

V/6 (Т. XX/5-6): Амфора прстенасто задебљаног обода, цилиндричног врата и овалног реципијента украшеног ребрастим орнаментом. Тракасте дршке иду од обода до трбуха. Израђиван је од песковите каолинске глине (С), жуте или жућкасто-беле боје печења (l, k). Датује се у 5. и 6. век.

Аналогије: Scorpan 1977, 277-278, Fig 12, тип VIII, од 4. до 6. века; Јанковић 1981, 150, сл. 63/b, Т. III/4, Т. VII/26, 5. и 6. век; Кузманов 1985, 18, Т. 9/82-89, од 4. до 6. века; Цвјетићанин 1992, 158, A₁₃, 6. век.

V/7 (Т. XXI/1-2): Мала амфора левкастог, прстенасто задебљаног обода и вретенастог реципијента. Тракасте дршке, овалног пресека, почињу од обода и завршавају се на споју врата и трбуха. Овај тип је израђиван од песковите каолинске глине (С), жуте и жућкасто-зелене боје печења (l, ml). То је фенички тип, који се датује у 6. век.

Аналогије: Scorpan 1977, 282-283, Fig. 21, тип XVI, од 4. до 6. века; Јанковић 1981, 150, сл. 63/v, Т. II/13, Т. VI/20-22, 6. век; Бјелајац 1983, 95-96, тип V/3, од 6. до почетка 7. века; Кузманов 1985, 14, Т. 5/44-53, од 6. до почетка 7. века; Томовић 1984, 352, Т. III/8, 10, 11, 6. век; Цвјетићанин 1992, 159, A₁₅, 6. век.

VI Питоси

Питоси (VI) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у седам (7) типова:

VI/1 (Т. XXI/3): Сферични питос са левкастим, косо засеченим ободом, израђен од песковите глине (С), сиве боје печења (е). Датује се у 2. век.

Аналогија: Војовић 1977, Т. LXVI/566-568; Брукнер 1981, 109, Т. 127/5, питос 4, печен са наранџастом мат превлаком, 1. век; Nikolić-Đorđević 2000, 129-130, тип VI/1, 2. век.

VI/2 (Т. XXI/4-6): Сферични питос са хоризонтално разгнутим ободом, прстенасто наглашене унутрашње ивице. На прелазу обода у реципијент су два жлеба, а испод њих је урезана вишеструка валовница. Израђиван је од средње пречишћене глине

(B), црвене боје печења (b), са тамно мрким премазом на ободу (j). Датује се у 1. и 2. век.

Аналогије: Gose 1950, 31, Т. 57/365, сиво црне боје са црним премазом на ободу, период Јулијеваца; Војовић 1977, 39, Т. LXVI/570-571, црвени или црвенкасто-смеђи са црним премазом на ободу, 2. век; Брукнер, 1981, 109, Т. 127/1, 3, питос 1, 1. и 2. век; Nikolić-Đorđević 2000, 131-132, тип VI/6, 2. и 3. век.; Jeremić 2009, 113, 115, type VI/1, Fig. 58, Cat. No. 325, 2. и 3. век.

VI/3 (Т. XXII/1-2): Сферични питос са хоризонталним ободом повијеним ка споља и ка унутра. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), плаво-сиве боје печења (en) и глачане површине (26). Ово је облик латенске традиције, који се датује у 3. и 4. век.

Аналогије: Gose 1950, 31, Т. 58/358, жућкасто-смеђе боје, глачан, трећа четвртина 4. века; Цвјетићанин 1992, 149, P₃, крај 3. и почетак 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 131, тип VI/4.

VI/4 (Т. XXII/3): Сферични питос са хоризонтално заравњеним ободом. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), сиве боје печења (e), глачане површине (26). Ово је облик латенске традиције. Јавља се и у **варијанти VI/4 а** (Т. XXII/4) песковите фактуре (C), црвено печен (b), необрађене површине (29), маслинасто или мрко-зелено глеђосан (6 o, r). Датује се у 3. и 4. век, а глеђосани примерци до средине 5. века.

Аналогије за тип VI/4: Popilian 1976, 114-116, Pl. LXI/746, chiururi тип 1, латеноидни облик, прва половина 3. века; Војовић 1977, 39, Т. LXVI/565-569, 2. век; Брукнер 1981, 109, Т. 127/4, Т. 128/21, питос 3, 3. и 4. век;

Аналогије за варијанту VI/4а: Васић 1984, 106, сл. 13/5, 8-9, крај 2. и прва половина 3. века; Кабакчиева 1986, 30, Т. 44/513-515, од 2. до 4. века; Цвјетићанин 1992, 150, P₄, црвено печени или маслинасто-зелено глеђосан, крај 3. до прве половине 5. века; Nikolić-Đorđević 2000, 130-131, тип VI/3, крај 4. и почетак 5. века.

VI/5 (Т. XXII/5): Дубоки цилиндрични питос са хоризонтално разгнутим ободом и дугметасти дном. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца (CI), црвенкасто-мрке боје печења (h). Датује се у 4. век.

Аналогије: Nikolić-Đorđević 2000, 76, тип II/24, друга половина 2. и 3. век; Conrad 2007, becherförmiger Topf III, Abb. 12, 1197, 1198, 1201, Т. 10, 1198, 1200, 1202, прва половина 5. века; Kuzmanov 1992, becherförmige Gefäße, Тур 4, 211, Т. 66, 10-21, Т. 67, 1-9, 4. и почетак 5. века; Tomović 2000, 176-183, Fig. 20, крај 3. до краја 4. века.

VI/6 (Т. XXIII/1): Овални питос са хоризонтално заравњеним ободом са жлебом на спољној страни. Израђиван је од песковите, лоше прећишчене глине (D), неравномерно печен, сиве и црвенкасто-сиве боје (e, h). Датује се од 4. до 6. века. Аналогије: Јанковић 1981, 147, сл. 61, Т. IV/10, Т. VI/23, 4. и 5. век, карактеристичан за 6. век; Цвјетићанин 1992, 152, Р_{10a}, од 4. до 6. века; Nikolić-Ђорђевић 2000, 132, тип VI/8.

VI/7 (Т. XXIII/2): Питос заравњеног, жлебљеног обода, профилисаног жлебовима и пластичним ребрима са спољне стране. Израђиван је од песковите глине, са примесама кварца и лискуна (CII), окер боје печења (v). Датује се у другу половину 3. и у 4. век.

Аналогије: Нису познате аналогије.

VII Крчази

Крчази (VII) из римских културних слојева на археолошком налазишту *Horreum Margi* могу се разврстати у десет (10) типова:

VII/1 (Т. XXIII/3): Крчаг прстенасто задебљаног обода, издуженог цилиндричног врата, сферичног трбуха, са једном дршком. Овај тип је израђиван од средње пречишћене глине (B), црвене боје печења (b). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Gose 1950, 34, Т. 32/384, прва половина 3. века; Pöczy 1957, 44, Abb. 44, тип 83, Т. XVII/14, 2. и 3. век; Popilian 1976, 96, Pl. XLI/419, 420, 424, тип 1, 2. век; Војовић 1977, 77-78, Т. XIX/190, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 115, Т. 140/77-82, крчаг 26, 2. и 3. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 153, тип VII/44.

VII/2 (Т. XXIII/4): Биконични крчаг са две дршке, косо разгрнутог, заобљеног обода, са пластичним испупчењем на прелазу обода у врат. За врат се везују дршке које иду до рамена одвојеног од трбуха жлебом. Дршке су тракасте, овалног пресека. Израђиван је од песковите глине (C), наранџасте боје печења (c), са црвеним премазом (b). На коничном врату је глачањем изведен мрежасти орнамент, а на трбуху хоризонталне линије. Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 107-108, Pl. LI/555-558, црвени са црвенкасто-смеђом превлаком, 2. и 3. век; Војовић 1977, 90, Т. XXXVIII/337, црвени са црвеном превлаком, несигурно датовање; Nikolić-Ђорђевић 2000, 137, тип VII/6, прва половина 2. века и 153, тип VII/45.

VII/3 (Т. XXIII/5): Крчаг са косо разгрнутим, прстенасто профилисаним и заравњеним ободом и цилиндричним вратом. Израђиван је од песковите глине (С), црне боје печења (f), глачане површине (26). Датује се у другу половину 3. и 4. век. Аналогије: Bichir 1984, 35, Pl. XXIV/8, друга половина 3. и 4. век; Lányı 1981 a, 176, Тур 3, Grab 27, Grab 50, 5. век; Цвјетићанин 2006, 69-70, КАГ 105, крај 3. и почетак 4. в.; Атанасова *et. al.* 2005, амфороидни крчаг тип II/164, 145, Т. XXIII/164.

Основни тип се јавља у још три варијанте (а-с):

Варијанта VII/3a (Т. XXIII/6): сличан основном типу, али тракасто профилисаног обода, сиво печен (e), са маслинасто-зелено глеђосаном површином (6 o). Датује се од краја 3. до средине 5. века.

Аналогије: Brukner 1981, 116-117, Т. 143/111, глеђосан, крчаг 37, 4. век; Lányı 1981, 75-76, Abb. 3/4, 8, Тур 3, друга половина 4. до друге трећине 5. века; Кузманов 1985, 28, Т. 17/26, 29-30, тип I, вар. 1, сиве и црне боје, 4. век; Цвјетићанин 1992, 134-135, K10, сиви глачани са глачаним украсом или глеђосани, од краја 3. до средине 5. века; Conrad 2007, 238, Abb. 34, 980.

Варијанта VII/3b (Т. XXIII/7): сличан основном типу, али се тракасто жлебљена дршка на ободу завршава пластично изведеним запоном за прст. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (СИ), црвено печен (b) и маслинасто-зелено глеђосан (6 o). Датује се у другу половину 4. – почетак 5. века. Аналогије: Róczy 1958, 74, Abb. 48, Тур 112a, Т. XVIII/4, 4. век; Lányı 1981a, 75-76, Abb. 5/1, Abb. 7/12-14, Тур 3, друга половина 4. до друге трећине 5. века; Кузманов 1985, 28, Т. 15/4, Т. 17/20, 22, тип 1, мрко-наранџаста глеђ, 4. век.

Варијанта VII/3c (Т. XXIII/8-9): Крчаг косо разгрнутог, тракасто профилисаног обода, са жлебом за поклопац и тракастом дршком. Ова варијанта је израђивана од песковите глине (С), црвенкасто-мрке или светло сиве боје печења (h,d), може бити мрко-наранџаста глеђосан (6 c). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Lányı 1981 b, 176, Abb. 8, Grab 50, Тур 3, 5. век; Brukner 1981, 116-117, Т. 143/108, 110, 113, крчаг 36, маслинасто глеђосан, 3. и 4. век; Цвјетићанин 1992, 134-135, K₁₀, 3. до 4. века.

VII/4 (Т. XXIV/1): Крчаг са косо разгрнутим, косо засеченим и тракасто профилисаним ободом и коничним вратом. На прелазу обода у врат је пластични прстен. Израђиван је од глине песковите фактуре (С), сиве боје печења (e). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 115, Т. 139/69, 70, 72, крчаг 72, 2. и 3. век; Цвјетићанин 1992, 133, K₇, сиве или црвене боје печења, понекад црвенкасто-мрко глеђосан, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 140, тип VII/13, 4. век.

VII/5 (Т. XXIV/2): Крчаг са хоризонтално разгнутим ободом, цилиндричним вратом и пластичним испупчењем на прелазу обода у врат. Израђиван је од песковите глине (С), жућкасто-мрке боје печења (Ij), са глачаним орнаментом на врату у виду вертикалне линије (27). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Popilian 1976, 100, Pl. XLIX/523, тип 11, прва половина 3. века; Кузманов 1985, Т. 16/13, 15, 23, Т. 17/25, тип I, друга половина 3. до треће четвртине 4. века; Nikolić-Dorđević 2000, 137, тип VII/7, 3. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Скупи, 237, Т. 31/7, 4. и рани 5. век.

VII/6 (Т. XXIV/3): Крчаг косо разгнутог, прстенасто профилисаног обода. На прелазу обода у конични врат су жлебови. Израђиван је од песковите глине (С), сиве или црне боје печења (e, f). Датује се у 4. век.

Аналогије: Póczy 1957, 72-73, Abb. 46, тип 103_c, 103_d, 104, сиви, црни или глеђосани, 4. век; Popilian 1976, 99-100, Pl. XLIX/521-522, urcioara cu o toarta, тип 10, 3. век; Scorpan 1977, 287-288, fig. 30/-13, 7, тип С, сиви или глеђосани, 4. и 5. век; Брукнер 1981, 115, Т. 140/84, крчаг 27, маслинасто зелено глеђосан, 4. век; Кузманов 1985, 28, Т. 17/28, тип I, варијанта 1, сиви глачани или глеђосани, 4. век;

Варијанта VII/6a (Т. XXIV/4): Сличан претходном типу, само са ободом профилисаним са три пластична прстена. Израђен је од песковите глине (С), сиво печен (e) и глачан (26). Датује се у 4. век.

Аналогије: Póczy 1957, 73-74, Abb. 47, тип 111_a, 111_b, Abb. 48, тип 112, 112_a, глеђосани, 4. век; Scorpan 1977, 287-288, тип С, 4. и 5. век; Брукнер 1981, 117, Т. 144, крчази 40, 41 и 42, маслинасто зелено глеђосан, 4. век; Lányi 1981_A, 176, Abb. 7, Grab 48, тип 4, глеђосан, 5. век; Бјелајац 1983, 114, тип VII/1, прва половина 6. века; Кузманов 1985, 28, Т. 17/25, 31, тип I, варијанта 1, сиви, 4. век; Цвјетићанин 1992, 131, К₂, крај 3. и 4. век; Ончевска-Тодоровска 2010, Градиште, Стенче, 238, Т. 32/8, 4. век.

Варијанта VII/6b (Т. XXIV/5-6): Сличан типу VII/6, али је испод прстенастог задебљања обода украшен пластичним прстеном и пластичном валовитом линијом. Такође је израђиван од песковите глине (С), сиве боје печења (e). Датује се у 4. век. Аналогije: нема директних аналогija.

Варијанта VII/6c (Т. XXIV/7-9): Крчаг прстенасто задебљаног, заравњеног обода, профилисан жлебовима на прелазу у цилиндрични врат, сферичног трбуха украшеног жлебовима. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца (СI), светло сиве боје печења (d), необрађене или маслинасто зелено глеђосане површине (6 o). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Póczy 1957, 73, Abb. 46, тип 103_a, глеђосани, 4. век; Scorpan 1977, 287-288, Fig. 30/3, 7, тип С, 4. век; Lányi 1981_A, 176, Abb. 6, Grab 35, тип 1, 5. век;

Nikolić-Đorđević 2000, 143, тип VII/22, средина 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Горни Сарај, Охрид, 239, Т. 33/18.

Варијанта VII/6d (Т. XXIV/10): Сличан типу VII/6, али је на прелазу обода у врат пластичан прстен. Израђиван је од песковите глине (С), сиво печен (е). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Pòczy 1957, 73-74, Abb. 48, тип 112, 112_a, глеђосани, 4. век; Scorpan 1977, 287-288, fig. 30/1-2, тип С, од 4. до 6. века; Брукнер 1981, 117, Т. 144/121, крчаг 40, 4. век; Lányi 1981_A, 176, Abb. 9, Grab 72, тип 4, глеђосан, 5. век; Кузманов 1985, 28, Т. 17/28-30, тип I, варијанта 1, црвено, сиво и црно печени, 4. век;

VII/7 (Т. XXV/1-2): Крчаг са тролисним, прстенасто задебљаним ободом (ојнохое), понекад са једним профилисаним жлебом. Овај тип је израђиван од песковите глине (С), сиве боје печења (е), необрађене или глачане површине (26). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Pòczy 1957, 74, Abb. 66, тип 113_b, 113_c, друга половина 4. века; Брукнер 1981, 117-118, Т. 144/133, Т. 145/132, 135, 137, крчази 43 и 44, сив, црн или маслинасто глеђосан, 3. и 4. век; Lányi 1981, 76, тип IV, Abb. 4/12-13, 5. век; Кузманов 1985, 34-35, Т. 20/53-56, тип VI, 4. и почетак 5. века; Nikolić-Đorđević 2000, 141, тип VII/15, од 2. до средине 4. века.

VII/8 (Т. XXV/3-4): Крчаг са косо разгнутим ободом, спољашње ивице профилисане тракасто или жлебовима, са цилиндричним вратом и сферичним трбухом. Прелаз врата у трбух је наглашен жлебовима. Тракаста, жлебљена дршка полази од прелаза врата у раме и иде до трбуха. Израђиван је од песковите глине (С), црвенкасто мрке или црне боје печења (h, f), мрко-зелено глеђосан (6 r) или глачан (26). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Љубенова 1981, 137-138, обр. 52/3, сиви и сиво-црни, 5. и 6. век; Vichir 1984, 35, Pl. XXIV/1, глачани са глачаним украсом на врату и Pl. LIX/3, друга половина 3. до прве половине 4. века; Кузманов 1985, 37-38, Т. 22/78-80, тип V, 5. и почетак 6. века; Nikolić-Đorđević 2000, 136, тип VII/4, 4. век.

VII/9 (Т. XXV/5): Крчаг без дршки (боца), цилиндричног врата, вертикалног обода и овалног реципијента. Израђен је од лоше пречишћене глине, са примесама кварца и лискуна (DIJ), неравномерно сиво и црно печен (ef). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Pòczy 1957, 72, Abb. 46, тип 104_b, 4. век; Lányi 1981_A, 176, Abb. 13, grab 96, тип 2, 5. век; Цвјетићанин 1992, 137, K₁₉, 4. и прва половина 5. века.

VII/10 (Т. XXV/6, сл. 39): Крчаг са заравњеним ободом повијеним на унутра и цилиндричним вратом на којем је пластично прстенасто задебљање од којег полазе

две дршке овалног пресека. Израђен је од песковите глине (С), црвенкасто-мрко печен (h), маслинасто зелено глеђосан (6 о). Датује се у другу половину 4. и 5. век.

Аналогије: Róczy 1957, 73, Abb. 47, Тур 109, глеђосан, 4. век; Lányi 1981 b, 176, Abb. 8, Grab 51, Тур 7, зелено глеђосан, 5. век; Кузманов 1986, 33, Т. 18/43, 45, Т. 19/42, 44, сиво-црни

или црвено-смеђи са жуто-зеленом глеђи, тип 3, крај 4. и прва четвртина 5. века; Цвјетићанин 2006, 76-77, КАГ 116, друга половна 4. и почетак 5. в.; Dautova-Ruševljan 2003, 122, Т. 13, 1;

Сл. 39 Фрагмент типа VII/10
Fig. 39 Fragment of type VII/10

VIII Поклопци

У римским културним слојевима на археолошком налазишту *Horreum Margi* нађено је девет (9) типова поклопаца (VIII):

VIII/1 (Т. XXV/7-8): Конични поклопац са разгрнутим, заобљеним ободом. Израђиван је од средње пречишћене глине (В), наранцасте боје печења (с). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 127, Т. LXXII/898, сарасе, тип 1, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 110, Т. 129/4-6, поклопац 2, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 155, тип VIII/4, од 2. до 4. века.

VIII/2 (Т. XXV/9): Калотаста поклопац са заравњеним ободом, жлебљене површине. Израђиван је од песковите глине (С), сиве и црне боје печења (е, f). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Vuciumi 1972, 50, Т. XXIV/4, прва половина 2. века; Војовић 1977, Т. LIII/483, 485; Брукнер 1981, 110, Т. 129/8, поклопац 3, 2. и прва половина 3. века; Фидановски 1990, 52, Т. 34/1, поклопац тип 1, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 160, тип VIII/21, почетак 2. века.

VIII/3 (Т. XXV/10, сл. 40): Мали конични поклопац са заравњеним ободом. Израђиван је од песковите глине (С), сиво печен (е) и глачан (26). Датује се од 2. до 4. века.

Сл. 40 Фрагмент типа VIII/3
Fig. 40 Fragment of type VIII/3

Аналогије: Popilian 1976, 127-128, Pl. LXXII/899, црвено печен сарасе тип 1, прва половина 3. века; Брукнер 1981, 111, Т. 130/19, поклопац 12, црвено-смеђе печен, 2. до 4. века; Гарашанин *et al.* 1984, 39, тип VIII/12, прва половина 3. века; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 36/1,3; Nikolić-Đorđević 2000, 154-155, тип VIII/4, од 2. до 4. века; Conrad 2007, Taf. 9, 1186; Rusu – Bolindeț *et al.* 2010, 382, Fig. 28, 74.

VIII/4 (Т. XXVI/1-3): Конични поклопац са дугметастом дршком, заравњеног или заобљеног обода. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиво или црно печен (е, ф). Датује се у 3. и прву половину 4. века.

Аналогије: Премк 1974, тип VIII/48_b, друга половина 3. и почетак 4. века; Брукнер 1981, 111, Т. 131/30-34, поклопац 14, прва половина 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 154-155, тип VIII/3, друга половина 3. и 4. век; Jeremić 2009, 118, 119, type VIII/4, Fig. 60, Cat. No. 343-344, 6. век;

VIII/5 (Т. XXVI/4-5): Мали конични поклопац са ободом посувраћеним на унутра. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (СИЈ), сиве боје печења (е). Датује се у 4. век.

Аналогије: Премк 1974, тип VIII/47, 4. век; Војовић 1977, 627; Брукнер 1981, 111, Т. 131/30-34, поклопац 14, прва половина 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 154-155, тип VIII/3, друга половина 3. и 4. век.

VIII/6 (Т. XXVI/6-9): Конични поклопац са ободом профилисаним на унутра и на споља, понекад жлебљене површине. Израђиван је од средње пречишћене или песковите глине (В, С), сиве или светло-сиве боје печења (е, d). Датује се у 4. и у прву половину 5. века.

Аналогије: Премк 1974, тип VIII/46_a и VIII/46_b, крај 4. и почетак 5. века; Брукнер 1981, 110, Т. 130/9, Т. 131/22-31, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 155, тип VIII/4, од друге половине 3. до 4. века; Јеремић, Гојгић 2012, тип VIII/2, 64, кат. бр. 68-69, 3. и 4. век.

VIII/7 (Т. XXVI/10-11): Велики конични поклопац са заравњеним ободом, профилисан са спољне стране широким жлебом. Површина је украшена жлебљењем, а на једном примерку је са унутрашње стране урезана валовница. Израђиван је од

лоше пречишћене песковите глине (D), сиве или црне боје печења (e, f). Датује се у другу половину 4. и у прву половину 5. века.

Аналогије: Васић 1984, 105-106, сл. 11/10, тип VIII/11, крај 4. и почетак 5. века; Nikolić-Đorđević 2000, 156-157, тип VIII/8, од 3. до почетка 5. века.

VIII/8 (Т. XXVII/1-3): Мали конични поклопац са суженим ободом испод извучене ивице трбуха, са дугметастом дршком. Израђиван је од песковите глине са примесама лискуна (CJ), сиве или црне боје печења (e, f). Поклопци овог типа су коришћени за боце, амфоре и мање лончиће. Датује се од 4. до 6. века.

Аналогије: Брукнер 1981, 111, Т. 130/16, поклопац 8, 4. век; Љубенова 1981, 142, обр. 59/2, обр. 60/1, маслинасто-зелено глеђосан или сив, 4. век; Бјелајац 1983, 134, тип VIII/5, прва половина 6. века; Цвјетићанин 1992, 103, По₁₄, од 4. до 6. в.; Nikolić-Đorđević 2000, 160, тип VIII/22, крај 3. до прве половине 4. века; Ончевска-Тодоровска 2010, Скупи, 263, Т. 57/7, друга половина 5. века.

VIII/9 (Т. XXVII/4): Благо конични поклопац амфоре са вертикалном, цилиндричном дршком. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), наранџасте боје печења (c), превушен жућкасто-белом енгобом (10 k). Датује се од 4. до 6. века.

Аналогије: Бјелајац 1983, 132, тип VIII/3, сиве боје, 6. век; Цвјетићанин 1992, 108-109, По₃₁, од краја 4. до 6. в.; Nikolić-Đorđević 2000, 157, тип VIII/10, од средине 2. до почетка 5. века.

IX Пехари

У римским културним слојевима на археолошком налазишту *Horreum Margi* констатовано је седам (7) типова пехара (IX):

IX/1 (Т. XXVII/5-6, сл. 41): Сферични пехар са благо разгрнутим, заобљеним ободом. Спољашњост трбуха може бити благо хоризонтално канелирана. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), сиве боје печења (e), глачане површине (26) или са сиво-мрким фирнисом, израђен у техници имитације *terra nigra-e*. Датује се у 2. и 3. век.

Сл. 41 Фрагмент типа IX/1
Fig. 41 Fragment of type IX/1

Аналогије: Gose 1950, 16, Taf. 12/184, сиво печен или са црним углачаним фирнисом, крај 2. и прва половина 3. века; Popilian 1976, 110, Pl. LIX/711, 713-720, суре, pehare, тип 3_a, 3_c, сиве или мрке боје са црним фирнисом, имитација *terra nigra-e*, прва половина 3. века; Гарашанин *et al.* 1984, 39, тип IX/1 и IX/1_a, црвене и смеђе-црвене боје, црвени и смеђи фирнис, 2. век; Jeremić 2009, 122-123, Fig. 62, Cat. No. 359, средина и друга половина 3. века; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 27/1; Nikolić-Đorđević 2000, 154-155, тип IX/3, 2. век; Jeremić 2009, 122-123, Fig. 62, Cat. No. 357, 358, од средине 2. до средине 3. века; Јеремић, Гојгић 2012, тип IX/4, 65-66, кат. бр. 73-77.

IX/2 (Т. XXVII/7): Конични пехар на ниској коничној стопи, заравњеног обода. Израђиван је од песковите глине (C), сиве боје печења (e), са црном глачаном превлаком, имитација *terra nigra-e* (3 f). Ово је имитација облика Drag. 33. Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 109, Pl. LVIII/697, 699-700, Pl. LIX/702-703, имитација Drag. 33, црвено или сиво печен, са тамним фирнисом на спољној површини, имитација *terra nigra-e*, 2. век; Брукнер 1981, 90, Т. 74/67, здела 18, варијанта Drag. 33, 2. и 3. век; Бјелајац 1990, 126, Т. 59, Т. 60, локална имитација Drag. 33, друга половина 3. века; Nikolić-Đorđević 2000, 61, тип I/118, средина 2. и 3. век, или Nikolić-Đorđević 2000, 175, тип IX/47, друга половина 3. века; Jeremić 2009, 60, 64, Fig. 39, Cat. No. 93, 94, средина 2. века до средине 3. века;

IX/3 (Т. XXVII/8): Благо биконични пехар са закошеним, прстенасто профилисаним ободом и дршком-ушицом испод обода. Израђиван је од средње пречишћене глине (B), црвене боје печења (b), са црвеним фирнисом на горњем конусу и унутрашњој страни обода. Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Popilian 1976, 104-105, Pl. LII/566, 568-569, canite cu o toarta, тип 1, са црвеним фирнисом или имитација тера-нигре, друга половина 2. до прве половине 3. века; Брукнер 1981, 100, Т. 100/6, шоља са једном дршком 1, 2. до прве половине 3. века; Цвјетићанин 1992, 144, Ч₉, црвено печена или сива, глачана, крај 3. до прве половине 4. века; Nikolić-Đorđević 2000, 176, тип IX/50, 2. век.

IX/4 (Т. XXVII/9): Сферични пехар са једном дршком, косо разгнута обода, украшен на рамену жлебовима или утиснутим тачкицама. Израђиван је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (CIJ), наранџасте боје печења (c), са мрким мат премазом на спољној површини или само на ободу. Датује се од 2. до 4. века.

Аналогије: Roszy 1957, 51, Abb. 42, тип 65, црвено печен, почетак 3. века; Popilian 1976, 105-106, Pl. LV-LVI, canite cu o toarta, тип 3_a, црвено печен, понекад са црвено-

смеђим премазом, друга половина 2. и 3. век; Брукнер 1981, 100, Т. 101/13, шоља са једном дршком 6, сива, 2. и 3. век; Кузманов 1985, 46, Т. 27/13, тип V, црвено-мрке или сиве боје, прва половина 5. века; Цвјетићанин 1992, 144, Ч₁₀, црвенкасто-мрке или мрке боје, понекад маслинасто глеђосан, крај 3. и 4. век; Nikolić-Ђорђевић 2000, 167-168, тип IX/24, 2. и 3. век.

IX/5 (Т. XXVIII/1): Биконични пехар са вертикалним ободом профилисан са два жлеба на спољној страни, пластичним прстеном на прелазу горњег у доњи конус и коничном стопом. Израђиван је од песковите глине (C), светло сиве боје печења (d). То је имитација облика Ritt. 5. Датује се од 3. до прве половине 4. века.
Аналогије: Војовић 1977, Т. LXX/614; Брукнер 1981, 59, Т. 7/1, 2, 9, имитација облика тера-сигилате, Ritt. 5; Nikolić-Ђорђевић 2000, 176, тип IX/52.

IX/6 (Т. XXVIII/2): Цилиндрични пехар на ниској, коничној стопи. Овај тип је израђиван од песковите глине (C), црвене боје печења (b), са жућкасто-белом, сјајном превлаком (24 k), на којој је црвенкасто-мрком бојом изведен геометријски украс у виду хоризонталних линија. Датује се у 3. и 4. век.
Аналогије: Нема директних аналогија, али је сличан типу ранијих, мраморизованих пехара. Gose 1950, 22, Taf. 17/255, дубок пехар на коничној стопи, од беле глине, украшен споља двама паралелним црвеним линијама, а унутра црвено офарбан. Датује се на крај 1. века. По фактури и обради површине, најсличнији су му пехари Nikolić-Ђорђевић 2000, 175, тип IX/47.

IX/7 (Т. XXVIII/3): Биконичан пехар са прстенасто задебљаним ободом, дужег горњег, а краћег доњег конуса. Овај тип је израђиван од песковите глине (C), сиве боје печења (e), украшен глачаним, хоризонталним линијама на горњем конусу (27). Датује се од 3. до почетка 5. века.
Аналогије: Diaconu 1965, 83, Pl. CLX/4, черњаховски пехар, 3. и 4. век; Lányi 1981_A, 176, Abb. 2, Grab 5, тип 4, 5. век; Цвјетићанин 1988, 113, Т. 7, тип IX/6, сиво печен, друга половина 3. века. Nikolić-Ђорђевић 2000, 167, тип IX/23, друга половина 3. века.

Х Кадиинице

У римским културним слојевима на археолошком налазишту *Horreum Margi* констатована су два (2) типа кадионица (X):

X/1 (Т. XXVIII/4): Конична кадионица, обода профилисаног двоструком пластичном валовитом линијом (тзв. „уштинуту“ обод). Израђивана је од песковите глине (C),

црвене боје печења (b). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Popilian 1976, 116-117, Pl. LXI/752, Pl. LXII/753-755, afumatori, тип 2, прва половина 3. века; Visciumi 1972, 52, T. XXV/7, T. XXVI/3, прва половина 3. века; Војовић 1977, 37, T. LIX/527, 3. век; Брукнер 1981, 85, T. 63/15-17, кадионица 3, друга половина 2. и 3. век; Томовић 1984, 347, T. I/11, 2. и 3. век; Гарашанин et al. 1984, 40, тип X/4, 2. и 3. век; Nikolić-Đorđević 2000, 178-179, тип X/2.

X/2 (T. XXVIII/5): Конична кадионица, хоризонтало разгнута обода, валовито профилисане ивице. Израђивана је од песковите глине (C), мрко-смеђе боје печења (jg). Датује се у 4. и 5. век.

Аналогије: Lányi 1981, 78, тип XXX, Abb. 15/1, друга половина 4. и прва половина 5. века.

XI Цедиљке

У римским културним слојевима на археолошком налазишту *Horreum Margi* констатована су, такође, два (2) типа цедиљки (XI):

XI/1 (T. XXVIII/6): Плитка конична цедиљка са прстенастим ободом, профилисаним жлебом на ивици и са равним дном. Израђивана је од песковите глине (C), сиве боје печења (e), са црним глачаним премазом (28 f, 26). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Брукнер 1981, 99, T. 99/5, цедиљка 3, смеђе печена, глачана, 2. и 3. век;

XI/2 (T. XXVIII/7): Дубља конична цедиљка са равним, на унутра закошеним ободом и жлебовима на трбуху, у нивоу отвора. Израђивана је од песковите глине са примесама кварца и лискуна (CIJ), смеђе-мрке боје печења (gj). Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије: Брукнер 1981, 100, T. 99/1, цедиљка 5, светло сива, маслинасто глеђосана, 4. век; Lányi 1981, 77, Abb. 10/6-7, тип XXII, друга половина 4. и прва половина 5. века.

XII Тарионици

У римским културним слојевима на археолошком налазишту *Horreum Margi* констатовано је осам (8) типова тарионика (XII):

XII/1 (T. XXIX/1): Конични тарионик са лучним, ка споља посувраћеним ободом,

профилисаним жлебом уз унутрашњу ивицу. На спољној страни трбуха, испод обода, налази се пластични прстен. Израђиван је од лоше пречишћене, песковите глине (D), црвенкасто-мрке боје печења (h). Датује се у 2. и 3. век.

Аналогије: Војовић 1977, 107, Т. LXI/541, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 83, Т. 60/4, тарионик 1, 1. и 2. век.

XII/2 (Т. XXIX/2-4): Калотаста тарионик са хоризонтално разгнутим ободом, прстенасто задебљане ивице. Обод је украшен жлебовима и валовницом, а на исти начин је украшен и трбух. Овај тип тарионика је израђиван од песковите глине са примесама кварца и лискуна (CIJ), светло сиве или црвенкасто-мрке боје печења (d, h), понекад маслинасто-зелено глеђосан (6 о). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Војовић 1977, 37-38, Т. LXII/546, маслинасто глеђосан, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 84, Т. 61/12, 17, тарионици 4 и 5, маслинасто глеђосани, 3. и 4. век; Фидановски 1990, 47, Т. 23/6, тарионик тип 5, мрко-зелено глеђосан, 4. век; Nikolić-Đorđević 2000, 16-17, тип I/1, крај 3. до средине 4. века.

XII/3 (Т. XXIX/5): Конични тарионик прстенасто задебљаног обода, са пластичним ребром, лучно повијеним на доле. Овај тип тарионика је израђиван од песковите глине са примесама кварца и лискуна (CIJ), црвенкасто-мрке боје печења (h). Унутрашњост тарионика је огрубљена песком и маслинасто-зелено глеђосана (6 о). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Garbsch 1966, 68, Т. 49/8-11, 4. век; Брукнер 1981, 84, Т. 61/13-14, 16, тарионик 4, 3. и 4. век; Цвјетићанин 1992, 110, Z₁₀, крај 3. и 4. век.

XII/4 (Т. XXIX/6, Т. XXX/1): Калотаста тарионик са хоризонтално разгнутим ободом, прстенасто профилисана ивица, украшен жлебовима. Израђиван је од лоше пречишћене, песковите глине, са примесама кварца и лискуна (DIJ), црвенкасто-мрко печен (h), маслинасто зелено глеђосане спољне и унутрашње површине (6 о). Датује се у 3. и 4. век.

Аналогије: Војовић 1977, 37-38, Т. LXII/546, 2. и 3. век; Брукнер 1981, 84, Т. 61/12, 17, тарионици 4 и 5, 3. и 4. век; Lányi 1981, 77, Abb. 10/2, тип XX, друга половина 4. и прва половина 5. века;

XII/5 (Т. XXX/2-4): Конични тарионик са благо разгнутим ободом закошеним ка унутра и са пластичним ребром, хоризонталним или закошеним на доле. Ребро је понекад украшено жлебовима и урезаном валовницом. Израђиван је од песковите глине, са примесама кварца и лискуна (CIJ), сиво печен (e), огрубљене или маслинасто-зелено глеђосане унутрашњости (6 о). Датује се у 4. век.

Аналогије: Garbsch 1966, Т. 45-46, глеђосани, 4. век; Из Сингидунума су му најсличније зделе из 2. века, Nikolić-Ђорђевић 2000, 26, тип I/20.

XII/6 (Т. XXX/5): Конични тарионик са ободом закошеним ка унутра и пластичним ребром закошеним на горе. Израђиван је од лоше пречишћене, песковите глине, са примесама кварца и лискуна (DIJ), црвенкасто-мрке боје печења (h), маслинасто зелено глеђосане унутрашњости (6 o). Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије: Брукнер 1981, 84, Т. 61/15, тарионик 4, 3. и 4. век; Lányi 1981, 77, Abb. 10/1, 4, тип XX, друга половина 4. и прва половина 5. века; Цвјетићанин 1992, 110, Z₂, глеђосан, 4. и прва половна 5. века.

XII/7 (Т. XXXI/1): Конични тарионик хоризонтално заравњеног обода, са жлебом. Израђиван је од лоше пречишћене, песковите глине, са примесама кварца и лискуна (DIJ), жућкасто-сиве боје печења (le). Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије нису познате.

XII/8 (Т. XXXI/2, сл. 42): Калотаста тарионик хоризонтално разгранутог обода, спољне ивице профилисане једним жлебом. Израђиван је од лоше пречишћене, песковите глине, са примесама лискуна (DJ), наранџасте боје печења (c), мрко-

зелено глеђосане унутрашњости (6 r).

Датује се у 4. и прву половину 5. века.

Аналогије нису познате, осим калотасте камене посуде од пешчара са истог локалитета, која се састоји од три фрагмента обода и трбуха (С - 105, 1989. сонда XII, ниво b. Димензије: R=17 cm, 15,5 x 8 cm). Ова камена посуда се такође датује у 4. век.

Сл. 42 Фрагмент типа XII/8
Fig. 42 Fragment of type XII/8

2. Хронолошко – стратиграфска анализа

Хронолошко-стратиграфска анализа типова керамичких посуда из римског утврђења *Horreum Margi* даје следећу слику:

У слоју А су присутни следећи типови: из друге половине 2. и са почетка 3. века су типови I/8, II/2, VI/1, VIII/1, VIII/2, IX/1 и XI/1, док периоду од 2. до 4. века припадају типови I/15, I/16, I/18, III/3, IX/3 и IX/4. У временске оквиру 3. и 4. века смештени су типови I/20, I/21, I/24, II/9, II/10, II/11, II/12, II/13, II/15, VIII/4,

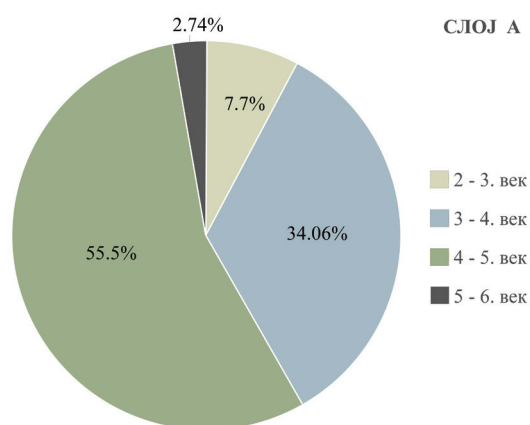
IX/6, XII/2 и XII/4. Искључиво 4. веку припадају типови I/25, II/17, II/19, II/22, VI/4, VII/6, VII/6a, VIII/5 и XII/5, а највећи број типова је у употреби био на прелазу 4. у 5. век (I/26, I/27, I/28, I/29, II/24, II/25, VII/7, VII/8, VII/9, VII/10, VIII/6, VIII/7, X/2, XI/2, XII/6 и XII/7). Широком временском периоду од 4. до 6. века припадају II/27, II/28, V/4, VI/6, VIII/8 и VIII/9, док се у 5. и 6. век датују типови II/29, V/6 и V/7.

Посматрано кроз статистику, најстарији типови из 2. и 3. века чине 7,70% керамичког репертоара из слоја А. Посуђе из периода 3. и 4. века чини 34,06%. Највећи постотак, чак 55,50%, чине посуде које се датују у период 4. и 5. века. Из најмлађег периода, тачније 5. и 6. века, потиче само 2,74% керамичких налаза. Сходно томе, слој А се датује у период 4. и прве половине 5. века. (табела 1)

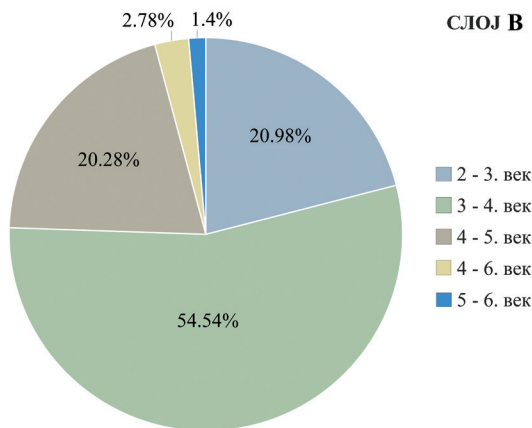
Слој В садржи незнатно мању количину керамичког материјала у односу на слој А. Периоду 1. века припадају зделе типа I/1, док периоду 2. и првој половини 3. века припадају типови I/3, I/7, I/8 и III/1. У 2-3. век се датују типови I/11, II/1, II/2, IV/2, VIII/1, VIII/2 и IX/2, а у период од 2. до 4. века типови I/15, I/16, I/17, II/3, II/6, III/3 и IX/4. Убедљиво највећи број типова је хронолошки опредељен у 3. и 4. век: I/19, I/20, I/21, I/22, I/23, I/24, II/9, II/10, II/11, II/12, II/16, VI/3, VII/3a, VII/3c, VII/4, VIII/4, XII/2 и XII/4. Искључиво 4. веку припадају типови II/17, II/21 и VII/6b. Велики број типова обухвата и следећу, млађу фазу из 4. и 5. века (I/26, I/27, I/29, II/24, II/27, VII/6c, VII/6d, VII/7, VIII/6, VIII/7 и XII/8). Типови V/4 и VIII/8 се датују у период од 4. до 6. века, док 5. и 6. веку припада само тип V/6.

Статистика је показала следећу слику: периоду 2. и 3. века припада 20,98% посуђа, док више од половине (54,54%) припада периоду 3. и 4. века. Петина (20,28%) керамичког материјала из слоја В хронолошки спада у 4. и 5. век, док широком периоду од 4. до 6. века припада 2,78%. Само 1,40% посуда припада 5. и 6. веку. На основу напред изнетог, јасно је да се слој В може датovati у 4. век и незнатно је млађи у односу на слој С. (табела 2)

Слој С обилује керамичким материјалом, чије датовање обухвата широк временски распон. Најстарији типови обухватају зделе израђене у техници *terra sigillata*-е, I/1 и I/2, датоване у 1. и 2. век. За њима долазе зделе датоване у 2. и прву половину 3. века (I/3, I/4, I/5, I/6 и I/8), као и зделе типа I/7, из прве половине

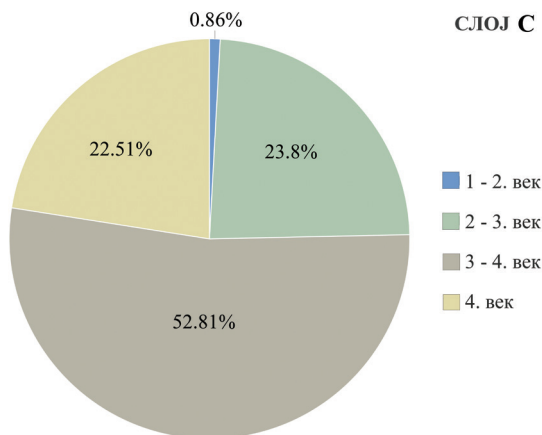
Табела 1 – датовање типова из слоја А
Table 1 – dating of types from layer A

Табела 2 – датовање типова из слоја В
Table 2 – dating of types from layer B

следећи типови: I/19, I/20, II/9, II/10, II/11, II/12, II/13, II/14, II/15, II/16, VIII/4, IX/5, IX/7, XII/2, XII/3 и XII/4. Том периоду припадају и типови I/21, I/22, I/24, V/3, VI/4a, VI/7, VII/3, VII/3a, VII/4 и VII/5. Искључиво 4. веку припадају типови I/23, I/25, II/17, II/18, II/20, II/21, II/22, VI/4, VI/5, VIII/5 и XII/5. Керамички типови из слоја С који се датују у 4. и прву половину 5. века обухватају I/26, I/27, I/28, I/29, II/24, VII/6c, VII/7, VII/10 и VIII/6. Најмлађи типови, II/26, V/4 и V/5, хронолошки се опредељују од 4. до 6. века.

Статистички израчунато, најстарији типови посуда из слоја С, датовани у

Табела 3 – датовање типова из слоја С
Table 3 – dating of types from layer C

3. века. Временском периоду 2-3. века припадају следећи керамички типови из овог слоја: I/9, I/10, I/11, I/12, I/13, II/1, II/2, III/2, VII/1, VII/2, VIII/1, VIII/2, IX/1, X/1 и XII/1. Здела типа I/14 се опредељује од 2. до прве половине 4. века, док се у широк период од 2. до 4. века такође датује велики број типова (I/15, I/16, I/17, I/18, II/3, II/4, II/5, II/7, III/3, V/1, V/2 и VIII/3). Кроз читав 3. и током прве половине 4. века, у употреби су били

1. и 2. век, обухватају само 0,86% укупног керамичког материјала из овог слоја. Периоду 2-3. века припада 23,8% овог материјала. Више од половине керамичког материјала могло је бити датовано у период 3-4. века – чак 52,81%. Најмлађи типови, који чине 22,51% керамичког материјала из овог слоја, хронолошки су опредељени у период 4. века и касније. На основу наведених датовања, јасно произилази да је највећи број типова

могао хронолошки бити опредељен у период читавог 3. и већег дела 4. века, што сугерише и датовање слоја С у овај период. Напред је већ речено да је слој С по свој прилици незнатно старији у односу на слој В. Овај резултат је показала и анализа керамичког материјала из североисточне куле утврђења *Horreum Margi*.⁸⁶ (табела 3)

Слој D садржи најмање керамике коју је типолошки било могуће одредити, па самим тим и датовати. Најстарији тип из овог слоја је питос типа VI/2, који се датује у 1-2. век. Затим следе типови здела I/6 и I/13 и тип шоља IV/1, који припадају 2-3. веку. Периоду 3- прве половине 4. века припадају зделе типа I/22, лонци типова II/10 и II/16 и поклопци типа VIII/4. Најмлађи тип лонаца II/23 датује се у 4. век.

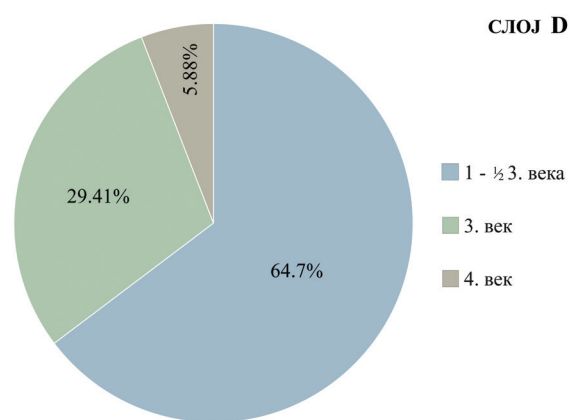
Приказано кроз статистику, периоду од 1. до прве половине 3. века припада 64,7% посуђа, док периоду 3. века припада 29,41%. Преосталих 5,88% је одређено у 4. век. С обзиром да готово две трећине керамичких налаза из слоја D припада крају 2. и првој половини 3. века, он би могао да се одреди у овај хронолошки оквир. (табела 4)

Најзад, у овом контексту је потребно споменути и три јаме испуњене керамичким материјалом (јаме 3, 3а и 5).

Јама 3 обухватала је следеће типове керамичког материјала: лонце (II/28), амфоре (V/2 и V/6) и поклопце (VIII/6). Овде откривен керамички материјал датује се у широки период од 4. до 6. века. Услед присуства типа амфора који се везује искључиво за 5. и 6. век (V/6), могуће је да је јама настала у том, а не ранијем периоду.

Јама 3а је била испуњена керамичким материјалом сличним оном из јаме 3: лонцима (II/28 и II/29), амфорама (V/2, V/6 и V/7) и поклопцима (VIII/9). Слично претходној јами, ова се такође датује у широки оквир од 4. до 6. века. Поново, услед присуства амфора типова V/6 и V/7, већа је вероватноћа да је јама оформљена у 5. или 6. веку.

Јама 5 је, осим типова присутних у јамама 3 и 3а (лонци (II/28 и II/29), амфоре (V/2) и поклопци (VIII/6)), садржавала зделе (I/20) и крчаге (VII/10). Њено оквирно датовање се такође смешта између 4. и 6. века. (табела 5)

Табела 4 – датовање типова из слоја D
Table 4 – dating of types from layer D

3. Хронолошко – типолошка анализа

Како је напред наведено, античка керамика из утврђења *Horreum Margi* обухвата зделе, лонце, тањире, шоље, амфоре, питосе, крчаге, поклопце, пехаре, кадионице, цедиљке и тарионике.

целина датовање	јама 3	јама 3а	јама 5
4. век			
5. век			
6. век			

Табела 5 – датовање типова из јама 3, 3а и 5
Table 5 – dating of types from pits 3, 3a and 5

Зделе, заједно са лонцима, припадају најчешћим типовима посуда у античкој Ћуприји.

Осам типова припада имитацијама здела рађених у *terra sigillata* техници (типови I/1, I/2, I/5, I/7, I/8, I/9, I/13 и I/20), док су два типа имитације посуда рађених у *terra nigra* техници (I/4 и поново I/20). Једанаест типова здела на себи имају премаз (I/1, I/2, I/3, I/4, I/5, I/9, I/12, I/13, I/14, I/19 и I/20), док два типа имају фирнис (I/6 и I/9). Само један тип здела (I/10) има дршке. Печатни украс се јавља на здели типа I/6. Глачање се јавља на осам типова здела (I/12, I/13, I/14, I/19, I/21, I/22, I/26 и I/27), а глеђосање на два типа (I/21 и I/25). Украс жлебљењем се јавља на два типа здела (I/18 и I/20), а канелуре на типовима I/28 и I/29.

Што се хронологије тиче, најстаријим типовима припадају I/1 и I/2, који се датују у другу половину 1. и 2. век. У период 2. и прве половине 3. века спадају типови од I/3 до I/8, а периоду 2. и читавог 3. века типови I/9 до I/13. Широком временском распону од 2. до 4. века припадају типови од I/14 до I/18. У другој половини 3. и у 4. веку коришћени су типови здела од I/19 до I/22, док се 4. веку приписују типови I/23 до I/25. У 4. и током прве половине 5. века коришћени су типови I/26 и I/27, а у 4. па све до прве половине 6. века типови I/28 и I/29. Занимљиво је напоменути да два типа здела, I/22 и I/26, своје порекло имају у латенској традицији. (табела 6)

С обзиром на количину и учесталост лонаца, може се претпоставити да су коришћени не само за кување и припремање хране, већ и за складиштење исте, тј. као амбалажа. Ова хипотеза је већ раније изнета у вези са тзв. „дачким“ лонцима, јер на примерцима из Ћуприје често нема трагова горења, односно коришћења над ватром огњишта, па се претпоставља да су служили као амбалажа и да је локално становништво у војни логор у њима допремало неке производе, као што су млеко, кисело млеко, туршија и сл.⁸⁷ Овај тип (II/1) занимљив је по украсима,

који се јављају у више варијанти: имају урезане тракасте украсе, валовницу, аплицирану пластично изведену траку или пак дугметасте украсе аплициране на трбух посуде. Дачки лонци се датују у период 2. и 3. века, као и тип П/2. Овакви лонци из Туприје датују се исто или су млађи од „дачких“ типова са оближњих налазишта Горње Мезије и из суседних подручја, као из Сингидунума, Салдума или Приобалне Дакије. Једино се у Дарданији тип П/2 јавља нешто касније, у 3. и 4. веку.

На типовима П/3, П/13, П/21, П/26, П/28 и П/29 се јавља жлебљени украс, најчешће на рамену или трбуху лонца. Глачање као начин обраде површине јавља се на типовима П/5, П/7, П/11, П/15, П/16, П/17 и П/22, док се глеђосање јавља само на типу П/12. По питању обраде површине, најзанимљивији је тип П/11, чија

површина може бити глачана и обрађена тако да личи на тера нигру. Код истог типа, површина може имати црвену глачану превлаку, налик имитацији *terra sigillata-e*, на којој су геометријски мотиви сликани црвено-мрком бојом.

Аналогије указују на то да је сличан репертоар типова лонаца био заступљен у суседним провинцијама: *Pannonia Secunda*, *Dacia Ripensis*, *Dardania*.

Датовање лонаца није тако прецизно као датовање здела. Као што је већ речено, типови П/1 и П/2 су коришћени у 2. и 3. веку. Од 2. до 4. века су у употреби били типови од П/3 до П/7, док је тип П/8 коришћен у 3. веку. Периоду 3. и прве половине 4. века припадају типови од П/9 до П/11, а читавом 3. и 4. веку типови од П/12 до П/16. Велики број типова, њих седам (од П/17 до П/23), датује се у 4. век. Периоду 4. и прве половине 5. века припадају типови лонаца П/24 и П/25, а периоду од 4. до 6. века типови П/26, П/27 и П/28. Тип П/29 хронолошки припада 6. веку. (табела 7)

Тањери из *Horreum Margi* су разврстани у три типа, од којих се први датује у 2. век, други у 2. и 3. век, а трећи обухвата шири распон од 2. до 4. века. За све

ЗДЕЛЕ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
1. и 2. век	I/1		2	1	
	I/2			1	
2. и ½ 3. века	I/3		1	1	
	I/4			1	
	I/5			1	
	I/6			1	3
½ 3. века	I/7		5		
½ 2. и ½ 3. века	I/8	1	1	1	
2. и 3. век	I/9			4	
	I/10			1	
	I/11		1	3	
	I/12			1	
2. до ½ 4. века	I/13				2
	I/14			1	
2. до 4. век	I/15	4	1		
	I/16	2	2	1	
	I/17		1		
	I/18	2			
3. до ½ 4. века	I/19		5	4	
	I/20	2	3	11	
½ 3. и 4. век	I/21	11	5	8	
½ 3. и 4. век	I/22		2	4	1
4. век	I/23		1	4	
½ 3. и 4. век	I/24	1	2	7	
4. век	I/25	3		1	
4. и ½ 5. века	I/26	3	3	3	
	I/27	1	2	1	
	I/28	1			
	I/29	5	1	1	

Табела 6 – датовање здела
Table 6 – dating of bowls

ЛОНЦИ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	II/1		4	8	
	II/2	1	6	19	
2. до 4. век	II/3		9	7	
	II/4			1	
	II/5			2	
	II/6		1		
	II/7			1	
3. век	II/8			1	
3. и ½ 4. века	II/9	9	6	4	
	II/10	3	5	9	1
	II/11	3	9	18	
3. и 4. век	II/12	4	1	1	
	II/13	1		8	
	II/14			4	
	II/15	1		2	
	II/16		2	1	2
4. век	II/17	8	7	4	
	II/18			1	
	II/19	8			
	II/20			7	
	II/21		1	2	
	II/22	1		1	
	II/23				1
4. и ½ 5. века	II/24	5	6	3	
	II/25	1			
4. до 6. века	II/26			1	
	II/27	7	2		
	II/28	5			
6. век	II/29	1			

Табела 7 – датовање лонаца
Table 7 – dating of pots

ТАЊИРИ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. век	III/1		1		
2. до 3. век	III/2			1	
2. до 4. век	III/3	1	1	1	

Табела 8 – датовање тањира
Table 8 – dating of plates

ШОЉЕ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	IV/1		1		
	IV/2			1	

Табела 9 – датовање шоља
Table 9 – dating of cups

типове је заједничко да имају глчану површину, али први тип може да има и површину обрађену тако да имитира тера сигилату. (табела 8)

Оба типа шоља су опредељени као тзв. дачке шоље, израђене без употребе витла и хронолошки смештене у 2. и 3. век. (табела 9) Овај тип посуда има занимљив развој у римском периоду, пре свега зато што се у том периоду ове шоље више не јављају само као налази из насеља, већ су познати и налази из гробова и са жртвених површина. Један такав пример представља дечији гроб број G₁-472, са дачком шољом (C-5728), балсамаријумом и стакленом гутом као прилозима, који је откривен на виминацијумској некрополи „Пећине“ и датовањем у 2. век.

Амфоре су разврстане у седам типова. Најстарији је тип V/1, који се датује од 2. до 4. века, док се тип V/2 јавља у широком временском распону од 4. до почетка 7. века. Он спада у карактеристичне горњомезијске типове из овог периода. Периоду од 3. до 4. века припада тип V/3. Највећи број типова, од V/4 до V/6, припада периоду од 4. до 6. века, с тим да се тип V/6 заправо прецизније може одредити у период 5. и 6. века. Занимљиво је да управо ови типови показују одређену врсту обраде спољне површине, као што су чешљасти или ребрасти орнамент, или пак хоризонталне канелуре. Тип V/4, тзв. понтско-подоунавски тип, има бројне аналогije у Подоунављу

и Карпатском басену, али и шире. Он је карактеристичан за време касне антике, од 4. до 6. века, и указује на интензивне трговачке везе чак и у том немирном и нестабилном времену. Амфоре су служиле за складиштење и транспорт основних животних намирница, као што су вино, маслиново уље и житарице. Конкретно, у овим амфорама су, из црноморских градова у римске градове и утврђења на Дунаву увожени вино и маслиново уље. Најмлађи тип, који потиче из 6. века, је V/7. (табела 10)

Питоси су такође разврстани у седам типова. Међу најстарије (1. и 2. век) се убрајају VI/1 и VI/2, од којих је VI/2 незнатно старији и на себи има урезану валовницу. Типови VI/3, VI/4 и VI/4_a указују на латенску грнчарску традицију, а датују се у 3. и 4. век. Оба основна типа имају обраду површине у виду глачања, док тип VI/4_a понекад може бити маслинасто-зелено глеђосан. Током друге половине 3. века и кроз читав 4. век су у употреби били питоси типа VI/7, који су на себи имали пластична ребра као украс са спољне стране. Од 4. века у употребу улазе типови VI/5 и VI/6. Тип VI/6 је коришћен до 6. века. (табела 11)

У утврђењу *Horreum Margi* констатовано је укупно десет типова крчага. Међу најстарије спадају типови VII/1 и VII/2, опредељени у 2. и 3. век. Тип VII/2 има премаз и украс изведен глачањем. Тип VII/3 има две подваријанте: прва се јавља у 3. и 4. веку и обухвата глачане примерке, док се друга варијанта, маслинасто-зелено глеђосана, јавља од 3. до 5. века. Истом периоду, 3. и 4. веку, припадају типови VII/4 и VII/5. Овај потоњи је украшен глачањем. Тип VII/6 има чак четири подваријанте, од којих се три датују у 4. век, а четврта, глеђосана, у 5. век. Периоду 4. и 5. века припадају типови VII/7 до VII/10. Међу њима, VII/7 и VII/8 су глачани, а VII/8 и VII/10 глеђосани. По аналогијама, тип VII/10 спада у стандардни репертоар тог периода на простору централног Балкана и Подунавља. (табела 12)

Поклопци су могли бити разврстани у девет типова, од којих се најстарији, VIII/1 и VIII/2, датују у период 2. и 3. века. Од 2. до 4. века је у употреби био

А М Ф О Р Е					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 4. век	V/1			1	
2. до поч. 7. века	V/2			2	
3.- 4. век	V/3			1	
4. до 6. века	V/4	17	3	1	
	V/5			1	
5. до 6. века	V/6	3	2		
6. век	V/7	1			

Табела 10 – датовање амфора

Table 10 – dating of amphoras

П И Т О С И					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. век	VI/1	2			
1. до 2. века	VI/2				4
3. до 4. века	VI/3		2		
4. век	VI/4	1		1	
3. до 4. век	VI/4 _a			1	
4. век	VI/5			1	
4. до 6. век	VI/6	1			
½ 3. и 4. век	VI/7			1	

Табела 11 – датовање питоса

Table 11 – dating of pithoi

К Р Ч А З И					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	VII/1			1	
	VII/2			1	
3. до 4. век	VII/3			1	
3. до 5. век	VII/3a		1	1	
½ 4. до 5. века	VII/3b			1	
	VII/3c		1		
	VII/4		1	1	
3. до 4. век	VII/5			1	
	VII/6	2			
	VII/6a	1			
4. век	VII/6b		1		
	VII/6c		1	1	
	VII/6d		1		
4. до 5. века	VII/7	1	1	1	
	VII/8	1			
	VII/9	1			
	VII/10	1		1	

Табела 12 – датовање крчага
Table 12 – dating of jugs

П О К Л О П Ц И					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. века	VIII/1	3	6	4	
	VIII/2	5	1	3	
2. до 4. век	VIII/3			3	
3. и ½ 4. века	VIII/4	5	7	9	1
4. век	VIII/5	5		7	
4. и ½ 5. века	VIII/6	13	7	6	
½ 4. до ½ 5. века	VIII/7	1	2		
	VIII/8	3	1		
4. до 6. века	VIII/9	1			

Табела 13 – датовање поклопаца
Table 13 – dating of lids

П Е Х А Р И					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	IX/1	1		1	
	IX/2		1		
2. до 4. век	IX/3	1			
	IX/4	4	1		
3. до ½ 4. века	IX/5			1	
3. до 4. века	IX/6	1			
3. до поч. 5. века	IX/7			1	

Табела 14 – датовање пехара
Table 14 – dating of beakers

тип VIII/3, који је био глачан. Тип VIII/4 се хронолошки опредељује у 3. и прву половину 4. века, а тип VIII/3 у 5. век. Периоду 4. и 5. века припадају типови VIII/6 и VIII/7. Површина овог другог типа је била жлебљена. Најмлађи типови, из периода од 4. до 6. века, су VIII/8 и VIII/9. Површина типа VIII/9 је била превучена енгобом. (табела 13)

Пехари обухватају седам типова. Два настарија, IX/1 и IX/2, представљају имитације *terranigra*-еи обраду површине у виду глачања. Тип IX/1 уместо глачања може имати површину превучену фирнисом. Фирнис на горњем конусу и у унутрашњости посуде јавља се и на типу IX/3 из периода 2. до 4. века. Из истог периода је тип IX/4, који на себи носи мат премаз и украс у виду утиснутих жлебова или тачкица, због тога сврстан у печатну керамику. У 3. и 4. веку су у употреби били типови IX/5 и IX/6. Овај потоњи је на површини имао сјајну жућкасто-белу превлаку, на којој је сликање геометријских орнамената било изведено црвено-мрком бојом. Тип IX/6 припада сликаној керамици. Најмлађи тип IX/7, из периода од 3. до почетка 5. века, имао је глачане хоризонталне линије, самим тим сврстан у глачану керамику. (табела 14) Извесно је да су пехари разноврсни по технологији израде: неки од њих су аутохтоног порекла, други су увожени, док постоје и примерци са „варварским“, односно

сарматским утицајем.

Кадиионице су разврстане у два типа: старији X/1, из 2. и 3. века и млађи, X/2, из 4. и 5. века. (табела 15)

Исти је случај и са цедиљкама. Старијем типу, XI/1, из 2. и 3. века, припадају примерци са црним глчанним премазом. Млађем типу, XI/2, припадају примерци из 4. и прве половине 5. века. (табела 16)

Тарионици обухватају осам типова, од којих се најстарији, XII/1, хронолошки сврстава у 2. и 3. век. Чак три типа, XII/2, XII/3 и XII/4, припадају периоду 3. и 4. века. Заједничко им је и то да су сви глеђосани, с тим што тип XII/2 има на ободу жлебове и валовницу, а тип XII/3 има огрубљену унутрашњу површину. Жлебове, валовницу и огрубљену унутрашњу површину има и тип XII/5 из 4. века. Преостала три типа, XII/6, XII/7 и XII/8, хронолошки припадају 4. и првој половини 5. века. Сва три типа имају глеђосану унутрашњост. (табела 17)

4. Технолошко - функционална анализа

Као облици са најстаријом традицијом, јављају се поједини типови латеноидне керамике. Међу ове облике убрајају се зделе типова I/18 и I/22, дачки лонци типа II/1, дачке шоље типова IV/1 и IV/2 и питоси типа VI/4_a. Напред наведене зделе углавном задржавају функцију коју су имале у праисторији, али им се облик донекле мења, јер постају дубље у односу на своје праисторијске узорке. Осим тога, за разлику од праисторијских узора, на примерцима израђиваним у римском периоду, трагови витла су јасно видљиви са унутрашње стране посуда. Начин коришћења дачких лонаца у римском периоду се променио – у праисторији, они су

КАДИОНИЦЕ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	X/1			1	
4. и 5. век	X/2	1			

Табела 15 – датовање кадионица

Table 15 – dating of censers

ЦЕДИЉКЕ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	XI/1	1			
4. до ½ 5. века	XI/2	1			

Табела 16 – датовање цедиљки

Table 16 – dating of strainers

ТАРИОНИЦИ					
датовање	тип	слој			
		A	B	C	D
2. до 3. век	XII/1			1	
3. и 4. век	XII/2	3	1	1	
	XII/3			1	
	XII/4	1	1	1	
4. век	XII/5	3		2	
	XII/6	1			
4. век и ½ 5. века	XII/7	1			
	XII/8		1		

Табела 17 – датовање тарионика

Table 17 – dating of mortars

служили углавном за кување, док су у римском периоду у великој мери коришћени као амбалажа или као посуде за складиштење хране. Ипак, током читавог свог трајања, употребљавани су и као урне. „Дачке шоље“, по својој намени превасходно предмети расвете, биле су и остале у употреби управо као лампе. Најзад, питос VI/4_a задржава своју намену, али и начин обраде површине у виду глачања, који такође порекло има у праисторијском, латенском периоду.

На налазишту *Horreum Margi*, посуде израђене у техници *terra sigillata* нису бројне. Оне обухватају само три типа здела: I/6, I/7 и I/8, при чему сва три типа спадају у хронолошки оквир с краја 2. и почетка 3. века. Међу њима, једино је тип I/8 могао имати уместо функције зделе намену мортаријума.

Насупрот овоме, посуде израђиване као имитације *terra sigillata*- е или *terra nigra* - е су прилично бројне. Као имитације посуда рађених у *terra sigillata* техници, оне обухватају зделе типова I/1, I/2, I/5, I/13 и I/20, затим лонце типа II/11, тањире типа III/1 и пехаре типа IX/5. Имитације посуда рађених у *terra nigra* техници обухватају зделе типова I/2, I/4, I/19 и I/20, затим лонце типа II/11, тањире типа III/3 и пехаре типова IX/1, IX/2 и IX/3. Намена напред наведених здела као стоног посуђа сигурно је остала неизмењена током читавог периода њиховог коришћења. Исто се може рећи и за тањире и пехаре. Врло занимљив изузетак представљају лонци типа II/11 који се, само у оквиру ћупријског налазишта, јављају са најразличитијим видовима обраде површине. Неопходно је нагласити да су у свим случајевима, односно код свих примерака, димензије приближно исте. Најједноставнији примерци немају обрађену површину, док се на осталима може јавити глачање, сликање или пак фирнисовање. Није извесно да ли се подразумевало да уз одређену врсту обраде површине иде и одређен начин употребе.

Глеђосана керамика највећим делом обухвата крчаге и тарионике, док је код здела ограничена на два типа (I/21 и I/25), а код лонаца и питоса на по један тип (II/12 и VI/4_a). Код крчага је глеђосано чак шест типова (VII/3, VII/3, VII/3, VII/6, VII/8 и VII/10), као и код тарионика (XII/2, XII/3, XII/4, XII/5, XII/6 и XII/8). По својој структури, глеђ је прикладна за ове типове посуда, пре свега јер омогућава лако чишћење и испирање, а смањује порозност. Осим тога, за стоно посуђе, као што су у овом случају крчази, глеђ такође даје извесну визуелну и естетску ноту. Иако познато још из ране антике, у периоду 3. и 4. века, овај начин обраде површине керамичких посуда може се окарактерисати као мода.

Сликана керамика обухвата само два типа: лонце типа II/11 и пехаре типа IX/6. Оба типа хронолошки припадају 3. и 4. веку, тачније периоду који се сматра „келтском ренесансом“. За сада, овај феномен још нема смислено нити званично објашњење, али је извесно да се на одређеним типовима керамике, као нпр. овде на лонцима или пехарима, јавља сликани украс изведен на идентичан начин као

на сликаној керамици каснолатенског периода, тачније периода 1. века п.н.е. То се пре свега односи на боје и мотиве коришћене приликом осликовања посуда. Такође, оваква врста сликане керамике се јавља управо на подручју које су некада настањивали Скордисци, или пак на подручјима преко којих су они прешли током својих похода на југ.

Печатна керамика обухвата само један тип здела (I/6), о којем је напред већ било речи, јер такође спада у посуде израђене у техници тера-сигилате. Овај тип здела обухвата период краја 2. и почетка 3. века.

По свему судећи, глачање као начин обраде површине апсолутно доминира међу керамиком из *Horreum Margi*. Оно се јавља на следећим типовима: зделе (I/12, I/13, I/14, I/19, I/20, I/21, I/22 и I/26), лонци (II/11, II/12, II/13, II/15, II/16, II/17, II/20, II/22 и II/24), тањери (III/1, III/2 и III/3), питоси (VI/3 и VI/4), крчази (VII/3, VII/3_a, VII/5, VII/6, VII/6_a, VII/7 и VII/8), поклопци (VIII/3), пехари (IX/1, IX/2 и IX/7) и цедиљке (XI/1). Из овога јасно произилази да је глачано како стоно, тако и кухињско посуђе. На стоном посуђу се глачање често изводило у виду одређених геометријских мотива, нпр. паралелних линија или пак глачаних зона. Насупрот томе, кухињско посуђе је неретко имало углачану читаву површину или пак премаз који је бивао глачан.

Најзад, грубој керамици припадају три типа лонаца (II/1, II/21 и II/23) и два типа тарионика (XIII/3 и XII/5). Груби лонци спадају у локалне производе, међу којима први тип (II/1) чак има директне аналогije међу праисторијском керамиком. Сваки од ових типова могао је служити као амбалажа, у којој је локално становништво допремало намирнице у војни логор. Са друге стране, подразумева се да тарионици, услед своје намене, имају огрубљену унутрашњу површину, као што је то случај са два напред наведена типа. Они су служили за рендање и уситњавање прехрамбених намирница и као такви били употребљавани искључиво као кухињско посуђе.

* * * * *

Анализа керамичког материјала је показала да се слој А може датовати у време са краја 4. и у 5. век, а слој В у 3. и 4. век. Исто датовање, 3-4. век, добијено је и за слој С, што је наметнуло закључак да је слој С незнатно старији у односу на слој В. Најстарији слој, слој D, опредељен је на крај 2. и почетак 3. века.

Керамички материјал је хронолошки мање осетљив од нумизматичког, па је датовање добијено на основу анализе керамичког материјала донекле другачије од оног добијеног анализом нумизматичких налаза. Код појединих типова се примећује изразито дуг период употребе, нпр. код здела I/16, I/20, I/24, I/26, I/29,

лонаца II/2, II/9, II/10, II/11, II/12, II/17, II/24, тањира III/3, амфора V/4, крчага VII/7, поклопаца VIII/1, VIII/2, VIII/4, VIII/6 и тарионика XII/2 и XII/4. Зделе и тањира, као драгоцене стоне посуђе, вроватно су чувани кроз неколико генерација. Лонци, амфоре, крчази, поклопци и тарионици су, по природи своје намене, такође током дугог временског периода могли да служе у кухињи или складишту. По броју подтипова, најразноврснији су зделе и лонци (по 29 подтипова). За њима долазе крчази, поклопци и тарионици. Амфоре, питоси и пехари су заступљени са по седам подтипова. Тањира су заступљени са три подтипа, а шоље, кадионице и цедиљке са по два. Велики број типова кухињске и амбалажне керамике указује на значај *Horreum Margi*-ја као сабирног и дистрибутивног центра за територију Горње Мезије, могуће и за шире подручје централног Балкана.

* * * * *

Керамика из утврђења *Horreum Margi* се типолошки и хронолошки у потпуности уклапа у општу типологију керамике из провинције *Moesia Superior*, касније са подручја *Moesia Prima*-е, али и за суседне провинције (*Dardania*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*, *Moesia Secunda* и *Macedonia*).

Анализа керамике из античке Ћуприје представља допринос представљању богате материјалне културе заступљене на овом локалитету. Да би слика о римском утврђењу и граду *Horreum Margi* постала целовита, неопходан је завршетак археолошких ископавања и публиковање грађе која би се тим ископавањима добила.

Шифрарник за обраду керамике

Керамички облици

I - зделе
II - лонци
III - тањири
IV - шоље
V - амфоре
VI - питоси

VII - крчази
VIII - поклопци
IX - пехари
X - кадионице
XI - цедиљке
XII - тарионици

Фактура

A - добро пречишћена
B - средње пречишћена
C - песковита, ситна зрна песка
D - песковита, крупна зрна песка
E - груба фактура
F - B, C, D са примесом туцане шкољке

G - C, D са примесом плеве
H - песковита са примесом графита
I - песковита са примесом туцаног
кречњака
J - песковита са већом примесом
кварца или лискуна

Боја печења

a - светло црвена
b - црвена
c - наранџаста
d - светло сива
e - сива
f - црна
g - мрка
h - црвенкасто мрка

i - бела
k - жућкасто бела
l - жута
m - зелена
n - плава
o - маслинасто зелена
p - жућкасто зелена

Обрада површине и орнамент

1 - terra sigillata	16 - урезани орнамент
2 - имитација terra sigillata-e	17 - чешљасти орнамент
3 - terra nigra	18 - ребрасти орнамент
4 - имитација terra nigra-e	19 - жлебљени орнамент
5 - мраморизована	20 - метличасти орнамент
6 - античка глеђ	21 - орнамент изведен убодима
7 - сликање глеђу	22 - орнамент изведен утиснутим прстом
или ноктом
8 - огрубљена песком или шљунком	23 - орнамент изведен точкићем (радлом)
9 - каменина	24 - бојена површина
10 - енгоба	25 - сликани орнамент
11 - преклопљени орнамент	26 - глачана површина
12 - смоласти премаз	27 - глачани орнамент
13 - рељефни орнамент	28 - фирнисована површина металног сјаја
14 - барботин	29 - необрађена површина
15 - печатни орнамент	

КЕРАМИЧКЕ ЛАМПЕ

Систематска археолошка истраживања римског утврђења *Horreum Margi* од 1987. до 1990. године изнедрила су свега девет римских лампи од печене земље.

Током ископавања 1987. године, у сонди IV, у слоју С, откривен је само један фрагмент жишка (кат. 1, Т. XXXII/1).⁸⁸ С обзиром на величину фрагмента, било га је тешко типолошки одредити. Ипак, на основу технологије израде и карактеристичног вегетабилног орнамента, најсличнији је типу I А керамичких жижака из Сингидунума, раним лампицама са волутама, које се датирају у 1. и прву половину 2. века.⁸⁹ Треба напоменути да се лампе са волутама појављују кроз дуг историјски период од готово четири века, од 1. века пре н.е. до краја 3. века.⁹⁰ Због већег броја концентричних прстенова на рамену и диску ове лампе, упада у очи велика сличност са примерцима израђеним од бронзе, што сведочи о њеном раном датовању.⁹¹

Такође, 1988. године, у сонди X, у слоју В, откривен је само један фрагментовани жишак од печене земље, израђен на грнчарском витлу. (кат. 7, Т. XXXII/2) Овај тип лампи се датирају у 4. и 5. век.⁹² У нашој земљи више примерака оваквих жижака познато је из утврђења на Дунавском лимесу, из слојева 4–6 века: Чезава – *Castrum Novae, Saldum, Pontes*, Ртково, Михајловац – Блато, Мора Вагеи.⁹³ Овакве лампе из Сингидунума С. Крунић сврстава у тип XXIX, светиљке у облику шољице, израђиван у 4 –5. веку.⁹⁴ Осим тога, овај тип жижака констатован је у Виминацијуму, касноантичкој Ромулијани и Наису.⁹⁵ Ове лампе су израђиване у локалним грнчарским радионицама, те се појављују у великом броју варијанти. Такође, као и остале форме касноантичке грнчарије, често имају глеђосану површину, најчешће маслинасто-зелене, жуто-зелене или мрко-зелене боје. Слично налазима оваквих жижака са Дунавског лимеса у Србији, истоветни налази су откривени и у Сремској Митровици, заједно са новцем Галерија, Констанција II,

88 Захваљујемо се колегиници др Крунић за љубазну дозволу да као подлоге за слике Т. XXXII/1-2 и Т. XXXIII/1-4 користимо илустрације из њене публикације о светиљкама из Сингидунума (Крунић 2011).

89 Крунић 2011, тип I А, 36, кат. 5; Korać 1995/2018, *Viminacium type IA*, 33, 0090.

90 Крунић 2011, 35 –36.

91 Goethert 1997, 182, Abb. 119 (Loeschke XXI).

92 Iványi 1935, 20, Тип XXII; Popović 1989, 71, Т. XV, 2.

93 Popović 1984, 40–42, kat. 56–65, Т. XXVIII–XXXIV; Gabričević 1986, 72, Fig. 20, 2, 4; Tomović 1986, 406–407, Fig. 24; Cermanović-Kuzmanović, Stanković, 455, Fig. 8, 3; Jeremić 2009, 132 –133, cat. nos. 379-383, 386-388.

94 Крунић 2011, тип XXIX, 302, 310, кат. бр. 469.

95 Korać 1995/2018, *Viminacium type XXII*, 381-387; Petković 2011, 192, Fig. 164.

Јулијана, Валентинијана I, Валенса и Аркадија, што указује на њихово датовање у 4. и прву половину 5. века.⁹⁶ Д. Ивањи овакве жишке из Паноније сврстава у свој тип XXII, сматрајући да су производи локалних радионица и такође их датује у 4–5. век.⁹⁷

Током ископавања 1989. године, вршених у сонди XIV, откривена су још два фрагментована жишка истог типа. Први (кат. 8, Т. XXXII/3) се налазио у запеченој земљи уз западни профил сонде, на нивоу *a*, који представља основу слоја А, а други (кат. 9, Т. XXXII/4) је откривен у слоју В.⁹⁸ Потоњи је очуван готово у потпуности, јер недостају само део кљуна и део диска.

У истој кампањи ископавања у сонди XIV је констатовано чак пет јама - силоса, које су све истражене тек наредне, 1990. године. Из јаме 5, укопане са нивоа *a* у слој В, који садржи касноантичку керамику, новац и друге покретне налазе⁹⁹, потиче један глеђосани жижак израђен у калупу (кат. 6, Т. XXXII/5). Овакви жишци сврстани су у тип XI Д. Ивањи.¹⁰⁰ Сличан примерак из Салдума одређен је као биконичан, тј. као варијанта 4 коничних лампица.¹⁰¹ У јами 5 је откривен и фрагмент мермерне иконе посвећене култу бога Митре, на коме се јасно препознаје сцена тауроктоније.¹⁰² За икону се претпоставља да је у јаму доспела оштећена, у време ширења хришћанства у Првој Мезији (*Moesia Prima*), током друге половине 4. века¹⁰³, када су у великој мери уништавани храмови и споменици паганских култова. Откриће митраистичке иконе и жишка у истој јами могло би да указује на нит којом су ова два предмета била повезана у оквиру истог култа пре него што су, оштећени и одбачени, доспели у јаму.

У истој сонди (сонда XIV), такође 1990. године, откривен је фрагмент жишка (кат. 4, Т. XXXIII, 1) у зиду бараке од црвеног набоја, у слоју С, који је заправо настао нивелацијом ове грађевине, срушене у катастрофалном пожару.¹⁰⁴ Овакве лампе кружног реципијента, заобљеног кљуна, са великим кружним диском и рељефним украсом на рамену и/или диску настале су крајем 1. века у Коринту.¹⁰⁵ Примерци овог типа су налажени у Сирмијуму и Сингидунуму, а њихово датовање обухвата период од почетка 2. до средине 4. века.¹⁰⁶ Налазе оваквих лампи из Сингидунума С.

96 Rubright 1973, 53-54, Pls. XV–XIX, XXIV–XXV; Васић *et al.* 2009, 136.

97 Iványi 1935, 20, Тип XXII.

98 Васић *et al.* 2009, 136.

99 Васић *et al.* 2009, 134; Васић, Петковић 2010, 14, сл. 6.

100 Iványi 1935, 14, тип XI; Rubright 1973, 49, Pl. V; Васић, Петковић 2010, 17, сл. 6.

101 Jeremić 2009, 137, cat. no. 397.

102 Васић 1992.

103 Васић, Петковић 2010, 17.

104 *Ibid.*, 19, сл. 10.

105 Bronceer 1977, 64, Type XXVII.

106 Васић, Петковић 2010, 11; Iványi 1935, 23, Тип X; Vikić-Belančić 1971, 104-108; Rubright 1973, 49, Type X, Pl. IV; Крунић 2011, тип XVI, 207-210, кат. 326, 328–329.

Крунић сврстава у тип XVI, лампице кружног тела са органски повезаним кљуном, опредељује их као локалне производе и датује у другу половину 3. века.¹⁰⁷

Током 1990. године истраживања су настављена и у сонди XII. Из ове сонде потичу налази три фрагментована жишка.¹⁰⁸ Два од њих (кат. 3 и 5, Т. XXXIII, 2- 3) су нађена у слоју С, који хронолошки одговара другој половини 3. и почетку 4. века.¹⁰⁹ Лампа под кат. бр. 5 (Т. XXXIII, 3) припада горе описаном, веома честом типу керамичких жижака израђених у калулу.

Сингидунумске светиљке налик лампици под кат. бр. 3 (Т. XXXIII, 2) опредељене су као тип VIII (Iványi Тур VII, Loeschcke Тур VIII), који чине мали жишци кружног реципијента, са заобљеним кљуном и рељефним украсом на рамену и диску, који се датује у период од 1. до 3. века.¹¹⁰ Оне припадају великој групи лампица са фигуралним украсом на диску (*Bildlampen*), али су једини тип који остаје у употреби чак до 4. века.¹¹¹

Жижак под кат. бр. 2 (Т. XXXIII, 4) откривен је у сонди XII, у слоју D, у темељној зони западног бедема старијег римског утврђења.¹¹² Диск је био фигурално украшен, а на дну се налазио утиснут печат радионице,¹¹³ али с обзиром на фрагментарну очуваност ове лампе, није било могуће идентификовати представу на диску, ни радионицу. Овај жижак припада већ описаном типу раноцарских рељефних лампи са волутама (Iványi Тур I, Loeschcke Тур I). Црвено-смеђи фирнис и квалитетна израда, индицирају да је можда увежен из Паноније или из јужне Галије.

За разлику од ране лампице под кат. бр. 1, овај жижак се може датовати у 2–3. век. У виминацијумским гробовима у облику бунара, примерци оваквих лампи су нађених заједно са новцем из периода од Агрипе до Каракале.¹¹⁴ Другим речима, њихово датовање на овом налазишту обухвата период од краја 1. до почетка 3. века. С. Крунић предлаже још шире датовање оваквих лампи из Сингидунума, од краја 1. до краја 3/почетка 4. века.¹¹⁵ Из Салдума су позната четири примерка овог типа¹¹⁶, а најбројнији су налази из Виминацијума, у којем је постојала и радионица за њихову израду.¹¹⁷

107 Крунић 2011, 207-208, тип XVI, варијанта 2.

108 Васић, Петковић 2010, 12, сл. 4.

109 Ibid., 11.

110 Крунић 2011, тип VIII, 64-70.

111 Iványi 1935, 12, Тур VII; Vikić-Belančić 1971, 113; Rubright 1973, 48–49, Pls. IV, XXI; Goethert 1997, 93–97, Abb. 52 (Loeschcke VIII).

112 Васић, Петковић 2010, 10.

113 Печат радионице је уоквирен кружним жлебом. Натпис је највероватније био састављен од пет слова, на крају са словом С - [_ _ _ _]С

114 Golubović 2008, 93, табела 32, 250.

115 Крунић 2011, 64-70, тип I С, 37–38, 1. и 2. век.

116 Jeremić 2009, 127-128, cat. nos. 363-366.

117 Korać 1995, 18.

Каталог

Тип I Iványi – лампе од печене земље израђене у калупу, са кружним реципијентом, кружним конкавним диском и троугаоним кљуном повезаним угаоним волутама са раменом. Рамене је украшено концентричним жлебовима и/или пластичним прстеновима, а диск рељефним орнаментом, најчешће фигуралним. Дно је равно или прстенасто.

1. С-86/1987, сонда IV, слој С. Део диска и рамена жишка израђеног у калупу од добро пречишћене глине (А), који је наранџасто печен (с) и црвено бојен (b). Рамене и површина диска су украшени концентричним пластичним прстеновима и жлебовима. Диск је радијално украшен рељефним биљним мотивом (гирланда са розетама ?). (Т. XXXII/1)

Димензије: R= 6 cm, 4 x 3 cm

Датовање: 1– прва половина 2. века (Крунић 2011, 36, тип I А, кат. 5).

Аналогије: Керамичке лампе са волутама јављају се на читавој територији Царства, па тако и у римским провинцијама на тлу Србије. (Iványi 1937, 10, Тип I; Rubright 1973, 46–47, Type I, Pls. I–II, XX; Popović 1984, 26–28, kat: 1–9, T. I–III, IV/1; Korać 1995/2018, Viminacium type IA, 33, 0090; Крунић 2011, 35–38, тип I).

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 105, сл. 1.

2. С-140/1990, сонда XII, слој D, у темељној зони западног бедема старијег римског утврђења. Део диска, рамена и дна жишка (4 фрагмента) израђеног у калупу од добро пречишћене земље (А), жућкасто-бело печеног (к), површине превучене црвено-смеђим фирнисом (h). Диск је украшен са три концентрична пластична прстена, а рамене је благо заобљено. Дно је уоквирено кружним жлебом, а у његовом средишту је печат радионице [___]С. Диск је био украшен фигуралном представом, коју није могуће идентификовати због слабе очуваности лампице. (Т. XXXIII, 4)

Димензије: R 1=7, 2 cm, R 2= 3, 8 cm, h= 3, 5 cm

Датовање: последња трећина 1–3. век (Крунић 2011, 37–38, тип I С, кат. 8–22).

Аналогије: Као под кат. бр. 1.

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 109–110, сл. 9.

Тип VII Iványi – лампе од печене земље израђене у калупу, кружног реципијента и диска, са малим, заобљеним кљуном, који се према диску завршава у облику срца или латиничног слова U. Може имати малу, тракасту дршку-ушицу. Диск је рељефно украшен, најчешће биљним мотивима. Дно је равно.

3. C-61/1990, сонда XII, слој С. Део диска жишка израђеног у калупу од добро пречишћене земље (А), црвено печеног (b) и бојеног (b). Лампа је богато украшена: на диску се налази мотив розете, затим следи пластични прстен који овај мотив раздваја од следећег мотива – низа полусферичних испупчења, поред којих се, у следећем концентричном кругу, налази мотив сведене јајасте киме. Иза мотива киме поново се налази прстенасто испупчење, а иза њега мотив који је због малих димензија и оштећености фрагмента тешко препознати. (Т. XXXIII, 2)

Димензије: R=5, 4 cm, 2 x 1, 8 cm

Датовање: 2 – 3. век

Аналогије: Ово је један од најчешћих типова римских лампи, распрострањен на читавој територији Царства, а код нас је заступљен у Доњој Панонији и Горњој Мезији готово на свим римским налазиштима: *Siscia, Mursa, Sirmium, Singidunum, Viminacium, Castrum Novae* – Чезава, *Pontes, Timacum Minus, Naissus*, итд. (Iványi 1937, 12–13, Тип VII, Т. XXVII; Broneer 1977, 59, Type XXV; Goethert 1997, 93–97, Abb. 52; Vikić-Belančić 1970, 113; Rubright 1973, 48–49, Type VII, Pls. IV, XXI; Popović 1984, 29–32, kat: 16–27, Т. VII–XI; Korać 1995/2018, Viminacium type IV, 141, 0912; Крунић 2011, 64–70, тип VIII.)

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 108–109, сл. 7.

Тип X Iványi – лампе од печене земље већих димензија, израђене у калупу, са кружним реципијентом и диском, са малим, заобљеним кљуном, који се трапезасто завршава према диску и вертикалном дршком-ушицом. Диск и раме су рељефно украшени биљним, геометријским или фигуралним мотивима. Дно је равно или прстенасто.

4. C-145/1990, сонда XIV, слој С, из зида бараке од црвеног набоја. Фрагмент рамена жишка израђеног у калупу, од добро пречишћене земље (А) и наранцасто печеног (с). Рама је украшено полулоптастим испупчењима постављеним у три концентрична круга. (Т. XXXIII, 1)

Димензије: R= 9,5 cm

Датовање: 2 – почетак 4. века

Аналогије: Аналогни примерци налажени су у Панонији, на налазиштима *Mursa* и *Sirmium*, као и у *Singidunum*-у (Iványi 1935, 23, Тип X; Vikić-Belančić 1971, 116; Rubright 1973, 49, Type X, Pl. IV; Крунић 2011, 207 –208, тип XVI, kat. 326, 328 –329.)

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 108, сл. 6.

5. C-62-63/1990, сонда XII, слој С. Два фрагмента рамена и диска жишка

израђеног у калупу од добро пречишћене земље (А), црвено печеног (b) и црвенкасто-смеђе бојеног (h). Раме је украшено са два концентрична прстена лоптастих испупчења. (Т. XXXIII, 3)

Димензије: R= 9 cm

Датовање: 2 – почетак 4. века

Аналогије: Као под кат. бр. 3.

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 109, сл. 8.

Тип XI Iványi – лампе од печене земље израђене у калупу, са издуженим рецепијентом и кружним диском, са издуженим кљуном и вертикалном дршком. Дно је равно. На диску се понекад јавља фигурални украс, али су лампе овог типа углавном неукрашене. Понекад је површина ових лампи бојена или глеђосана.

6. С-143/1990, сонда XIV, ниво а, јама 5. Жижак којем недостаје кљун, израђен у калупу од средње пречишћене глине, са примесама кварца и лискуна (BJ) и сиво печен (e). На рамену и рецепијенту се уочавају трагови жуто-мрке глеђи (aj). Раме жишка је изразито заобљено, диск је кружан са великим отвором за сипање уља, а рецепијент је коничан. Дно је равно. Вертикална дршка је прилепљена за раме, без перфорације. (Т. XXXII, 5)

Димензије: R= 7 cm, h= 3 cm, l=9, 6 cm

Датовање: 3– 4. век

Аналогије: Овај тип карактеристичан је за Панонију, а у нашој земљи је констатован у Сирмијуму и на Дунавском лимесу (*Saldum, Pontes*) (Iványi 1935, 14, тип XI; Rubright 1973, 49, Pl. V; Jeremić 2009, 137, cat. no. 397)

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 107 –108, сл. 5.

Тип XXII Iványi – лампе од печене земље израђене на грнчарском витлу, кружног рецепијента и диска, са малим заобљеним или издуженим кљуном, са равним дном или на цилиндричној стопи, са верикалном или тракастом дршком на рамену и великим отворима за сипање уља и фитиљ. Стопа је понекад издужена у високу ногу. Раме и диск су украшени наизменичним концентричним прстеновима и жлебовима. Површина је често превучена глеђи маслинасто-зелене, жуто-зелене или мрке боје.

7. С-69/1988, сонда X, слој В. Део диска, кљуна, рамена и дна лампице израђене на витлу, грубе фактуре, са примесама кварца и лискуна (CJ), сиво-мрке боје печења (ej), са траговима маслинасто-зелене глеђи на површини (6 o). Раме је конвексно. Прелаз рамена у диск је назначен са два жлеба. С обзиром на оштећења

спољне површина, претпоставља се да је жижак горео. (Т. XXXII, 2)

Димензије: R1=9 cm, R2=3 cm, h=4, 5 cm

Датовање: 4–5. век

Аналогије: Овакве лампе су веома честе у Доњој Панонији и Горњој Мезији, нпр. *Siscia, Mursa, Sirmium, Singidunum, Viminacium, Saldum* (Iványi 1935, 20, Тип XXII; Rubright 1973, 53-54, Pl. XV-XVIII; Popović 1984, 40–42, kat. 56–65, Т. XXVIII–XXXIV; Korać 1995/2018, Viminacium type XXII, 381-387; Jeremić 2009, cat. nos. 379–383, 386–388; Крунић 2011, тип XXIX, 302, 310, кат. бр. 469, 4. и 5. век.)

Публикован: Popović 1989, 71, Т. XV, 2.

8. С-100/1989, сонда XIV, ниво *a*, у запеченој земљи уз западни профил сонде. Део рамена и диска жишка, израђеног на витлу, грубе фактуре са примесама лискуна (СЈ), мрко-сиве боје печења (је). Прелаз рамена у диск је означен са три испупчења и два удубљења између њих. (Т. XXXII, 3)

Димензије: R=6 cm, 4 x 3 cm

Датовање: 4–5. век

Аналогије: Као под кат. бр. 7.

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 106, сл. 3.

9. С-103, сонда XIV, слој В. Жижак израђен на витлу, од средње пречишћене земље (В), црвено печен (b) и маслинасто-зелено глеђосан (6 о). Диск је од рамена издвојен оштро урезаним жлебом, док се на самом диску налази концентричан прстен. Отвор за уље је од преосталог дела диска такође био раздвојен жлебом. Вертикална дршка је налепљена на раме, без перфорације, али са удубљењима за лакше прихватање. Дно је равно. (Т. XXXII, 4)

Димензије: R1=9 cm, R2= 4, 2 cm, h= 5 cm

Датовање: 4–5. век

Аналогије: Као кат, бр. 7.

Публикован: Тапавички-Илић, Петковић 2013, 106, сл. 4.

* * * * *

Преглед римских жижака откривених на локалитету *Horreum Margi* од 1987. до 1990. године даје следећу слику: у најстаријем достигнутом слоју (D), који хронолошки одговара другој половини 2. и 3. веку, откривена је само једна лампа (кат. бр. 2, Т. XXXIII, 4). Ова лампа, највероватније, припада раноцарској продукцији неке од панонских радионица.

Највише налаза потиче из слоја С, који се датује у крај 3. и прву половину 4.

века. У њему су откривени жишци кат. бр. 1, 3–5 (Т. XXXII, 1, Т. XXXIII, 1–3). Сви примерци припадају групи лампи са фигуралним рељефним украсом (*Bildlampe*), што указује на висок стандард војне посаде старијег утврђења *Horreum Margi*, јер су се на том простору, дуж западног бедема, налазиле војничке бараке.

Из слоја В, опредељеног у крај 4. и почетак 5. века, потичу лампице кат. бр. 7 и 9 (Т. XXXII, 2, 4). Занимљиво је да су обе лампе истог типа, израђене на витлу и маслинасто-зелено глеђосане површине, највероватније израђене у локалној радионици.

Најмлађи жишци потичу са нивоа *a*, који представља основу слоја А и са којег је укопана јама 5. То су налази под кат. бр. 6 и 8. Прва лампа припада касноантичком типу израђиваном у калупу, а друга већ описаном типу прављеном на грнчарском витлу. Иако су нађене у слоју из прве половине 5. века, обе лампе су израђене током 4. и почетком 5. века у некој од локалних радионица.

Одмах упада у очи малобројност лампи нађених у утврђењу *Horreum Margi*. Цена једног оваквог производа, којој свакако треба додати и цену уља неопходног за његово коришћење, је вероватно била висока за војнике посаде овог утврђења. Паралелно са тим појављује се питање намене жижака на месту као што је римски војни логор. На великом простору, на којем борави сразмерно велики број људи, алтернативни видови осветљења су свакако били економичније решење. Они су обухватили лојанице, воштанице и бакље, а сигурно и светлост огњишне ватре.¹¹⁸ Наравно, ту треба направити разлику између старијег утврђења из 2–3. века и касноантичке тврђаве из 4–5. века, при чему треба имати у виду да је потоња истражена на већој површини. Ипак, види се да су жишци бројнији у старијим слојевима (слој С) и да су квалитетније израде, односно да су то луксузни примерци, најчешће увезени из панонских или галских радионица. С друге стране, у 4. веку лампе од печене земље се израђују у локалним грнчарским радионицама, што би требало да услови њихову бројност, али су, по свему судећи, ређе коришћене у утврђењу, из већ наведених разлога.

Бројне аналогije за сваки од овде представљених типова жижака потичу са налазишта на којима су они имали култну намену, као што су некрополе и светилишта. У ову другу категорију би се евентуално могао сврстати жижак кат. бр. 6, откривен у отпадној јами заједно са фрагментованим спомеником посвећеним богу Митри. Култна намена римских жижака донекле објашњава и њихову малу бројност у оквиру римског војног утврђења *Horreum Margi*.

Жишци откривени на локалитету *Horreum Margi* допуњују и поткрепљују хронолошко опредељење слојева успостављено на основу релативне стратиграфије

118 Црнобрња 2006, 47.

културних слојева и археолошких налаза, пре свега керамичког и нумизматичког материјала. Налази керамичких жижака са овог локалитета се типолошки и хронолошки у потпуности уклапају у општу типологију лампи за подручје Прве Мезије (*Moesia Prima*), али и за суседна подручја Доње Паноније (*Pannonia Inferior*), Дарданије (*Dardania*), те Копнене и Приобалне Дакије (*Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis*).

СТАКЛО

Налази стакла са локалитета *Horreum Margi* су релативно бројни, али је типолошки било могуће одредити само неколицину. Тако се међу налазима стакленог посуђа могу издвојити зделе, пехари, крчази и чаше, док остали одређиви налази обухватају лампе, делове накита (перле и наруквице) и жетон за игру. Велики број стаклених фрагмената се могао одредити као прозорско стакло, које је типолошки и хронолошки неосетљиво.

I – Зделе

По дефиницији, зделе обухватају посуде чија је ширина већа од висине, а служе за држање хране. Спадају у групу стоног посуђа.

I/1 - Зделе „S“ профилације

Зделе заобљеног, прстенасто задебљаног обода, заобљеног реципијента и прстенасте стопе. Израђиване су техником слободног дувања. Датују се од 2. до 4. века.

1. Мали део обода и трбуха стаклене зделе „S“ профилације, млечне боје са иризацијом (Т. XXXIV, 1).

С – 18/1989. Унутрашњост СИ куле, слој IV-C, днев. стр. 7. Димензије 2,7 x 2,5 cm. Аналогије: Ružić 1994, зделе „S“ профилације, Isings form 115 (кат. 528 – 533), Т. XXV/3,4; Каровић 1995-1996, 88, коничне зделе V/4, 3.- 4. век; Lazar 2003, 69, 73-75, sl. 29, 2.4.2., 2. век; Varkóczy 1988, Taf. I/5-7, 2. век;

Датовање: 2– 4. век.

I/2 - Дубоке овалне зделе

Зделе левкастог обода, дубљег овалног реципијента и благо удубљеног дна. Израђиване су техником слободног дувања. Датују се у другу половину 4. до почетка 5. века.

2. Фрагмент дубоке овалне зделе, левкастог обода и дубљег хемисферичног реципијента, зелене боје и дебљих зидова (Т. XXXIV, 2).

С – 32/1987. сонда II, слој VII (B), димензије: 5,7 x 8,5 x 3 cm.

Аналогије: Ružić 1994, дубоке овалне зделе, кат. 563 – 584, Т. XXVII/1-8, (најсличнија је број 39, Т. XXVII/5); Isings form 116; Каровић 1995-1996, 86-87, полулоптасте

зделе профилисаног обода V/2A, 3.- 4. век; Lazar 2003, 85, sl. 30, 2.6.4., од 3. века; Barkóczy 1988, Taf. II/17-21, друга половина 4. века; Louis 2009, 194-195, Fig. 3, 3. и 4. век;

Датовање: друга половина 4– почетак 5. века.

3. Фрагмент разгранутог обода и дела трбуха зделе зелене боје са иризацијом, врх обода недостаје (Т. XXXIV, 3).

С – 33/1990, сонда XIV, јама 4.

Димензије: R=8 cm, 2,8 x 1,9 x 0,4 cm.

Аналогије: Ružić 1994, дубоке овалне зделе; Isings form 116 (кат. 563-584; Т. XXVII/1-8); Каровић 1995-1996, 86-87, полулоптасте зделе профилисаног обода V/2A, 3.- 4. век; Lazar 2003, 85, sl. 30, 2.6.4., од 3. века; Barkóczy 1988, Taf. II/17-21, друга половина 4. века;

Датовање: друга половина 4 – почетак 5. века.

4. Два фрагмента обода и један фрагмент трбуха зделе зелене боје, врх обода недостаје (Т. XXXIV, 4).

С – 34/1990, сонда XIV, јама 5.

Димензије: 3,7 x 3,5 x 0,3 cm.

Аналогије: Ružić 1994, дубоке овалне зделе, Isings form 116 (кат. 563-584, Т. XXVII/1-8); Каровић 1995-1996, 86-87, полулоптасте зделе профилисаног обода V/2A, 3. и 4. век; Lazar 2003, 85, sl. 30, 2.6.4., од 3. века; Barkóczy 1988, Taf. II/17-21, друга половина 4. века; Jackson, Price 2009, 176, Fig. 2, period 8, датовање од 350-380 г.; Louis 2009, 194-195, Fig. 3, 3. и 4. век;

Датовање: друга половина 4 – почетак 5. века.

II – Пехари

Пехари по дефиницији обухватају посуде чија је висина већа од ширине. Такође спадају у групу стоног посуђа и употребљавају се за испијање течности.

II/1 – Цилиндрични пехари

Ниски цилиндрични пехари пуног обода по класификацији М. Ружић спадају у подваријанту а. Ово су пехари прстенасто задебљаног, пуног обода, цилиндричног реципијента и прстенасте стопе. Израђивани су техником слободног дувања. Датују се у 2.– 3. век.

5. Мањи фрагмент вертикалног, прстенастог обода пехара, од плавичастог стакла прекривеног млечном иризацијом (Т. XXXIV, 5).

С – 35/1989. Унутрашњост СИ куле, слој IV – С, испод нивоа а у унутрашњости куле, днев. стр. 9.

Димензије: 2,2 x 0,5 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари пуног обода, 43, Isings form 41a (кат. 627 – 663, Т. XXX/4-10, Т. XXXI/1.); Lazar 2003, 104, sl. 33, 3.6.2., 2.- 3. век; Barkóczy 1988, Taf. VI/60-62, крај 2. и 3. век;

Датовање: 2–3. век.

6. Фрагмент прстенасто задебљаног обода и дела трбуха пехара зеленкасте боје, иризиран.

С – 57/1990, сонда XIV, слој С.

Димензије: 2,1 x 1,9 x 0,2 cm.

Аналогије: Ružić 1994: пехари пуног обода, Isings 41a (кат. 627-663, Т. XXX/4-10).

Датовање: 2 – 3. век.

7. Фрагмент непрофилисаног обода и равног трбуха пехара од прозирног стакла са иризацијом (Т. XXXIV, 6).

С – 79/1990, сонда XIV, слој С – западни део сонде.

Димензије: 2,5 x 1 x 0,1 cm.

Аналогије: Каровић 1995-1996, 82-83, конични пехар непрофилисаног обода IV/1B, 3.- 4. век; Lazar 2003, 117-119, sl. 33, 3.9.2., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. IX/94 или 101, 4. век; Jackson, Price 2009, 176, Fig. 2, period 8, датовање 350-380 године;

Датовање: 3 – 4. век.

8. Фрагмент трбуха пехара од зеленог стакла, украшен хоризонталним канелурама, иризиран.

С – 34/1989, сонда II западни део, слој VII (B).

Димензије: 2,8 x 1,6 cm.

Аналогије: Ružić 1994, ниски цилиндрични пехари: а), пехари пуног обода, 43, Т. XXX/5 (украшен на трбуху плитким хоризонталним жлебовима); Isings form 41a (кат. 632-633); За овакве пехаре погледати: Vessberg – Westholm 1956, 140, Fig. 44/42; Jeremić 2009, 287, short cylindrical beakers, Fig. 3, 7-9, 2. и 3. век;

Датовање: 2 – 3. век.

9. Фрагмент трбуха и малог дела врата посуде светлозелене боје, при дну трбуха су четири веома танка жлеба, иризиран је (Т. XXXIV, 7).

С – 39/1990, сонда XIV, јама б. Димензије: 4,4 x 2,2 x 0,2 cm.

Аналогије: Каровић 1995-1996, 83-84, цилиндрични пехари IV/3-6, 3.- 4. век; Lazar

2003, 119, sl. 35, 3.10.1., 3.- 4. век; Varkóczy 1988, Taf. VIII/86-89, 3. – 4. век;
Датовање: 3 –4. век.

II/2 а – Сферични пехари

Пехари сферичног реципијента, прстенасто задебљаног обода и прстенасте стопе.
Датују се у 3– 4. век.

10. Фрагмент разгранутог, прстенасто задебљаног обода и трбуха пехара од провидног светлозеленог стакла (Т. XXXIV, 8).

С – 105/1990, сонда XIV, из зида бараке од црвеног лепа.

Димензије: 4,4 x 2 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари прстенастог обода, Isings form 108 (кат. 731 -769, Т. XXXIII/1-3, ст.45); Varkóczy 1988, Taf. XII/127, 3. век или Taf. VIII/89, 4. век;

Датовање: 3 – 4. век.

11. Фрагмент прстенасто профилисаног обода пехара беле боје, са јаком иризацијом (Т. XXXV, 1).

С – 116/1990, сонда XII, слој D – западно од бедема.

Димензије: 3 x 0,7 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари прстенастог обода, 45, Isings form 108 (кат. 731 – 769, Т. XXXIII/1); Каровић 1995-1996, 80, цилиндрична чаша прстенасто или троугласто профилисаног обода III/1, 2.- 3. век; Lazar 2003, 104, sl. 33, 3.6.2., 2.- 3. век; Varkóczy 1988, Taf. VI/61, крај 2. и 3. век;

Датовање: 3 – 4. век.

12. Фрагмент разгранутог обода и трбуха пехара од зеленог стакла, са иризацијом.

С -128/1990, сонда XIV, слој С – источна половина сонде,

Димензије: 5 x 2,2 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари прстенастог обода, Isings form 108 (кат. 731-769, Т. XXXII/11).

Датовање: 3 – 4. век.

13. Фрагмент трбуха пехара са две паралелне траке изведене брушењем (Т. XXXV, 2).

С – 45/1990, сонда XIV, јама 5.

Димензије: 3,1 x 2,7 x 0,2 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари левкастог обода, кат. 882-883 (трбух је украшен хоризонталним урезаним линијама, док је стакло је зелене боје). Isings form 96, 107 (кат. 770-943), Т. XXXV/3; Lazar 2003, 145-146, sl. 42, 6.2.7, округле боце са брушеним украсом, друга половина 3. и прва половина 4. века;

Датовање: крај 4 – почетак 5. века.

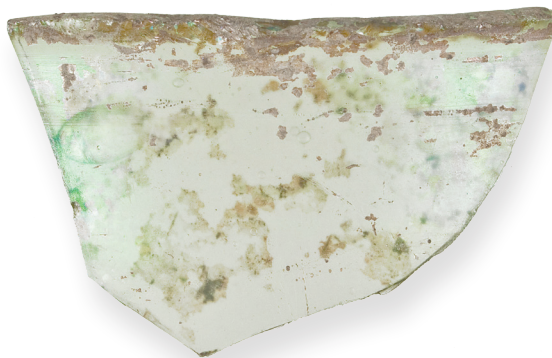
14. Фрагмент обода и трбуха калотастог пехара од зеленкастог стакла са иризацијом. Обод је благо разгрнут и мало оштећен. Испод њега се налазе два плитка жлеба (Т. XXXV, 3, сл. 43).

С – 97/1989. сонда XIV, слој В, источна половина сонде.

Димензије: 4,8 x 2,9 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног и зашиљеног дна, 51, 52, Isings form 106 a, d (кат. 1015 – 1047, Т. XL/1,2,4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века; Louis 2009, 194-195, Fig. 3, 3. и 4. век;

Датовање: друга половина 4 – прва половина 5. века.

Сл. 43 – фрагмент пехара типа II/2a
Fig. 43 – fragment of beaker type II/2a

II/3a – Конични пехари са високом прстенастом стопом

Пехари благо разгранутог обода, коничног реципијента и високе прстенасте стопе. Израђивани су техником слободног дувања. Датују се у 4. и на почетак 5. века.

15. Фрагмент непрофилисаног обода и трбуха пехара од провидног, жућкастог стакла са иризацијом (Т. XXXV, 4).

С – 99/1990, сонда XIV, слој С – С3 угао сонде.

Димензије: R=9 cm, 1,5 x 2,8 x 0,1 cm.

Аналогије: Каровић 1995-1996, 82-83, конични пехар непрофилисаног обода IV/1B, 3.- 4. век; Lazar 2003, 117-119, sl. 33, 3.9.2., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. IX/94 или 101, 4. век; Jackson, Price 2009, 176, Fig. 2, period 8, датовање од 350-380 г.;

Датовање: 3– 4. век.

II/3b – Конични пехари са равним или удубљеним дном

По класификацији М. Ружић, пехари равног или удубљеног дна, такође, припадају врсти коничних пехара. Подваријанта b или пехари равног или удубљеног дна имају левкаст или прстенасто задебљани обод, као и конични реципијент. Могу бити украшени хоризонталним урезаним линијама и плавим бобицама. Израђивани су техником слободног дувања. Датују се у другу половину 4. и прву половину 5. века.

16. Фрагмент пехара равног обода, коничног реципијента и удубљеног дна. Испод обода су два плића хоризонтална жлеба, а на трбуху је један хоризонталан жлеб. Недостаје део обода (Т. XXXV, 5).

C – 71/1987, сонда IV, слој VI (B).

Димензије: 3,2 x 2 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари равнoг или удубљеног дна, 50, Т. XL, 3; Isings form 106 b, c, (кат. 968 – 1014, Т. XXXVIII/1-13, Т.XL/3); Каровић 1995-1996, 80, цилиндрична чаша цевастог обода II/4, 2.- 3. век; Lazar 2003, 88-89, sl. 31, 3.2.3., 2. век; Barkóczy 1988, Taf. VI/59, 2. век; Jackson, Price 2009, 176, Fig. 2, period 7, датовање од 286-318. г.;

Датовање: друга половина 4. – прва половина 5. века.

II 3c – Конични пехари са пластичним украсом

Ови пехари су подваријанта коничних пехара. Дно им је благо удубљено. Украшени су урезивањем, брушењем, плавим бобицама или мотивом пчелињег саћа. Израђивани су углавном техником слободног дувања. Датују се од краја 3. до средине 5. века, зависно од врсте украса.

17. Део трбуха и дна стакленог пехара.

C – 80/1987, сонда II, слој VII (B) (испод укопа).

Димензије: 4,4 x 3,9 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари левкастог обода, (кат. 770 – 943), Т. XXXII/7, Т. XXXIII/4-9, Т. XXXIV/1-8, Т. XXXV/1-9; Isings form 96, 107; Jeremić 2009, 288-289, Fig. 5, 13-22, 3. до 5. века.

Датовање: крај 3– средина 5. века.

18. Три фрагмента пехара од провидног стакла. Један фрагмент дна и трбуха је украшен концентричним урезаним жлебом.

C – 58/1990, сонда XII, слој C.

Димензије: 2,4 x 1,7 x 0,2 cm.

Аналогије (по положеном трбуху и равном дну): Ružić 1994: пехари левкастог обода, Isings form 96, 107 (кат. 770-943, Т. XXXV/1-9 (овај комад је сличан бр. 6).

Датовање: крај 3 – средина 5. века.

19. Фрагмент прстенасто профилисаног обода и дела трбуха пехара од прозирног стакла са патином (Т. XXXV, 6).

C – 71/1990, сонда XIV, слој B, северно од зида баракe од сухозида.

Димензије: R=8, 1,2 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари левкастог обода, Isings form 96, 107 (кат.770-943, Т. XXXV/7); Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века;

Датовање: крај 3 – средина 5. века.

20. Део обода и трбуха стакленог пехара коничног облика. Обод је благо задебљан са спољне стране. Од безбојног је стакла са мехурићима, скоро без иризације (Т. XXXV, 7).

С – 3/1989, унутрашњост СИ куле, слој II-A.

Димензије: 4 x 2,5 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна, Isings form 106 a, d. (кат. 1015 – 1047, Т. XXXIV/1-10, Т. XL/1,2,4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века; Jeremić 2009, 287-289, Fig. 4, 26-29, од средине 4. до средине 5. века;

Датовање: 4 – прва половина 5. века.

21. Два мања фрагмента благо задебљаног обода и трбуха пехара од безбојног стакла са млечном иризацијом (Т. XXXV, 8).

С – 20/1989, унутрашњост СИ куле, слој IV-C.

Димензије: 2,3 x 1,7cm; 1,3 x 0,8 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна, Isings form 106 a, d. (кат. 1015 – 1047, Т. XL/1, 2, 4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века;

Датовање: друга половина 4 – прва половина 5. века.

22. Фрагмент обода и трбуха равног стакленог пехара, са унутрашње стране је јака иризација, док је споља патина (Т. XXXV, 9).

С – 22/1989, сонда XII, слој III – В.

Димензије: 3 x 2 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна, Isings form 106 a, d. (кат. 1015 – 1047, Т. XL/1,2,4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века; Jackson, Price 2009, 176, Fig. 2, period 8, датовање од 350-380 г.;

Датовање: друга половина 4 – прва половина 5. века.

23. Фрагмент врата и трбуха посуде од зеленог стакла, иризиран. На врату су два урезана жлеба (Т. XXXVI, 1).

С – 23/1990, контролни профил између сонди XII и XIV, јама 6.

Димензије: 3,1 x 2,8 x 0,2cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна; Isings form 106 a, d. (кат. 1015-1047; Т. XXXIV/1-10; Т. XL/1-2,4; Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век;

Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века;

Датовање: 4 – прва половина 5. века.

24. Фрагмент прстенасто задебљаног, непрофилсаног обода и трбуха пехара зеленкасте боје, са патином и иризацијом (Т. XXXVI, 2).

С – 67/1990, сонда XIV, слој В, северно од зида бараке од набоја.

Димензије: 1,8 x 1,2 x 0,1 cm.

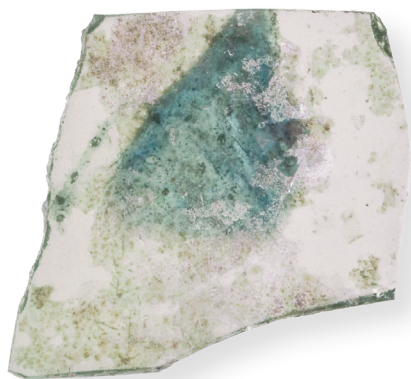
Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна, Isings form 106 a, d (кат. 1015-1047, Т. XL/1,2,4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века; Датовање: друга половина 4. – прва половина 5. века.

25. Фрагмент непрофилсаног обода и трбуха пехара зеленкасте боје са иризацијом (Т. XXXVI, 3).

С – 88/1990, сонда XIV, слој С.

Димензије: 2,4 x 2,7 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, пехари заобљеног или зашиљеног дна, Isings form 106 a, d (кат. 1015-1047, Т. XL/1,2,4); Каровић 1995-1996, 82-83, 3.- 4. век; Lazar 2003, 116-117, sl. 35, 3.9.1., 4. век; Barkóczy 1988, Taf. VII/81, крај 4. и прве деценије 5. века; Датовање: друга половина 4. – прва половина 5. века.

Сл. 44 – фрагмент пехара типа II/3c
Fig. 44 - fragment of beaker type II/3c

26. Фрагмент трбуха пехара од зеленкастог стакла са разливеном плавом тачком. (сл. 44)

С – 98/1989, сонда XIV, слој В уз северни профил.

Димензије: 2,5 x 2 cm.

Аналогије: Ružić 1994, 45- 49, 51-52.

Датовање: крај 3 – средина 5. века.

III - Крчази

Крчази се убрајају у стоно посуђе које се користи за изливање течности.

III/1 - Крчази хексагоналног реципијента

Крчази широко разгнута обода, цилиндричног врата, шестоугаоног реципијента

и удубљеног дна. Широка тракаста дршка формира код обода „S“ петљу и спаја га са раменом. Трбух може бити украшен косим канелурама. Израђивани су у калуцу. Датују се у 4. век.

27. Део тракасте дршке крчага са шестоугаоним реципијентом, украшене танким паралелним аплицираним нитима, светло плаве боје, са иризацијом (Т. XXXVI, 4, сл. 45).

С – 109/1990, сонда XII, слој С изнад темеља старијег западног бедема

Димензије: 3,9 x 2,3 x 0,1 cm.

Аналогије: Ružić 1994, крчази хексагоналног реципијента, 17, Т. VIII/3, 4; Calvi 1969, група D (кат. 91-93, Т. VIII/3,4); Lazar 2003, 151, sl. 43, 6.3.3., 2. век; украс у виду стаклених нити као на Barkóczy 1988, Taf. XXVII/316, датује се у 3. и почетак 4. века.

Датовање: 2 – 4. век.

Сл. 45 – фрагмент крчага типа III/1
Fig. 45 - fragment of jug type III/1

IV – Чаше

Чаше по дефиницији обухватају посуде на стопи чија је висина већа од ширине. Сродне су са пехарима, али најчешће имају мању запремину. Спадају у групу стоног посуђа.

28. Део трбуха чаше, којој недостаје стопа, украшене вертикалним жлебовима. (Т. XXXVI, 5).

С – 82/1987, сонда II, слој IV (B).

Димензије: 4,7 x 2,2 cm.

Аналогије: чаша на нози, Lazar 2003, 109, sl. 33, 3.7.4., 3. век; скифос, Barkóczy 1988, Taf. LXII/539, 4. век;

Датовање: 4. век.

V - Лампе

Лампе благо разгрнутог, прстенасто задебљаног обода, звоноликог реципијента и дна у облику капљице. Могу бити украшене косим канелурама. Израђиване су техником слободног дувања. Датују се у 4 – 6. век.

Сл. 46 – фрагмент лампе
Fig. 46 - fragment of a lamp

29. Део звоноликог реципијента и хиперболоидног (увученог) дна стаклене лампе (Т. XXXVI, 6, сл. 46).

С – 99/1989, сонда XIV, слој В - западна половина сонде.

Димензије: 3,4 x 2,2 cm.

Аналогије: Сам фрагмент је публикован код Ružić 1994, лампе звоноликог реципијента, 56, (кат. 1181 – 1184), Т. XLIII/5, 7, 8, 9, 10; Lazar 2003, 200, sl. 52, 9.3.1., друга половина 5. и 6. век;

Датовање: 4 – 6. век.

VI - Перле

У римском периоду се стаклене перле јављају у различитим облицима. Постоје округле, округло-плочасте, сочивасте, ваљкасте, јагодичасте перле, као и призматичне коцке или призме итд. Оне су од прозирног или непрозирног стакла, често орнаментисане на разне начине, техникама као што су инкрустација, аплицирање пластичних додатака (нити, „брадавица“, „окаца“) или *mille fiori*. Израђиване су у калупу, ручно (ваљање, сечење, глачање) или дувањем.¹¹⁹

Сл. 47 - перла
Fig. 47 - pearl

30. Округла перла од црне стаклене пасте, иризирана (Т. XXXVI, 7, сл. 47).

С – 73/1987, сонда IV, слој VI (B).

Димензије: R=1,7 cm.

Аналогије: Bertonec – Kučar 1979, 257, T.3/36-39; Alföldi, 1957, 441-443; Preda 1980, 111, Pl. XXVII, M 319, 4. век; Алексеева 1978, 59, табл. 33, 4, 7, 4. и 5. век; Vaday 1988-1989, тип I/2/A, 98-99, 103, 4. век;

Датовање: 4. век.

119 Petković et al. 2005, 59-64.

VII - Наруквице

VII/1 - Обручaste наруквице

Унутрашња страна наруквица је тракаста и равна, док је спољна испупчена – конвексна и заобљена, а у пресеку полукружна у облику латиничног слова „D“. Начињене су од стаклене пасте ваљањем и моделовањем слободном руком, па су неједнаке ширине и дебљине. Ширина варира од 1 до 3 cm. Обручaste наруквице спадају у најчешћи тип наруквица. Варијанта којој припадају наруквице из *Horreum Margi* обухвата најједноставније примерке, који су по правилу једнобојни, глатки и углавном без орнамената. Према квалитету израде, овакви примерци спадају у просечне провинцијске или једноставне локалне производе.

31. Фрагмент наруквице од тамно плаве стаклене пасте, кружног пресека, иризиран (Т. XXXVI, 8, сл. 48).

С – 78/1987, сонда IV, ниво пода куће 2 (слој В).

Димензије: R=6 cm.

Аналогије: Šaranović-Svetek 2009, Обручaste наруквице – тип I, варијанта 1 – једнобојне једноставне наруквице, 13, каталог 1-75, Т. I/1; Каровић 1995-1996, 94, Т. VIII/7, 4. век;

Датовање: 3– 4. век.

Сл. 48 – фрагмент наруквице типа VII/1
Fig. 48 - fragment of armring type VII/1

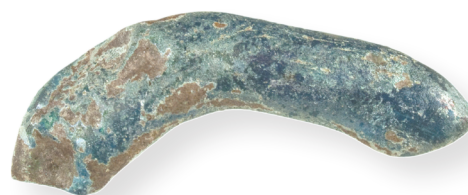
32. Фрагмент наруквице од стаклене пасте тамно плаве боје, неправилног облика (сл. 49).

С – 111/1990, сонда XIV, слој С – источна половина сонде.

Димензије: 3,7 x 1 x 0,5 cm.

Аналогије: Šaranović-Svetek 2009, једнобојне једноставне наруквице, 13, обручaste наруквице тип I, варијанта 1, кат. 1-75, Т. I/1.

Датовање: 3– 4. век.

Сл. 49 - фрагмент наруквице типа VII/1
Fig. 49 - fragment of armring type VII/1

33. Фрагмент наруквице од стаклене пасте, плаве боје, кружног пресека. Са спољне стране је украс у виду хори- зонталног жлеба (Т. XXXVI, 9, сл. 50).

С – 127/1990, сонда XIV, јама 7.

Сл. 50 - фрагмент наруквице типа VII/1
Fig. 50 - fragment of armring type VII/1

Димензије: R= 7 cm

Аналогије: Šaranović-Svetek 2009, једнобојне једноставне наруквице, обручасте наруквице, Тип I, варијанта 1, кат. 1-75, Т. I/1; Каровић 1995-1996, 94, Т. VIII/7, 4. век.

Датовање: 3 – 4. век.

VIII - Жетон за игру од стаклене пасте

34. Жетон за игру од стаклене пасте црне боје, иризиран (од два дела који се спајају) (Т. XXXVI, 10). Једна страна жетона је равна, док је друга благо испупчена.

С – 1/1987, слој насипа.

Димензије: 2, 7 cm

Датовање: 1. век (по аналогији).

Аналогије: Налази сличних жетона познати су са читаве територије Римског царства од 1. до 6. века, нпр. са римских некропола из Птуја (*Poetovio*) и из Љубљане (*Emona*), датованих у 1. век (Bertoncelj-Куџар 1979, 259).

IX - Прозорско стакло

С обзиром на фрагментарност прозорског стакла, ова врста налаза је представљена по сондама и слојевима, са наведеним бројем ископаних уломака.

У сонди II, у слоју VII (B), нађен је један фрагмент прозорског стакла који је горео и јако је иризиран.

У истој сонди, у слоју IX (C), нађена су три фрагмента прозорског стакла. Из сонде IV, из слоја B, потиче фрагмент прозорског стакла светло зелене боје, иризиран.

Из унутрашњости североисточне куле, из слоја IV-C, потиче шест мањих фрагмената равног, прозорског, безбојног стакла.

У сонди XII, у слоју B, нађена су три фрагмента прозорског стакла, а у слоју C шест фрагмената. Са нивоа b и из јаме 1 потиче по један фрагмент овог стакла.

Из сонде XIV, из слоја B, потиче један фрагмент прозорског стакла, а из слоја C, чак њих једанаест. У рову грађевине нађен је само један уломак прозора. Највише налаза ове врсте потиче из јама 3 и 5, које су ископане у оквиру сонде XIV. Наиме, у јами 3 је нађено десет, а у јами 5 чак петнаест уломка прозорског стакла.

Два фрагмента прозорског стакла, светло зелене боје, иризирана, потичу из

контролног профила између сонди XII и XIV, из слоја А.

* * * * *

Стаклене посуде откривене током ископавања римског утврђења *Horreum Margi* типолошки се разврставају у зделе, пехаре, крчаге и чаше. Најбројнији су пехари (22 фрагмента које је било могуће типолошки одредити), затим зделе (четири фрагмента) и најзад крчазе и чаше на нози, заступљени са по једним фрагментом.

Једини фрагмент крчага је одређен као тип са хексагоналним реципијентом и датан у 4. век. Исто је датовање и за једини фрагмент чаше, одређен као тип чаше на нози.

Међу зделама се издвајају два типа: старији тип, „S“ профилације, датан у период од 2. до 4. века и заступљен са једним фрагментом и млађи тип дубоке овалне зделе, датан у другу половину 4. и на почетак 5. века, такође заступљен са једним фрагментом.

Међу пехарима се издвајају три основна типа. Најстарији су цилиндрични пехари, који су датан у 2. и 3. век и заступљени су са пет фрагмената. Периоду 3. и 4. века припадају сферични пехари, којих такође има пет фрагмената. Конични пехари, датани у 4. и у прву половину 5. века, заступљени су са чак једанаест фрагмената. Међу њима, најбројнији су пехари заобљеног или зашиљеног дна. У исти период се датује и једини фрагмент пехара са плавим тачкама.

Међу стакленим материјалом се нашао и део лампе звоноликог реципијента, датан у 4. век.

Истом периоду припада и једина стаклена перла, израђена од црног стакла.

Откривене су такође три обручасте наруквице, као и један жетон за игру.

Статистички гледано, од укупног броја фрагмената које је било могуће типолошки одредити, 78,57% припада пехарима, 14,3% зделама, а по 3,6% крчазима и чашама.

Хронолошка анализа стакленог материјала откривеног током ископавања у Ћуприји дала је следећу слику: слој А, у којем је нађен део обода и трбуха пехара заобљеног или зашиљеног дна (кат. бр. 20), датује се у 4. и прву половину 5. века.

Из слоја В потиче највећа количина налаза од стакла, која обухвата једанаест каталожних бројева (кат. бр. 2, 8, 14, 16, 17, 19, 22, 24, 26, 28 и 29). Највећи број ових налаза одређен је као пехари (кат. бр. 8, 14, 16, 17, 19, 22, 24 и 26). Каталожни број 2 представља фрагмент стаклене зделе, док кат. бр. 29 представља фрагмент стаклене лампе. Каталожни број 30 се односи на перлу од црног стакла, а број 31 на наруквицу. Упоредивањем датовања напред наведених налаза из слоја В намеће се

закључак да се овај слој формирао током касног 3. и највећим делом током 4. века. Једино пехар пуног обода (кат. бр. 8) припада нешто ранијем периоду, тачније 2. и 3. веку, док се стаклена лампа (кат. бр. 29) датује у широк временски распон од 4. до 6. века.

Из слоја С такође потиче сразмерно велики број налаза од стакла, њих укупно десет (кат. бр. 1, 5, 6, 7, 12, 15, 18, 21, 25 и 27). Овде такође преовлађују фрагментовани пехари (кат. бр. 5, 6, 7, 12, 15, 18, 21 и 25), док кат. бр. 1 припада здели, а кат. бр. 27 крчагу. Кат. бр. 32 се односи на наруквицу од тамно плаве стаклене пасте.

Упоредно датовање стаклених налаза из слоја С указује на то да се највећи број њих може сврстати у период 3. и 4. века (кат. бр. 5, 6, 7, 12, 15, 18 и 27). Пехари са заобљеним или зашиљеним ободом (кат. бр. 21 и 25) се датују на сам крај 4. и у 5. век. Треба напоменути да се стаклена наруквица (кат. бр. 32) опредељује у широк временски распон од 3. до 6. века.

Коначно, у слоју D је откривен само један налаз од стакла, фрагмент пехара прстенастог обода (кат. бр. 11), који хронолошки припада периоду од 2. до 4. века.

Анализа стакленог материјала из јама показала је следећи резултат: међу стакленим налазима из јаме 3а/90 најзаступљенији су фрагменти сферичних пехара, од светлозеленог или безбојног стакла, који се датују у 4. и прву половину 5. века. Из јаме 4/90 потиче фрагмент разгрнутог обода и дела трбуха дубоке овалне зделе зелене боје (кат. бр. 3). На основу датовања овог типа здела, настанак и садржај јаме се датују у другу половину 4. и на почетак 5. века.

Међу стакленим налазима из јаме 5/90 налази се фрагмент дубоке овалне зделе (кат. бр. 4), који се хронолошки сврстава у 4. и у прву половину 5. века.

Из јаме 6/90 потичу фрагмент пехара заобљеног или зашиљеног дна (кат. бр. 23) и фрагмент цилиндричног пехара (кат. бр. 9), који се датују у 4. и прву половину 5. века.

У јами 7/90 је нађен фрагмент наруквице од стаклене пасте плаве боје, кружног пресека, украшен једним хоризонталним жлебом са спољне стране (кат. бр. 78). С обзиром да су овакве наруквице ношене у периоду 3. и 4. века, јама се такође може определити у овај период.

У свим јамама, по бројности преовлађују фрагменти равног прозорског стакла, који, због своје хронолошке неосетљивости, нису детаљно разматрани.

Проучавање налаза од стакла са локалитета *Horreum Margi*, послужило је да, осим типолошке анализе овог материјала, буде извршено и датовање слојева у којима су нађени хронолошки осетљиви типови. Како је раније показала анализа керамичког материјала, испоставило се да се слој А може датовати у време са краја

4. и у 5. век, а слој В у 3. и 4. век. Исто датовање, 3. и 4. век, добијено је и за слој С, што је наметнуло закључак да је слој С незнатно старији у односу на слој В. Најстарији слој, слој D, опредељен је на крај 2. и почетак 3. века.

ФИБУЛЕ

Фибуле из *Horreum Margi* су представљене одвојено од осталих предмета од метала, јер су, посматрано са више аспеката, драгоцени археолошки налази.

Римске фибуле су одлични хронолошки индикатори када се налазе у археолошком контексту, јер релативно честе стилске промене њихових типова и варијанти, те бројност ове врсте налаза допуштају статистичку обраду хронолошких показатеља.

Други аспект проучавања фибула, повезан је са етничком и социјалном припадношћу популације која је носила одређени тип. Фибуле указују на правце и интензитет трговачких и културних веза између Рима и барбарикума, као и унутар Царства. Стварање нових римских типова модификацијом “варварских” фибула сведочи о романизацији појединих области после римских освајања.

Трећи аспект проучавања фибула односи се на чињеницу да су оне показатељ привредних и друштвених кретања у Римској империји, као и економског и друштвеног статуса појединих популација или територија у оквиру Царства. Бројност фибула, нарочито луксузних примерака, указује на богатство и благостање одређене популације, односно развијену привреду и трговину одређеног насеља. Насупрот томе, њихов недостатак увек указује на сиромашнију, најчешће домородачку или руралну популацију земљорадника и сточара (*peregrini*). Такође, фибуле могу бити корисне у идентификовању и проучавању рудних области и металуршких центара Римског царства, као и технолошких поступака римске металургије.

Проучавање фибула са историјског аспекта знатно доприноси познавању римске војне и политичке историје. Њихови поједини типови могу добро послужити у проучавању римске војске и администрације, јер као ознаке ранга или као одликовања чине део униформе појединих јединица, чиновна или административних функција. Такође, фибуле су масовно произвођене на читавој територији Римске империје, те су коришћене као медијско средство царске политичке пропаганде, као нпр. примерци фибула са царским натписима или портретима.

Коначно, неке од фибула су дела изузетних мајстора-златара и заиста су примерци *artes minores* високе естетике и дизајна, те су предмет проучавања историје уметности.

Фибуле нађене при археолошким ископавањима римског налазишта *Horreum Margi* нису бројне, али су типолошко-хронолошки разноврсне и показују историју римског утврђења и града од почетака у 1. и првој половини 2. века до његовог разарања средином 5. века.

Најранији римски период живота представљен је једном “окастом” фибулом са локалитета “Брикетница” (кат. 1) (сл. 52), који се налази на јужној периферији Туприје, у близини трасе римског пута *Via militaris*. С обзиром на

Сл. 52 Окаста фибула
Fig. 52 Eye fibula

одличну очуваност, ова фибула највероватније потиче из неког гроба јужне некрополе римског *Horreum Margi*. “Окасте” фибуле се могу дефинисати као раноримски тип фибула, настао крајем 1. века пре н.е / почетком 1. века н.е. у германским провинцијама на Дунаву и Рајни, који је израђиван на простору Царства и на територији слободних

Германа (*Germania libera*) римским технолошким поступком, савладаним од стране германских варвара. У пограничним провинцијама на Балкану, јављају се до Трајановог освајања Дакије, до прве деценије 2. века, па се могу повезати са римском војском из 1. века на Дунавском лимесу. Фибула нађена на локалитету *Horreum Margi* – “Брикетница” указује на рану романизацију Поморавља.¹²⁰

Једноставна шарнир фибула (кат. 2) (сл. 53) припада једном од најчешћих типова раноцарских фибула у Горњој Мезији, који се на основу археолошких

Сл. 53 Шарнир фибула
Fig. 53 Bow fibula (*Scharnierfibula*)

целина датује у 2 – прву половину 3. века.¹²¹ Примерак из *Horreum Margi* откривен је у сонди XII у слоју из прве половине 5. века (слој А). С обзиром да је нађена на простору старијег западног бедема, на којем су у касноантичком периоду подигнуте војничке бараке, праћене низом јама-силоса и отпадних јама великих димензија, највероватније је, при

каснијим укопавањима, доспела у слој А из старијих слојева.

Са локалитета “Брикетница” потиче и једна раноцарска “сидраста фибула” (кат. 3) (сл. 54), која припада најстаријој варијанти овог типа, а која се развила из изразито профилисаних норичко-панонских фибула током прве половине 2. века. Иако генеза “сидрастих фибула” (Тип Петковић 15) није потпуно јасна,

120 Petković 2010, 45–47.

121 Petković 2010, 54–56.

извесно је да су настале на територији римских провинција Доње Паноније, Далмације, Горње Мезије и Дакије најкасније средином 2. века. Култни карактер “сидрастих” фибула афирмише аутохтону традицију Балканских народа, што указује на формирање локалне елите у време најинтензивније романизације ових

области у 2. веку. Ова појава је повезана са интензивном експлоатацијом рудника сребра у Доњој Панонији и Далмацији (*Argentariae Pannonice*), те у Горњој Мезији (*Metalla Tricornensia*), као и злата и сребра у Дакији, у 2. и првој половини 3. века.¹²² Слично “окастој фибули” са локалитета “Брикетница”, и овај примерак, највероватније, потиче из гроба. С обзиром на датовање ове ране варијанте “сидрастих фибула” у 2. век, може се претпоставити постојање римске некрополе кремираних покојника на поменутом локалитету.

У сличан хронолошки оквир уклапају се и две коленасте фибуле са полукружном потпорном гредом изнад опруге (Тип Петковић 18 А), које потичу са локалитета “Брикетница” (кат. 4–5). (сл. 55-56) О матичном подручју коленастих фибула са спиралном главом и полукружном потпорном гредом постоје различита мишљења, која се у једном слажу – да су настале крајем 1 – почетком 2. века на подручју пограничних провинција Царства у средњој Европи. У Горњој Мезији се

Сл. 54 Сидраста фибула
Fig. 54 Anchor-shaped fibula

Сл. 55 Коленаста фибула
Fig. 55 Knee fibula

Сл. 56 Коленаста фибула
Fig. 56 Knee fibula

фибуле овог типа датују, на основу археолошких целина, у 2 – прву половину 3. века, а претпоставља се да су израђиване у доњопанонским градским центрима, као што су *Siscia*, *Sirmium* и *Burgenae* (Нови Бановци).¹²³ Из овога се може закључити да су у раноцарском хоризонту живота римског града *Horreum Margi* биле заступљене

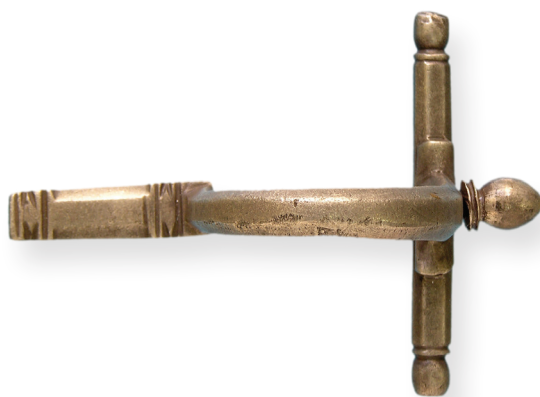
122 Petković 2010, 45–47; Петковић 2011 b, 25–27; Петковић 2012, 64 seq.

123 Petković 2010, 129–131.

фибуле импортоване из Паноније и Норика, као и оне локално израђиване у Горњој Мезији.

У периоду позног Царства у *Horreum Margi* су констатована два типа фибула, највероватније произвођена локално или у неком од оближњих градова и занатских центара Горње Мезије, као што су *Viminacium* и *Naissus*.

Шарнир Т – фибуле Тип Петковић 32 В (кат. 6) (сл. 57), распрострањене су у граничној области Доње Паноније и Горње Мезије, на горњомезијском дунавском лимесу и у утврђењима у унутрашњости ове провинције. Углавном су налажене

Сл. 57 Т-фибула
Fig. 57 T-shaped fibula

у војном контексту, у утврђењима на лимесу или мањим фортификацијама, које су контролисале рудне области и важније комуникације. Ипак, највише фибула овог типа констатовано је на некролама Виминацијума (12 примерака) и у утврђењу *Diana* – Караташ (6 примерака), што можда указује на њихову локалну производњу на овим налазиштима. Занимљиво је да међу фибулама типа Петковић 32 В из Виминацијума, две

трећине чине сребрни примерци (8 комада, односно 66, 66%), док међу налазима истог типа из наше земље примерци од сребра чине скоро трећину (27, 30%). Такође, колико је било могуће утврдити на основу гробних налаза, ове фибуле су подједнако носили мушкарци и жене, те су пре показатељ социо-економског статуса него службе у војсци или државној администрацији. На основу налаза из археолошких целина овај тип фибула се датира у другу половину 3 – почетак 4. века.¹²⁴

Супротно претходном типу (тип Петковић 32 В), крстообразне фибуле, тип Петковић 34 (кат. 7–10), биле су официјалне ознаке виших чиновна у касноантичкој војсци и администрацији. Ликовне представе касноантичког периода приказују највише великодостојнике Царства, па и саме царе, са крстообразним фибулама на огртачу причвршћеном на десном рамену. У време тетрархије и током прве половине 4. века, крстообразне фибуле поклањао је цар лично, поводом државних празника (*dies imperii*) и јубилеја своје владавине (*vota*), а израђивале су их царске радионице, које су путовале широм Римске државе, заједно са императором. У том, првом периоду производње крстообразних фибула чести су луксузни примерци

124 Petković 2010, 241–243.

од злата, сребра и позлаћене бронзе, украшени софистицираним златарским техникама, као што су филигран, гранулација и нијело (*niello*). Оне се могу сматрати инсигнијама одређеног ранга у државној служби, али и неком врстом одликовања.¹²⁵ Два позлаћена бронзана примерка, који потичу са непознатих локација у Туприји, припадају варијантама Петковић 34 В2 и 34 В3 (кат. 7–8) (сл. 58-59), карактеристичним за прву фазу производње крстообразних фибула, а још

Сл. 58 Крстообразна фибула
Fig. 58 Crossbow fibula

Сл. 59 Крстообразна фибула
Fig. 59 Crossbow fibula

прецизније за период Друге тетрархије и време владавине Константина Великог и Константињанске династије (306-362. године).

Две фибуле типа Петковић 34 D2 (кат. 9–10) (сл. 60-61) настале су у другом периоду израде крстообразних фибула, који обухвата другу половину 4. и прву

Сл. 60 Крстообразна фибула
Fig. 60 Crossbow fibula

Сл. 61 Крстообразна фибула
Fig. 61 Crossbow fibula

половину 5. века. У ово време крстообразне фибуле нису више ексклузивни царски дарови заслужним државним службеницима, већ су ознаке ранга, односно чина у римској војсци и администрацији, те се израђују у локалним радионицама, углавном од бронзе. Фибуле типа Петковић 34 D произвођене су у време владавине

125 Petković 2010, 259–262; Petković 2011 a, 121–123, Table 1.

Валентинијана, Валенса и Грацијана (364-380. године).¹²⁶ Једна од две фибуле типа Петковић 34 D2 из *Horreum Margi* (кат. 10) је нађена у сонди XII, у слоју из последње четвртине 4. и с почетка 5. века (слој В). Иако оштећена, она показује изузетан занатски рад мајстора, који је украсио њен лук ровашеним мотивом вреже. (сл. 61)

Оба типа крстообразних фибула из *Horreum Margi* указују на периоде процвата града и утврђења, који су наведени у историјским изворима.¹²⁷ Такође, археолошка ископавања су потврдила реконструкцију утврђења у време Константинијанске династије, када је оно знатно проширено.¹²⁸

Други период интензивног развоја римског града и утврђења у Ћуприји десио се у време Валентинијанске династије у склопу обнове лимеса и тврђава у унутрашњости Прве Мезије, Приобалне и Копнене Дакије и Дарданије, од 364. до 378. године. У исто време је са радом започела и *Scutaria Horreomargensis*, државна оружарница за израду штитова.¹²⁹ То би индицирало и постојање радионице за израду крстообразних фибула у *Horreum Margi*, које су на неки начин биле део војничке опреме, можда у оквиру исте радионице (*fabrica*).

На крају, после вишегодишњих археолошких ископавања утврђења *Horreum Margi*, као и константних грађевинских радова у градском језгру Ћуприје, која лежи изнад римског града и некропола, зачуђујуће ја мали број откривених и сачуваних фибула.¹³⁰ Ово сигурно не сведочи о ниском економском развоју римског града, већ пре о рецентним узроцима оваквог стања. Наиме, у Ћуприји је још почетком XX века развијена интензивна трговина археолошким налазима, пре свега из римског периода, који су налажени на сваком кораку, како је ницало савремено насеље на ушћу Раванице у Велику Мораву. Нажалост, ова нелегална трговина не јењава, тако да већи део налаза “тражених“ на црном тржишту, као што су новац, фибуле, накит, камена и друга пластика, завршавају у приватним колекцијама, па чак и музејским збиркама у иностранству. У том смислу овде обрађене фибуле приказују пресек ове врсте артефаката из *Horreum Margi* и представљају анализу случаја, а не комплетан преглед.

126 Petković 2010, 264–266; Petković 2011 a, 123, Table 1.

127 Petrović 1979, 57–58.

128 Васић, Петковић 2010, 20–22, пл. 5.

129 *Not. Dign. Or.* XI, 39.

130 Знатан број римских фибула, наводно из *Horreum Margi*, добијен поклоном и/или откупом, чува се у археолошкој збирци Завичајног музеја у Јагодини. Ове примерке нам је љубазно уступио, сада почивши, кустос Радован Петровић, али због несигурног порекла, односно места налаза ових фибула, нисмо их узели у обзир. Ипак, треба напоменути да је у овом материјалу заступљен велики број типова фибула, од 1. до 6. века.

Тип Петковић 6 – “окасте фибуле“, *Augenfibeln*

1. *Horreum Margi* – „Брикетница“. Завичајни музеј у Јагодина, инв. 20057.

Тип Петковић 6 А. Бронза. Дим.: 6 см. Недостаје игла. Глава је профилисана просеченим “окцима“. Потпорна греда квадратног пресека завршава се дугмевастим задебљањима. Опруга од три навоја има спољну тетиву, причвршћену држачем за греду. Дуж средине лука су два жљеба, а дуж рубова задебљања. На прелазу лука у стопу је дискоидно задебљање. Дуж дуге трапезоидне стопе је ребро, а држач игле је правоугаоног облика.

Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 42.

Дат.: 1– прва половина 2. века.

Сл. 52

Тип Петковић 9 - шарнир фибуле, *Schanierfibeln*

2. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII – XIV, контролни профил, слој А, С-19/90. Војни музеј у Београду, инв. 2408.

Тип Петковић 9 В. Дим.: 6 см. Шарнир фибула тракастог лука, са правоугаоном плочастом главом, повијеном на доле за причвршћивање осовине шарнир механизма и просечене на средини за уметање игле, која недостаје. Стопа је троугаона, повијена на крају у трн, са троугаоним држачем игле. Лук је украшен дуж рубова урезаним линијама.

Публикована: Petković 2010, 58, кат. 128.

Дат.: 2 – прва половина 3. века.

Сл. 53, Т. XXXVII, 1

Тип Петковић 15 – “сидрасте фибуле“, *Ankerfibeln*

3. *Horreum Margi* – “Брикетница“. Завичајни музеј у Јагодина, инв. 20051. Тип Петковић 15 А. Бронза. Дим.: 4,8 см. “Сидраста“ глава са крацима оштећеним на крајевима. Опруга од осам навоја са спољном тетивом, причвршћеном држачем за правоугаону потпорну греду. Игла недостаје. На прелазу лука у стопу троструко прстенасто задебљање. Троугаона стопа са уздужним ребром и двоструким дугмевастим задебљањем на крају. Правоугаони држач игле.

Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 58.

Дат.: 2. век.

Сл. 54

Тип Петковић 18 – коленасте фибуле са опругом, *Kniefibeln*

4. *Horreum Margi* – “Брикетница”. Завичајни музеј у Јагодини, инв. 20050. Тип Петковић 18 А. Бронза. Дим.: 4,3 cm. Недостају опруга са иглом и држач игле. На глави је полукружна потпорна греда опруге, украшена са три урезане цик-цак линије. Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 63.

Дат.: 2 – прва половина 3. века.

Сл. 55

5. *Horreum Margi* – “Брикетница”. Завичајни музеј у Јагодини, инв. 20058. Тип Петковић 18 А. Бронза. Дим.: 4,4 cm. Недостаје опруга са иглом. На глави је полукружна потпорна греда опруге, украшена са две урезане цик – цап линије. На крају стопе је брадавичасто задебљање, а држач игле је правоугаон и издужен („висок“). Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 65.

Дат.: 2 – прва половина 3. века.

Сл. 56

Тип Петковић 32 – зглобне Т – фибуле, *T-Fibeln/Armbrustfibeln*

6. *Horreum Margi*. Завичајни музеј у Јагодини, инв. 19949. Тип Петковић 32 В. Сребро. Дим.: 6,5 cm.

Цела. Цилиндрична глава заравњена са обе стране лука, прстенасто профилисаних крајева. На крајевима осовине шарнир механизма су луковичаста задебљања. На почетку лука, изнад главе је задебљање („луковица“) у виду пиније на двострукој прстенастој основи. Лук је трапезоидног пресека, а правоугаона стопа је украшена попречним жљебовима и фасетама на почетку и крају. Држач игле је олучаст.

Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 103.

Дат.: друга половина 3 – почетак 4. века.

Сл. 57

Тип Петковић 34 – крстообразне фибуле, *Zwiebelkopffibeln*

7. *Horreum Margi*. Завичајни музеј у Јагодини. Тип Петковић 34 В 2.

Бронза, злато. Дим.: 7 cm. Недостају средишња луковица и игла. Позлаћена. Греда четвороугаоног пресека је украшена са обе стране лука птичјим протомима, а изразите луковице су на псеудофилигранској основи. Лук је трапезоидног пресека,

уздужно украшен урезаном плетеницом. Дуга правоугаона стопа се сужава на крају, фасетирана је и уздужно украшена на исти начин као лук.

Публикована: Petković 2010, 281, кат. 1404.

Дат.: прве две трећине 4. века (306-362. год.).

Сл. 58

8. *Horreum Margi*. Завичајни музеј у Јагодини, инв. 20272. Тип Петковић 34 В 3.

Бронза, злато. Дим.: 8,2 см. Недостају средишња луковица и игла. Позлаћена. Канелована греда је профилисана са обе стране лука птичјим протомима. Изразите луковице су на псеудофилигранској основи. Лук је трапезоидног пресека. Дуга, правоугаона стопа украшена је са три пара утиснутих пелти и волутама на крају.

Публикована: Petković 2010, 282–283, кат. 1419.

Дат.: прве две трећине 4. века (306-362. год.).

Сл. 59

9. *Horreum Margi*. Завичајни музеј у Јагодини, инв. 1401. Тип Петковић 34 D2.

Бронза. Дим.: 7,7 см. Цела. Са троугаоном, профилисаном, симетрично перфорираном гредом и три крупне, изразите луковице на прстенастој основи. Лук је трапезоидног пресека, украшен низом косих уреза. Дуга, трапезоидна стопа има два уздужна жљеба и украшена је фасетирањем и са по два пара утиснутих “окаца” на почетку и крају. Публикована: Додић, Петровић, Алексић 2004, кат. 106.

Дат.: последња трећина 4. века (364-380. год.).

Сл. 60

10. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој В, С-72/89. Војни музеј у Београду, инв. А/22941. Тип Петковић 34 D2.

Бронза. Дим.: 8 см. Недостају игла и једна луковица. Троугаона попречна греда је профилисана и симетрично перфорирана. На глави су три крупне изразите луковице. Лук је трапезоидног пресека уздужно украшен траком са мотивом вреже, који је изведен ровашењем, састављеним у горњој половини од низа пелти, а у доњој од низа С мотива. Правоугаона, дуга стопа се шири при крају, има три уздужна жљеба са низовима пунцираних тачкица, а украшена је на почетку и крају фасетирањем и са по четири утиснута “окца”.

Публикована: Petković 2010, 295, кат. 1553.

Дат.: последња трећина 4. века (364-380. год.).

Сл. 61, Т. XXXVII, 2

ПРЕДМЕТИ ОД МЕТАЛА

Предмети од метала могу се сврстати према функцији у више категорија, као што су лични предмети, односно накит и делови одеће, затим у тоалетне и медицинске предмете, покућство, у које спадају делови намештаја, посуђе и сл., оружје, оруђе и делове коњске опреме. Такође, постоји група предмета, чија функција се не може са сигурношћу утврдити, те су сврстани у *varia*.

Ови предмети су израђени од обојених метала и легура, сребра, бронзе и месинга, као и од гвожђа. Технологија израде ових предмета подразумевала је различите технике: ливење, искуцавање, ковање и каљење.

Предмети од метала из *Horreum Margi* су израђивани у провинцијским радионицама, а највероватније и локално, у утврђењу и граду. О томе сведочи *Notitia dignitatum*, у којој се у *Horreum Margi* наводи постојање оружарнице, односно радионице за израду штитова (*Scutaria Horreomargensis*).¹³¹

Накит и делови одеће

Прстење

Приликом систематских археолошких ископавања утврђења *Horreum Margi* 1986-1990. године нађена су четири прстена, два од бронзе и два од сребра. Сви примерци припадају једноставним формама мање луксузног, уобичајеног римског накита, те нису хронолошки индикативни предмети. Ово прстење се може разврстати у затворене облике, у виду алке, и оне отворених крајева.

Прстење затвореног облика у виду алке, кружног или правоугаоног попречног пресека, добијено је савијањем металне жице или траке. Оно је израђивано током читавог римског периода и масивније је од старијих латенских примерака. Овај тип представљен је једноставним прстеном, бурмом, од сребра украшеном ситним урезима (кат. 1) и тракастим прстеном од истог материјала, који је на предњој страни украшен низом од три грануле (кат. 2, сл. 62).

Сребрни прстен украшен гранулама има аналогни примерак са касноантичке

131 *Not. Dign. XI.*

Сл. 62. Прстен
Fig. 62. Finger-ring

Сл. 63. Прстен
Fig. 63. Finger-ring

некрополе Чаквар у Мађарској¹³², нађен са луксузном крстообразном фибулом од позлаћене бронзе, која је украшена сребром и христогорамом у ниелу, која је датована у трећу четвртину 4. века (346-375). Техника гранулације је добро позната у етруском и грчком златарству, а почиње поново да се употребљава у 3. веку н.е. као имитација луксузног хеленистичког накита. На простору централног Балкана хеленистичке златарске технике, као филигран и гранулација, континуирано се примењују од позног Латена током читавог римског периода, а нарочито су заступљене од средине 2. и у 3. веку¹³³, као одговор на импулс из понтских радионица, пренешен преко племена слободних Сармата и Дачана (Карпа), али из доњеподунавских римских провинција Тракије и Доње Мезије, као и из римске Дакије.¹³⁴

Бронзани прстен отворених крајева, у облику стилизоване змије (кат. 3, сл. 63) има директну аналогију из касноантичког хоризонта Ромулијане, а представља форму аутохтоне традиције.¹³⁵ С друге стране, слично прстење израђено од сребра у реалистичком стилу припада инвентару остава сребрних предмета или грובה кремираних покојника из 2–3. века у Горњој Мезији.¹³⁶

Бронзани прстен отворених крајева, који се сужавају и додирују је хронолошки неосетљив тип (кат. 4), али се на простору Србије датује у касну антику, 4-5. век.¹³⁷

С обзиром да је прстење нађено у слојевима у унутрашњости утврђења *Horreum Margi*, а да су, пре свега сребрни примерци, према облицима и формама припадали женском накиту, поставља се питање његове функције. Прстење од сребра, нађено на простору војничких барака, могло је представљати део блага,

132 Burger 1966, 103-104, G. 42, Fig. 97, 42:1, T.XCIV: 4.

133 Поповић 1994, 25–31.

134 Vichir 1973, 116–119; Јовановић, Јевтић 2006, 8–9, кат. 1–3; Petković 2010, 165, T. XXX, 9.

135 Јанковић 1983, 114–115, кат.бр.105; Поповић 1992, 15, тип VIII, кат. 22.

136 Поповић 1992, 15, тип VIII, Губеревац, кат. 64; Поповић 2002, 21, 44–45, кат. 12.

137 Petković *et al.* 2005, 77.

односно ратног плена, римских војника. Такође, оно, као и други женски накит у римским војним утврђењима, можда сведочи о повременом или континуираном присуству жена у војним логорима.

1. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој В, С – 78/89.

Сребрна бурма кружног пресека, украшена плитким вертикалним урезима.

Димензије: R= 1,8 cm

Аналогије: Petković *et al.* 2005, 78-79, Type III, Fig. 13 c.

Датовање: 1 –4. век.

Непубликован.

Т. XXXVII, 3

2. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој В, С-74/89.

Сребрни прстен тракастог обруча, на глави украшен низом од три вертикално постављене грануле.

Димензије: R= 2 cm.

Аналогије: Ságvár: Burger 1966, 103-104, G. 42, Fig. 97, 42:1, T.XCIV, 4.

Датовање: 4. век.

Непубликован.

Т. XXXVII, 4; сл. 62

3. *Horreum Margi* – Касарна, сонда X, слој В, С-74/88.

Бронзани прстен отворених крајева, од којих се један сужава, а други је трапезасто искуцан, украшен „окцима“. Крајеви су спирално превучени, тако да прстен има облик стилизоване змије.

Димензије: R= 2,4 cm.

Аналогије: *Romuliana*: Јанковић 1983, 114– 115, кат. бр. 105; *Aquincum*: Facsàdy 2009, 99, Cat. 65, 69, 70.

Датовање: 3– прва половина 5. века.

Публикован: Поповић 1989, 71, Т.XVI, 1.

Т. XXXVII, 5; сл. 63

4. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој С, С-93/90.

Бронзани прстен у облику алке, кружног пресека, отворених крајева који се сужавају.

Димензије: R= 1,5 cm.

Аналогије: Petković *et al.* 2005, 77-78, Type I, Fig. 13 a.

Датовање: 4 – 5. век.

Непубликован.

Т. XXXVII, 6.

Привесци

Два привеска откривена у утврђењу *Horreum Margi* припадају једноставним формама, које се само условно могу сврстати у накит. Наиме, привезак троугаоног облика и други, у виду бршљановог листа, могли су бити и делови појасних гарнитура или украси коњске опреме. За троугаони привезак (кат. 5, сл. 64) нису нађене аналогије, али се може датовати на основу „ровашеног“ украса у виду низа троуглова у 4 – прву половину 5. века, када је овакав орнамент чест и омиљен на крстообразним фибулама и на деловима појасних гарнитура у провинцијама на тлу данашње Србије.¹³⁸ На основу карактеристичног украса и чињенице да је нађен у унутрашњости утврђења, у североисточном углу, недалеко од северног бедема, у касноантичком слоју из друге половине 4. века (слој В) могуће је да је овај привезак био део војничке опреме.

Сл. 64. Троугаони привезак
Fig. 64. Triangular pendant

Мали привезак у облику бршљановог листа (кат. 6) је хронолошки неосетљив налаз, који се јавља, уз неке друге форме, као што су буле и лунуле, током читавог римског периода. Сребрни примерци привезака у облику бршљановог листа, карактеристични су украси на простору средњег Балкана. Јављају се на наушницама, торквесима и на крајевима огрлица од уплетене сребрне жице, које су део сетова женског накита, са паром сребрних фибула са „сидрастом главом“, а често су део остава сребрних предмета с краја 1- почетка 2. века и из друге половине 3. века, које највероватније имају култни карактер.¹³⁹ Ипак, привезак из *Horreum Margi* је веома оштећен и тешко је тачно утврдити његову

функцију, а с обзиром на услове налаза, могао је бити и део војничке опреме.

5. *Horreum Margi* – Касарна, сонда Х, слој В, С – 68/88.

Бронзани привезак у облику равнокраког троугла украшен ровашењем, мотивом низа троуглова.

Димензије: 3,5 x 2,4 x 3,5 cm

¹³⁸ Bullinger 1969, 15-17; Petković 2010, 19, tipovi 32 B, 34 A i 34 D, kraj 3 – prva polovina 5. века, sl. 83-84, 94, T. XLIX, 4, T. LV, 1, T. LXI, 3-4, T. LXIV, 1 ; Redžić 2013, 176, tip XVI (*Aquilea* tip), последња трећина 4 – прва половина 5. века, T. XLII, 389-391 b, T. XLIII, T. XLIV, 396-399 b, T. LXXXI, 1012.

¹³⁹ Поповић 2002, 72-75; Петковић 2012, 73-75.

Датовање: 4 – прва половина 5. века

Публикован: Поповић 1989, 71-72, Т. XVI, 2.

Т. XXXVII, 7; сл. 64

6. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој С (источна половина сонде), С-129/90. Мали бронзани привезак срцоликог облика (у облику бршљановог листа), патиниран, оштећен. Недостаје петља за качење.

Димензије: 1 x 1 cm.

Датовање: 1-4. век.

Непубликован.

Делови појасних гарнитура

У делове појасних гарнитура римског војника (*cingulum militae*) спадају копче и њихови окови, метални завршеци ремена – језичци, гајке, различити украсни закивци, окови и оплате, привесци и алке, које су служиле за вешање разних предмета на појасу. Поред практичне намене, као дела војне опреме, појасне гарнитуре су означавале и статус римског војника, односно његов чин, слично фалерама и фибулама.

До првих деценија 1. века н. е. било је уобичајено да римски војници носе два појаса, један за качење мача (*gladius*), а други за бодеж. Војнички појасеви (*cingulum militaris*) разликовали су се у зависности од имовинског стања и положаја војника. Обично су се састојали од кожног кајиша који је затваран копчом израђеном од метала (бронза, гвожђе, сребро, злато), али су познати и примерци пређица од кости, слоноваче или полудрагог камења. У раноцарском периоду мачеви су ношени и на кожном ремени преко леђа, пребаченом преко десног рамена (*balteus*), на којем су са леве стране биле закачене корице за оружје, а који се такође затварао копчом. Ипак, свој процват војне појасне гарнитуре доживљавају током касне антике, од 4. до почетка 7. века, под утицајем варварског укуса, када су богато рељефно украшаване геометријским мотивима, ређе фигуралним украсом, вегетабилним и зооморфним, затим антропоморфним представама – портретима божанстава и царева и другим митолошким и хришћанским сценама.¹⁴⁰

Копча из *Horreum Margi* припада типу са пређицом у облику латиничног слова D, са трном задебљаног, профилисаног врха, који прелази њен оквир (кат.7). Ово је најраспрострањенији тип копчи у европском делу Царства током касне антике. Многобројне аналогije из Паноније и римских провинција од Британије,

140 Bullinger 1969, 17-38, Abb. 54, 1, Abb. 58-61; Sommer 1984, Taf. 2-13; Redžić 2013, 176, tip XVI, 288, tip XXII, var. 8, 393, tip XXXI, var. 5, 400-403, tip XXXII, var. 2

на западу, до Дакије, на истоку, датују се у другу половину 4. и прву половину 5. века.¹⁴¹ У Србији се овај тип копчи датује у 4. век на некрополи у Бешкој у Срему и некрополама Пећине и Пиривој у Вимнацијуму, у другу трећину 4. века на некрополи Крушевље код Свилоша, у трећу четвртину 4. века на некрополи Слог у Равни код Књажевца (*Timacum Minus*), а од 4. до 6. века у Прахову (*Aquae*) на Дунавском лимесу.¹⁴² С обзиром на димензије, копча је могла служити за причвршћивње тањег ремена војничке опреме, а можда и на обући.

Кружно дугме плочасте главе, орнаментисано кружним јамицама испуњеним емајлом, највероватније је део појасне гарнитуре (кат. 8, сл. 65). Аналогни примерак са локалитета Губеревац – Гомилице на Космају има површину превучену зеленим емајлом, у центру је кружна јамица испуњена пастом наранџасте боје, док је пет радијално распоређених кружних јамица испуњено белим

Сл. 65. Кружно дугме
Fig. 65. Round Button

емајлом и уоквирено црном пастом.¹⁴³ Наш примерак у средишњем удубљењу има трагове белог емајла. Појасне гарнитуре са дугметом – копчом, украшене емајлом датују се у 1 – 2. век.¹⁴⁴

7. *Horreum Margi* – Касарна, сонда Х, ниво с, С-71/88. Бронзана копча са пређицом у облику слова Д,

са оковом овалног облика, који је за ремен био причвршћен са два закивка. Трн недостаје, патинирана.¹⁴⁵

Димензије: 2,4 x 1,6 cm.

Аналогије: Бешка: Марјански-Манојловић 1987, 66, гроб 6, Т. 11, гроб 7, Т. 11, Т.18, гроб 19, Т.19, гроб 21, Т. 25, гроб 34, Т. 32, гроб 50, Т. 40, гроб 70; *Aquae*: Јанковић 1981, 175, Т.ХIII, 9.

Датовање: друга половина 4. – почетак 5. века.

Непубликована.

Т. XXXVIII, 1

141 Alföldi, 459,460, Abb.101,102; Vágo, Bóna 1976, G. 1253/1, Т. XXXVII, 8; Sagadin 1979, 308-310, Т.7,16,17; Diaconu 1965, Т.CIX,10, Т.CLXII,2,3,4.

142 Јанковић 1981, 175, Т.ХIII, 9; Маријански-Манојловић 1987, 66; Redžić 2013, 149 –150, kat. 309 –313; Dautova-Ruševljan 2003, 25, G. 49, Т. XXX, 7.

143 Црнобрња, Крунић 1997, 269, 296, кат. 519.

144 Redžić 2013, 29.

145 Копча је уништена приликом конзервације.

8. *Horreum Margi* –Североисточна кула, слој IV=слој C (испод нивоа a), C-33/89.
Кружна копча-дугме, са једне стране је равна, а са друге украшена једним кружним удубљењем (јамицом) у средини и око ње са дванаест малих, кружних јамица.
Димензије: R= 1,5 cm.
Аналогије: Црнобрња, Крунић 1997, 296, кат. 519.
Датовање: 1 –2. век.
Непубликована.
Т. XXXVIII, 2; сл. 65

Тоалетни и медицински предмети

У ову групу металних налаза сврстани су предмети или делови предмета, који су коришћени за личну хигијену, козметику или у фармацији и медицини. Нажалост, у сондама истраженим 1986–1990. на простору утврђења *Horreum Margi* пронађена су само три метална предмета, која би могла бити опредељена у ову групу.

Бронзане игле су могле бити коришћене у козметичке и медицинске сврхе, али су могле бити и део фибула или служити за причвршћивање одеће у виду игала са украсном главом различитих облика.¹⁴⁶ Такође, коришћене су за шивење и/или плетење, и тада имају главу-ушицу, са једним, два или три отвора. Примерци из *Horreum Margi* су оштећени – недостаје им глава, тако да је тешко утврдити о каквим иглама је реч. Нађени делови стабла бронзаних игала су могли бити и фрагменти медицинских инструмената, сонди (кат. 9-10).

Цилиндрична кутијица, козметичка пудријера (кат. 11), највероватније је била закачена на алку превучених крајева и спада у налазе сарматске провенијенције, који се датују у 3–4 век. Већина аутора их, на основу форме, назива „амулетима у облику буренцета“, те прапорцима или звечкама, јер увек имају минерализован садржај у себи који звечка при померању предмета.¹⁴⁷ Међутим, ради се о тоалетним кутијицама, које су алком биле причвршћене за појас, а садржале су пигмент, који је, мешан са водом или уљем, служио као шминка.¹⁴⁸ Наравно, ове кутијице су могле имати и фармацеутски садржај, као што је, највероватније случај са примерком из *Horreum Margi*.

Осим у материјалу из сарматских некропола, ове кутијице се појављују и међу налазима културе слободних Дачана, односно Карпа.¹⁴⁹

146 Ruprechtsberger 1979, 10-16.

147 Барачки 1961, Т. IV, 10, ТТ. VII, 5-6, Т. VIII, 3, Т. IX, 17.

148 Váday 1989, 123-124, Kat. 411, Taf. 127, 5-6.

149 Bichir 1974, 111-112.

9. *Horreum Margi* – Касарна, сонда III, слој IV= слој C, C-63/87.

Фрагмент стабла бронзане игле.

Димензије: 3,8 cm.

Непубликована.

10. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 5, C-141/90.

Фрагмент бронзане игле којој недостаје глава.

Димензије: 2,5 cm.

Непубликована.

11. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II (источни део уз зид 3), слој B, C-38/87.

Ваљкаста кутијица од гвожђа са малим отвором на једној од основа, умерено кородирана, садржала је бели прах.¹⁵⁰

Димензије: R= 4 cm, h=3 cm.

Аналогије: Vichir 1974, 111 – 112, Pl. CLXII, 2 – 3.

Датовање: 3 – прва половина 4. века.

Непубликована.

T. XXXVIII, 3

Покућство

У ову групу металних налаза сврстани су сви предмети и делови предмета који су могли бити инвентар римских кућа, радионица или дућана, али и војничких касарни с обзиром да су ископавања вршена у унутрашњости утврђења *Horreum Margi*.

Делови дрвених шкриња

Бронзане оплате, окуви, шарке, браве и кључеви су делови намештаја, као што су ковчези, ковчежићи и шкриње. Такође, могу припадати и дрвеним деловима грађевина – столарији, коју чине прозори и врата.

Највише археолошких налаза бронзаних оплата, окува и кључева потичу са дрвених кутија или шкриња (*scrinia*), које су могле бити део намештаја у просторијама римских домова, а такође су се могле носити као нека врста путних ковчега. Ови ковчежићи и шкриње имали су најразличитије функције: за одлагање

¹⁵⁰ Хемијском анализом белог праха утврђено је да његов састав у већем проценту чини хлорид живе (HgCl₂), који се и данас користи у фармацији као антисептик.

одеће и личних предмета, козметичких и медицинских потрештина, докумената и књига, новца, итд, те су сходно томе биле различитих величина и облика, украшене на различите начине. Веома често су ковчежићи били украшени рељефним фигуралним представама са митолошким или симболичним представама, зависно од њихове намене. Шкриње су биле обавезан реквизит приликом венчања, рођења и сахране, када су биле полагање у гробове са личим стварима покојника, које ће му бити потребне на путу ка оностраном. Сходно наведеном, може се издвојити више врста и типова шкриња, што условљава облике њихових оплата и окова, од најједноставнијих кубичних форми до софистицираних облика.¹⁵¹

За 4. век су карактеристичне кутијице украшене на угаоним странама. У источним деловима Царства била је распрострањена група шкриња украшених ливеним оковима са фигуралним мотивима. Производни центри оваквих примерака шкриња налазили су се у Тракији, одакле се конструкција браве са фигуралном резом проширила у остале провинције Царства. Сматра се да је тракијски тип настао у 2. веку на лимесу у доњем Подунављу.¹⁵² Почетком 3. века шкриње су искључиво украшаваане оплатама од лима. У последним годинама 3. и почетком 4. века производња украшених ковчежића се концентрисала у граничним областима Горње и Доње Мезије и Доње Паноније. Главни производни центри су *Serdica*, *Sirmium* и *Siscia*. Поред ових градских, постојале су и мање локалне радионице.¹⁵³

Орнамент у виду пунктираних кружића, који је констатован на фрагменту оплате ковчежића из *Horreum Margi* јавља се на металним предметима касноримског времена, а пунктирани украс се појављује и на деловима појасних гарнитура. (кат. 12) Пар окова, који су украшени пунктираним кружићима, штитили су на шкрињама места причвршћивања ручке у облику делфина. Овакви примерци се срећу у западнопанонским областима у којима су се налазили центри за њихову производњу, као што су *Poetovio* и *Intercisa*.¹⁵⁴

Браве, резе и кључеви су могли припадати сандуцима, шкрињама и кутијицама, али и вратима (кат. 14). Израђивани су од гвожђа и бронзе. Браве и резе су израђиване у мноштву форми, зависно од намене, а кључеви су могли имати прстенасту дршку, тзв. кључеви-прстење или тракасту дршку, различитих дужина (зависно од величине браве), обично са кружном алком за качење на крају.

12. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 5, С-42/90.

Фрагмент оплате ковчежића од бронзаног лима са орнаментом у виду пунктираних кружића.

151 Gáspár 1986, 54-58.

152 Мънзова 1963, 17-25; Мънзова 1965, 40-43.

153 Gáspár 1986, 71-76.

154 Gaspar 1986, 77-81.

Димензије: 2,7 x 2,3 x 1 cm.

Аналогије: Mikl-Curk 1976, 32, T.XXVI, 54; Alföldi 1957 b, 260, Abb.53, T.LV, 5-14.

Датовање: 4 век.

Непубликован.

T. XXXVIII, 4

13. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II (западна половина), слој VIII= слој C, C-44/87.

Оплата од бронзаног лима, правоугаоног облика, патинирана.

Димензије: 2,5 x 9 cm.

Аналогије: Мънзова 1965, обр. 7, в.

Датовање: 3 – 4. век

Непубликована.

T. XXXVIII, 5

14. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 3а, C-11/90.

Фрагментована бронзана реза шкриње, на дорсалној страни профилисана са три попречна уреза и фасетама дуж дужих страна, патинирана.

Димензије: 8,2 x 1,5 x 0,7 cm.

Аналогије: Мънзова 1965, 38– 40, обр. 1– 3.

Датовање: 4. век

Непубликована.

T. XXXVIII, 6

15. *Horreum Margi* – Касарна, Контролни профил између сонди XII и XIV, слој A/B C-21/90.

Фрагментован гвоздени кородирани предмет цилиндричног облика – катанац.

Димензије: R= 3,2 cm, h=2,6 cm.

Датовање: 4. век.

Непубликован.

T. XXXVIII, 7

16. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 5, C-137/90.

Два фрагмента гвозденог кључа, потпуно кородирана.

Димензије: 7,3 x 1,6 x 0,9 cm.

Аналогије: Plesničar-Gec 1972, 50, grob 230, T. LXIV, 9.

Датовање: 1. до 4. века.

Непубликован.

Ваге

Римљани су користили различите врсте вага, али два основна типа су биле ваге са два таса, терације и ваге са једним тасом, кантари. Овај други тип вага је имао куку, за коју је била закачена скала, са тегом на једном крају и тасом на другом. Од овог типа ваге, пронађена је у јами 5, у сонди XIV, бронзана кука са пирамидалним завршетком.

16. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 5, С-3/90.

Бронзана кука кантара, полукружног облика, правоугаоног пресека, један крај је савијен у кружну ушицу, а други се пирамидално завршава.

Димензије: дужина 6,5 cm, R= 0,4 cm.

Датовање: 1-4. век.

Публикована: Васић, Петковић 2009, 14, сл. 6.

Т. XXXIX, 1; сл. 66

Сл. 66. Кука кантара
Fig. 66 Scales hook.

Посуде

У касноантичком објекту од лаког материјала, највероватније делу војне бараке, која је страдала у пожару, на подници је откривен фрагмент бронзане посуде – заобљено дно са дугметастим задебљањем у средини и са делом рецепијента. У посуди су нађени карбонизована органска материја и угљенисане животињске кости. Зато, претпоставља се да се ради о посуди за кување, котлићу, са остацима припремане хране. Посуда је у тренутку пожара у објекту остала *in situ*.

17. *Horreum Margi* – Касарна, сонда III, слој В, кућа 1 – рушевински слој, С-59/87.

Део бронзане посуде са заобљеним дном и дугметастим завршетком у средини.

Дно посуде је нађено са садржајем, гаром и нагорелим животињским костима.

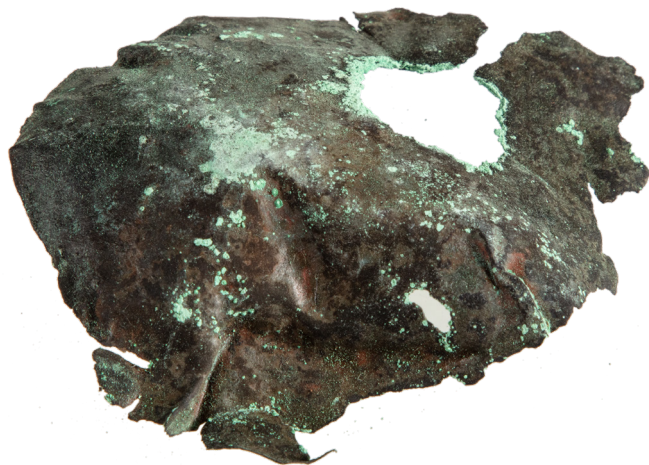
Димензије: R= 9 cm.

Датовање: 4. век.

Напомена: Посуда је била изложена високој температури, највероватније ватри у деструктивном пожару и због велике оштећености није могуће утврдити њен облик.

Непубликована.

Т. XXXIX, 2; сл. 67

Сл. 67. Део бронзане посуде
Fig. 67. Bronze vessel part

Оружје, оруђе и делови коњске опреме

Оружје

Оружје је заступљено касноантичким типовима: листоликим врхом копља са коничним тулцем и четворобридим врхом стрелице.¹⁵⁵

18. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II, (источни део уз зид 3), слој VII= слој B, C-37/87.

Гвоздени тулац копља, купастог облика, оштећен на ужем крају, а разгнут на другом, са уздужним процепом, јако кородиран.

Димензије: 10 cm.

Аналогије: Garbsch 1966, 66, 82, T. 29,13; Bierbrauer 1987, 171, T. 58, 5; Piletić 1969, sl. 38, T. I, 2.

Датовање: 3–4. век.

Публикован: Роровић 1989, 71.

T. XL, 1

19. *Horreum Margi* – Касарна, сонда, C-35/87.

Тулац гвозденог копља или врх пилума купастог облика, кородиран.

Димензије: 13 cm.

Аналогије: Garbsch 1966, 66,83, T. 29, 10-18; Vichir 1984, 60, Pl. LVIII, 11.

Датовање: 4. век.

Публикован: Роровић 1989, 71.

T. XL, 2

¹⁵⁵ Petković *et al.* 2005, 100-101.

20. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, из зида од црвеног набоја, ниво b, C-106/90.

Врх гвоздене стрелице четвороугаоног пресека, потпуно кородиран.

Дим: 4 cm.

Аналогије: Vichir 1984, 60, Pl. IX, 10-16, 18; Pl. LVIII, 3,7; Petković *et al.* 2005, Pl. XI, G. 123, 1.

Датовање: 4. век.

Непубликована.

T. XL, 3

Оруђе

Длето је имало веома различите функције, првенствено у обради дрвета али се користило и у каменорезачком занату и металургији. Ово је алат дуге традиције. Током млађег гвозденог доба, Латена, развија се велики број разноврсних облика, који ће, обogaћени новим варијантама, наставити да трају кроз читав римски период. Према врсти материјала за чију обраду су коришћена, длета се могу поделити на она за дрво, за камен и за метал. Прве две врсте длета служиле су за одваљивање – окресивање (дрвета, камена), а трећа врста је коришћена за сечење метала. На основу облика овог оруђа може се дати груба подела на равна, шиљата и длета-секаче, а у ову последњу спадају длета за сечење, за прављење рупа и за дубљење. Најбројнија су равна, универзална, длета којима су обрађивани дрво, метал и камен.¹⁵⁶

Ножеви за свакодневну употребу могу бити дужи и краћи, са једном или две оштрице. Они су налажени у великом броју у римским насељима и у гробовима. Постоје и ножеви специјализовани за неку одређену делатност: ножеви за сечење меса (месарски) ножеви за сечење, цепање и гуљење дрвета (дрводељски), за обраду кости и рога, за сечење коже (кожарски), али и универзални ножићи, које су жене и мушкарци носили очкачени за појас. Наши примерци су за сечење дрвета и коже.¹⁵⁷

Међу налазима оруђа констатован је и један фрагментован гвоздени срп.

21. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II, Слој X = слој C, C-66/87.

Гвоздено длето, јако кородирано.¹⁵⁸

156 Поповић 1988, 129-137; Busuladžić 2014, 37-40.

157 Поповић 1988, 89-96; Busuladžić 2014, 34-35.

158 Длето је оштећено приликом конзервације.

Димензије: 15 cm.

Аналогије: Поповић 1988, 129,130, Т. L, 4,10,11.

Датовање: 1 – 4. век.

Т. XL, 4

Непубликовано.

22. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој В, С-87/89.

Фрагмент сечива гвозденог ножа. Недостаје усадник, кородиран.

Димензије: 7,5 x 2,5 cm.

Аналогије: Поповић 1988, 90, тип А, 4. век, Т.XV, 3.

Датовање: 4. век.

Непубликован.

Т. XL, 5

23. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II (источни део уз зид 3), слој В, С-36/87.

Гвоздени нож са равном горњом страном и косим сечивом, кородиран.

Димензије: 15,5 cm.

Аналогије: Поповић 1988, 90, тип А, 4. век, Т.XV, 3.

Датовање. 4. век.

Непубликован.

24. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој С, С-54/90.

Три фрагмента гвозденог српа.¹⁵⁹

Димензије: 17,2 x 2,2 x 7 cm.

Аналогије: Поповић 1988, 84-85, тип А, варијанта b, 4 - прва половина 5. века, Т. XIV, 4.

Датовање: 1 – 4. век.

Непубликован.

Клинови и кламфе

Констатована су два типа гвоздених клинова израђених ковањем: са пирамидалном главом или са кружном / полукружном главом. Они могу бити већих или мањих димензија, а дужина им се креће од 3 до 9 cm. Већи су коришћени као тесарски клинови у грађевинарству, за израду столарије и намештаја или укуцани у зид за качење покућства. Мањи клинови су употребљавани у обућарском и кожарском занату, за израду кола и сл. Клинови нађени у *Horreum Margi* су

159 Срп је уништен приликом конзервације.

претежно конструктивни делови грађевина, који су служили за спајање дрвених греда.¹⁶⁰

24. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој А, С-94/89.

Већи тесарски гвоздени клин са пирамидалном главом, кородиран.

Димензије: 9 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

Т. XLI, 1

25. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој С, С-55/90.

Тесарски гвоздени клин са пирамидалном главом, фрагментован, кородиран.

Димензије: 4,4 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

26. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој А, С-88/89.

Велики гвоздени клин са полукружном главом.

Димензије: 9 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

Т. XLI, 2

27. *Horreum Margi* – Касарна, сонда III, слој С, С-64/87.

Већи гвоздени клин са кружном главом, јако кородиран.

Дужина: 8 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

28. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој В, С-95/89.

Мањи гвоздени кородирани клин са кружном главом.

Дужина: 4 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

Т. XLI, 3

160 Busuladžić 2014, 47-48.

29. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој С, С-74/90.

Гвоздени клин са кружном главом потпуно кородиран.

Дужина: 3,2 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

30. *Horreum Margi* – Курсулина ул, сонда Х, слој В, С-73/88.

Бронзана кламфа, патинирана.

Димензије: 5 cm.

Датовање: 1 – 4. век.

Непубликована.

31. *Horreum Margi* – СИ кула, слој II= слој А, С-12/89.

Гвоздена кламфа, кородирана.

Димензије: 9,5 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликована.

Делови коњске опреме

32. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XII, слој А, С-10/89.

Део гвоздене потковице са једном рупом и гвоздена кламфа.

Димензије: 4,5 и 8,5 cm.

Аналогије: Petru 1972, 131, Т.ХС, 16; Bierbrauer 1987, 178, Taf. 178, 5.

Датовање: 3 – 4. век.

Непубликована.

Сл. 68.

Сл. 68. Део потковице
Fig. 68. Part of a hoof

Varia

У ову категорију сврстани су различити метални предмети, чија функција није у потпуности јасна. Међу њима је, без сумње, најинтересантнија бронзана апликација у облику пластично представљене бисте богиње Минерве (кат. 38, сл. 70). Представљена је римска богиња рата и мудрости са шлемом са високом перјаницом. Лице је овално, са израженим образима, пуним устима, крупним бадемастим очима и равним обрвама. Коса је у густим праменовима, зачешљана од лица у пунђу на темену, која је испод шлема. Минерва око врата има огрлицу од крупних, лоптастих перли, на грудима егиду (?), а преко десног рамена пребачен огртач са наборима. Руке испод рамена недостају, а широки торзо се полукружно завршава. Биста је била украсни део на колима или на намештају, јер је са задње стране благо конкавна и има остатке закивака за причвршћивање (на дрво?). Иако је у литератури објављен велики број малих биста богиње Минерве, које су имале функцију тегова и различитих апликација, за овај примерак нисмо нашли аналогије. Карактеристичне стилске одлике овог предмета могу га датовати у другу половину 3–4. век. Могуће је да је предмет израђен у локалној радионици у *Horreum Margi*.

33. *Horreum Margi* – Касарна, Сонда III, источна половина, Слој В – кућа од лепа, кућа 1 слој рушења, С – 54/87.

Гвоздени предмет правоугаоног облика са полукружним проширењем на једном крају, кородирани, конструктивни део за причвршћивање точка кола.

Димензије: 6 x 1,5 x 3 cm.

Аналогије: Garbsch 1966, 67, Taf. 37, 32-36.

Датовање: 4-5. век.

Непубликован.

Т. XLI, 4

34. *Horreum Margi* – Курсулина ул, Сонда II, Слој С, С – 55/87.

Фрагмент оплате од гвозденог лима која је била причвршћена закивцима.

Димензије: 7 x 3,5 cm

Датовање: 1- 6. век

Непубликован.

Т. XLI, 5

35. *Horreum Margi* – Курсулина ул, Сонда II, југозападни угао, на слоју пепела испод слоја С, слој В, С – 33a/87.

Фрагмент бронзаног обруча, патиниран.¹⁶¹

Димензије: R= 6 cm

Датовање: 1- 6. век

Непубликован.

36. *Horreum Margi* – Курсулина ул, Сонда II, Слој С.

Два фрагмента гвозденог окова правоугаоног облика, који се спајају, С– 65/87.

Димензије: 8,5 x 5 cm.

Датовање: 1– 6. век.

Непубликован.

Т. ХLI, 6

37. *Horreum Margi* – Касарна, Сонда XIV, јама 5.

Бронзани поклопац кутијице¹⁶² за лек или козметику, С – 37/90.

Димензије: 2,6 x 2,3, x 0,9 cm.

Аналогије: Fitz 1957, 384-385, Taf. LXXVI, 5.

Датовање: 1- 4. век.

Непубликован.

Т. ХLII, 1; сл. 69

Сл. 69. Бронзани поклопац кутијице
Fig. 69. Bronze box lid

38. *Horreum Margi* – Касарна, Сонда IV/1962, на релативној дубини од 1,40 m.

Бронзана биста Минерве са шлемом са високом перјаницом.

Димензије: 10 x 4 cm.

Датовање: крај 3 – прва половина 4. века.

Публикована: Piletić 1969, 28, sl. 37.

Сл. 70.

161 Уништен при конзервацији.

162 Легура бакра од које је предмет израђен, садржала је значајан проценат олова, тако да је пре чишћења изгледао као оловни предмет са интензивном белом патином.

Оловни предмети

Сл. 70. Бронзана биста Минерве
Fig. 70. Bronze bust of Minerve

Међу оловним предметима најзанимљивији је полупроизвод кат. бр. 39. Овај полупроизвод је у облику савијене шипке и служио је за легирање сребра и бронзе за израду накита. Овакве траке састављене су од око 70% олова и 30% цинка. Ломљене су на мање комаде и топљене у одређеној размери са металом који се легира. Овај полупроизвод сведочи о изради металних предмета што упућује на могућност постојања радионице за топљење и обраду метала.¹⁶³ Један предмет од олова у облику аморфног реципијента можда представља калуп за искуцавање посуда од бронзаног (сребрног, златног?) лима (кат.40).

39. *Horreum Margi* – Касарна, Сонда III, Слој В, кућа 1, слој рушења, С – 57/87.

Оловни предмет правоугаоног облика, патиниран.
Димензије: 6,5 x 1,5 cm.

Т. XLIX, 2

40. *Horreum Margi* – Курсулина ул, Сонда II, западна половина, Слој С, С – 45/87.

Фрагмент оловног предмета, полукружно профилисан, тако да чини неку врсту реципијента, можда калуп. Патиниран.

Димензије: 8 x 7cm, R=18 cm

Т. XLII, 3

ПРЕДМЕТИ ОД КОСТИ И РОГА

Предмети за личну хигијену и тоалету

Предмети за личну хигијену и тоалету су у антици често израђивани од кости и рога. Неки од њих су још у класичном периоду добили своју коначну форму, која се усталила у хеленистичко доба (4–3 веку пре н.е.). Ово се пре свега односи на двостране чешљеве са ређим, крупнијим зупцима са једне, и гушћим, ситнијим зупцима са друге стране. Краће, бочне стране ових чешљева могле су бити равне, конкавне или профилисане, што се види на представама ових предмета на рељефима грчких надгробних стела. Овај облик чешљева, начињених од једног комада кости, рога или слоноваче, кориштен је још у старом Египту и бронзанодопским културама Егеје, све до средине 4. века н.е, када је дошло до промене у технологији њихове израде. Под утицајем “варварске” културе Черњахов – Синтана де Муреш, на римској територији се шири технологија израде трослојних чешљева од јелењег рога, једностраних, сличних чешљевима варварских Гота, али и двостраних чешљева античке форме. Ови чешљеви су састављени од више мањих плочица од јелењег рога, смештених између две оплате, које чине дршку и повезују делове са зупцима. Сва три слоја спојена су бронзаним или гвозденим закивцима, као и малим коштаном клиновима (кат. 1). Предности овакве конструкције чешљева су њихова већа еластичност и чврстина, као и могућност постизања жељених, већих димензија. Такође, јелењи рог је идеална сировина, која је због своје приступачности и технолошких карактеристика, скоро потпуно потиснула кост током касноантичког периода.

Украсне игле су израђиване од дугих костију крупнијих сисара, али и од рога и слоноваче. Неке су масовно произвођене на токарском стругу у великим градским радионицама, али су софистицирани примерци ручно резбарени. Ручно су израђиване и игле у малим локалним радионицама (кат. 2-3).

Приликом ископавања римског утврђења *Horreum Margi* 1986-1990. године нађени су само један чешаљ и две украсне игле, што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да је већина археолошких сонди постављена на правцу северног бедема и у његовој непосредној близини. Сва три предмета припадају касноантичкој продукцији 4. и прве половине 5. века, што одговара стратиграфији и релативној хронологији истражених културних слојева.

Међутим, фигурално обликована глава украсне игле или ручне преслице, у

облику нагог женског божанства са малим дететом у наручју, које доји, прилично је редак налаз (кат. 4). Коштана “фигурина” је наводно ископана на простору касарне у кампањи археолошких истраживања 1963. године.¹⁶⁴ Предмет је мајсторски израђен од слоноваче или неког другог денталног материјала, складних пропорција женског тела и углачане површине. Нажалост глава женског божанства недостаје. Она држи дете у носилци од увијене тканине (?), која јој је окачена око врата, а придржава је рукама прекрштеним испод груди. Доји дете, које десном руком држи њену десну дојку. Лице одојчета је грубо изрезбарено, са пуним устима, широким носем и пуним образима, а на глави има венац од срцоликог бршљановог лишћа. Општи утисак портрета детета је да има црте одрасле мушке особе, односно божанства. На стомаку женске фигуре уочљив је дубоки вертикални урез, који неки аутори интерпретирају као ожилјак од царског реза.¹⁶⁵ (сл. 73)

Слична представа јавља се на коштаним ручним преслицама из Народног музеја у Будимпешти, које потичу са непознатих налазишта у Панонији.¹⁶⁶

Веома је тешко идентификовати представљену богињу, јер се ради о породичном божанству, које је типично за народна веровања, а представљено на преслици има апотропејску функцију. Могло би се рећи да се ради о заштитници жена и материнства, што асоцира на низ богиња од Венере, преко Хекате до Кибеле, која је *Magna Mater*. Дете у наручју богиње асоцира на божанске парове Афродите и Адониса или Кибеле и Атиса. Ипак, урез дуж читавог абдомена богиње и венац од бршљановог лишћа на глави детета можда указују на божанства аутохтоне панонско – мезијске традиције, непознатих функција, које су у сваком случају повезане са плодношћу и материнством.

Предмет од слоноваче, који је имао фигурално израђену главу, највероватније је импорт. Наиме, предмети од слоноваче израђивани су у специјализованим радионицама, а правили су их мајстори *erborarii*, који су били организовани у удружења *collegia erborarii*.¹⁶⁷ Наш предмет је могао бити израђен у оближњим радионицама (*Aqincum*, *Sirmium*, *Naissus*, *Thessalonica*, *Constantinopolis*).¹⁶⁸ Ипак, треба напоменути да фигурална представа куротрофне наге богиње, за сада, нема директну аналогију, те је могуће да је локално израђена.

164 Piletić 1969, sl. 40.

165 Pasztókai-Szeöke 2011, 132-133.

166 Bíro 1994, Cat. 851-852, Pl. LXXXVI.

167 Петковић 1995, 14-15.

168 Petković 2013, 184.

Чешљеви

1. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој В, С-75/90. Два фрагмента дворедног чешља од јелењег рога, равних страна, оплате украшене урезаним укрштеним линијама, тип Петковић I, мотив 3 а.

Димензије: 6 x 3 cm.

Аналогије: *Intercisa*, *Csákvar*, *Campsă*–Равна, *Diana*–Караташ, *Pontes*–Petković 1995, 59–61, Т. II, 4–5.

Датовање: последња четвртина 4 – 6. век.

Публиковано: Petković 1995, 61, kat. 62, Т. III, 8.

Т. XLIII, 1; сл. 71

Сл. 71. Коштани чешаљ
Fig. 71. Bone comb

Украсне игле

2. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, ниво в, из зида бараке, С-97/90.

Украсна коштана игла са полиедарском главом, тип Петковић I, вар. а.

Димензије: 8 cm.

Аналогије: *Lauriacum*, *Poetovio*, *Celeia*, *Neviodunum*, *Intercisa*, *Mursa*, *Sirmium*, *Tropraeum Traiani*, *Sigidunum*, *Margum*, *Castrum Novae*–Чезава, *Campsă*–Равна, *Diana*–Караташ, *Pontes* – Petković 1995, 66–69, Т. XI, 1–16.

Датовање: друга половина 3 – почетак 5. века.

Публиковано: Petković 1995, 69, kat. 166, Т. XI, 17.

Т. XLIII, 2; сл. 72

Сл. 72. Украсна игла
Fig. 72. Decorative needle

3. *Horreum Margi* – Касарна, сонда IV, слој В, С-68/87.

Фрагмент украсне коштане игле са вишечланом главом, која се састоји од једног ваљкастог дела, украсеног урезаним мрежастим мотивом, између лоптастог сегмента, са доње, и два прстенаста сегмента са горње стране, тип Петковић VI, вар. 3. Врх игле недостаје.

Димензије: 5 cm.

Аналогије: *Lauriacum, Gorsium, Singidunum* – Petković 1995, 75, Т. XIII, 15.

Датовање: крај 3 – 4. век.

Публиковано: Роровић 1989, 73-74, Т. XVI, 6; Petković 1995, 76, kat. 271.

Т. XLIII, 3

Сл. 73. Фигуративна глава игле
Fig. 73. Figure-shaped needle head

4. *Horreum Margi* – Касарна, унутрашњост утврђења, 1963. година.

Фигурална глава коштане украсне/тоалетне игле или ручне преслице, која представља неко божанство са малим дететом у наручју, односно носиљци окаченој око врата, коју придржава рукама прекрштеним испод груди. Дете десном руком придржава десну дојку богиње, из које пије млеко. Глава богиње недостаје. Стабло украсне/тоалетне игле или ручне преслице недостаје.

Димензије: 7, 8 cm

Аналогије: *Musei Nationalis Hungarici* – Bíró 1994, Pl. LXXXVI, 851-852

Датовање: 3-4. век

Публикована: Piletić 1969, sl. 40; Додић, Петровић, Алексић 2004, 9, кат. бр. 114.

Сл. 73

Пиксиде

У античком периоду пиксиде, кутијице за козметичке препарате, лекове и накит, израђиване су пре свега од дрвета, што им и име говори, затим од керамике, а врло често и од кости и рога. Познате су и металне и камене пиксиде. Форма ових кутијица је најчешће цилиндрична, а дно и поклопац примерака израђених од дрвета или кости је у виду диска. Поклопац је по правилу украшен концентричним жлебовима, а у средини је мала перфорација за дршчицу или украс у виду “окца”, урезаног кружића са тачком у средини (кат. 5).

5. *Horreum Margi* – Касарна, контролни профил између сонди XII и XIV, слој А, С-20/90. Поклопац коштане пиксиде, кружног облика, украшен са четири концентрична жлеба и „окцем“ у средини.

Димензије: R= 3, 2 cm

Аналогије: *Intercisa, Gorsium, Singidunum, Diana, Callatis* – Petković 1995, 84–85, Т. XXI, 6–9, 12.

Датовање: 1–4. век

Публиковано: Petković 1995, 85, Т. XXI, 13.

Т. XLIII, 4; сл. 74

Сл. 74. Поклопац пиксиде

Fig. 74. Box lid

Апликације и оплате

Од кости и рога је израђиван велики број оплата и апликација најразличитије функције, које су могле имати употребну или украсну намену, а најчешће и једну и другу. У слоју из прве половине 5. века, у утврђењу *Horreum Margi* пронађена је кружна апликација од кости изузетне израде, украшена мотивом вишеструке розете с једне стране, техникама урезивања шестаром и пунцирањем (кат. 6).

Сасвим другој традицији припадају оплате рефлексног лука, који су на територију Царства донели степско-номадски народи Сармати, Хуни и Алани.

Налаз фрагментоване оплате рефлексног лука у отпадној јами 3 а у сонди XIV, сведочи о стационирању неког помоћног одреда лаке коњице у *Horreum Margi*, највероватније у времену од владавине Теодосија I до смрти цара Аркадија.

Сл. 75. Коштана апликација
Fig. 75. Bone application

6. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, слој А, С-85/89. Кружна коштана апликација за одећу или намештај, назубљене ивице, са кружном перфорацијом у средини, украшена урезаним мотивом вишеструке розете на једној страни. Украс је изведен шестаром и убодима иглом.

Димензије: R=5 cm

Аналогије: *Gorsium* – Bíro 1987, 45–48, Fig. 218.

Датовање: крај 3 – почетак 5. века

Публиковано: Petković 1995, 86, kat. 399, Т. XXII, 10.

Т. XLIII, 5; сл. 75

7. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 3 а, С-18/90. Фрагмент оплате рефлексног лука, троугаоног пресека, површине огрубљене мрежастим урезима.

Димензије: 4, 4 x 2, 2 cm

Аналогије: *Intercisa*, *Gorsium*, *Vindobona*, *Carnuntum*, *Mogontiacum*, *Transdierna-Pontes* – Петковић 1993, 55– 58, сл. 1.

Датовање: 380–448. године.

Публиковано: Petković 1995, 102, kat. 631.

Т. XLIII, 6

Предмети за израду одеће

У предмете од кости, који су коришћени за израду одеће сврставају се вретена, пршљенци и калемови, који се користе при упредању нити. Необично је да су у отпадној јами 3 а и у слоју последње четвртине 4. века у утврђењу *Horreum Margi* пронађени фрагмент вретена и коштани калем, уколико је тачна идентификација ових предмета. (кат. 7-8) С друге стране, то отвара питање присуства жена у римским утврђењима, при чему треба имати на уму да је касноантички *Horreum Margi*,

судећи по величини и тлоцрту, пре био утврђени град него војна фортификација.

Треба напоменути да је „фигурина од слоноваче“ можда била врх ручне преслице са прстенастом дршком на доњем крају (кат. 4). Ипак, због оштећења предмета то није могуће потврдити.

Вретена

8. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 3 а, С-10/90. Доњи део коштаног вретена, чије стабло је украшено наизменичним жлебовима, пластичним прстеновима и астрагалима. Украс је израђен на токарском стругу.

Димензије: 8,8cm

Аналогије: *Gorsium*, *Neviodunim*, *Sirmium*, *Singidunum*, *Margum*, *Castrum Novae*-Чезава, *Campsia*-Равна, *Diana*-Караташ, *Ulpiana* – Petković 1995, 44–45, Т. XXXII.

Датовање: 2–4. век

Публиковано: Petković 1995, 93–94, kat. 501, Т. XXXII, 6.

Т. XLIII, 7; сл. 76

Сл. 76. Део вретена
Fig. 76. Spindle part

Калеми

9. *Horreum Margi* – Касарна, сонда IV, слој В, С-67/87. Коштани калем калотастог облика са жлебовима и пластичним прстеновима за усмеравање нити.

Димензије: R= 3 cm, h=2,5 cm.

Аналогије: *Gorsium*, *Sirmium*, *Diana*-Караташ, *Callatis* – Petković 1995, 45, Т. XXXIII, 1–2.

Датовање: 4. век.

Публиковано: Petković 1995, 94, kat. 504, Т. XXXIII, 2.

Т. XLIII, 8; сл. 77

Сл. 77. Калем
Fig. 77. Bobbin

Предмети за игру

Римски предмети за игру израђени од кости и рога припадају сетовима друштвених игара или игара на срећу, међу којима су најпопуларније биле *ludus latronculorum*, *duodecim scripta* и *talus*. За ове игре коришћене су коцкице израђене од кости или рога, жетони или посебно израђене фигуре, пиони.¹⁶⁹ Осим од кости и рога, коцкице и жетони су израђивани и од стаклене пасте и гагата, а ређе од камена. Сетовима за друштвене игре и игре за срећу припадале су и табле на којима се играло, као и посуде за бацање коцкица.

Ови предмети су хронолошки неосетљиви, јер су задржали исти облик током читавог античког периода.

10. *Horreum Margi* – Касарна, контролни профил између сонди XII и XIV, слој А, С-20/90. Коштани жетон за игру, кружног облика, са благо конвексном дорсалном страном.

Димензије: R= 2, 2 cm, h= 0,5 cm.

Аналогије: *Singidunum*, *Castrum Novae* - Чезава, *Pontes*, *Naissus*, *Ulpiana* – Petković 1995, 53-54, Т. XL, 1–7.

Датовање: 1-6. век.

Непубликован.

Т. XLIII, 9

169 Petković 1995, 53-54.

ПРЕДМЕТИ ОД КАМЕНА И ПЕЧЕНЕ ЗЕМЉЕ

Предмети од камена и печене земље, коришћени за свакодневну употребу, који су нађени током археолошких ископавања у утврђењу *Horreum Margi*, представљени су каменим брусевима за оштрење оруђа, керамичким пршљенцима, коришћеним као замајак вретена при предењу, и фрагментом велике камене посуде за уситњавање – млевење (*mortarium*).

Ове посуде, *mortaria*, уколико су служиле за уситњавање и мешање хране, углавном су израђиване од керамике са унутрашњошћу огрубљеном умрвљеним кварцом или ситним каменчићима кречњака. Фрагмент нађен у *Horreum Margi* припадао је посуди већих димензија, пречника обода од 22 cm, израђеној од белог кречњака, која је могла служити за млевење житарица или у занатској радионици за млевење пигмента за справљање боја, уситњавање кварца и лискуна, који су додавани у глину за израду керамичких посуда, мрвљење различитих минерала, који су коришћени за разне хемијско-технолошке поступке.

Брусеви

1. *Horreum Margi* – Касарна, сонда III, слој В, С – 83/87.

Камени брус облика тростране призме, на ширем крају је оштећен и има трагове окера.

Димензије: 9,5 x 3,3 x 2,5 cm.

Датовање: 2-4. век.

Непубликован.

2. *Horreum Margi* – Касарна, сонда IV, слој В, С – 60/87.

Брус од сивог камена, у облику квадера правоугаоног пресека, са заобљеним угловима, сужен на једном крају од коришћења.

Дим: 10 x 3 x 2,5 cm.

Датовање: 2-4. век.

Непубликован.

3. *Horreum Margi* – СИ кула, унутрашњост куле, слој А, С – 11/89.

Брус од сивог камена, у облику квадера, заобљеног на једном крају, на којем је и делимично оштећен.

Димензије: 11 x 1 x 4 cm.

Датовање: 2-4. век

Непубликован.

Т. XLIV, 1

4. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, јама 5, С – 38/90.

Фрагментован камени брус у облику квадрата, са једне стране стањен од брушења.

Димензије: 2,9 x 1 cm.

Датовање: 2-4. век.

Непубликован.

5. *Horreum Margi* – Касарна, сонда II, слој А, С-23/87.

Брус од сивог камена, у облику призмоида трапезастог пресека, фино углачан, оштећен са једне стране.

Димензије: 11,5 x 4 x 2,5 cm.

Датовање: 2-4. век.

Непубликован.

Т. XLIV, 2

Пришљенци

6. *Horreum Margi* – Касарна, сонда IV, јама 1, С – 40/87.

Пришљенак од печене земље црвеномрке боје, благо заобљених страна.

Димензије: R= 3 cm.

Датовање: 1 –4. век.

Публикован: Petković 1989, 73. Т. XVI, 3.

Т. XLIV, 3

7. *Horreum Margi* – Курсулина бр. 5, сонда X, слој А, С – 54/88.

Мали биконични пришљенак од печене земље црвеносмеђе боје.

Димензије: R=1,8 cm.

Датовање: 1 –4. век.

Непубликован.

Т. XLIV, 4

Камена посуда (mortarium)

8. *Horreum Margi* – Касарна, сонда XIV, ниво b, из зида бараке, С – 105/89.

Фрагмент обода и реципијента посуде од белог кречњака, огрубљене унутрашњости.

Димензије: R= 22 cm.

Датовање: 4. век.

Непубликован.

Т. XLIV, 5

КАМЕНА ПЛАСТИКА И ЕПИГРАФСКИ СПОМЕНИЦИ ¹⁷⁰

Камена пластика

Током ископавања 1990. године, у јами 5 је пронађен фрагмент мермерне иконе посвећене култу бога Митре¹⁷¹ (инв. бр. 614, Музеј *Horreum Margi*, сл. 68). Највећа очувана ширина рељефа је 57 cm, највећа очувана висина 35 cm, док дебљина варира од 10 cm при бази до 9 cm при врху рељефа. Рељеф садржи сцену тауроктоније. Недостају Митрина глава, глава и део тела десног дадофора, као и део тела пса.¹⁷² Централна сцена је уоквирена профилисаним траком и свежњем

Сл. 68 Мермерна икона Митриног култа
Fig. 68 Marble icon of Mithra's cult

лишћа, постављеним тако да чине равнокраки троугао или трапез. Поља са обе стране централне сцене су такође била уоквирена. Сви детаљи представе и њихово тумачење дати су у напред поменутом чланку М. Васића.¹⁷³

Леви дадофор је мало искошен у односу на Митру. У испруженој и

170 Највећи део ових споменика представљен је у оквиру предавања „Figural Stone Decoration from *Horreum Margi* – *Суприја*”, одржаном на међународном скупу „*Drobeta. Archaeology and History*”, новембра 2014. године у Турну Северину (Румунија), у организацији музеја „*Iron Gates Regional Museum*“. Публикован је под насловом „*Figural Stone Decoration from *Horreum Margi* (Суприја), Decorațiune figurativă în piatră de la *Horreum Margi* (Суприја)*“, у часопису *Banatica* 27, Cluj-Napoca 2017, 163-185.

171 Васић и Петковић 2010, 17, сл. 7; Васић 1992.

172 Васић 1992, 379, сл. 1

173 Ibid.

спуштеној десној руци држи бакљу окренуту ка земљи. На себи има хитон, а на глави фригијску капу, испод које му на рамена пада дуга, коврцава коса.

Централни део рељефа приказује самог Митру, који десном ногом стоји на задњим ногама бика, а левом клечи на његовим леђима. Левом руком он подиже главу бика и држи га за губицу, док му десном забада нож под плећку. Митра је такође обучен у хитон и лепршаву хламиду, док на ногама има чизме. Бик предњим ногама клечи на земљи, а задње су му испружене. Испод бика је приказана змија, која подиже предњи део тела према рани бика. Са десне стране, према рани скаче пас.

Представа десног дадофора делимично недостаје, али се може претпоставити да је био слично обучен као и леви. У десној руци, савијеној у лакту, држао је усправљену бакљу.

Испод сцене тауроктоније налази се натписно поље са натписом изведеним у два реда. Натписно поље је делимично оштећено са десне стране. О натпису је такође веома детаљно писао М. Васић (Васић 1992, 383-384). Читање натписа би гласило: *SOLI INVICTO AVR(elius) AQUIL[a ±12 слова] | GORDIANAE V(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)]*. Како је уобичајено, након имена божанства којем је споменик посвећен, налази се име онога ко је споменик посветио, Аурелијуса Аквиле. За остатак првог реда (који недостаје), може се претпоставити да је садржавао војни статус Аурелијуса Аквиле, као и име војне јединице у којој је служио. На име војне јединице из првог реда највероватније се односи и епитет *GORDIANA*. Овакав почасни епитет су у Горњој Мезији носиле две јединице: *Legio IV Flavia* и *Cohors II Aurelia Dardanorum*.¹⁷⁴ Присуство натписа на овом каменом споменику омогућава његово прецизније датовање, што би била четврта или пета деценија 3. века.¹⁷⁵

Оно шта одваја овај рељеф од осталих познатих сродних рељефа јесте обрада његове десне и леве стране. Ни на једном другом Митрином споменику централна сцена тауроктоније није представљена у троуглу или трапезу, већ у мање или више стилизованој пећини, или у медаљону. Ипак, биљни орнамент, који окружује сцену, јавља се и на другим споменицима сродног садржаја.¹⁷⁶ Васић наводи неколико могућих тумачења смештања ове сцене у троугао: једна претпоставка би могла бити да мајстор-клесар није добро разумео сцену тауроктоније, па ју је сместио у неки имагинаран простор, уместо у пећину.¹⁷⁷ Друга претпоставка би била да је кроз овај поступак истакнута тежња да се нагласи симболично значење троугла као

174 Ibid., 384.

175 Ibid., 385.

176 Ibid., 381.

177 Ibid., 382.

Сл. 69 Надгробни споменик
Fig. 69 Tombstone

небеског свода (крова) и као тачке у којој се сустичу боравак небеских божанстава и боравак смртника.¹⁷⁸

Географски и хронолошки најближа паралела овом Митрином рељефу је рељеф из Текије, који се данас чува у Народном музеју у Београду.¹⁷⁹ Могуће је да су оба настала у истом мајсторском кругу или чак у једној клесарској радионици.¹⁸⁰

Следећи примерак камене пластике је инв. бр. 615 из Музеја *Horreum Margi*. Израђен је од сивкастог кречњака, очуваних димензија 45 (висина) X 54 (ширина) X 13 (дебљина) cm. (сл. 69-72). Претпоставља се да је првобитно био правоугаоног облика и да је служио као надгробни споменик. Највећа оштећења је претрпела горња половина споменика. На очуваном делу се разазнаје да је споменик визуелно био подељен на најмање два дела, траком исклесаном у виду полукружних линија за које се претпоставља да подражавају шкољку. У левом делу споменика се тако налази представа једне фигуре, а у десном делу споменика три фигуре. Овакав надгробни споменик би припадао типу споменика у виду медаљона обликованог као шкољка и фланкираног лежећим лавовима, са представом велике пиније у средини.¹⁸¹

178 Ibid., 382.

179 Зотовић 1973, 100-105.

180 Васић 1992, 381, 384-385.

181 Protase 1960, 323-333; Băluță 1975, 133-139; Dautova-Ruševljan 1988, 6465, T. 7, 2-3; Țeposu-Marinescu 1982, 33, 188-194, Pl. XXX-XXXIII.

Сл. 70 - 72. Надгробни споменик (деталји)
Fig. 70 - 72. Tombstone (details)

Од фигуре лава у левом делу споменика (крајње леве фигуре, сл. 70) очувани су глава и део тела.¹⁸² Глава је несразмерно велика у односу на тело. На глави се истиче приказ изузетно крупних очију, од којих је лево око приказаног лава оштећено. Нос је троугласт, док је читаво лице овално. На лицу се још истичу велика, отворена чељуст са израженим очњацима и исплаженим језиком, као и грива приказана цик-цак линијом. Прелаз ка телу је неспретно изведен, тако да врат недостаје. На телу је сумарно приказана предња лева шапа, савијена у лакту, док је десна шапа заклоњена телом животиње. Лав у шапама држи неку животињу, могуће птицу или зеца¹⁸³, који би представљали душу покојника у канцама смрти. Услед оштећења споменика на овом месту, животиња се не може препознати са сигурношћу. Треба истаћи да целокупан приказ лава на овој стели има портретне одлике људског бића.¹⁸⁴

Поменута несразмерност је најизразитија на овој фигури, док је на фигурама са десне стране споменика знатно блажа. Могуће је да је из неког разлога било потребно нагласити главу и лик ове индивидуе, док је приказ тела, као мање битног, доспео у други план. Остатак тела, са задњим шапама, замишљен је као заклоњен медаљоном, односно шкољком. Слично је и на гамзиградском споменику са рељефом коњаника као главном представом, на којем је тело лава заклоњено полукружном едикулом.¹⁸⁵ Ако бисмо претпоставили да је споменик симетричан и

182 Petković i Plijić 2013, 63, Fig. 10.

183 Јовановић 2007, 111, 125-134.

184 Petković i Plijić 2013, 63, нап. 45.

185 Срејовић 1983, 94, кат. бр. 42.

да је са друге стране, изван полукружне линије у виду шкољке, био приказан још један овакав лик, онда бисмо могли размишљати о томе да су овде приказани Сол и Луна, вечити симболи дана и ноћи, почетка и краја. Ипак, с обзиром да недостаје горњи део главе, није могуће утврдити да ли се ту некада налазила зракаста круна или круна у виду полумесеца.

Десно од разделне линије приказана су три лика. Први од њих, онај најближи разделној линији, најбоље је очуван (сл. 71). Он приказује жену у дугој туници која досеже до глежњева, са огртачем пребаченим преко леве стране тела, тако да се лева рука не види, прикопчаним кружном (дискоидном) фибулом на десном рамену. На приказу жене се истичу крупна глава, здепасто тело и мала стопала. Глава је и у овом случају несразмерно велика у односу на тело и ноге, у трочетвртинском профилу окренута на десно. Лице је овално, грубо и сумарно изведено, са крупним очима, троугластим носем, делимично оштећеним, као и са великим (пуним) оштећеним устима. На странама се уочавају зулуфи који досежу до ушију. Врат није приказан. Видљива је десна рука ове особе, благо савијена у лакту, са шаком ослоњеном на кук. У шаци држи арибалос из којег врши либацију.

Следећа фигура, исклесана десно од напред описане, уједно је и већа од ње (сл. 72). Њено лице је потпуно уништено и непрепознатљиво, док је тело издужено и одевено у *sagum* који досеже до тла. Извесно је да је овде приказан мушкарац, чија је десна рука видљива, тј. приказана у плитком рељефу. Она је савијена у лакту, са шаком на стомаку. У десној руци држи коничан пехар или волумен, који би значавао да је „писмен“, односно да спада међу чиновнике царске или муниципалне администрације. Ипак, најзанимљивији детаљ је крстообразна фибула на десном рамену мушкараца. С обзиром да је изразито и несразмерно велика, јасно је да је акценат био на њој и на жељи да се кроз њу истакне статус овде приказане особе.

Најзад, од крајње десне фигуре су очувани само обрис оштећене главе и десно раме, на којем се разазнају набори тоге изведени у плитком рељефу. Ово отвара могућност тумачења да је покојник био *togatus*, односно члан муниципалне декурије, нпр. *duumvir* или носилац неког сличног звања. Од свих описаних фигура, она је била највећа, па је могуће да је управо то приказ покојника којем је ова надгробна стела била посвећена.

У Завичајном музеју у Јагодини, под инвентарским бројем А47-11, чува се део сличног споменика, приказан на слици 73. Димензије овог уломка су 38 (висина) X 28 (ширина) x 13 (дебљина) cm. На левој страни овог уломка јасно се разазнаје шкољка. Десно од ње је представа лава, чије је лице делимично оштећено. Овде је сразмера главе и тела боље решена у односу на претходну представу лава. Очи су и овде крупне, једно око је отећено и сачуван је само његов мали део. Чељуст је

Сл. 73 Уломак надгробног споменика
Fig. 73 Fragment of a tombstone

отворена, а грива је приказана цик-цак линијама. Прелаз ка телу је неспретно изведен, тако да и овде врат недостаје. На телу је сумарно приказана предња десна шапа, савијена у лакту, док је лева шапа заклоњена телом животиње. Као и његов пандан, лав у шапама држи неку животињу: птицу, зеца или чак змију.

За датовање оба споменика од највећег је значаја приказ крстообразне фибуле на десном рамену једног од мушкараца. Крстообразне фибуле се генерално датују у период краја 3. и у цео 4. век.¹⁸⁶ Већином су израђиване од бронзе, иако су међу примерцима са територије Србије чести и позлаћени примерци.¹⁸⁷ Ликовне представе касноантичког периода приказују највеће великодостојнике Царства, па чак и саме царе, са огртачима

причвршћеним крстообразним фибулама на десном рамену, баш као што је то случај на овом споменику.¹⁸⁸ Са фрески и надгробних споменика 4. века такође су познате представе крстообразних фибула које су носили заповедници римске војске или државни чиновници, стопом окренутом на горе, као на примерку из Ћуприје. Извесно је да су овакве фибуле биле ознака војне, а касније и чиновничке почаст и да их је поклањао цар лично, поводом државних празника или јубилеја своје владавине.¹⁸⁹ Укратко, извесно је да је особа приказана на ћупријском споменику мушкарац, највероватније војно лице високог ранга или царски чиновник.

Посебну пажњу такође заслужује приказ арибалоса – алабастрона у руци жене представљене на овом споменику. Такве посуде се тумаче као израз феминистичког начела.¹⁹⁰ Крајем 3. и почетком 4. века, алабастри се спорадично јављају у инвентарима углавном мушких гробова широм Грчке. Може се претпоставити да је

186 Петковић 2010, 257.

187 Ibid., 259.

188 Ibid., 259.

189 Ibid., 261.

190 Јовановић 2007, 114.

њихово присуство симболичан исказ комплементарности и постхумне хармоније. Алабастрони су приказивани на белим лекитима, који поседују наглашен фунерарни карактер, и то у рукама жена које их приносе гробним обележјима покојника.¹⁹¹ У овом смислу, паралелу би представљао споменик из Тилва рош, на којем је такође у руци жене приказан алабастрон.¹⁹² Можда се у оба случаја ради о становништву досељеном са југа, о чему посредно сведочи начин приказивања покојника целим фигурама, што се генерално сматра грчким узором.¹⁹³

Сходно напред наведеном, описани споменици се могу датовати на крај 3. или почетак 4. века, односно период тетрархије.¹⁹⁴ Припада каснијим типовима медаљона у облику шкољке и фланкираних лавовима. У прилог овом датовању иде у рустична израда стојећих фигура приказаних на споменику.¹⁹⁵

Налаз камене пластике приказан на сл. 74 - 76 (инв. бр. 611, Музеј *Horreum Margi*) има димензије 30 (висина) x 27 (дужина) x 13 (ширина) цм. Израђен је од жућкастог кречњака, очуваних димензија 25 x 26 см. Оштећена је са горње, доње и леве стране. Споменик је имао оквир у виду једноставне траке, а такође једноставном, хоризонтално постављеном траком, био је раздeљен на најмање два фриза. У горњем фризу се разазнају прикази доњих делова лорике (*lorica*), са доњих делова двеју фи-

Сл. 74 Камени споменик
Fig. 74 Stone monument

гура. На обе фигуре је лорика била припасана појасом, који се нарочито добро види на десној фигури и приказан је у виду једноставне траке. Особа која је била приказана десно, постављена је незнатно испред особе приказане на левој страни, па се може претпоставити да се ради о два војника (цара?) који су загрљени.

У доњем фризу су сачувани прикази два портрета. Лице на десној страни споменика је боље очувано – овално је, са кратком косом, крупним бадемастим

191 Ibid., 115.

192 Јовановић 2007, 112; Petković 2010a, 131, Fig. 26

193 Јовановић 2007, 115.

194 Petković i Plijić 2013, 63.

195 Ibid., 63.

очима, троугаоним носем и малим устима (сл. 75). Коса досеже до ушију, такође рељефно приказаних. На средини чела се разазнаје вертикално приказана бора. Лице на левој страни је оштећено – остали су очувани само једно уво и коса представљена плитким косим урезима, цртицама, карактеристична за рељефе из друге половине и са краја 3. века (сл. 76).

Сл. 75 - 76. Камени споменик (деталји)
Fig. 75 - 76. Stone monument (details)

Читава сцена, са сва четири лика, неодољиво асоцира на представу тетрарха. Ако би у питању заиста била једна таква сцена, онда би у горњем пољу била приказана два млађа цара (*caesares*), а у доњем два старија (*augusti*). Слична сцена позната је са пиластра откривеног у Гамзиграду (*Felix Romuliana*), на којем су тетрарси приказани у медаљонима на војничком стегу.¹⁹⁶ Још ближе паралелу би представљао рељеф са два портрета.¹⁹⁷ На споменику из Гамзиграда су старији владари – августини, приказани доле, а млађи – цезари, горе. Такође, када је реч о паровима, лик приказан на левој, почасној страни, заузима више место на хијерархијској лествици у односу на онај приказан на десној страни. Исто тако је, у горњем делу споменика из Ћуприје, лик са десне стране приказан испред оног са леве, али је зато леви лик постављен незнатно више у односу на десни, указујући на његов виши хијерархијски положај.

Од светло-жутог пешчара је израђен споменик који приказује лава (сл. 77-79). На њему се може препознати црвена боја у траговима. Његове приближне димензије су 20 (ширина) x 40 (висина) x 45 (дужина) cm.¹⁹⁸ Откривен је 1987. године

196 Живић 2010, 114-115, сл. 70.

197 Живић 2010, сл. 67 и Živić 2011, 109, Fig. 11.

198 Након открића 1987. године, овај фрагмент камене пластике је смештен у просторије Заједнице за науку и културу СО Ћуприја, у којима је чуван до оснивања музеја *Notreum Margi* 1993. године. Скулптура лава је нестала приликом крађе експоната из музеја, оставши без инвентарског броја и података у инвентарској књизи.

Сл. 79 Фигура лава (десни профил)
Fig. 79 Figure of a lion (right profile)

Сл. 77 Фигура лава
Fig. 77 Figure of a lion

Сл. 78 Фигура лава (леви профил)
Fig. 78 Figure of a lion (left profile)

у сонди V (С број 79), у рецентној јами која је оштетила западни бедем утврђења. Фигура лава је приказана *en face*, са израженом главом и богатом гривом изведеним у пуној пластици. Лице лава је округло, са ситним очима и малим ушима. Њушка је приказана сумарно, док је испод ње разјапљена чељуст животиње. На месту на којем би требало да се налази језик, исклесана је цев, која указује на то да је фигура некада била део фонтане или архитектонског објекта за снабдевање водом. Могуће је чак и да је била део неке фигуралне композиције. Грива је велика и густа, окружује читаво лице лава, а назначена је исклесаним дијаметрално постављеним линијама. Око врата животиње је препознатљива огрлица у виду киматиона.

Тело, заправо предње шапе и груди, дати су у рељефу, али су детаљи изведени сумарно. На сликама 78 и 79 приказане су бочне стране напред описаног споменика. На слици 78 се види да тело лава у левом профилу, изведено у плитком рељефу, врло сумарно и невешто. Са разлогом се може поставити питање да ли је мајстор-клесар икада имао прилику да види лава, или је ову фигуру клесао ослањајући се на некакве друге представе ове животиње. Глава и грива животиње су двоструком, испрекиданом цик-цак линијом одвојени од остатка тела, на којем је крзно приказано у виду полукружних линија, налик на драперију. Десни профил лава (сл. 79) идентичан је левом, са том разликом што није довршен. На делу фигуре ближем глави мајстор је исклесао неколико линија, али рад није наставио. На остатку тела видљиви су плићи трагови клесања, па се ова фигура можда може сматрати полуфабрикатом. Уколико би то било тачно, онда би се дефинитивно могла разматрати хипотеза да је на територији античког града *Horreum Margi* постојала клесарска радионица, која се није одликовала врским мајсторима, али је свакако покривала потребе локалног становништва.

Споменик на слици 80 (инв. бр. 632, Музеј *Horreum Margi*) има димензије 23 (висина) x 32 (дужина) x 27 (ширина). Има приближно правоугаони облик, па

Сл. 80 Споменик са представом Тритона
Fig. 80 Monument with the image of Triton

је могуће да представља део архитрава неке јавне грађевине (храма?). Споменик је био уоквирен пластичном траком и жљебом. Представе на споменику су изведене у плитком рељефу. У средишту је приказан Тритон или сатир у десном профилу. Крупно око и изражени троугаони нос носе одлике портрета 3. и 4. века. Глава је овенчана круном, док коса досеже до рамена. Могуће је да је уместо круне овде приказана капа са животињском маском. У десној руци држи бакљу, док је лева подигнута испред тела, са шаком такође окренутом на лево, у гесту поздрављања. Горњи део торза је, као и глава, приказан у плитком рељефу, док је фигура оштећена од струка на доле. Са његове десне стране је приказана врежа или пак делови репа, ако се претпостави да му је доњи део тела риболоко-змијски. Испред Тритона, тачније на десном делу споменика, налази се приказ таласа, или пак фигура која је јако оштећена. На самом крајњем левом делу овог уломка налази се приказ дела шкољке. Треба напоменути да се на горњем оквиру споменика и на његовом делу испред Тритона разазнају трагови избледеле црвене боје. Сумирајући напред речено, може се претпоставити да је ово била представа „Морског тијасоса“, са представом Амфитрите или Тетиде, или чак обе богиње.

Део мермерне надгробне плоче са натписом на слици 81 такође се датује у период 3. и 4. века (инв. бр. 617, Музеј *Horreum Margi*) и има димензије 16 (висина) x 35 (дужина) x 6 (ширина) cm. Натпис је био уоквирен представом винове лозе са врежама и гроздовима. Од самог натписа су остала очувана три словна реда. Сачувани текст гласи: *D(is Manibus) | AVR · IV(lius) | (L)XXV*

Сл. 81 Мермерна надгробна плоча са натписом
Fig. 81 Marble tombstone with an inscription

Сл. 82 Мермерна надгробна плоча са натписом
Fig. 82 Marble tombstone with an inscription

Споменик је раније објавио П. Петровић.¹⁹⁹

Још један део споменика од кречњака са натписом приказан је на слици 82 (инв. бр. 635, Музеј *Horreum Margi*) и има димензије 23 (висина) x 26 (дужина) x 25 (ширина) cm. Од споменика су сачувани предња страна са натписом и једна бочна страна (десно на фотографији). Датује се у период 3. и 4. века.

На сачуваном предњем делу се разазнаје пет редова слова. Први ред готово у потпуности недостаје, док се у петом реду виде слова, иако нечитка услед оштећења. Другим речима, на споменику су читљива три реда: [*Hor(revm)MARG(i)*] | [...] *L · Valen* | [*tinian*]vs *Do(minvs)*]

Занимљиво је да овај споменик има рељефну представу и са стране (сл. 83 - 84). Наиме, овде је у плитком рељефу приказан капител стуба, који фланкира неку едикулу на којој би се могао налазити други део натписа, рељеф или чак статуа цара или неког божанства.

Постоји још једно тумачење ове представе, по којем је на рељефу приказан крчаг са једном дршком и запонцем за прст, идентичан крчагу типа VII/3b са истог локалитета. Овакви крчази су често били глеђосани и спадали су у луксузне типове посуда. У вези са свиме реченим, натпис и споменик у целости могли би се тумачити на два начина. По једном, натпис би могао бити протумачен као почасни или чак императорски, с обзиром да се спомиње цар Валентинијан са титулом *Dominvs Noster*. Могуће је да је натпис настао у част проласка царева Валентинијана и Валенса кроз *Horreum Margi* средином јуна 364. године, када су путовали од Наиса

199 Petrović 1979, 113, insc. 92.

Сл. 83 - 84. Мермерна надгробна плоча са натписом (детал)
 Fig. 83 - 84. Marble tombstone with an inscription (detail)

ка Сирмијуму.²⁰⁰ Са друге стране, ово би могао да буде натпис са надгробног споменика, са приказом посуде из које је вршена либација, изведене у рељефу на бочној страни споменика.

Петровићево читање овог споменика је нешто другачије.²⁰¹ Он га, наиме, тумачи као надгробни споменик центуриона легије, могуће VII Клаудије.

Камени споменик трапезоидног облика приказан је на слици 85 (инв. бр. 616, Музеј *Horreum Margi*) и има димензије 47 (висина) x 30 (дужина) x 14 (ширина) cm. Од четири стране споменика, три су добро очуване, док је четврта оштећена. На три очуване стране је уочљив оквир у плитком рељефу, дебљине 2 cm. Целим очуваним делом споменика доминира флорална представа четири срцолика листа лозе свезана у чвор око штапа/гране, који читаву представу дели на два дела. При дну очуваног дела споменика налазе се представе двеју птица, најевроватније патака. Оне су окренуте једна ка другој, тачније према штапу/грани која се налази између њих. Птице карактеришу дуги вратови и здепаста тела. Главе и ноге су верно приказане. Можда је читаву сцену могуће интерпретирати као слику дрвета живота (*arbor vitae*).

Уломак каменог споменика на слици 86 (инв. бр. 619, Музеј *Horreum Margi*) има димензије 44 (висина) x 35 (дужина) x 8 (ширина) cm и приближно је трапезоидног облика. Представа изведена у плитком рељефу налази се уз најширу очувану страну споменика. Она приказује срцолики лист и врежу лозе која се увија, као и један грозд. Лоза и грозд су реалистично приказани. Споменик се датује у 3. и 4. век.

Надгробни камени споменик са инвентарским бројем 613 (Музеј *Horreum Margi*, слике 87 - 90) састоји се из два уломка. Мањи уломак има димензије 24 (висина) x 23 (ширина) x 6 (дебљина) cm и приближно је квадратног облика. Већи има димензије 72 (висина) x 21 (ширина) x 6 (дебљина) cm и приближан облик

²⁰⁰ Vasić 2008, 19-20.

²⁰¹ Petrović 1979, 109, insc. 82.

Сл. 85 Камени споменик
Fig. 85 Stone monument

Сл. 86 Камени споменик
Fig. 86 Stone monument

издуженог правоугаоника. На оба уломка се налазе представе изведене у плитком рељефу. Такође на оба уломка, а нарочито на већем, јасно се распознају трагови црвене боје.

Посматрани заједно, уломци су смештени у удубљено правоугаоно украсно поље (сл. 87 - 88). Мањи фрагмент се налазио на левој страни, јер је на њему уочљив горњи леви угао оквира. Јасно је да се ради о надгробној каменој плочи, на којој је било приказано више особа.

Осим масивног оквира, на мањем фрагменту је остао сачуван приказ главе мушкарца (сл. 88). Доста је излизан и оштећен, али се распознају четвртасто лице и на њему крупне очи и корен носа назначен урезима. Урезима је назначено мушкарчево десно уво. На глави носи капу, *pileus pannonicae*, приказану у виду правоугаоника. Овакву капу су носили тетрарси, нпр. на порфирној групи из Венеције или на фрагменту порфирне главе из Ниша, али и великодостојници, као нпр. покојници на надгробној стели из Тилве рош.²⁰²

Сл. 87 Камени споменик
Fig. 87 Stone monument

202 Јовановић 2007, 112; Petković 2010a, 131, Fig. 26.

Сл. 88 Камени споменик (детал) / Fig. 88 Stone monument (detail)

Сл. 89 Камени споменик (детал) / Fig. 89 Stone monument (detail)

Сл. 90 Камени споменик (детал) / Fig. 90 Stone monument (detail)

На већем фрагменту је готово у потпуности сачувана представа мушкарца - коњаника (сл. 89 - 90). Ликом доста личи на мушкарца приказаног у горњем левом углу споменика (сл. 88). Лице је овалног облика, очи су крупне, а изнад њих су изражене обрве. Нос је приближно издуженог правоугаоног облика, широк у корену и још шири на крају (сл. 90). Око сразмерно малих уста су бркови, који иду на доле. На глави се

налази *pileus rannonicae* правоугаоног облика. На мушкарчевом челу су приказане шишке, које вире испод капе. Врат је изражен.

Торзо овде приказаног коњаника израђен је са много детаља. Он на себи носи кратак коњанички огртач (*paludamentum*), на десном рамену причвршћен крстообразном фибулом, као на фигури са слике 72. Његова десна рука је видљива, тј. приказана у плитком рељефу. Савијена је у лакту, са прецизно изведеном шаком у којој држи узде. Око мушкарчевог струка се налази војнички појас (*cingulum militae*), са којег visi ремен са језичком. Споменик је тако оштећен да од фигуре коња није сачуван ни један део. Као на слици 72, овде такође најзанимљивији детаљ

чини крстообразна фибула на десном рамену мушкарца. И овде је она изразито велика, па се поново може констатовати да је акценат био на њој и на жељи да се кроз њу истакне статус овде приказане особе. На висок ранг ове особе ништа мање не указују други статусни симболи, као панонска капа и војнички појас, који по свему судећи указују на коњичког официра (*praepositus, decurio*).

Сл. 91 Мушки торзо
Fig. 91 Male torso

Сл. 92 Мушки торзо (профил)
Fig. 92 Male torso (profile)

Сл. 93 Мушки торзо (задња страна)
Fig. 93 Male torso (back side)

Поново је за датовање читавог споменика од највећег значаја управо приказ напред наведене крстообразне фибуле, чија се употреба везује за крај 3. и цео 4. век.²⁰³ Мушкарац приказан на овом ћупријском споменику за живота је највероватније био војно лице високог ранга или царски чиновник (*praepositus, decurio*).

Хронолошка паралела за ову надгробну стелу била би гробница у којој су гробне прилоге сачињавали целокупна војна опрема и једна златна крстообразна фибула, а која је током ископавања 2005. године откривена јужно од западне капије млађег утврђења Ромулијане.²⁰⁴ Занимљиво је да су се међу војном опремом налазиле жвале, које недвосмислено указују на коњаника. Сматра се да је овде сахрана обављена пред сам крај 3. или почетком 4. века.²⁰⁵

По месту налаза, за ову сахрану из Ромулијане се везују два надгробна споменика. Први се састоји од забата и натписног поља. На забату је представа коњаника, а десно од ње су приказане још три људске фигуре.²⁰⁶ Други споменик,

203 Петковић 2010, 257.

204 Живић 2010, 119, сл. 76 и 77.

205 Ibid., 119.

206 Ibid., 121, сл. 79.

откривен у непосредној близини првог, такође има занимљиву иконографију. У забату, фланкираном фигурама лежећих лавова, приказан је коњаник са ниском капом на глави, одевен у тунику и огрнут хламидом. Хламида је на десном рамену причвршћена крстообразном фибулом, баш као и код коњаника из Ћуприје. Сличност овог споменика са ћупријским утолико је већа што се иза коњаника налази и приказ легионара²⁰⁷, што би могло одговарати представи мушког лика у горњем левом углу ћупријског споменика.

На сликама 91 - 93 приказан је торзо мушкарца (инв. бр. 606, Музеј *Horreum Margi*), очуваних димензија 48 (висина) x 22 (ширина) x 17 (дебљина) cm. Очуван је део од рамена до средине бутина. Приказано мушко тело је огрнуто огртачем. На предњем делу су реалистично приказани мускулатура груди и стомака, као и пупак (сл. 91). Преко десног рамена је носио пребачен каиш. Пубични део је заклоњен драперијом. Драперија иде преко левог бока (сл. 92) и преко леђа (сл. 93), завршавајући вероватно на десном рамену. Уколико би се радило о божанству, могуће је да се ради о представи Аполона, могуће са луком на десном рамену. На основу тумачења Б. Ђурића, реч је о торзу Икаруса.²⁰⁸

Опеке са печатом

Опека на слици 94 (инв. бр. 695) има димензије 28 x 28 cm, док дебљина износи 5 cm. На средини опеке се, у двоструком правоугаоном оквиру, налази печат са натписом *LEG VII CL*.

Опека на слици 95 (инв. бр. 691) има димензије 20,5 x 20,5 cm, док дебљина износи 6 cm. На средини опеке се налази печат са излизаним натписом *LEG VII CL*.

* * * * *

Овде представљени камени налази из Ћуприје углавном обухватају случајне налазе. Једини изузетак је рељеф са представом Митре. Међу њима има вотивних и надгробних споменика, могуће чак и делова архитектонске декорације. Сви камени споменици се уклапају у хронолошки оквир краја 3. и почетка 4. века. На основу

207 Ibid., 120.

208 Овај споменик, као и све напред описане, М. Тапавички-Илић је представила у оквиру предавања „Figural Stone Decoration from Horreum Margi – Ћуприја”, одржаном на међународном скупу „Drobeta. Archaeology and History”, новембра 2014. године у Турну Северину у Румунији. Скуп је организовао музеј „Iron Gates Regional Museum“. Сугестију да би се могло радити о приказу Икаруса изнео је проф. др. Б. Ђурић током дискусије након предавања.

Сл. 94 *Опека*
Fig. 94 *Brick*

Сл. 95 *Опека*
Fig. 95 *Brick*

стила и тематике, уклапају се у већ познати репертоар камених споменика Горње Мезије. Аналогије за неке од налаза су познате са чувеног локалитета Гамзиград (*Felix Romuliana*), који је уједно и најближи *Horreum Margi*-ју. Аналогије су познате и са територија суседних провинција, нпр. Дакије или Паноније. Најзад, неколико налаза полупроизвода би могли да указују на постојање локалне каменорезачке радионице у којој, додуше, нису радили врхунски мајстори, али су свакако били у могућности да покрију локалне потребе и захтеве.

ЗАКЉУЧАК

На основу досадашњих археолошких ископавања и анализе откривених архитектонских остатака фортификације и покретних налаза, могуће је створити основну слику о римском утврђењу *Horreum Margi*. При томе, треба напоменути да су углавном откривени делови касноантичког утврђења, са одговарајућим културним слојевима и хоризонтима живота, који се могу датовати од краја 3. до средине 5. века. Трагови старијег утврђења и хоризоната живота из 2–3. века су спорадично откривени, да би се могли донети релевантни закључци. Задатак будућих истраживања је откривање старије фазе утврђења, највероватније подигнутог током прве половине 2. века, као и насеља аутохтоног становништва (*civitas peregrini*), које му претходи. Такође, до сада нису констатовани ни трагови римског цивилног насеља, формираног око старијег утврђења, које помиње Феликс Каниц, наводно на десној обали Раванице, све до обале Мораве.²⁰⁹

Подаци до којих се дошло ископавањима 1987–1990. године, омогућили су реконструкцију тлоцрта утврђења *Horreum Margi*. Северни бедем се пружа од североисточне до северозападне куле у дужини од око 295 m, а источни бедем је од североисточне до југоисточне куле дуг око 200 m. При томе, северни бедем се пружа у правцу југозапада, а затим се ломи ка северозападу, тако да је његова дужина највероватније већа. Од југоисточне куле, јужни бедем се под тупим углом пружа ка југозападу и његова дужина није могла бири утврђена. О западном беду, за сада нема података (пл. 2). Ово указује да је основа утврђења била у облику неправилног четвороугла, највероватније са по једном полукружном кулом на угловима. О броју капија и других кула на бедуима, за сада, нема података.²¹⁰ Тврђава *Horreum Margi* имала је велику површину од преко 6 ha, па се не може сматрати за класично војно утврђење, *castellum*, већ за утврђени град.²¹¹

Основа утврђења и облик североисточне куле указују на време њихове

209 Каниц 1985, 237. – 1888. године у кућама Милована Механције и Али-бега (највероватније у подрумима), које су се налазиле недалеко од дрвеног моста и штампарије, откривени су зидови „велике римске грађевине“. Нажалост, ови репери су били бескорисни 80-их година двадесетог века, када су истраживачи утврђења *Horreum Margi* покушали да лоцирају римско цивилно насеље у Ћуприји.

210 Ископавањима Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу 2019. године, откривена је на источном беду једна кула правоугаоне основе, која је, највероватније, припадала старијој фази утврђења. Захваљујемо се овом приликом Марији Каличанин – Крстић, руководиоцу заштитних ископавања на подацима.

211 Вајенару 2010, 40 – 44; Јеџминовски 2012, 36–38, Table 1–2. – У провинцијама, које су формиране Диоклецијановом административном реформом на територији Горње Мезије (*Moesia I, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Dardania*) број великих утврђења није велики: *Serdica, Pautalia* и можда *Naissus* у Копненој Дакији, *Ulpiana* и *Scupi* у Дарданији, *Ratiaria, Augustae, Bononia* и *Aquae* у Приобалној Дакији, а у Првој Мезији, поред легијских логора у *Singidunum*-у и *Viminacium*-у, једини утврђени град је *Horreum Margi*.

изградње, које се генерално може одредити у касноантички период, а уже у време тетрахије или константинијански период.²¹²

* * * * *

Нажалост, истражени остаци архитектуре у унутрашњости утврђења су оскудни и фрагментарни.

У северном делу утврђења, у сондама II, III, IV, XII и XIV, делимично су откривени објекти од лаког материјала, плетера и набоја на три нивоа живота (а-с) (пл. 9-12), који се датују од краја 3. до средине 4. века. Ови објекти су имали стамбену функцију, као нпр. војничка барака на нивоу с у сонди XIV (пл. 14; сл. 31) или су били радионице, као ковачница на нивоу b у истој сонди (пл. 12; сл. 30).

У сонди II откривен је део објекта од лаког материјала. Грађевина, највероватније од набоја, била је фундирана на зидовима од ломљеног камена везаног глином, од којих је откривен западни зид (зид 3) правца север – југ. У унутрашњости овог објекта откривен је под поплочан опекама. Димензије ове грађевине нису могле бити утврђене, као ни њен тлоцрт. Датована је покретним материјалом из слоја у њеној унутрашњости (слој B), који припада 4. веку, и налазима с краја 3. и прве половине 4. века из слоја на којем је фундирана (слој C) у прву половину – средину 4. века. (пл. 8)

Остали објекти, делимично истражени у сондама III, IV, XII и XIV, очувани само на нивоу подница, могли су бити стамбени или економски објекти, судећи по јамама-силосима (јаме 3, 3а, 4, 5), укопаним са нивоа а и b, касније запуњеним отпацама. Две јаме укопане са нивоа а, јама 3 а и јама 5, имале су на дну четвороугаони дренажни укоп испуњен шљунком, који је служио да сачува складиштене намирнице (житарице) од влаге. (пл. 11-12, 14)

Једина грађевина од чврстог материјала у унутрашњости утврђења констатована је у рововима 1 и 2, приликом заштитних ископавања 1986. године. (пл. 5-6) На основу ископавања ограниченог обима уз фасаду зграде команде ћупријске касарне, било је тешко утврдити тлоцрт, димензије и намену римске грађевине у југоисточном делу утврђења. (пл. 2)

У рову 2 откривена су четири зида, који су се пружали у правцу исток-запад, а припадали су различитим фазама градње објекта од чврстог материјала. Старијој фази грађевине припадају зидови b (на југу) и с (на северу), оба дебљине око 1 m, изграђени од наизменичних редова опека и ломљеног камена, везаних кречним малтером, у техници *opus mixtum*. (пл. 5; сл. 9-10)

Млађој фази градње, односно обнови грађевине, припадају зидови а (на

212 Petrović, Vasić 1996, 18, 21-22; Bajenaru 2010, 33 –36; Gudea, Zahariade 2016, 17-22.

1,20 m јужно од зида), дебљине од 0,75 m, и зид d, дебљине 0,40 m (призидан уз источно лице зида b), зидани на исти начин као старији зидови. У унутрашњости просторије констатован је малтерни под, а у источном профилу рова апсида између зидова b и c, пречника 3,40 m.

У рову 1, на јужни део констатоване грађевине ка југу се наставља апсида већих димензија са једним контрафором на југозападу, којој није могао бити утврђен пречник. У овој апсиди је констатован хипокауст испод хидрауличког малтера, па се може претпоставити да се ради о калдаријуму или тепидаријуму терми. Тешко је рећи да ли је грађевина, која је делом откривена, имала функцију купатила и у старијој фази, о чему би можда сведочила мања апсида окренута ка истоку, или је адаптирана у терме тек у млађој фази. У сваком случају, обе фазе грађевине су хронолошки веома блиске и настале су од краја 3. до краја 4. века. Горњу границу живота ове грађевине одређују најмлађи примерци новца откривени у скривници, укопаној источно од зида a.²¹³ У рушевински слој објекта укопана су два гроба – цисте од тегула, који се могу датовати у средину и другу половину 5. века, тако да је то време када објекат сигурно није био у функцији. Што се тиче остатака зидова, које је Д. Пилетић ископао 1962–1963. године (сонде I–V) (пл. 3–4), веома је тешко повезати их са зидовима ископаним у рововима 1–2. (пл. 2, б), тако да реконструкција велике грађевине у југоисточном делу утврђења остаје хипотетична.

У сваком случају, требало би извршити ревизиона ископавања римске грађевине, на којој је утемељена зграда команде касарне у Ћуприји, која је ван функције од 1999. године због великих оштећења од бомбардовања током НАТО агресије.

* * * * *

Анализа покретних налаза из утврђења *Horreum Margi* употпуњује податке добијене на основу релативне хронологије грађевинских фаза и стратиграфије културних слојева.

Керамика из утврђења се типолошки и хронолошки у потпуности уклапа у општу типологију керамике из провинције *Moesia Superior*, касније *Moesia Prima*, али и из суседних провинције (*Dardania*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*, *Moesia Secunda* и *Macedonia*).

Керамичке посуде и њихови фрагменти најбројнија су врста покретних археолошких налаза из утврђења *Horreum Margi*. Иако су хронолошки мање

213 Vasić 1990, 55. – Најмлађи новац из скривнице кован је 442–443. године.

осетљиви од нумизматичког материјала, њиховом статистичком анализом по археолошким целинама (слојеви, јаме) добијено је веома прецизно датовање хоризоната живота. (табеле 1–4)

Анализа керамичког материјала је показала да се слој А може датовати у време од последњих деценија 4. века и у 5. век, а слој В у крај 3. и 4. век. Слично датовање, 3 – 4. век, добијено је и за слој С, што је наметнуло закључак да је слој С незнатно старији у односу на слој В. Најстарији слој, слој D, опредељен је у крај 2. и почетак 3. века.

Код појединих типова се примећује изразито дуг период употребе, нпр. код здела I/16, I/20, I/24, I/26, I/29, лонаца II/2, II/9, II/10, II/11, II/12, II/17, II/24, тањира III/3, амфора V/4, крчага VII/7, поклопаца VIII/1, VIII/2, VIII/4, VIII/6 и тарионика XII/2 и XII/4. Зделе и тањери, као драгоцене стоно посуђе, вроватно су чувани кроз неколико генерација. Лонци, амфоре, крчази, поклопци и тарионици су, по природи своје намене, такође током дугог временског периода могли да служе у кухињи или складишту. По броју подтипова, најразноврснији су зделе и лонци (по 29 подтипова). За њима долазе крчази, поклопци и тарионици. Амфоре, питоси и пехари су заступљени са по седам подтипова. Тањери су заступљени са три подтипа, а шоље, кадионице и цедиљке са по два. (табеле 6–17)

Велики број типова кухињске и амбалажне керамике указује на значај овог утврђења као сабирног и дистрибутивног центра за територију Горње Мезије, могуће и за шире подручје централног Балкана.

Одмах упада у очи малобројност керамичких лампи нађених у утврђењу *Horreum Margi*. Цена једног оваквог производа, којој свакако треба додати и цену уља неопходног за његово коришћење, била је вероватно висока за војнике посаде овог утврђења. Паралелно са тим појављује се питање намене жижака на месту као што је римски војни логор. На великом простору, на којем борави сразмерно велики број људи, алтернативни видови осветљења су свакако били економичније решење. Они су обухватили лојанице, воштанице и бакље, а сигурно и светлост огњишне ватре.

Треба направити разлику између налаза жижака из старијег утврђења 2–3. века и касноантичке тврђаве 4 –5. века, при чему треба имати у виду да је потоња истражена на већој површини. Ипак, видели смо да су жишци бројнији у старијим слојевима (слој С) и да су квалитетније израде, односно да су то луксузни примерци, најчешће увезени из панонских или галских радионица. С друге стране, у 4. веку лампе од печене земље се израђују на витлу, у локалним грнчарским радионицама, што би требало да услови њихову бројност, али су, по свему судећи, ређе коришћене у утврђењу, из већ наведених разлога.

Проучавање налаза од стакла са локалитета *Horreum Margi* послужило је

да, осим типолошке анализе овог материјала, буде извршено и датовање слојева у којима су нађени хронолошки осетљиви примерци. Горе наведена анализа керамичког материјала по културним слојевима, потврђена је и анализом типова стаклених посуда.

Фибуле нађене при археолошким ископавањима римског налазишта *Horreum Margi* нису бројне, али су типолошко-хронолошки разноврсне и показују историју римског утврђења и града од почетака романизације у 1. веку, током периода његовог урбаног развоја у 2. и првој половини 3. века, процвата у време тетрархије и у 4. веку, до његовог разарања средином 5. века. С обзиром да су фибуле, нарочито поједини типови, као крстообразне фибуле, хронолошки осетљив материјал, биле су корисне за датовање појединачних фаза живота утврђења *Horreum Margi*.

После реконструкције утврђења у склопу обнове лимеса и тврђава у унутрашњости Прве Мезије, Приобалне и Копнене Дакије и Дарданије од 364. до 378. године, у време Валентинијанске династије, дошло је до интензивног развоја римског града *Horreum Margi*. У исто време је са радом започела и *Scutaria Horreomargensis*, државна оружарница за израду штитова, што би индицирало и могућност израде крстообразних фибула, које су на неки начин биле део војничке опреме, можда у оквиру исте радионице (*fabrica*).

На крају, после вишегодишњих археолошких ископавања утврђења *Horreum Margi*, зачуђујуће ја мали број откривених и сачуваних фибула. Ово сигурно не сведочи о ниском економском развоју римског града, већ пре о рецентним узроцима оваквог стања, односно разгранатом илегалном трговином антиквитетима у Њуприји.

Број предмета од метала, сребра, легура бакра, олова и гвожђа веома је скроман и своди се на фрагментоване предмете за свакодневну употребу. Треба издвојити накит, прстење, које је нађено у слојевима у унутрашњости утврђења *Horreum Margi*. Међу њима су, пре свега сребрни примерци, који су према облицима и формама припадали женском накиту.

Прстење од сребра, нађено на простору војничких барака, могло је представљати део блага, односно ратног плена римских војника, али, као и други женски накит у римским војним утврђењима, можда сведочи о повременом или континуираном присуству жена у војним логорима.

Иако малобројни, констатовани су предмети, који су били део војне опреме: делови војничких појасних гарнитура, окови војничких ковчежића (*scrinia*), делови коњске опреме и наоружања (врхови стрела и копаља).

Већина металних предмета је хронолошки неосетљива, док су неки уже датовани у касноантички период, 4 – прву половину 5. века. Ово можда указује на

милитаризацију становништва у последњим деценијама живота утврђења, када су посаду, осим регуларних војних јединица, чиниле и помоћне трупе састављене од варвара (*auxilia, pseudocomitatenses*).

Међу предметима од кости и рога, занимљиви су чешљеви од јелењег рога, израђивани под утицајем културе Черњахов – Синтана де Муреш. На римској територији се од 4. века шири технологија израде трослојних чешљева од јелењег рога, једностраних, сличних чешљевима варварских Гота, али и двостраних чешљева античке форме. Ови чешљеви се у римским провинцијама на тлу данашње Србије појављују од друге половине 4. века.

Од кости и рога је израђиван велики број оплата и апликација најразличитије функције, које су могле имати употребну или украсну намену, а најчешће и једну и другу.

У слоју из прве половине 5. века, у утврђењу *Horreum Margi* пронађена је кружна апликација од кости изузетне израде, украшена мотивом вишеструке розете с једне стране, техникама урезивања шестаром и пунцирањем. Сасвим другој традицији припада налаз фрагментоване оплате рефлексног лука нађен у отпадној јами 3 а, који сведочи о стационарању неког помоћног одреда лаке коњице у *Horreum Margi*, највероватније у времену од владавине Теодосија I до смрти цара Аркадија.

Предмети од камена и печене земље, коришћени за свакодневну употребу, нађени у утврђењу *Horreum Margi* представљени су каменим брусевима за оштрење оруђа и керамичким пршљенцима, коришћеним као тег и замајац вретена при предењу. Ови предмети су хронолошки неосетљиви, односно израђивани су на праисторијској традицији.

Епиграфских споменика, који потичу из *Horreum Margi* је изненађујуће мало, с обзиром на значај овог града. Нажалост, услови налаза већине споменика су непознати, а велики број је изгубљен, тако да нису могућа ревизиона читања натписа.²¹⁴ Петар Петровић публикује само 11 епиграфских споменика из Ћуприје, од којих 10 надгробних стела и један миљоказ.²¹⁵ Овоме треба додати и вотивни натпис на споменику посвећеном богу Митри (*Sol Invictus*) нађен у јами 5 у сонди XIV 1990. године.²¹⁶

Споменик Марка Аурелија Јустуса из Доње Мезије, највероватније из легијског логора *Novae* (Свиштов, Бугарска), који је био примпилар легије *I Ital-*

214 Petrović 1979, 59. – На основу плана утврђења који је објавио Каниц, споменици су нађени северозападно од утврђења. Треба напоменути да они не означавају место некрополе спаљних покојника из 2–3. века, већ су пронађени јако оштећени, највероватније у секундарној употреби. Некропола из 4–5. века лоцирана је јужно од утврђења, док је простор старије некрополе, за сада, непознат.

215 Petrović 1979, 109–112, 129–130, nos. 82–94, 123.

216 Видети у: Камени споменици.

ica Severiana, пореклом из муниципијума *Horreum Margi*, даје драгоцене податке о настанку града, односно добијању муниципалног статуса. Наиме, *Horreum Margi* је добио статус града најкасније у време владавине Александра Севера, а највероватније за владавине Септимија Севера.²¹⁷

Миљоказ, пронађен на левој обали Раванице, у близини моста преко ове речице, северозападно од утврђења, на основу имена императора Валеријана и Галијена и њихових титула августа и цезара, може се прецизно датовати од 29. августа до 22. октобра 253. године.²¹⁸ (сл. 96)

Ово нам даје слику о континуираном развоју утврђења и цивилног насеља *Horreum Margi* од краја 2. до краја 3. века. О процвату града сведоче камени надгробни споменици, који се на основу неких стилских одлика, као што су оквир од пластично изведене вреже винове лозе са гроздовима око натписног поља, рељфни приказ покојника у горњој зони споменика у изразито локалном, дводимензионалном маниру, породични споменици, итд. могу приписати локалним, средњобалканским радионицама.

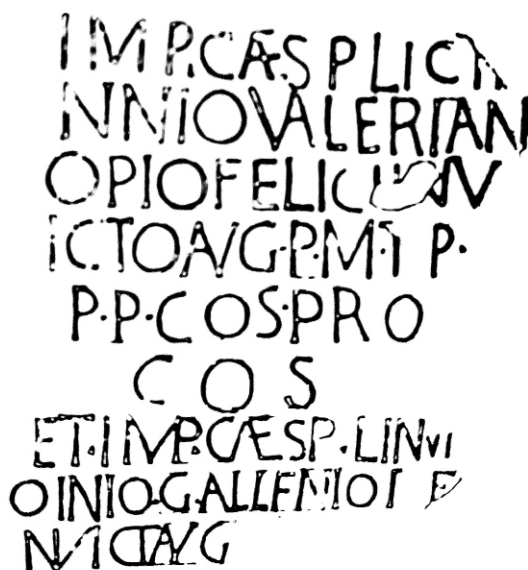
Они се на основу аналогија из североисточне Србије могу датовати у другу половину 3. и почетак 4. века.

Ипак, збуњује потпуни недостатак вотивних натписа, односно вотивних споменика из *Horreum Margi*, који се, нажалост, може тумачити и разгранатом илегалном трговином антиквитетима.

Када су у питању значајни историјски догађаји у *Horreum Margi*, досадашња археолошка истраживања, која су у суштини била малог обима, нису открила остатке хришћанске базилике, што би потврдило постојање епископског

седишта у овом граду и учешће епископа Зосима на сабору у Сердици 343. године.

Што се тиче битке између Сабинијана, заповедника војске у Илирику, и Мундуса, гепидског вође, која се одиграла 505. године код *Horreum Margi*, како извештава Амијус Марцелин, вероватно се ради о погрешно интерпретираном називу места *Margum* - града на ушћу Мораве у Дунав.²¹⁹

Сл. 96 Миљоказ
Fig. 96 Milestone

217 Petrović 1979, 58.

218 Petrović 1979, 130.

219 Petrović 1979, Petrović 1979, 57–58.

Фрагменти камене пластике из Ћуприје углавном представљају случајне налазе или потичу са археолошких ископавања Д. Пилетића, али им недостају подаци о археолошком контексту. Једини изузетак је рељеф са представом Митре. Међу њима има вотивних и надгробних споменика, могуће чак и делова архитектонске декорације. Сви камени споменици уклапају се у хронолошки оквир с краја 3. и почетка 4. века. На основу стила и тематике, припадају већ познатом репертоару камених споменика Горње Мезије. Аналогије за неке од налаза су познате са чувеног локалитета Гамзиград (*Felix Romuliana*), који је уједно и најближи муниципијуму *Horreum Margi*. Аналогије су познате и са територија суседних провинција, нпр. Дакије или Паноније. Најзад, неколико налаза полупроизвода би могли да указују на постојање локалне каменорезачке радионице у којој, додуше, нису радили врхунски мајстори, али су свакако били у могућности да покрију локалне потребе и захтеве.

У исти хронолошки оквир уклапа се и налаз камеје од вишеслојног оникса са портретом царице из времена тетрархије, Галерије Валерије, ћерке цара Диоклецијана и супруге цара Галерија. Овај изузетан примерак глиптике нађен је у Ћуприји, у непознатим околностима, а сада је у римској збирци Народног музеја у Београду (инв. 3976/III). Портрет царице у профилу на лево је од плавичасто-сивог, а позадина од тамно-плавог слоја камена.²²⁰ (сл. 5) Портретне одлике и фризура указују на приказ царице Валерије, што датује камеју у време од ступања у брак са Галеријем 293. године, до његове смрти 311. године. Ипак, највероватније је камеја израђена у циљу царске пропаганде у време Друге тетрархије, 308. године, када је Валерија добила титулу *Augusta* и *Mater Castrorum*. Осим представа Валерије на новцу, ово је један од ретких сачуваних портрета царице, с обзиром на то да су њој посвећени споменици били систематски уништавани 311–313. године (*damnatio memoriae*), по налогу Максимиана Даје.²²¹

Нумизматички налази из *Horreum Margi* су много поузданији од оскудних литерарних и епиграфских извора.

Пре свега, у Ћуприји су пронађене два остатке касноантичког бронзаног, односно бакарног новца, остатке 1–2.²²² Њиховом анализом, М. Васић реконструише циркулацију новца и економска кретања не само у *Horreum Margi*, већ у провинцији Првој Мезиј и читавој дијезеци Дакији. Према Васићу, у прва два периода ковања новца заступљеног у остави 1, откривеној 1986. године (први период, 313–337. и други период 337–348. године) нема инфлаторних тенденција, док се касније, све до 422–423. године смењују периоди инфлације (1. 347–348. године, 2. 355–

220 Popović 2010, Cat. no. 38, Pl. XIII, 38.

221 Varner 2001, 221.

222 Vasić 1988; Vasić 1990.

363. године, 3. 383–395. године, 4. 408–423. године) и финансијско-економског опоравка.²²³

Новац пронађен приликом ископавања утврђења *Horreum Margi* 1987–1990. године углавном се уклапа у монетарну слику добијену анализом касноантичких остава новца. Такође, употпуњује хронологију фаза живота, добијену на основу релативне хронологије и стратиграфије културних слојева.

У унутрашњости утврђења, у сондама XII –XIV, у слоју А није било нумизматичких налаза. На нивоу а у сонди XII, нађена су два примерка центенионалиса Констанција II, кована од 354. до 361, а на истом нивоу у сонди XIV један Пробов новац кован 276–282. године.²²⁴ Овај последњи, највероватније потиче из старијих слојева (слојеви C–D), а доспео је на ниво а приликом укопавања великих јама-силоса (јаме 5 и 3 а). Иначе, у испуни јаме 5 пронађен је јако патиниран новац цара Галијена (253–268. године), који такође потиче из старијег слоја у који је јама укопана.²²⁵

У сондама XII –XIV, у слоју В, нађени су новци Констанса, Констанција II и Валенса, ковани у распону од 346. до 375. године.²²⁶

У слоју С, у унутрашњости утврђења откривена су два сребрна денара кована у Никеји, један Јулије Домне, а други Елагабала (сонда IV), два бронзана новца Филипа I, 244/245. и 245/246. године (сонда XII),²²⁷ три новца Константијанске династије, кована у периоду од 332. до 341. године (сонда XIV).²²⁸

Датовање реконструкције утврђења *Horreum Margi*, када је подигнута полукружна североисточна кула, удвојен северни и источни бедем и фортификација проширена ка западу, омогућили су налази керамике, а нарочито новца из слоја С, који је нивелација испод пода куле. У овом слоју откривена су три новчића: Септимија Севера из 197. године, Максимиана Трачанина из 236–238. године и Гордијана III (*Viminacium*) 241. године.²²⁹

Ако нађен новац анализирамо хронолошки и стратиграфски, добијамо јасну хронолошку слику хоризоната живота у утврђењу *Horreum Margi*.

* * * * *

Римљани су основали *Horreum Margi* почетком 2. века, а град је опасан бедемима крајем 2 – почетком 3. века.

223 Vasić 1990, 59-63.

224 Васић *et al.* 2009, *Appendix I*.

225 Васић, Петковић, 2010, нап. 51.

226 Васић *et al.* 2009, *Appendix I*.

227 Васић, Петковић, 2010, нап. 6.

228 Васић, Петковић, 2010, нап. 56.

229 Васић *et al.* 2009, *Appendix I*.

Старије утврђење, оштећено је средином 3. века, највероватније приликом најранијих готских упада на територију Горње Мезије (248-268/9). Оно је било оштећено у тој мери, да је план фортификације у потпуности измењен. Изградњом новог утврђења, највероватније крајем 3 – почетком 4. века, негирани су старији бедеми и тврђава *Horreum Margi* је проширена према западу.

Утврђење из претходне фазе оштећено је у другој половини 4. века, а рушевине су нивелисане (слој В) крајем истог века. На основу археолошких налаза из слоја В, датованих у другу половину 4. века, деструкција фортификације би могла да се повеже са упадима Гота, Хуна и Алана, под вођством Алатеја и Сафракса, на територију Прве Мезије, после битке код Хадријанопоља 378. године. Обнова *Horreum Margi* се може датовати у последње деценије 4. века, након постизања споразума Теодосија I са варварским вођама, о насељавању на територију Царства и пријему у римску војску.²³⁰

Следеће рушење и нивелација (слој А) могу да се датују у почетак 5. века. Деструкција утврђења у пожару, по свој прилици се догодила током упада Улдисових Хуна, 409. године,²³¹ а коначно уништење утврђеног града *Horreum Margi* у време хунске инвазије у Доње Подунавље, под Атилиним вођством, 441-443. године. Ипак, живот се за краће време наставио на рушевинама града и после тог датума.²³²

Досадашњим археолошким истраживањима није констатован рановизантијски хоризонт живота на овом налазишту. Мали број фрагмената амфора с чешљастим орнаментом, на разним деловима локалитета, можда указује да је неки део фортификације обновљен у 6. веку. Посматрано са геостратешке тачке гледишта, место на којем се налазило утврђење *Horreum Margi*, у широкој долини Велике Мораве, било је изложено бројним варварским инвазијама. Због тога је стари положај утврђеног насеља напуштен, док је утврђење могло бити обновљено на новом положају, на узвишењу, или да је престало да постоји. Такође, треба имати у виду да су средњовековне куће укопаване у касноантичке слојеве, те је рановизантијски хоризонт живота могао бити уништен и на тај начин.

230 Curran 2008, 99-103.

231 Blockley 2008, 128.

232 Whitby 2008, 708-712.

SUMMARY

Horreum Margi is situated in the middle of Morava valley, on the right bank of the Velika Morava. Modern day Čuprija is located on the remains of this very important Roman fort.

The geo-strategic position of *Horreum Margi* determined its development and destiny. It was established in the middle of the Roman province of Upper Moesia (*Moesia Superior*), that included the central part of the Balkan peninsula. It shared its borders with the province *Pannonia* to the north, *Dacia* and Lower Moesia (*Moesia Inferior*) in the east, *Macedonia* in the south and *Dalmatia* in the west. However, its position becomes even more relevant when two important axes of communication are considered: the fluvial one, along the river Velika Morava (*Margus*) and another on land, known as *Via militaris*. The Roman military road reached the Upper Moesia from the north, from *Pannonia* and led via the two legionary camps on the Limes, *Singidunum* and *Viminacium*. Further on, it ran towards *Horreum Margi* and continued towards the south, i.e. *Naissus*. One of the most important crossroads of the Roman Empire was situated in *Naissus*, that connected the Danubian Limes to the north with Bosphorus to the east, the Aegean Sea to the south and the Adriatic Sea to the west. *Horreum Margi* was also an important connection between the cities on the Danubian limes of the Upper Moesia that developed around the legionary camps *Singidunum* (camp of the legion *III Flavia*) and *Viminacium* (camp of the legion *VII Claudia*), further on *Margum* on the mouth of the river Velika Morava into the Danube and the economic centers inland the province, such as *Naissus*, *Ulpiana* and *Scupi*.

Based on the archaeological research conducted so far and also the analyses of the discovered architectural fortification remains and small finds, it is possible to gain a basic insight into the Roman fortress *Horreum Margi*. However, one should point out that most of the discoveries include parts of the ancient fortress with corresponding cultural layers and horizons, dated from the end of the 3rd to the middle of the 5th century. Traces of an older fortification and horizons from the 2nd and the 3rd century were discovered only sporadically and it is not possible to draw relevant conclusions. Future researchers' task would include tracing the older fortification phase, erected most likely during the first half of the 2nd century, but also tracing autochthonous population's settlement (*civitas peregrini*) before it. Furthermore, no traces of a Roman civilian settlement have been discovered, erected around the military fort and mentioned by Felix Kanitz.

It is supposed to be situated on the right Ravanica bank, all the way to the Morava bank.

Since the Roman fort is situated beneath the modern military barracks and the Roman civilian settlement lies beneath the modern town of Ćuprija, it was not possible to perform systematic archaeological excavations. However, the data revealed during the excavations between 1986 and 1990 made it possible to reconstruct the *Horreum Margi* fortification ground plan. The northern defensive wall stretches about 295 meters in length from the north-eastern to the north-western tower, while the eastern defensive wall has a length of about 225 meters and stretches from the north-eastern to the south-eastern tower. The northern defensive wall runs in the south-western direction, later to be re-directed towards the north-west, its length therefore possibly measuring much more. From the south-eastern tower, the defensive wall runs in an obtuse angle towards the south-west and its length could not be determined. There is no data so far about the western wall (Plan 2). All of this indicates that the fortification ground plan formed an irregular tetragonal shape, most likely with a semi-circular tower in each corner. There is no data so far about the number of gates and other defensive wall towers. The *Horreum Margi* fort covered an enormous surface of over 6 ha. Therefore, it cannot be considered a classical military fort, a *castellum*, but rather a fortified town. The ground plan of the fort and the shape of its north-eastern tower reveal the time of their erection, generally dated back into the Late Roman period, more precisely in the time of Tetrarchy or the Constantinian period.

In 1989, the crown-wall of a colossal Roman tower with a circular ground plan was discovered. It was established that it represents the north-eastern fortification tower of the *Horreum Margi* fort. Protective archaeological research continued in 1990. It was discovered that the tower underwent four building phases, or rather adjustments of the tower and the eastern fortification wall.

The first phase reveals an older eastern fortification wall, that lies beneath the younger one and represents its foundations. During the second phase, the eastern fortification wall was renewed. It belongs to the same period as the original platform at the tower's entrance. The third phase brought a new eastern fortification wall and a division within the south-western tower part. Finally, within the fourth phase, the semi-circular tower was protruded, reaching out from the defensive wall surface.

According to the building technique of the platform in the south-western tower part and the renewal technique applied on the eastern fortification wall, they can be dated back into the Late Roman period, broadly to the period from the end of the 3rd to the middle of the 5th century. The older eastern fortification wall belongs to the first half or the middle of the 3rd century. Archaeological research revealed that the eastern wall was built in two phases in such a manner, that the older wall was included into the mass of the more

recent one. This partially also refers to the older towers, since at the distance of 9.40 m to the south from the north-eastern tower, traces of a rectangular tower were discovered. However, it is also possible that the cause for the unusual shape of the north-eastern tower is that it had to be fitted onto the older, possibly rectangular corner tower and the northern and the eastern fortification walls. Numerous examples are known from the territory of Serbia, both from the Danubian Limes and inland. They occurred at the point when towers were re-built.

Opposite to the fortification structure, architectural remains within the fort are scarce and fragmentary. In the northern part of the fortification, in trenches II, III, IV, XII and XIV, structures made of light material (wattle and daub) were partially revealed and separated into three levels (a-c) (Plans 9-12). They are dated from the end of the 3rd to the middle of the 4th century. These structures were used for dwelling, like the military barrack on level c in trench XIV (Plan 14; Fig. 31) or for workshops, like a smithy on level b within the same trench (Plan 12; Fig. 30).

Within trench II, part of a structure was unearthed that was made of light material. The structure, most likely made of daub, was built upon walls made of broken stone pieces bound with clay. Its western wall was discovered (wall 3), that ran in the north-south direction. Within this structure, a floor paved with tiles was discovered. It was neither possible to determine this structure's dimensions nor its ground plan. According to the small finds from layer discovered inside of it (layer B), dated back into the 4th century, but also according to finds from the end of the 3rd and the beginning of the 4th century from the layer on which it lay (layer C), the structure was dated into the middle of the 4th century. (Plan 8)

Further structures, partially excavated in trenches III, IV, XII and XIV remained preserved only in their floors' level. Based on the pits-silo (pits 3, 3a, 4, 5), dug in from levels a and b and later on filled in with debris (rubble, waste material), they might have been dwellings or economic structures. Two pits, dug in from level a, more precisely pits 3a and 5, possessed a rectangular drainage filled with gravel at their bottoms. They were used to protect stored grain from becoming moist. (Plans 11-12, 14)

The only structure within the fortification made of solid material was discovered in ditches 1 and 2. It was discovered during protective excavations in 1986. (Plans 5-6) After a very limited excavation next to the modern military headquarters, it was difficult to determine the ground plan, dimensions and the purpose of the Roman structure in the south-eastern fortification part. (Plan 2)

Within trench II four walls were discovered, stretching in the east-west direction. They belonged to different building phases of a structure made of solid materials. The older building phase includes the walls b (in the south) and c (in the north), both approxi-

mately 1 m wide and made of turning rows of bricks and broken stone pieces bound with lime mortar, in the *opus mixtum* technique. (Plan 5; Fig. 9-10)

The more recent building phase, actually to the renewal phase, includes the wall a (some 1.20 m to the south from the wall) and 0.75 m wide and the wall d, 0.40 m wide (built just next to the wall b eastern facade). They were built in the same manner as the older walls. Within the room, a mortar floor was unearthed, while in the eastern ditch wall between the walls b and c, there was an apse. Its diameter measures 3.40 m.

Within trench 1, next to the southern part of the discovered structure, there is an apsis of larger dimensions with a buttress in the south-west. It was not possible to determine its diameter. Within this apsis, a hypocaust beneath hydraulic mortar was discovered and it can be presumed that it was a caldarium or a tepidarium of a bath. Since it was discovered only partially, it is difficult to say whether in its older phase this structure also represented a bath. This might be indicated with a smaller apsis turned towards the east. However, it could have become a bath only in its more recent phase. Be that as it may, both building phases are chronologically rather close and they include the period from the end of the 3rd to the end of the 4th century. The youngest phase of this structure is determined with numismatic finds discovered within a hoard dug-in to the east from the wall a. Two graves were dug into the debris layer of this structure. They were simple graves made of *tegulae*, dated into the middle or the second half of the 5th century. This was certainly the period in which the structure was no longer used. Regarding the wall remains discovered in 1962 –1963 by D. Piletić (trenches I –V) (Plans 3–4), it is very difficult to connect these with walls unearthed in trenches 1 –2. (Plan 2, 6) This is why reconstruction of a big structure in the south-eastern fortification part remains a hypothesis. In any case, revision excavations of the Roman structure that lies beneath the headquarters of the military barracks in Ćuprija should be conducted. Ever since 1999, due to great damages caused by NATO aggression, it has been abandoned.

* * * * *

Small finds discovered in *Horreum Margi* include pottery, oil-lamps, glass remains, brooches, small metal finds, as well as those made of bone and stone. They complete the data about relative chronology and building phases, but also about the stratigraphy of cultural layers. The most numerous groups of finds include pottery shards. They belong to various bowls, pots, plates, cups, amphorae, pithoi, jugs, lids, beakers, censers, strainers and mortars.

A chronological-typological analysis of these reveal that the most common pottery types include bowls and pots. Eight bowl types represent imitations of vessels made

in the *terra sigillata* technique (types I/1, I/2, I/5, I/7, I/8, I/9, I/13 and I/20), while two bowl types were made imitating the *terra nigra* technique (I/4 and again I/20). Eleven bowl types bear a coating (I/1, I/2, I/3, I/4, I/5, I/9, I/12, I/13, I/14, I/19 and I/20), while two types were lacquered (I/6 and I/9). Only one bowl type (I/10) possesses handles. Stamped ornament appears on bowl type I/6. Polishing was noticed on even eight bowl types (I/12, I/13, I/14, I/19, I/21, I/22, I/26 and I/27), while two types were glazed (I/21 and I/25). Grooved ornament was noticed on two bowl types (I/18 and I/20), while canelures were noticed on types I/28 and I/29.

Chronologically, the oldest bowl types include types I/1 and I/2, both dated to the second half of the 1st and the 2nd century. Types from I/3 to I/8 belong to the 2nd and the first half of the 3rd century, while types I/9 to I/13 include the 2nd and the entire 3rd century. Types from I/14 to I/18 possess a wide dating period, from the 2nd to the 4th century. During the second half of the 3rd and in the 4th century, bowl types from I/19 to I/22 were used, while the types from I/23 to I/25 belong only to the 4th century. Types I/26 and I/27 were used in the 4th and in the first half of the 5th century. On the other hand, types I/28 and I/29 were used from the 4th to the 6th century. It is interesting to mention that two bowl types (I/22 and I/26) originate from the La Tène tradition. (Table 5)

Based on the number and frequency of pot shards, it can be suspected that they were used not only for cooking and preparing food, but also for storing, actually as package. This hypothesis was already mentioned earlier, connected to the so-called “Dacian” pots (type II/1). Such pots were of simple fabrics and not wheel thrown. The examples discovered in Ćuprija often do not bear burning traces and no indication of having been used above fireplaces. This is why it is considered that they were used as package and that the local population used them to bring various kinds of products into the military fort, like dairy products and the like. This pot type (II/1) also bears interesting ornaments that come in different variants: carved ribbon-shaped ornaments, wave-lines, an applied plastic ribbon or button-shaped ornaments applied on the pots’ bellies. Dacian pots are dated back to the 2nd and the 3rd century, same as pot type II/2. Compared to “Dacian” types from the nearby sites of Upper Moesia (Singidunum, Saldum) and the neighbouring areas like Dacia Ripensis, such pots from Ćuprija are dated either back to the same or a slightly younger period. Pot types II/3, II/13, II/21, II/26, II/28 and II/29 bear grooved ornaments, usually on the shoulder or belly.

Polishing was applied on pot types II/5, II/7, II/11, II/15, II/16, II/17 and II/22, while only type II/12 was glazed. Regarding surface treatment, pot type II/11 is the most interesting one. Some shards of this type were polished or treated in such a manner that they resemble *terra nigra*. Furthermore, surfaces of some of the pots of this type possessed a red slip, very similar and imitating *terra sigillata*, while some bore red-brown

painted geometrical motifs. Parallels indicate that a similar repertoire of pot types was discovered in the neighbouring provinces - *Pannonia Secunda*, *Dacia Ripensis*, *Dardania*.

It is not possible to date the pots as precisely as bowls. As already mentioned, types II/1 and II/2 were used in the 2nd and the 3rd century. Types from II/3 to II/7 were in usage from the 2nd to the 4th century, while the type II/8 was used only during the 3rd century. The period from the 3rd to the first half of the 4th century includes pot types from II/9 to II/11, while the pot types from II/12 to II/16a belong to the entire 3rd and 4th century. Even seven pot types (from II/17 to II/23) are dated back to the 4th century. Pot types II/24 and II/25 belong to the 4th and the first half of the 5th century, while types II/26, II/27 and II/28a belong to a wide time-span from the 4th to the 6th century. Pot type II/29 belongs to the 6th century. (Table 6)

The plates from *Horreum Margi* were separated into three types. The first one is dated back to the 2nd century, the second one to the 2nd and the 3rd century, while the third type includes a wider chronological range, from the 2nd to the 4th century. All of the types show polished surfaces, but only the first type sometimes shows a surface treated in such a manner to resemble *terra sigillata*. (Table 7)

Both cup types were specified as the “Dacian“ cups. They were not wheel-thrown and they date back to the 2nd and 3rd century. (Table 8) The usage of this type of vessel has undergone an interesting transformation during the Roman times, mostly because these vessels are no longer found only in settlements, but also in the graves and sacrificial areas of various cemeteries.

The amphorae were separated into seven different types. The oldest one, type V/1, is dated from the 2nd to the 4th century, while type V/2 appears in a wide time-span, from the 4th to the beginning of the 7th century. It belongs to the typical amphora type of this period from *Moesia Superior*. Type V/3 is dated back to the 3rd and 4th century. The greatest number of types, from V/4 to V/6, belongs to the period from the 4th to the 6th century, although type V/6 can actually be dated more specifically, to the 5th and the 6th century. It is interesting that these very types show a specific surface treatment, comb – or ribbed ornament or horizontal canelures. The so-called Pontic-Danubian type V/4 possesses numerous parallels in the Danubian valley and in the Carpathian basin, but even in a wider area. It is specific to the Late Roman period, from the 4th to the 6th century and it points to intense trading connections even at such a turbulent times. Amphorae were used for storing and transporting basic supplies, like wine, olive-oil or grains. More specifically, these amphorae were used for transporting wine and olive-oil from the cities along the Black Sea coast to the Roman towns and forts along the Danubian Limes. The youngest type V/7 is dated back to the 6th century. (Table 9)

Pithoi are also separated into seven types. The oldest ones (from the 1st and the 2nd century) include types VI/1 and VI/2. Type VI/2 is somewhat older and bears carved wavy lines. Types VI/3, VI/4 and VI/4_a show La Tène pottery tradition and they date back to the 3rd and 4th century. Both basic types possess polished surfaces, while type VI/4_a sometimes bears olive-green glaze upon its surface. During the second half of the 3rd and throughout the 4th century, pithoi of type VI/7 were used, bearing decorative plastic ribs on the outer surface. From the 4th century onwards, types VI/5 and VI/6 were used. Type VI/6 remained until the 6th century. (Table 10)

Within the *Horreum Margi* fort, the total of ten jug types have been distinguished. The oldest ones include types VII/1 and VII/2, dated back to the 2nd and the 3rd century. Type VII/2 has a coating and a polished ornament. Type VII/3 shows two sub-variants: the first one appears in the 3rd and the 4th century and includes polished examples, while the second variant is olive-green glazed and it dates from the 3rd to the 5th century. Types VII/4 and VII/5 also belong to the 3rd and the 4th century. The latter is polished. Type VII/6 possesses four sub-variants, three of them are dated to the 4th century, while the fourth one with glaze belongs to the 5th century. Jug types from VII/7 to VII/10 are also dated into the 4th and the 5th century. Among them, VII/7 and VII/8 are polished, while VII/9 and VII/10 are glazed. According to various parallels, type VII/10 belongs to the common types of the time in the central Balkans and the Danubian valley. (Table 11)

Lids were separated into nine types. The oldest among them, types VIII/1 and VIII/2, are dated to the 2nd and the 3rd century. From the 2nd to the 4th century, polished type VIII/3 was used. Type VIII/4 chronologically belongs to the 3rd and the first half of the 4th century, while type VIII/3 belongs to the 5th century. Types VIII/6 and VIII/7 are dated to the 4th and the 5th century. The surface of type VIII/7 was grooved. The youngest types, dated to the period from the 4th to the 6th century, are VIII/8 and VIII/9. The surface of type VIII/9 was coated with engobe. (Table 12)

Beakers were divided into seven types. The oldest ones, IX/1 and IX/2, are imitations of *terra nigra* with a polished surface. Instead of polishing, type IX/1 can sometimes possess a lacquered surface. Lacquered upper cone and the inner surface are basic features of beaker type IX/3, dated from the 2nd to the 4th century. Type IX/4 belongs to the same period, bearing a coating and a decoration in the shape of grooved lines or dots. It is therefore considered as stamped pottery. Types IX/5 and IX/6 were used in the 3rd and the 4th century. The latter possesses a yellowish-white coating on its surface, with geometrical motifs painted red-brown. Type IX/6 belongs to painted pottery. The youngest type IX/7 dates back to the time from the 3rd until the beginning of the 5th century. It had polished horizontal lines and is considered as polished pottery. (Table 13) It is certain that beakers were classified according to the manner in which they were produced: some

of them were of autochthonous origin, some were imported, while there were also examples that demonstrated „barbarian“, more precisely Sarmathian influences.

Censers are divided into two types. The older one (X/1) is dated to the 2nd and the 3rd century, while the younger type X/2 belongs to the 4th and the 5th century. (Table 14)

Strainers show an identical image. The older type XI/1 is dated to the 2nd and the 3rd century and includes examples with a black polished coating. The younger type XI/2 includes pieces from the 4th and the first half of the 5th century. (Table 15)

Mortars are classified into eight types. Out of these, the oldest one (XII/1) chronologically belongs to the 2nd and the 3rd century. Three types, XII/2, XII/3 and XII/4, belong to the 3rd and the 4th century. What they all have in common is a glazed surface. In addition to that, type XII/2 bears grooves and a waved line on its rim, while type XII/3 has a roughened inner surface. Grooves, wavy lines and roughened inner surfaces are also the features of type XII/5 from the 4th century. The remaining three types, XII/6, XII/7 and XII/8, chronologically belong to the 4th and the first half of the 5th century. All three of them have a glazed inner surface. (Table 16)

When it comes to technological and functional analysis of pottery types discovered in *Horreum Margi*, the forms with the oldest tradition include those made in the La Tène tradition. They include bowl types I/18 and I/22, „Dacian“ pots of type II/1, further „Dacian“ cups of types IV/1 and IV/2 and finally pithoi of type VI/4_a. The bowls named above basically maintain their function defined already in prehistory, although their forms slightly changed, since they became deeper when compared to their prehistoric models. Contrary to the prehistoric models, the examples made during the Roman times bear clearly visible wheel traces on their inner surfaces. Furthermore, the way of using „Dacian“ pots changed in the Roman times – during prehistory, they were mostly used for cooking, while in the Roman times, they were often used as emballage or as storage vessels. However, during the entire period of their existence, they had a funerary aspect and they were used as urns. The basic purpose of „Dacian“ cups was lighting, since during the entire period of their existence, they were used as lamps. Finally, pithos type VI/4_a kept its original function, but also its surface treatment remained the same, since both in prehistory (in the La Tène period) and during the Roman era, it was polished.

The *Horreum Margi* site did not reveal too many vessels made in the *terra sigillata* technique. Only three bowl types (I/6, I/7 and I/8) are included, all of them chronologically belonging to the late 2nd and the early 3rd century. Among them, only type I/8 could have both been used as a bowl or as a mortar (*mortarium*).

On the other hand, vessels made as imitations of *terra sigillata* or *terra nigra* are rather numerous. Imitations of vessels made in the *terra sigillata* technique include bowl types I/1, I/2, I/5, I/13 and I/20, pot type II/11, plate type III/1 and beaker type IX/5. Im-

itation of vessels made in the *terra nigra* technique include bowl types I/2, I/4, I/19 and I/20, pot type II/11, plate type III/3 and beaker types IX/1, IX/2 and IX/3. The application of afore mentioned bowls as tableware certainly remained unchanged throughout the entire period of their usage. The same can be said about plates and beakers. A very interesting example includes pot type II/11. Only in *Horreum Margi*, it appears with great variations of surface treatment. It should be pointed out that all of the examples show rather similar dimensions. The surface of the simplest pieces remained untreated, while the others could be polished, painted or lacquered. It is not known whether a specific surface treatment was connected to a specific way of usage.

Glazed pottery mostly includes jugs and mortars and only two bowl types (I/21 and I/25). Furthermore, it includes one pot and one pithos type (II/12 and VI/4_a). Jugs include six glazed types (VII/3, VII/3, VII/3, VII/6, VII/8 and VII/10), the same as with mortars (XII/2, XII/3, XII/4, XII/5, XII/6 and XII/8). Due to its structure, glaze fits very well with these pottery types, mostly because it enables easy cleaning and washing, at the same time reducing porosity. In addition to that, for tableware, in this case jugs, it adds to a specific visual and aesthetic impression. Although glaze had already been known from the early Roman period, during the 3rd and the 4th century it became fashion.

Painted pottery includes only two types: pot type II/11 and beaker type IX/6. Both types chronologically belong to the 3rd and the 4th century, more precisely to the period known as the “Celtic Renaissance“. So far, this phenomenon has no plausible or official explanation, but it is certain that on specific pottery types, like the mentioned pot or beaker types, painted ornaments can be seen that were made exactly in the manner like the vessels from the Late La Tène period, dated to the 1st century BC. Most of all, it refers to the colours and motifs used for painting. In addition to that, this kind of painted pottery appears exactly in the areas once inhabited by the Celtic Scordisci.

Stamped pottery includes only one single type of bowl (I/6). This type was already mentioned earlier, since it also belongs to the types made in the *terra sigillata* technique. This bowl type chronologically belongs to the late 2nd and the early 3rd century.

Polishing as a way of surface treatment absolutely dominates among the pottery types discovered in *Horreum Margi*. It includes bowl types I/12, I/13, I/14, I/19, I/20, I/21, I/22 and I/26, pot types II/11, II/12, II/13, II/15, II/16, II/17, II/20, II/22 and II/24, plate types III/1, III/2 and III/3, pithoi types VI/3 and VI/4, jug types VII/3, VII/3_a, VII/5, VII/6, VII/6_a, VII/7 and VII/8, lid type VIII/3, beaker types IX/1, IX/2 and IX/7 and censer type XI/1. This clearly indicates that both table- and kitchenware were polished. The polished tableware pieces often had a specific geometrical motif, such as parallel lines or polished zones. Contrary to this, surfaces on kitchenware were often fully polished or had a polished slip.

Finally, coarse ware includes three pot types (II/1, II/21 and II/23) and two mortar types (XIII/3 and XII/5). Coarse pots belong to local products. Among them, the first type (II/1) even shows parallels with prehistoric pottery. Each of those types could have been used as emballage, used by the local population to bring their products into the military fort. On the other hand, it is plausible that mortars, due to their main function, had a roughened surface, just as it is the case with the two types mentioned above. They were used for grating or crushing food and as such, they were used exclusively as kitchenware.

The analyses of pottery finds indicate that layer A can be dated to the period of the last decades of the 4th century and to the 5th century, while layer B belongs to the end of the 3rd and the 4th century. A similar dating, the 3rd and the 4th century, is obtained for layer C, indicating that the layer C is only slightly older than layer B. The oldest layer D is dated at the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century.

Some pottery types show a rather long period of usage, like bowl types I/16, I/20, I/24, I/26, I/29, pot types II/2, II/9, II/10, II/11, II/12, II/17, II/24, plate types III/3, amphora type V/4, jug type VII/7, lid types VIII/1, VIII/2, VIII/4, VIII/6 and mortar types XII/2 and XII/4. Bowls and plates, being precious tableware, must have been kept for several generations. Due to their function as kitchenware, pots, amphorae, jugs, lids and mortars must have also been kept in kitchens or storage rooms. As to the number of types, the most varied are bowls and pots that have 29 types each. They are followed by jugs, lids and mortars. Amphorae, pithoi and beakers each have seven types. Plates have three types, while cups, censers and strainers each have two types.

A great quantity of kitchenware and emballage demonstrate the importance of this military fort as a collection and distribution center for the territory of Upper Moesia, possibly also for the wider area of the central Balkans.

Typologically and chronologically, the pottery from *Horreum Margi* fits fully into the general pottery typology of the Roman province *Moesia Superior* (later *Moesia Prima*), but also into the typology of the provinces *Dardania*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*, *Moesia Secunda* and *Macedonia*.

* * * * *

An overview of the Roman oil-lamps discovered from 1987 to 1990 in *Horreum Margi* show the following: in the oldest layer D, that chronologically belongs to the second half of the 2nd and the 3rd century, only a single oil-lamp was unearthed (catalogue number 2). This lamp most likely belongs to the early imperial production of one of the Pannonian workshops.

Most of the finds come from layer C, dated to the end of the 3rd and the first half

of the 4th century. Four oil-lamps with catalogue-numbers 1, 3, 4 and 5 were discovered in it. All of them belong to the group with figural relief decoration (*Bildlampen*). They point to the high standards of the garrison of the older *Horreum Margi* fort, since in the area along the western rampart, military barracks were erected.

In layer B, dated at the end of the 4th and the beginning of the 5th century, oil-lamps with catalogue numbers 7 and 9 were discovered. It is interesting that both lamps belong to the same type, wheel-thrown and covered with olive-green glaze, most likely made in a local workshop.

The most recent oil-lamps originate from level a, that represents the basis for layer A and from which pit 5 was dug in. They include catalogue numbers 6 and 8. The first one belongs to a Late Roman type made in a mold, while the latter belongs to the already described wheel-thrown type. Although they were unearthed from the layer dated to the first half of the 5th century, both lamps were made during the 4th or at the very beginning of the 5th century in one of the local workshops.

It is easily noticeable that the number of oil-lamps discovered in the *Horreum Margi* fort is not big. The cost of such a product should always include the price of olive-oil, necessary for its usage. This was obviously quite high for soldiers from this fort. In addition, there is a question of purpose of oil-lamps in a place such as a military camp. Within a rather large area with a rather big number of people, alternative lighting sources must have been a more economical solution. They included fat-lamps, wax-lamps and torches, but certainly also bonfire. A difference should be made between the oil-lamps from the older fort (2nd to 3rd century) and the younger one, erected during Late Antiquity (4th to 5th century). However, it should be pointed out that the latter has been excavated with a bigger research area. It is clear that the oil-lamp finds are more numerous in the older layers (layer C) and that they are also of higher quality. As a matter of fact, they belong to luxurious pieces imported from the workshops in Pannonia or Gaul. On the other hand, during the 4th century, pottery oil-lamps were made in local workshops. This could indicate that within the fort, they might have been used in a greater number, but that was obviously not the case.

Numerous parallels for each and every of the here presented types come from the sites where they were confirmed to have played a cultic role, like cemeteries or sanctuaries. Possibly, the oil-lamp with the catalogue number 6 could have played such a role, since it was discovered in a garbage-pit along with a fragmented monument dedicated to Mithra. The basically cultic role of Roman lamps partially explains their small number within the Roman fort of *Horreum Margi*.

The here described oil-lamps supplement and support the chronological determination of layers made according to relative stratigraphy of cultural layers and archaeo-

logical discoveries, most of all pottery and numismatic finds. Typologically and chronologically, the oil-lamps from this site fully fit with the global typology of oil-lamps for the territory of *Moesia Prima*, but also for the neighboring regions of *Pannonia Inferior*, *Dardania*, *Dacia Mediterranea* and *Dacia Ripensis*.

* * * * *

Apart from the typological analysis, studying glass finds from *Horreum Margi* was also used to date layers in which chronologically sensitive pieces were unearthed. The earlier results gained after the pottery analyses and division of cultural layers were confirmed after the analyses of glass vessel.

Typologically, the glass vessels discovered at the Roman fort of *Horreum Margi* can be divided into bowls, beakers, jugs and (drinking) glasses. The most numerous ones are beakers (22 shards that were possible to determine typologically), then bowls (four shards) and finally jugs and (drinking) glasses with one shard each. The only jug shard was determined as type with a six-angled recipient, dated from the 4th century. The same dating was obtained for the only (drinking) glass shard, classified as a glass with a stand.

In terms of the bowls, two types can be distinguished: the older one with an “S” profile, dated to the period from the 2nd to the 4th century and represented with a single shard and a younger type of a deep oval bowl dated to the second half of the 4th or the early 5th century and also represented with a single shard.

Eight different types of beakers have been distinguished. The oldest one is the type with a full rim, dated to the 2nd and the 3rd century. It includes four shards. Beakers with a ring-shaped rim (three shards), conical beakers with a profiled rim (one shard) and a cylindrical beaker (one shard) belong to the 3rd and the 4th century. Beakers with a flat or an in-turned bottom, dated to the 4th or the first half of the 5th century also include just a single shard. The most numerous and at the same time the most recent beakers are those with a rounded or a cone-shaped bottom. They include seven shards and they are dated from the second half of the 4th to the first half of the 5th century. The only beaker shard with blue spots also belongs to the same period.

Among the glass finds there is also a part of a bell-shaped lamp, dated to the 4th century.

A discovered bead made of black glass belongs to the same period. Furthermore, three glass bracelets have been unearthed, as well as a glass chip.

Statistically, out of the total number of shards that were typologically distinguishable, 78.57% to beakers, 14.3% to bowls and 3.6% to jugs and glasses each.

Chronologically, the analysis of glass finds revealed the following: layer A bore a beaker shard (part of its rim and stomach) of a type with rounded or conical bottom (catalogue number 19). It is dated to the 4th and the first half of the 5th century.

Layer B revealed the highest number of glass finds with the total of fourteen catalogue numbers (2, 8, 9, 14, 15, 18, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 75 and 76). Most of them were defined as beakers (catalogue numbers 8, 9, 14, 15, 18, 21, 22, 24 and 26). Among them, majority belongs to the beakers with a rounded or conical bottom (catalogue numbers 21, 22 and 24) and to the beakers with a conical rim (catalogue numbers 15 and 18). Catalogue number 2 is a shard of a glass bowl, while number 29 represents a glass lamp shard. Catalogue number 75 refers to a black glass bead, while number 76 represents a bracelet.

By comparing the find dating from layer B, it has to be concluded that it had been formed during the late 3rd century and mostly during the 4th century. Only the beaker with the full rim (catalogue number 8) belongs to a slightly older period, the 2nd and the 3rd century. On the other hand, the glass lamp (catalogue number 29) covers a wide time span from the 4th to the 6th century.

Layer C also bore quite a big number of glass finds, the total of eleven (catalogue numbers 1, 5, 6, 7, 11, 13, 17, 20, 25, 27 and 77). Here also, beaker shards prevail (catalogue numbers 5, 6, 7, 11, 13, 17, 20 and 25), while catalogue number 1 belongs to a bowl and number 27 to a jug. In terms of the beakers, the most numerous ones are those of the type with a full rim (catalogue numbers 5, 6 and 7), followed by those with a rounded or a conical bottom (catalogue numbers 20 and 25). Catalogue number 77 refers to a bracelet made of dark blue glass paste.

Exact comparative dating of glass finds from layer C indicates that the biggest number can be dated to the 3rd and the 4th century (catalogue numbers 5, 6, 7, 11, 13, 17 and 27). Beakers with a rounded or conical bottom (catalogue numbers 20 and 25) are dated to the late 4th and the 5th century. It should be mentioned that the glass bracelet (catalogue number 77) can be dated in a broad chronological span from the 3rd to the 6th century. Finally, in layer D, only a single glass find was unearthed, a shard of a beaker with a ring-shaped rim (catalogue number 10), dated to the period from the 2nd to the 4th century.

Apart from typological analysis of the glass finds from *Horreum Margi*, on them it was also possible to date the layers in which chronologically sensitive types were unearthed. As already shown with the pottery analysis, it was revealed that layer A can be dated to the very end of the 4th and the 5th century and layer B to the 3rd and the 4th century. The same dating, back to the 3rd and the 4th century, applied for layer C, indicating that layer C was only slightly older than layer B. The oldest layer, layer D, was dated at the end of the 2nd and the early 3rd century.

* * * * *

Brooches discovered during archaeological research of the Roman fort *Horreum Margi* are not numerous. However, typologically and chronologically they are rather diverse. They reflect the history of the Roman fort and the town from the early Romanization period in the 1st century, over the period of urban development in the 2nd and the first half of the 3rd century, a blooming period from the time of Tetrarchs and the 4th century until their devastation in the middle of the 5th century. Since brooches in general, but especially some specific types like the crossbow brooches, belong to a type of finds that is chronologically rather sensitive, they were really useful for dating specific phases of the *Horreum Margi* fort.

After reconstruction of the fort within the great renovation of the Limes and the forts in the inland *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea* and *Dardania* from 364 to 378, during the Valentinian dynasty, the Roman town *Horreum Margi* developed rapidly. At the same town, the *Scutaria Horreomargensis* started operating – the state weaponry for the production of shields, indicating that also crossbow brooches could have been produced here. In a way, these brooches were a part of the military equipment and they were possibly produced within the same workshop (*fabrica*).

After several years of archaeological excavations conducted at the fort *Horreum Margi*, there is a surprisingly small number of brooches discovered and preserved. This surely does not imply low standards of this Roman town, but rather a more recent occurrence, a well-developed illegal trade with antiquities in Čuprija.

* * * * *

The number of metal finds made of silver, copper alloys, lead and iron are rather small and it comes down to some fragmented items for everyday usage.

Jewelry should be pointed out, more precisely finger-rings discovered in the layers within the *Horreum Margi* fort. Among these, there were silver pieces whose shapes and forms correspond to female jewelry. Since these rings were discovered close to the military barracks and were made of silver, they could have represented part of the war loot. However, since similar finds are known from other Roman military forts, they could testify to occasional or continued presence of women within the fort.

Although not numerous, some items were discovered that belonged to military equipment: parts of military belt sets, military casket plates (*scrinia*), parts of horse equipment and weapons (arrowheads and spearheads).

Most of the metal finds are chronologically rather insensitive, while it was pos-

sible to date some of them to the Late Roman period – the 4th and the first half of the 5th century. This might reflect some kind of militarization among the local population during the last decades of the fort. At that time and in addition to regular military units, parts of the garrison also consisted of auxiliary troops (*auxilia, pseudocomitatenses*).

* * * * *

In the period between 1986 and 1990, while excavating the Roman fort *Horreum Margi*, only one bone comb and two decorative pins were unearthed. This is understandable, since the majority of archaeological probes were placed along the northern defensive wall and rather close to it. All three finds belong to the Late Roman production from the 4th and the first half of the 5th century, which corresponds with stratigraphy and relative chronology of the cultural layers discovered here.

Among the finds made of bone and antler, the most interesting ones are combs made of antler and made after the influences from the Chernyakhov – Sântana de Mureș culture. From the 4th century onwards, at the Roman territory, a technology of making combs out of three layers of antler was developed, producing very simple combs, similar to the combs of the barbarian Goths. However, two-layered combs of classical form were produced as well. In the Roman provinces of the modern-day Serbia, these combs came into usage from the second half of the 4th century.

A considerable number of plating and appliques of different functions were also made of bone or antler. They were both simple items of everyday usage or decorations, but in many cases, they incorporated both. In *Horreum Margi*, in the layer from the first half of the 5th century, a circular applique made of bone was unearthed. It was of very high quality and decorated with carvings in the shape of multiple rosettes. The decoration was made with a compass and with punctuation. Fragmented plating of a reflex bow discovered in the garbage pit 3a belongs to a completely different tradition. It gives testimony to stationing of an auxiliary troop of light cavalry in *Horreum Margi*, most likely during the period between the rule of Theodosius I until the death of the Emperor Arcadius.

* * * * *

Finds made of stone or clay, items of everyday usage discovered in the fort *Horreum Margi* include a whetstone used for sharpening tools and clay loom weighs, used on looms or as simple weighs. All of them are chronologically insensitive and were made in an entirely prehistoric tradition.

* * * * *

Bearing in mind the importance of this town, the number of epigraphic monuments from *Horreum Margi* is surprisingly small. Unfortunately, finding circumstances from most of the monuments remained unknown and quite a big number of them went lost and therefore, it is not possible to perform revision in reading them. Petar Petrović published only eleven epigraphic monuments from Ćuprija. Among them, there were ten tombstones and a milestone. The votive inscription on the monument dedicated to Mithras, discovered in 1990 in pit 5 of trench XIV, should be added here.

The monument of Marcus Aurelius Iustus from Lower Moesia, most likely from the legionary fort *Novae* (Svishtov, Bulgaria), indicates that he was the *primi pilaris* of the legion *I Italica Severiana* and that he was from *Horreum Margi*. It reveals precious data about the origin of the town, more precisely about it receiving the municipal status. As a matter of fact, *Horreum Margi* received the status of a municipium during the reign of Alexander Severus the latest, but most likely during the reign of Septimius Severus.

The milestone was discovered on the left bank of the river Ravanica, close to the bridge over this river and to the north-west from the fort. According to the names of the Emperors Valerianus and Galienus and their titles *augustus* and *caesar*, it can precisely be dated in the period from August 29th to October 22nd, 253.

This reveals an image of a continued development of the fort and the civilian settlement *Horreum Margi* from the end of the 2nd until the end of the 3rd century. Tombstones give testimony to a prosperous period of this town. They show specific stylistic features, like frames of plastically modelled grape-wine with grapes around the inscription fields, relief images of the deceased in the upper monument zone in a typically local, two-dimensional manner, family monuments etc. According to the parallels from north-eastern Serbia, they can be dated to the second half of the 3rd and the early 4th century. However, the total absence of votive inscriptions is rather confusing, i.e. votive monuments from *Horreum Margi*. This again could be the result of very widely spread black market and trading with antiquities.

* * * * *

Finds of stone monuments from Ćuprija mostly belong to accidental discoveries or finds from archaeological excavations conducted by D. Piletić. The latter lack precise data about their finding context. The only exception is the relief with the image of Mithra. Among these finds, there are votive monuments and tombstones, possibly even parts of architectural decoration. All of the monuments made of stone chronologically belong to

the late 3rd and the early 4th century. Judging by their style and topics, they fit into the already known repertoire of stone monuments from Upper Moesia. Parallels for some of the finds are known from the famous site Gamzigrad (*Felix Romuliana*), at the same time being the site closest to *municipium Horreum Margi*. Further parallels are known from the neighboring provinces, for example Dacia or Pannonia. Finally, several finds of semi-products could indicate the existence of a local stonecutters' workshop. There were not any top stonecutters working in it, but they were certainly capable of covering local needs and demands.

The find of a cameo of multi-layered onyx with the portrait of the empress Galla Valeria from the time of Tetrarchy, who was the daughter of the emperor Diocletianus and the wife of Galerius, belongs to the same chronological period. This exceptional example of glyptic was discovered in Ćuprija under unknown circumstances and it is now a part of the Roman collection of the National Museum in Belgrade (inventory number 3976/III). The portrait of the empress facing left was made of bluish-grey stone, while the background consists of dark blue stone. The portrait features and the hair-style indicate that the empress Valeria was depicted here, dating the cameo into a precise period from her wedding with Galerius in 293 until his death in 311. Still, it is most likely that the cameo was made as a part of imperial propaganda during the second Tetrarchy, in year 308, when Valeria received the titles *Augusta* and *Mater Castrorum*. In addition to Valeria's images depicted on coins, this is one of the rare preserved portraits of the empress, since by the orders of Maximinus Daia, monuments dedicated to her were systematically destroyed in the period from 211 to 213.

Numismatic finds from *Horreum Margi* are much more reliable than scarce written and epigraphic sources. First of all, in Ćuprija, two hoards of late Roman bronze, more precisely copper coins, were unearthed. They were marked as hoards 1 and 2. By analyzing them, M. Vasić was able to reconstruct the monetary circulation and economic movements not only in *Horreum Margi*, but in the entire province Moesia Prima and the entire diocese Dacia. According to Vasić, during the first two periods of minting coins represented in hoard number 1 and discovered in 1986 (the first period from 313 to 337 and the second one from 337 to 348) there are no inflation tendencies. Later on, until 422–423, there were periods of inflation (the first one in 347–348, the second from 355 to 363, the third from 383 to 395 and the fourth from 408 to 423) interchanging with periods of financial and economic recovery.

The coins discovered from 1987 to 1990, during the excavation of the *Horreum Margi* fort, mostly correspond with the monetary image gained after the analyses of the Late Roman coin hoards. Furthermore, it fulfills the chronology of the fort's phases, achieved according to the relative chronology and stratigraphy of cultural layers.

Within the fort, in trenches XII –XIV, in layer A there were no numismatic finds. However, on level a of trench XII, two pieces of centenionales of Constantius II were discovered, minted from 354 to 361. On the same level in trench XIV, a coin of Probus was unearthed, minted in the period between 276 and 282. The latter most probably originates from the older layers (layers C – D) and it reached the surface while digging up big silo-pits (pits 5 and 3a). In addition, within pit 5, a coin of the Emperor Galerius (253 – 268) covered with a thick patina was discovered, also originating from an older layer where the pit was dug into.

In trenches XII –XIV, in layer B, coins of Constans, Constantius II and Valens were unearthed, minted in the period between 346 and 375. In layer C, inside the fort, two silver denarii were discovered, both minted in Nicaea. One belongs to Iulia Domna, while the other belongs to Elagabalus (from trench IV). There were also two bronze coins of Philippus I, from years 244/245 and 245/246 (trench XII) and three coins from the Constantinian dynasty, minted in the period from 332 to 341 (trench XIV).

Dating the reconstruction of the *Horreum Margi* fort and the period in which the north-eastern tower was erected, the northern and the eastern defensive walls were doubled and the fort widened towards the west were possible mostly because of the pottery finds, but also because of the coins discovered in layer C. This layer was a levelling beneath the tower floor. In this layer, three coins were discovered: the first one of Septimius Severus from 197, the second of Maximinus Thrax from 236 –238 and the third of Gordian III, minted in *Viminacium* in 241. If the discovered coinage is analyzed chronologically and stratigraphically, a clear chronological picture of all of the phases of the *Horreum Margi* fort is revealed.

Finally, when it comes to the important historical events in *Horreum Margi*, the archaeological research conducted so far and being of a small scale, did not reveal the existence of a Christian basilica that would confirm existence of an episcopal seat in this town and participation of the episcopus Zosimus at the Serdica council in 343. Regarding the battle between Sabinianus, the military commander of Illyricum and Mundus, the leader of the Gepids, which took place in 505 near *Horreum Margi*, as reported by Ammianus Marcellinus, it is most likely that the name was misinterpreted and confused with the town of *Margum*, at the mouth of the river Morava into the Danube.

* * * * *

As already mentioned, archaeological research revealed that the Romans established *Horreum Margi* at the beginning of the 2nd century and that the city was surrounded with walls at the beginning of the 3rd century. The older fort was damaged in the middle

of the 3rd century, but it was destroyed after the new fort had been built, most probably at the end of the 3rd and the beginning of the 4th century. At this point, it was widened towards the west. A new destruction and a new levelling (layer B) were dated to the second half of the 4th century. It was possibly caused by Gothic, Hunnic or Alanic raids on the territory of Moesia Prima, all of which took place after the battle of Hadrianopolis in 378. The next destruction and its levelling are dated to the beginning of the 5th century, this time most likely caused by the Hunnic attacks in 409. The final destruction of the fort of *Horreum Margi* occurred during the Hunnic invasion on the Lower Danube valley in 441-443. The Huns were led by Attila. However, the ruins of the fort were still inhabited even after this period.

The research did not reveal the existence of an Early Byzantine horizon. A small number of amphorae fragments with a combed ornament, discovered in different parts of the site, possibly indicate that a part of the fortification was rebuilt during the 6th century. One should bear in mind that mediaeval houses were dug into the Roman layers and it is therefore possible that they also damaged the Early Byzantine layer. At this point, the importance and wealth of the Roman fort *Horreum Margi can* only be assumed. Luxurious pottery, stone monuments and a cameo with an imperial portrait give testimony to that.

ИЗВОРИ

*Not. dign. Or. – Notitia dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Lat-
erculi provinciarum, Pars Orientis*, edidit O. Seeck, (Berolini: Weidmann, 1876) Frank-
furt 1962.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексеева 1978

Алексеева, Е. М. *Античные бусы северного Причерноморья*, Свод археологических источников, выпуск Г 1 – 12, Академия Наук СССР, Москва 1978.

Alföldi 1957

Alföldi, M. R. Schmucksachen, in: *Intercisa (Dunapentele) II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Archaeologia Hungarica 36, Budapest 1957, 399–476.

Ardeț 1991

Ardeț, A. Ceramica dacică și de tradiție celtică la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, *Thra-
co-Dacica* XII, 1–2, 1991: 137–142.

Атанасова et. al. 2005

Атанасова, Й., Г. Кабакчиева, А. Йоцова, Г. Кузманов, К. Димитров, Кастра Мартис, квадрибургий и кастел, *Разкопки и проучавания XXXIII*, София 2005.

Bajenaru 2010

Bajenaru, C. *Minor Fortifications in the Balkan–Danubian Area from Diocletian to Jus-
tinian*, Cluj –Napoca 2010.

Băluță 1975

Băluță, L. C. Pinae apulenses, *Apvlvm XIII (Acta Musei Apvlensis)*, 1975: 133–139.

Barkóczy 1988

Barkóczy, L. *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

Bertoncelj-Kučar 1979

Bertoncelj-Kučar, V. Nakit iz stekla in jantarja, *Arheološki Vestnik* V XXX, Ljubljana 1979: 254–277.

Bichir 1974

Bichir, Gh. *Cultura carpica*, Bucuresti 1974.

Bichir 1984

Bichir, Gh. *Geto-Dacii din Muntenia in epoca romana*, Bucuresti 1984.

Bidwell 2006

Bidwell, P. Constantius and Constantine at York. In: *Constantine the Great, York's Roman Emperor*, Edited by Hartley, E., J. Hawkes, Henig M. and Mee F., York 2006, 31 – 40.

Bierbrauer 1987

Bierbrauer, V. *Invillino – Ibligo in Friaul, die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, München 1987.

Bíró 1994

Bíró, M. T. *The Bone Objects of the Roman Collection*, *Catalogi Musei Nationalis Hungarici*, Series Archaeologica II, Budapest 1994.

Vjelajac 1983

Vjelajac, Lj. *Tipologija keramike sa Caričinog Grada*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1983.

Бјелајац 1990

Бјелајац, Љ. *Terra Sigillata у Горњој Мезији*, Археолошки институт, Посебна издања, књига 23, Београд 1990.

Бјелајац 1992

Бјелајац, Љ. Печатна керамика Сингидунума, *Зборник Народног музеја*, XIV/1, археологија, Београд 1992: 419-425.

Vjelajac 1996

Vjelajac, Lj. *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 30, Beograd 1996.

Blockley 2008

Blockley, R. C. The Dynasty of Theodosius, in: *The Cambridge Ancient History XIII, The Late Empire, A.D. 337-425*, Edited by Averil Cameron and Peter Garnsey, Cambridge History Online: Cambridge University Press 2008, 111-137.

Војовић, 1975

Војовић, D. Prilog urbanoj istoriji Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda XXII*, Beograd 1975, 5-27.

Војовић, 1977

Војовић, D. *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977.

Војовић 1983

Војовић, D. *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd.

Borić - Brešković 1976

Borić – Brešković, B. *Novac kolonije Viminacijuma u zbirci Svetozara St. Dušanića* (Zbirke i legati Muzeja grada Beograda: katalog), Beograd 1976.

Broneer 1977

Broneer, O. *Isthmia III. Terracotta Lamps*, New Jersey 1977, Princeton.

Brukner 1981

Brukner, O. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.

Bullinger 1969

Bullinger, H. *Spätantike Gürtelbeschläge. Typen, Herstellung, Trageweise und Datierung*, Brugge 1969.

Burger 1966

Burger, A.Sz. The Late Roman Cemetery at Ságvár, *Acta Archaeologica Hungarica* XVIII, 1–4, Budapest 1966.

Busuladžić 2014

Busuladžić, A. *Antički željezni alat i oprema sa prostora Bosne i Hercegovine (Iron Tools and Implements of the Roman Period in Bosnia and Herzegovina)*, Univerzitet u Sarajevu – Zemaljski muzejh Bosne i Hercegovine: Sarajevo 2014.

Calvi 1969

Calvi, C. *Römische Gläser aus Aquileia*, Aquileia 1969.

Цермановић-Кузмановић 1963

Цермановић-Кузмановић, А. Једна камеја из Туприје, Зборник Филозофског факултета Универзитета у Београду VII/1, Београд 1963: 119 – 125.

Cermanović-Kuzmanović, Stanković 1986

Cermanović-Kuzmanović, A., Stanković, S. La forteresse antique Mora vagei près de Mihajlovac, *Cahiers de Portes de Fer* III, Belgrade 1986, 453 –465.

Cociş et. al. 2010

Cociş S., Ursutiu, A., Comsa, C., Ardevan, R. Area Sacra of «Hăbad» Site, in: *Alburnus Maior* I, Ed. P. Damian, Muzeul Național de Istorie a României, Cluj – Napoca 2010, 143–184.

Conrad 2007

Conrad, S. Die Gefäßkeramik. in: *Iatrus-Krivina, Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, Band VI: Ergebnisse der Ausgrabungen 1992-2000, Limesforschungen 28, Mainz 2007, 209–566.

Црнобрња, Крунић 1997

Црнобрња, А., Крунић, С. Војна опрема и коњска орма (Military Equipment and Horse Harness) у: Античка бронза Сингидунума (*Antique Bronze from Singidunum*), прир. Славица Крунић, каталог изложбе, Музеј града Београда, Београд 1997, 263 –305.

Црнобрња 2006

Црнобрња А., Култна намена римских жижака у Горњој Мезији. Музеј града Београда, Београд 2006.

Curran 2008

Curran, J. From Jovian to Theodosius, in: *The Cambridge Ancient History XIII, The Late Empire, A.D. 337-425*, Edited by Averil Cameron and Peter Garnsey, Cambridge History Online: Cambridge University Press 2008, 78-110.

Cvjetićanin 1992

Cvjetićanin, T. *Rimska keramika jugoslovenskog dela provincije Dakije Ripenzis*, magistrski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1992.

Цвјетићанин 2006

Цвјетићанин, Т. *Касноантичка глеђосана керамика. Глеђосана керамика Прве Мезије, Приобалне Дакије, Средоземне Дакије и Дарданије*, Народни музеј, Београд 2006.

Davidson 1952

Davidson, G. *The Minor Objects, Corinth XII*, Princeton 1952.

Dautova-Ruševljan 1988

Dautova-Ruševljan, V. *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Vojvođanski muzej, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad 1988.

Dautova-Ruševljan 2003

Dautova-Ruševljan, V. *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Matica srpska, Novi Sad 2003.

Diaconu 1965

Diaconu, Gh. *Tîrgsor – necropola complex din secolele III – IV e. n.*, Bucureşti 1965.

Додић, Петровић, Алексић 2004

Додић, С., Петровић, Р., Алексић М. Накит од праисторије до данас из збирки Завичајног музеја у Јагодини. *каталог изложбе*, Јагодина 2004.

Facșady 2009

Facșady, A. R. *Aqincumi ékszerek / Jewellery in Aqincum*, Budapest 2009.

Фидановски 1990

Фидановски, С. *Римска керамика Улпијане*, Београд 1990.

Fitz 1957

Fitz, J. Bleigegegenstände, in: *Intercisa (Dunapentele)II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Archaeologia Hungarica 36, Budapest 1957, 383-397.

Gabričević 1986

Gabričević, M. Rtkovo –Glamija I. Une forterérese de la basse antiquité, *Cahiers de Portes de Fer* III, Belgrade 1986, 71 –90.

Гарашанин, Марјановић-Вујовић, Васић 1984

Гарашанин М., Марјановић-Вујовић Г., Васић М. Трајанов мост – castrum Pontes, *Берданске свеске II (Cahiers des Portes de fer II)*, Археолошки институт, Народни музеј, Одељење за археологију Филозофског факултета, Београд 1984, 25–84.

Garbsch 1966

Garbsch, J. *Der Moosberg bei Murnau, Münchener Betrag zur Vor- und Frühgeschichte* 12, München 1966.

Gáspár 1986

Gáspár, D. Römische Kästchen aus Pannonien, *Antaeus*. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 15, 1986, 1–379, T. I–CCCLII

Goethert 1997

Goethert, K. P. *Römische Lampen und Leuchter. Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums Trier*, Rheinisches Landesmuseum, Trier 1997.

Golubović 2008

Golubović, S. *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*. Viminacium 2, Arheološki institut, Beograd 2008.

Gose, 1950

Gose, E. *Gefäßtypen der römischen Keramik in Rheinland*, Bonn 1950.

Gudea, Zahariade 2016

Gudea, N., Zahariade M. *Dacia Ripensis. Festungen an der Nordgrenze und ihre Truppenkörper*, Amsterdam 2016.

Hayes 1972

Hayes, J. W. *Late Roman Pottery*, London 1972.

Isings 1957

Isings, C. *Roman Glass from dated Finds*, Groningen– Djakarta 1957.

Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997

Ivanišević V., Nikolić-Đorđević, S. Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu, *Singidunum* 1, Beograd 1997: 65-148.

Iványi 1935

Iványi, D. *Die pannonischen Lampen, eine typologisch-chronologische Übersicht*. ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes, Budapest 1935.

Jackson, Price 2009

Jackson C., Price J. Analyses of Late Roman Glass from the Commandant's House of the Fort at South Shields, Tyne and Wear, UK, in: *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Thessaloniki 2009, 175-182.

Јанковић 1981

Јанковић, Ђ. *Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд 1981.

Јанковић 1983

Јанковић, Ђ. У сутону антике, у: Гамзиград. Касноантички царски дворцац, ур. Дратгослав Срејовић, САНУ, Београд, 98 –119.

Jęczmienowski 2013

Jęczmienowski, E. The Fortifications on Upper moesian Limes. Topography, Forms, Garrison Sizes, Światowit X (LI)/A, 2012, Warsaw 2013: 31–57.

Jeremić 2009 a

Jeremić G., *Saldum. Roman and early Byzantine Fortification*, Archaeological Institute, Cahiers de Portes de Fer, Monographs No. 6, Belgrade 2009.

Jeremić 2009 b

Jeremić, G. Glass Artefacts from Roman and Late Roman Fortification at Saldum on the Middle Danube. Social and Economic Background. У: *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Thessaloniki 2009, 284-291.

Јерemiћ, Гојгић 2012

Јерemiћ Г., Гојгић, А. *Римске терме у Чачку*, Народни музеј Чачак, Чачак 2012.

Jobst 1975.

Jobst, W. *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Linz 1975.

Jordović 1963

Jordović, Ѓ. *Norreum Margi, Ѓуприја II, Arheološki pregled 5*, Beograd 1963: 90-93.

Јовановић 2007

Јовановић, А. *Огледи из античког култа и иконографије*. Београд 2007.

Јовановић, Јевтић 2006

Јовановић, Д., Јевтић, М. *Остава сребрних предмета са Жидовара, каталог изложбе*, Градски музеј Вршац, Вршац 2006.

Кабакчиева 1986

Кабакчиева, Г. *Керамика от вилата при Ивайловград, Разкопки и проучавания XV, Софија 1986.*

Kabakčieva et al. 1988

Kabakčieva G., Sultova S., Vladkova P. *Ceramics centres on the territory of Nicopolis ad Istrum, 2nd-4th century*, Pleven – Veliko Tarnovo 1988.

Kanitz 1892

Kaniz, F. *Römische Studien in Serbien*, Wien 1892.

Kanitz 1904

Kaniz, F. *Königreich Serbien und das Serbenvolk, Band I*, Leipzig 1904.

Каровић 1996

Каровић, М. *Римско стакло Маргума, Viminacium 10*, Пожаревац 1996: 75-104.

Keller 1971.

Keller, E. *Die spätrömische Grabfunde in Südbayern*, München 1971.

Kondić 1996

Kondić, J. The Earliest Fortifications of Diana, in: *Roman Limes on the Middle and Low-*

er Danube, Ed. Petar Petrović, Cahiers des Portes de Fer, Monographies no. 2, Archeological Institute: Belgrade 1996, 81–86.

Korać 1995

Korać, M. *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet u Beogradu 1995.

Korać 2018

Korać, M. *Oil-lamps from Viminacium (Moesia Superior)*, Institute of Archaeology, Monographs, Vol. 67, Beograd 2018.

Kрунић 2011

Крунић, С. Античке светиљке из музеја града Београда. Музеј града Београда, Београд 2011.

Кузманов 1985

Кузманов, Г. Ранновизантијска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII век), *Разкопки и проучавания XIII*, София 1985.

Kuzmanov 1992

Kuzmanov, G. Die lokale Gefäßkeramik, in: Uenze S., *Die spätantike Befestigungen von Sadovec*, Münchener Beiträge der Vorgeschichte 43, München 1992, 201–222.

Lányi 1981a

Lányi, V. Die graue spätrömische Keramik von Tokod, in: *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, Hrsg. Andreas Mócsy, Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, 73 – 120.

Lányi 1981b

Lányi, V. Das spätrömische Gräberfeld, in: *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, Hrsg. Andreas Mócsy, Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, 169 – 222.

Lazar 2003

Lazar, I. *Rimsko steklo Slovenije (The Roman Glass of Slovenia)*, Založba Znanstveno raziskovalnog centra Ljubljana 2003.

Louis 2009

Louis, A. La place du mobilier en verre dans les sépultures Gallo-Romaines de Champagne-Ardenne (France), in: *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Thessaloniki 2009, 190–196.

LRBC I

Hill, P.V., Kent J.P.C., Carson R.A.G. *Late Roman Bronze Coinage, Vol. I*, London 1965.

LRBC II

Hill P.V., Kent J.P.C., Carson R.A.G. *Late Roman Bronze Coinage, Vol. II*, London 1965.

Marijanski –Manojlović 1987

Marijanski –Manojlović, M. *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987.

Manojlović, Đorić 1989

Manojlović V., Đorić M. Srednjevekovna грнчарија са локалитета Horreum Margi – Ravno – Ћуприја, *Vesnik Vojnog muzeja* 33, Beograd 1989: 37–48.

Milovanović 2017

Milovanović, B. *Rudarsko-metalurški kompleksi i predmeti od olova u rimskim provincijama na tlu Srbije (Mining and Metallurgy Lead Complexes and Finds in the Roman Provinces at the Territory of Serbia)*, Arheološki institut, posebna izdanja, knjiga 65, Beograd 2017.

Mikl-Curk 1976

Mikl-Curk, I. *Poetovio*, Ljubljana 1976.

Mirković 2007

Mirković, M. *Moesia Superior. Eine Provinz an der Mittleren Donau. Orbis provinciarum - Römische Provinzen*, Philipp von Zabern, Mainz 2007.

Мънзова 1963

Мънзова, Л. Ключалки на касетки от римската епоха в Археологическия музей в София, *Археология* 1965, 1: 17-25.

Мънзова 1965

Мънзова, Л. Дръжки и апликации на касетки от римската епоха в Археологическия музей в София, *Археология* 1965, 1: 38-42.

Nikolić-Đorđević 2000

Nikolić-Đorđević, S. Antička keramika Singidunuma, oblici posuda, *Singidunum 2*, Beograd 2000: 11- 244.

Ончевска-Тодоровска 2010

Ончевска-Тодоровска, М. *Доцноантичка грнчарија во република Македонија (доцен 3-ти / 6-ти век)*, Скопје 2010.

Pasztókai-Szeöke 2011

Pasztókai-Szeöke, J. “The mother shrinks the child grows. What is it?” The evidence of spinning implements in funerary context from the Roman province of Pannonia, in: *Mujer y vestimenta. Aspectos de identidad fe García menina en la antigüedad*, Eds. Carmen Alfaro Giner, María Julia Martínez García y Jónatan Ortiz, Monografías de la SEMA de Valencia II, Valencia 2011, 125-140.

Petković 1995

Petković, S. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Posebna izdanja, knjiga 28, Arheološki institut, Beograd 1995.

Petković 2010 a

Petković, S. *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e. (Römische Fibeln in Serbien von I. bis 5. Jh. nach Chr.)*, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 50, Beograd 2010.

Petković 2010 b

Petković, S. Crossbow Fibulae from Gamzigrad (Romuliana), *Starinar* LX/2010: 111–136.

Петковић 2011

Петковић, С. Римске фибуле из археолошке збирке Бранка Најхолда, Весник Војног музеја 38, Београд 201: 21 – 42.

Петковић 2012

Петковић, С. Утицај аутохтоног култа на симболичну функцију римских фибула из Србија, Гласник Српског Ахеолошког Друштва 28/2012, Београд 2012: 63 –86.

Petković, Taravički-Ilić 2011

Petković S., Taravički-Ilić M. Römerzeitliche Keramik aus dem nordöstlichen Turm der Römerstadt Horreum Margi, *Starinar* LXI, Beograd 2011: 251– 273.

Petković, Pijić 2013

Petković, S., Pijić, B. Votive Altar of Lucius Petronius Timachus. *Starinar* LXIII, Beograd 2013: 53 – 72.

Petrović 1979

Petrović, P. *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. IV, Naissus – Remesiana – Horreum Margi*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques, Beograd 1979.

Petrović 1986

Petrović, P. Timacum Minus und die Kastelle in Timok-Tal. *Studien zu den Militärgrenzen Roms III : 13. Limeskongress Aalen 1983*. Stuttgart : Kommissionsverlag Konrad Theiss, 1986, 514-518.

Petrović, Vasić 1996

Petrović, P., Vasić M. The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Ed. Петар Petrović, Belgrade 1996, 15–26.

Петровић 1997

Петровић, П. Римљани на Тимоку, у: Археологија источне Србије (Archaeology of Eastern Serbia), ур: Мирослав Лазић, Филозофски факултет, центар за археолошка истраживања, Београд 1997, 115–131.

Petru 1972

Petru, S. *Emonske nekropole*, Ljubljana 1972.

Piletić 1969

Piletić D., Rimski kastrum Ćuprija – Horreum Margi, *Vesnik vojnog muzeja* 15, Beograd 1969: 9 –55.

Piletić 1989

Piletić D., Rimske fortifikacije na teritoriji Srbije, *Vesnik vojnog muzeja* 33, Beograd 1989: 79 – 104.

Róczy 1957

Róczy, K. Sz. Keramik, in: *Intercisa II (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Archaeologica Hungarica 36, Budapest 1957, 29–139.

Popilian 1976

Popilian, G. *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976.

Поповић 1984

Поповић, В. Доњи Милановац – Велики Градац (Taliata), римско и рановизантијско утврђење, *Старинар XXXIII–XXXIV/1983–1984*, Beograd 1984: 265–282.

Роровић 1984

Роровић, S. *Rimske lampe od pečene zemlje sa lokaliteta Čezava -Castrum Novae*. Diplomski rad, Katedra za antičku arheologiju, Filozofski fakultet u Beogradu 1984.

Поповић 1988

Поповић, И. Античко оруђе од гвожђа у Србији, Народни музеј: Београд 1988.

Роровић 1989

Роровић, S. Антички pokretni nalazi sa lokaliteta Horreum Margi – Ćuprija (iskopavanja 1986-1988). *Vesnik vojnog muzeja* 33, Beograd 1989: 49–77.

Поповић 1992

Поповић, И. Римски накит у Народном музеју у Београду I. Прстење, Народни музеј: Београд 1992.

Поповић 1994

Поповић, И. Аутохтоне и римске традиције на римском накиту I до III века, у: Античко сребро у Србији (*Antique Silver from Serbia*), ур. Ивана Поповић, Београд 1994, 25 – 31.

Поповић 2002

Поповић, И. Накит са Јухора, Остава или сакрални тезаурус (Popović, I. *Jewelry from Juhor. Hoard or Sacred Treasure*), Београд 2002.

Роровић 2010

Popović, I. Roman Cameos with Female Busts from Middle and Lower Danube, in: *Glyptique romaine, Pallas: revue d'études antiques* 83, Toulouse 2010: 203–224.

Preda 1980

Preda, C. *Callatis, Necropola romano-bizantină*, București 1980.

Protase 1960

Protase, D. Un nou tip de medalion funerar roman în Dacia, *Studii și cercetări de istorie veche* XI-2: 323-333.

Ранков-Кондић 2009

Ранков-Кондић Ј., Станица Диана на дунавским катарактама. *Statio Cataractarum Diana – Polochrion Zanes*. Пројекат Диана/Занес 1978/9–2008/9 (30 година пројекта Ђердап II), *Зборник Народног музеја XIX–1*, Београд 2009: 367–402.

Redžić 2013

Redžić, S. Rimske pojasne garniture na tlu Srbije od I do IV veka, *Doktorska disertacija*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd 2013.

RIC IV/1

Mattingly, H. *Pertinax to Geta. Roman Imperial Coinage IV/1*, ed. E. A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, London 1938.

RIC IV/2

Mattingly, H. *Macrinus to Pupienus. Roman Imperial Coinage IV/2*, ed. E. A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, London 1938.

Robinson 1959

Robinson, H. *Pottery of the Roman Period. The Roman Agora V*, 1959.

Rubright 1973

Rubright, J. Lamps from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica. *Sirmium 3*, 1973: 45–80.

Ruprechtsberger 1979

Ruprechtsberger, E. M. *Die römischen Bein- und Bronzenadeln aus den Museen Ens und Linz*. Linzer Archäologische Forschungen, Band 9. Linz: Stadtmuseum Linz, 1979.

Rusu – Bolindeț, Băltăc, 2008

Rusu – Bolindeț, V., Băltăc A. Materialul ceramic roman, Probleme de metodologie, in: *Alburnus Maior III*, ed. P. Damian, Muzeul Național de Istorie a României, Cluj – Napoca 2008, 33 – 70.

Rusu – Bolindeț et al. 2010

Rusu – Bolindeț, V., Roman, C., Bota, E., Isac, A., Paki, A., Marcu, F., Bodea, M. Forms of habitation on «Balea» Site, in: *Alburnus Maior I*, ed. P. Damian, Muzeul Național de Istorie a României, Cluj - Napoca 2010, 371 – 416.

Ružić 1994

Ružić, M. *Rimsko staklo u Srbiji*, Centar za arheološka istraživanja 13, Filozofski fakultet, Beograd 1994.

Sagadin 1979

Sagadin, M. Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik 33*, 1979, Ljubljana: 294-338.

Scorpan 1977

Scorpan, C. Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzan-

tins (IV – VII siècles dans l' espace Istro – Pontique, *Dacia XXI*, Bucureşti 1977: 260 – 297.

Sommer 1984

Sommer, M. Die Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich, *Bonner Hefte zur Vorgeschichte* 22, 1984: 1-165, Taf. 1-85.

Срејовић 1983

Срејовић, Д. Царски дворцац, у: Гамзиград, касноантички царски дворцац, ур: Драгослав Срејовић, САНУ, Београд 1983, 24–89.

Stîngă 2005

Stîngă, I. *Villa rustica de la Gărla Mare, judeţul Mehedinţi*, Craiova 2005.

Стојић 1995

Стојић, М. Неколико предмета фигуралне уметности у сребру у басену Велике Мораве, у: Радионице и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints), ур. Ивана Поповић, Београд 1995, 77 – 82.

Stojić 2003

Stojić, M. *Veliki Vetren*, Beograd 2003.

Šaranović-Svetek 2009

Šaranović-Svetek, V. *Rimske narukvice od stakla, staklene paste i gagata u provinciji Donja Panonija*, Beograd 2009.

Таравички-Илић 2008a

Таравички-Илић, М. The Romanization of Scordiscian Pottery (as shown by the Example of Bowl Finds from Viminacium), *Rei Cretariae Romana Acta* 40, 195-197.

Таравички-Илић 2008b

Таравички-Илић, М. Finds of Dacian Pots from the Roman Graves in Viminacium, *Proceedings of the 10th Colloquium of Funerary Archaeology, „Funerary Practices in central and eastern Europe (10th century B.C. to 3rd century A.D.)“*, ed. V. Sîrbu, R. Ştefănescu, Brăila – Braşov 2008, 215-224.

Таравички-Илић 2010

Таравички-Илић, М. Dacian Ware at Horreum Margi. In: *LRCW 3, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry, Comparison between western and eastern Mediterranean*, BAR International Series 2185 (II), 2010, 979-982.

Тапавички-Илић, Петковић 2013

Тапавички-Илић, М., Петковић С. Римски жишци из *Horreum Margi*-ја, у: Античке светиљке, хронологија, типологија и орнаментика. Акта са стручног скупа, ур. С. Крунић, И. Поповић, Т. Цвијетићанин, Музеј града Београда, Београд 2013, 101 –113.

Таравички-Илић, Петковић 2017

Таравички-Илић, М., Петковић С. Figural Stone Decoration from Horreum Margi (Џуприја), Decorațiune figurativă în piatră de la Horreum Margi (Џуприја), *Banatica* 27, Cluj-Napoca 2017: 163-185.

Ћепосу-Маринеску 1982

Ћепосу-Маринеску, Л. *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR International Series 128, Oxford 1982.

Томовић 1984

Томовић, М. Текија, керамика са утврђења, *Старинар* XXXIII – XXXIV/1982 – 1983, Београд 1984: 345 – 353.

Томовић 1986

Томовић, М. Милајловач –Блато. Un forteresse de la basse antiquité, *Cahiers de Portes de Fer* III, Belgrade 1986: 401 –430.

Томовић 2000

Томовић, М. Краку Лу Јордан and Gold Mining and Metallurgy in Antiquity, *Старинар* L/2000, Београд 2000: 155-185.

Тропаеум Трајани I 1979

Тропаеум Трајани I, cetatea, Bucuresti 1979.

Вадáy 1989

Вадáy, А. Н. Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok, *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 17-18/1988-1989, Budapest 1989.

Вáго, Бóна 1976

Вáго, Е. В., Бóна, I. *Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof*, Budapest 1976.

Варнер 2001

Варнер, Е. Р. *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. Monumenta Graeca et Romana. Brill: Leiden – Boston 2001.

Васић 1984

Васић, М. Чезава – Castrum Novae, *Старинар* XXXIII–XXXIV/1983–1984, Београд 1984:91 –122-

Васић 1988

Васић, М. Налаз II римског бронзаног новца IV и V века из муниципјума Horreum Margi (Џуприја). *Нумизматичар* 11, 1988: 63–82.

Васић1990

Васић, М. *Nalazi rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi, (Trouvaille des monnaies de bronze de IVème et Vème siècle en municipe Horreum Margi)*,

Posebna izdanja 22, Posebna izdanja 8, Arheološki institut, Vojni muzej, Beograd, 1990.

Vasić 1992

Vasić, M. Нов Митрин рељеф из Horreum Margi (Туприја) (Summary: The New Mytra Relief from Horreum Margi (Џуприја)), Зборник Народног Музеја XIV/1, археологија, Београд: 379 – 385.

Vasić 2008

Vasić, M. Prolasci i boravci rimskih imperatora u Nišu krajem III i u IV veku. *Naissus I*. Niš 2008: 7-23.

Vasić, Milošević 2000

Vasić, M., Milošević, G. *Mansio Idimum*, rimska poštanska i putna stanica kod Medveđe, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 35, Beograd 2000.

Vasić, Tomović 2005

Vasić, M., Tomović, M. Šarkamen (East Serbia): An Imperial Residence and Memorial Complex of the Tetrarchic Period, *Germania* 83, 2, 2005: 257 – 307.

Vasić, Петковић 2010

Vasić, M., Петковић С. Резултати истраживања вишеслојног налазишта Horreum Margi – Равно – Туприја у 1990. години (Summary: The Results of Research on Multilayer Site *Horreum Margi* – Ravno – Џуприја in 1990), Весник Војног музеја 37, Београд: 9–25.

Vasić et al. 1989

Vasić M., Kavajin – Mundrić J., Popović S. Horreum Margi – Ravno – Џуприја (iskopavanja 1979. i 1986 – 1988. godine) (Summary), *Vesnik Vojnog Muzeja* 33, Beograd: 7 – 36.

Vasić et al. 2009

Vasić M., Петковић С., Манојловић – Николић В., Крижанец М. Резултати истраживања вишеслојног налазишта Horreum Margi – Равно – Туприја у 1989. години (Summary: The results of the archaeological research into multilayer site Horreum Margi – Ravno – Џуприја in 1989), Весник Војног музеја 36, Београд: 133 – 143.

Vessberg 1956

Vessberg, O. Glass: Typology – Chronology V. In: Vessberg O., Westholm A., *The Swedish Cyprus Expedition. Vol. IV, Part 3: The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*, Stockholm 1956.

Vetnić 1967a

Vetnić, S. Đula, Ostrikovac, Svetozarevo – kasnoantička nekropola, *Arheološki pregled* 9/1967, Beograd 1967: 111–112.

Vetnić 1967 b

Vetnić, S. Plinjača, Dragovo, Svetozarevo – antički period – mitrej, *Arheološki Pregled*

9/1967, Beograd 1967: 116–118.

Vikić-Belančić 1971

Vikić-Belančić, B. Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, 1971: 97–182.

Whitby 2008

Whitby, M. The Balkans and Greece 420-602, in: *The Cambridge Ancient History XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, Edited by Averil Cameron, Bryan Ward – Perkins and Michael Whitby, Cambridge History Online: Cambridge University Press 2008, 701-730.

Zirra et al. 2010

Zirra, V. V., Oța, L., Panaite, A., Alexandrescu, C., Ganciu, A., Boroneant, A., Drago-man, A. The Sacred Space of «Dalea» Site, in: *Alburnus Maior I*, ed. P. Damian, Museul Național de Istorie a României, Cluj - Napoca 2010, 325 – 368.

Зотовић 1973

Зотовић, Љ. *Митраизам на тлу Југославије*, Археолошки институт, Посебна издања, књига 11, Београд, 1973.

Зотовић 1984

Зотовић, Љ. Бољетин (Smorna), римски и рановизантијски логор, Старице XXXIII–XXXIV/1983–1984, Beograd 1984:211 –226.

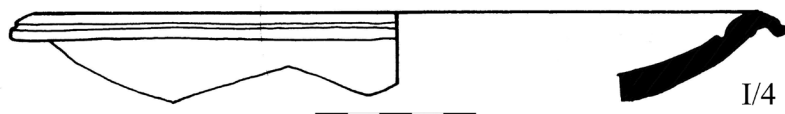
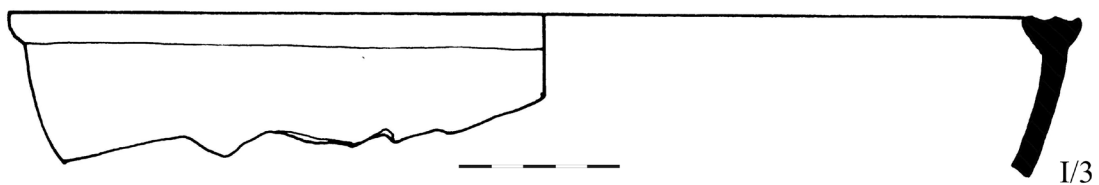
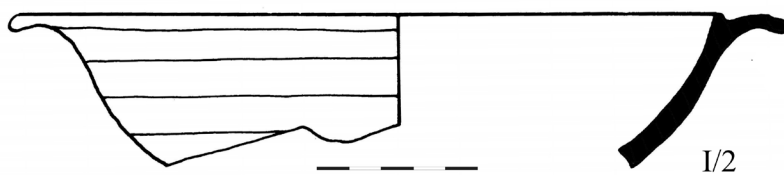
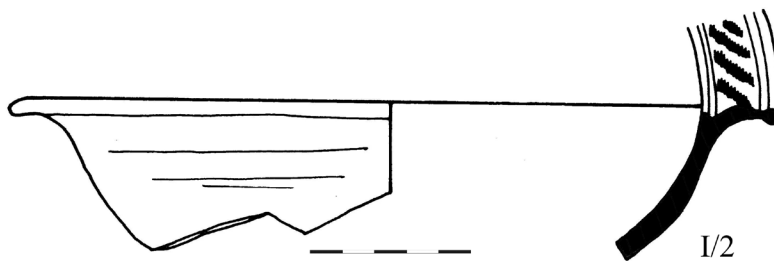
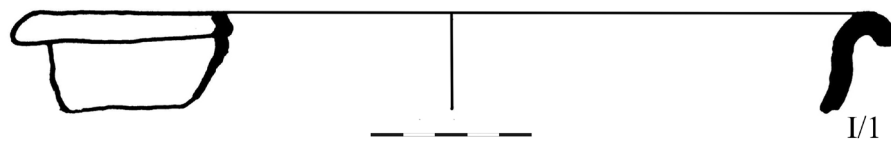
Живић 2010

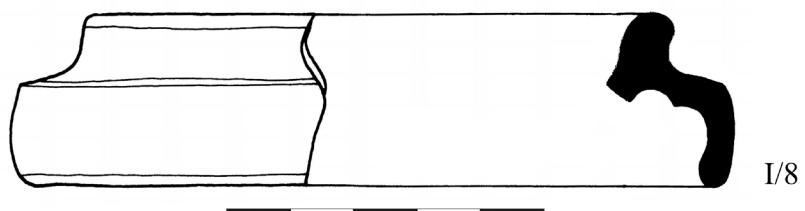
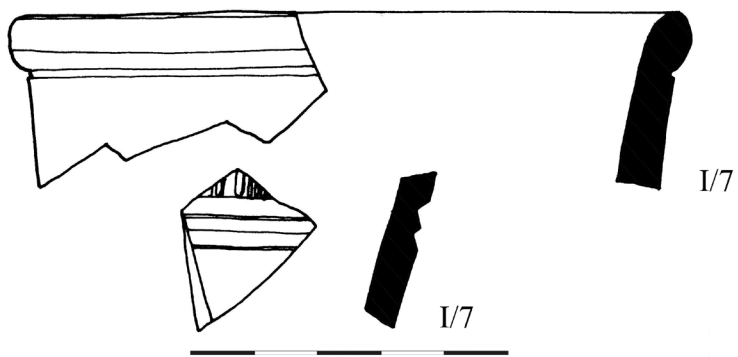
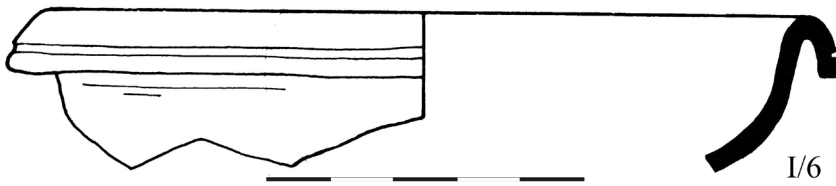
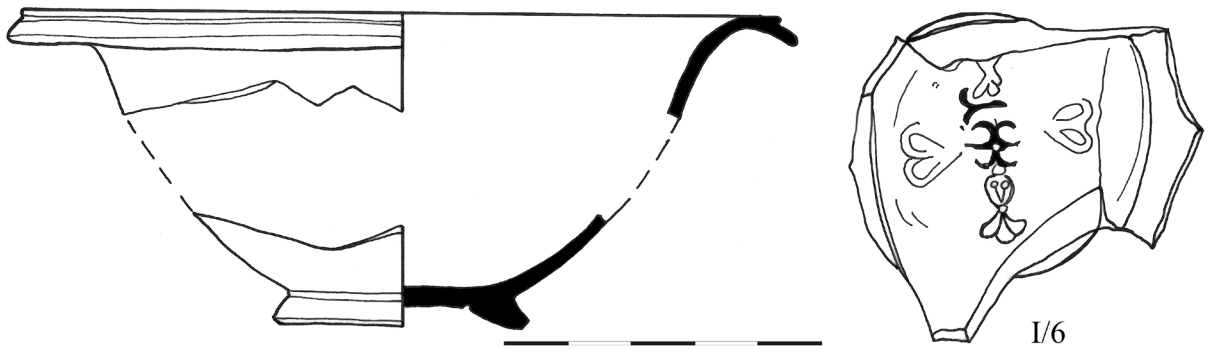
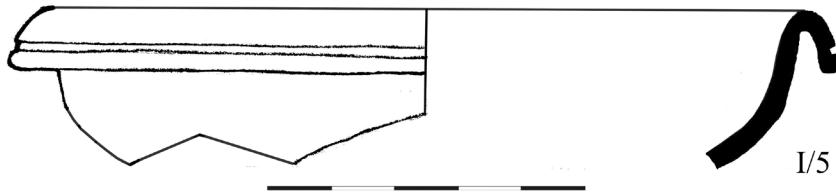
Живић, М. Уметничка остварења у царској палати, у: *Felix Romuliana – Гамзиград*, ур: Ивана Поповић, Београд 2010, 107-141.

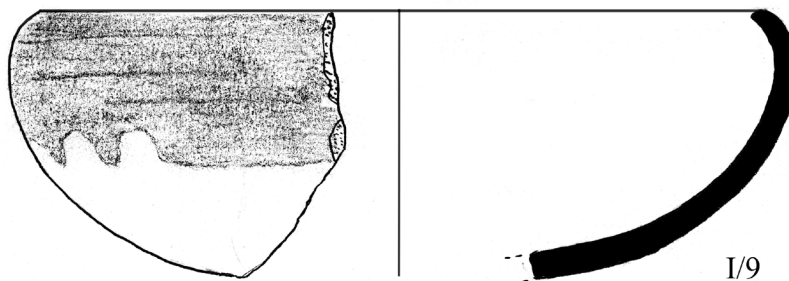
Živić 2011

Živić, M. Romuliana, a Palace for God's Repose, in: Gerda von Bülow, Heinrich Zabelicky, *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum*. Bonn 2011, 101-111.

ТАБЛЕ
PLATES

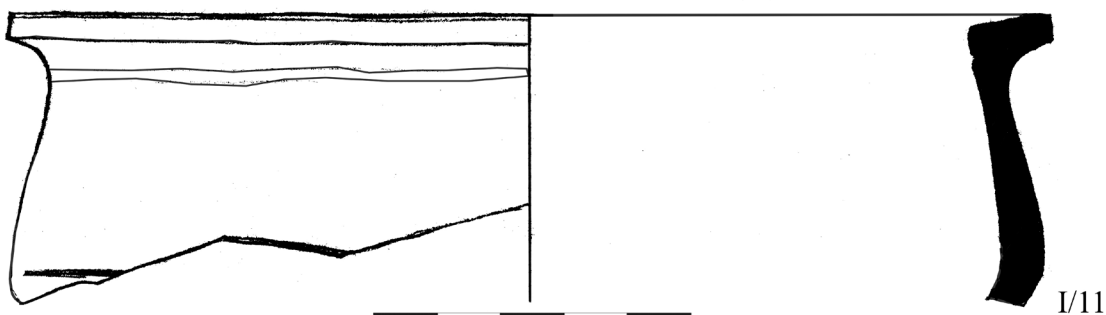

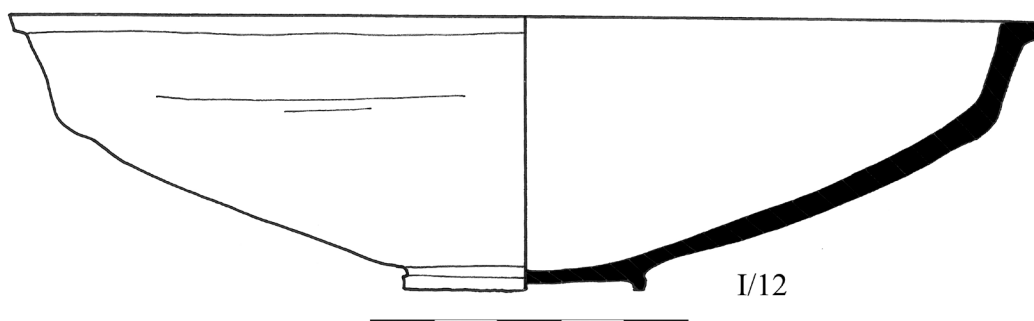
I/9

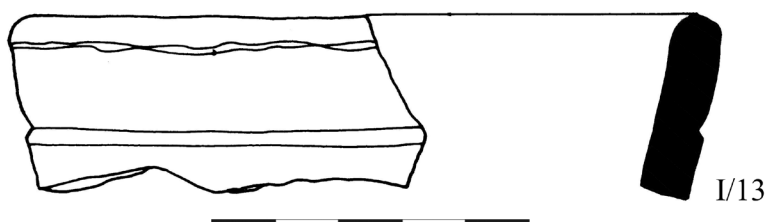
I/10

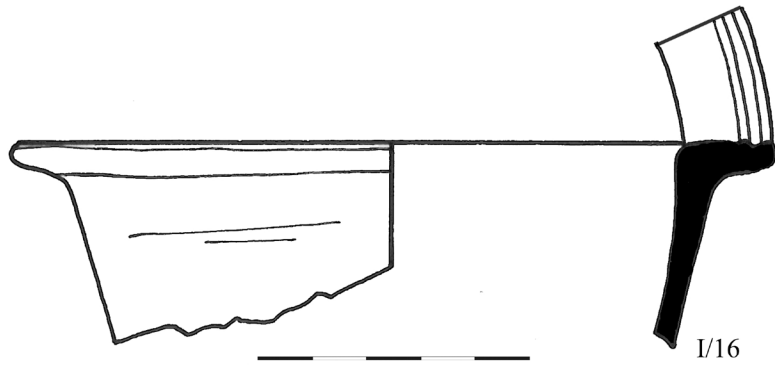
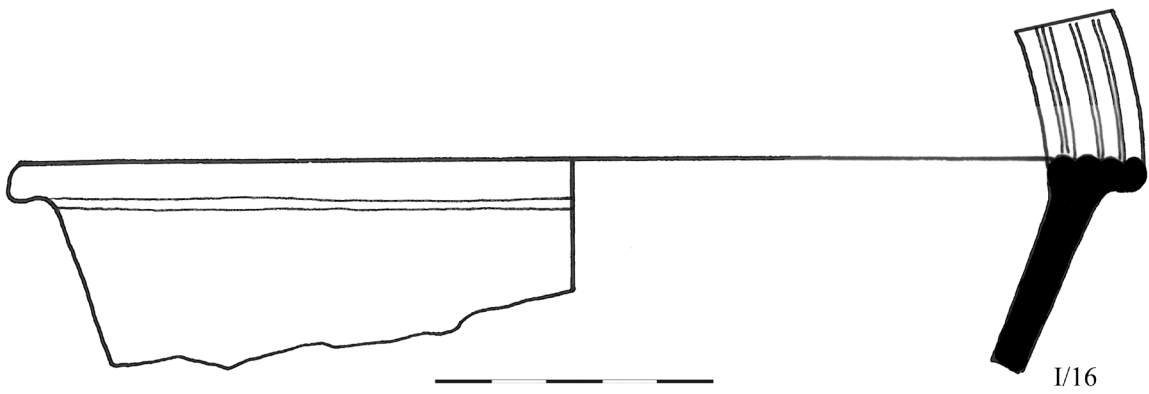
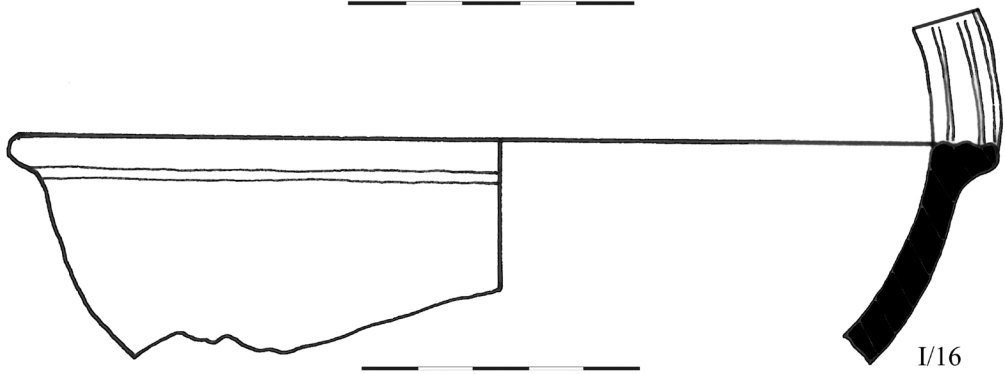
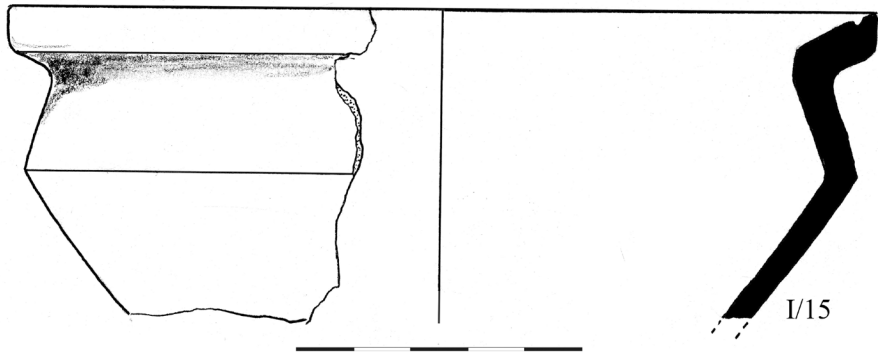
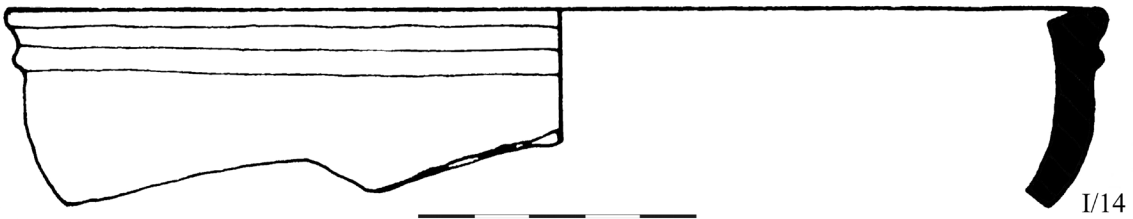
I/11

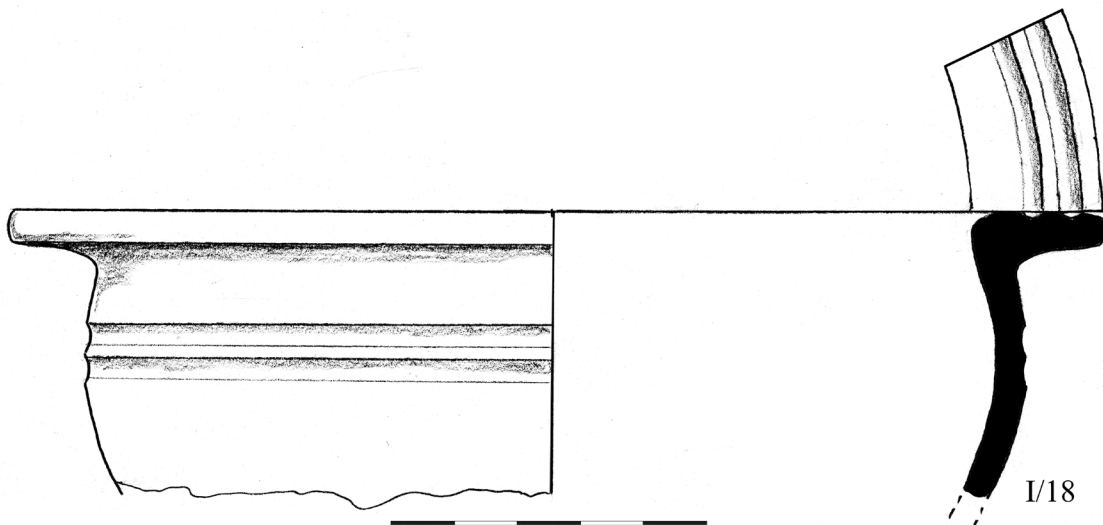
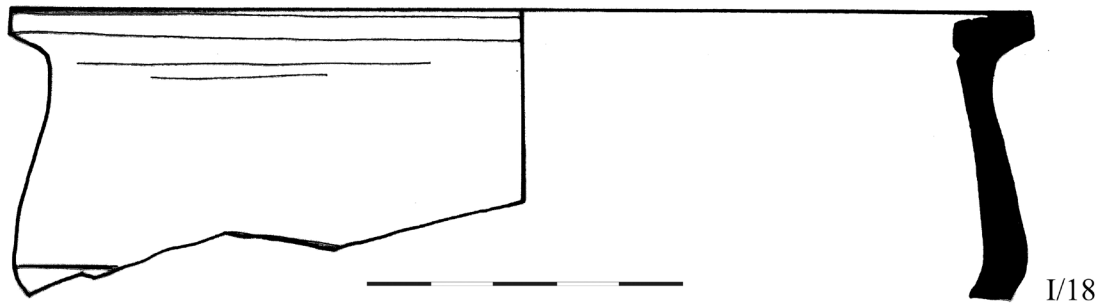
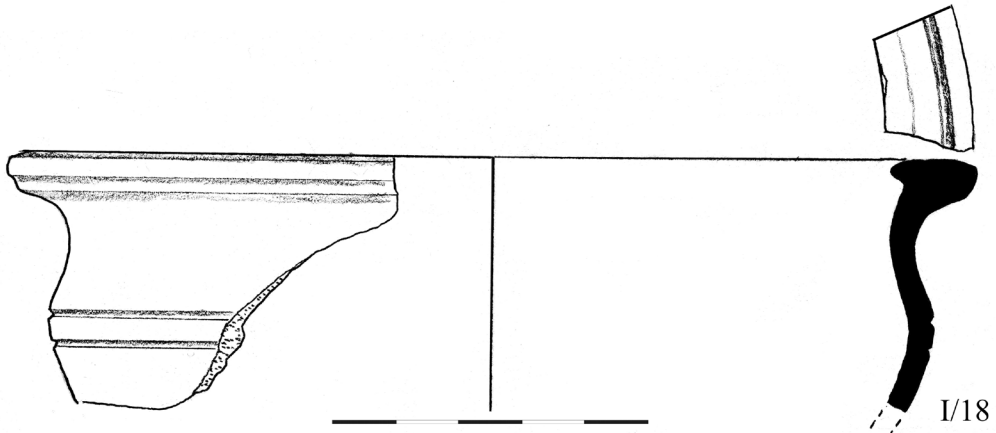
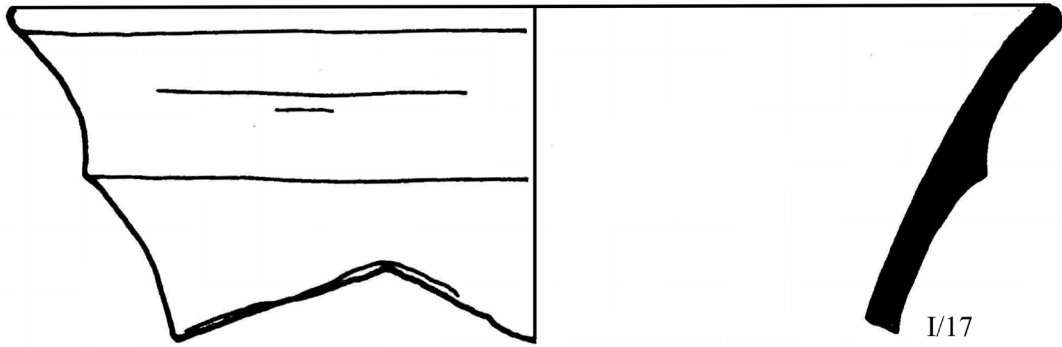

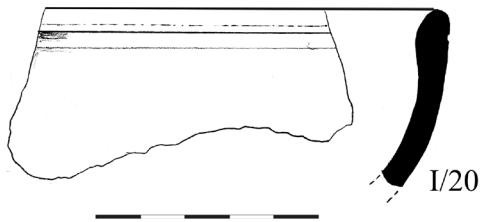
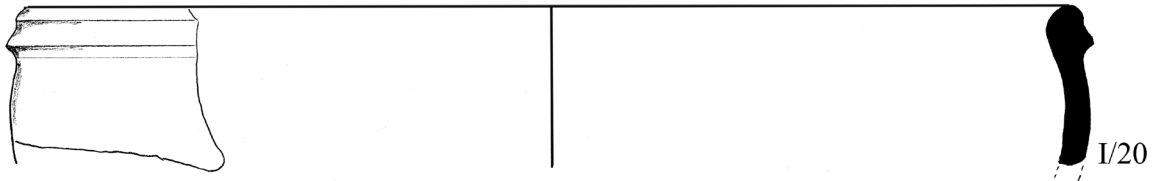
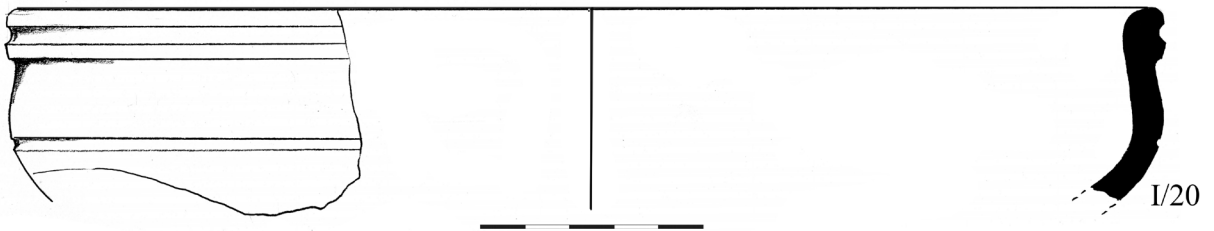
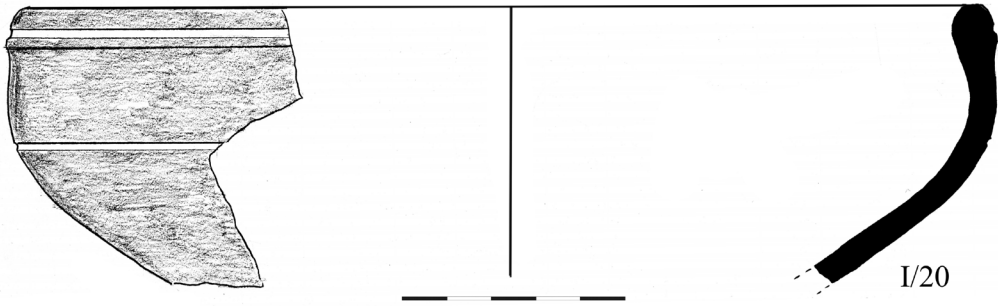
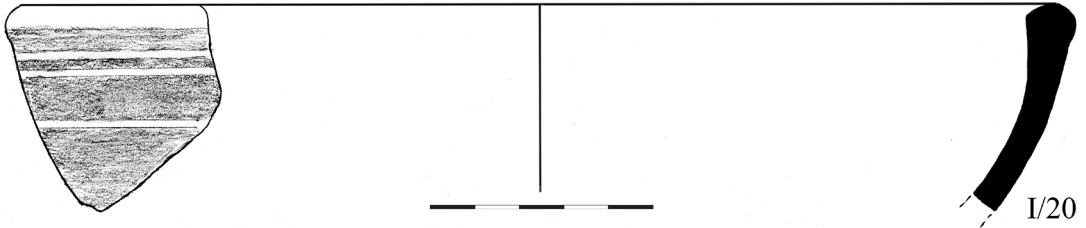
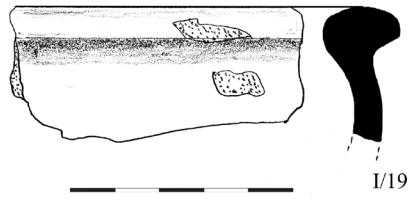
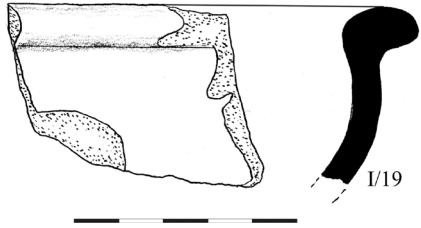
I/12

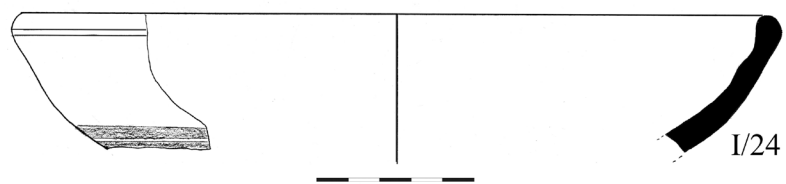
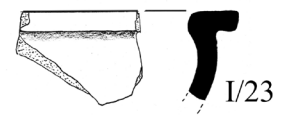
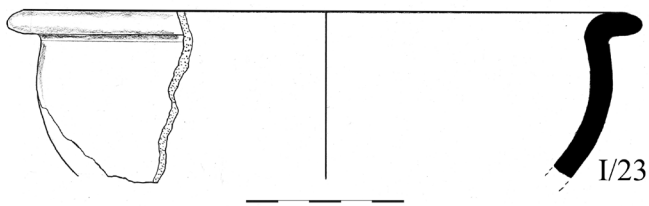
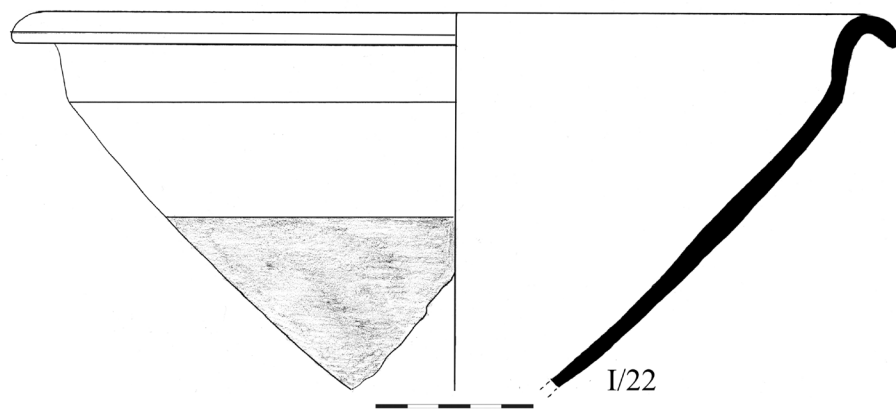
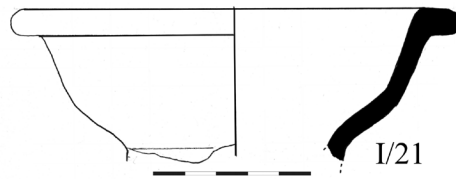
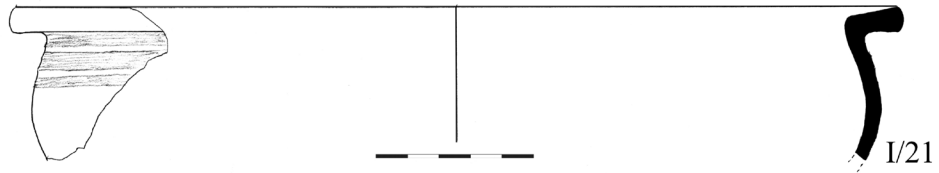

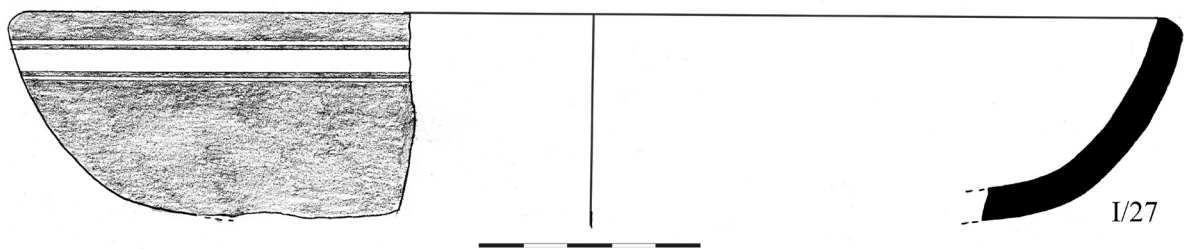
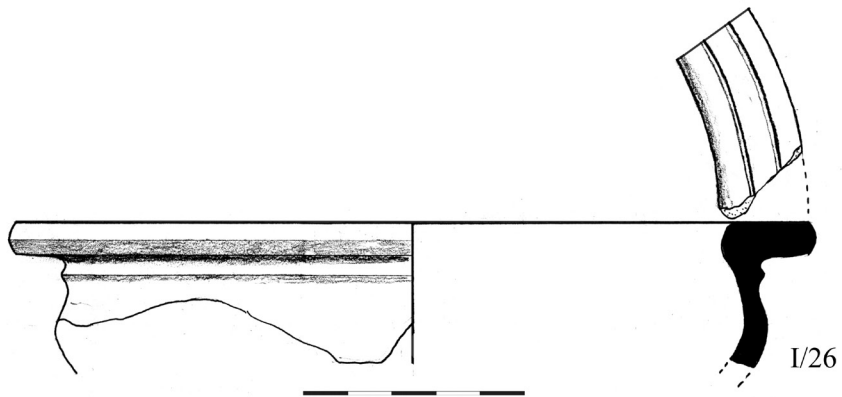
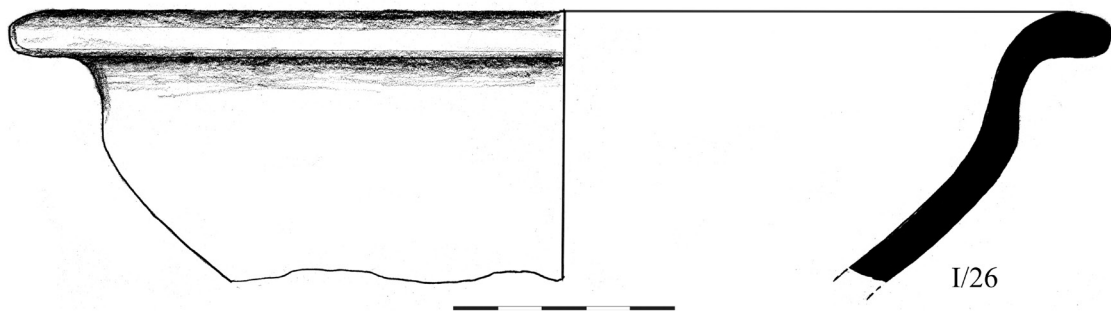
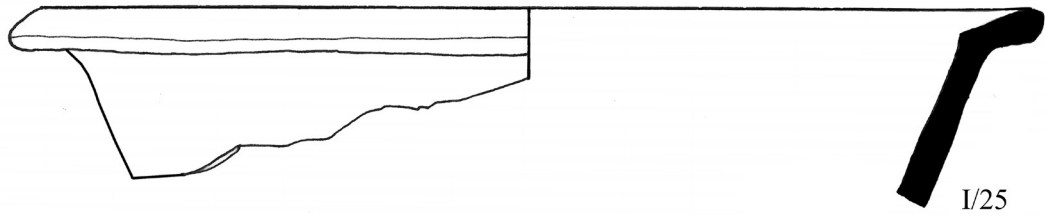
I/13

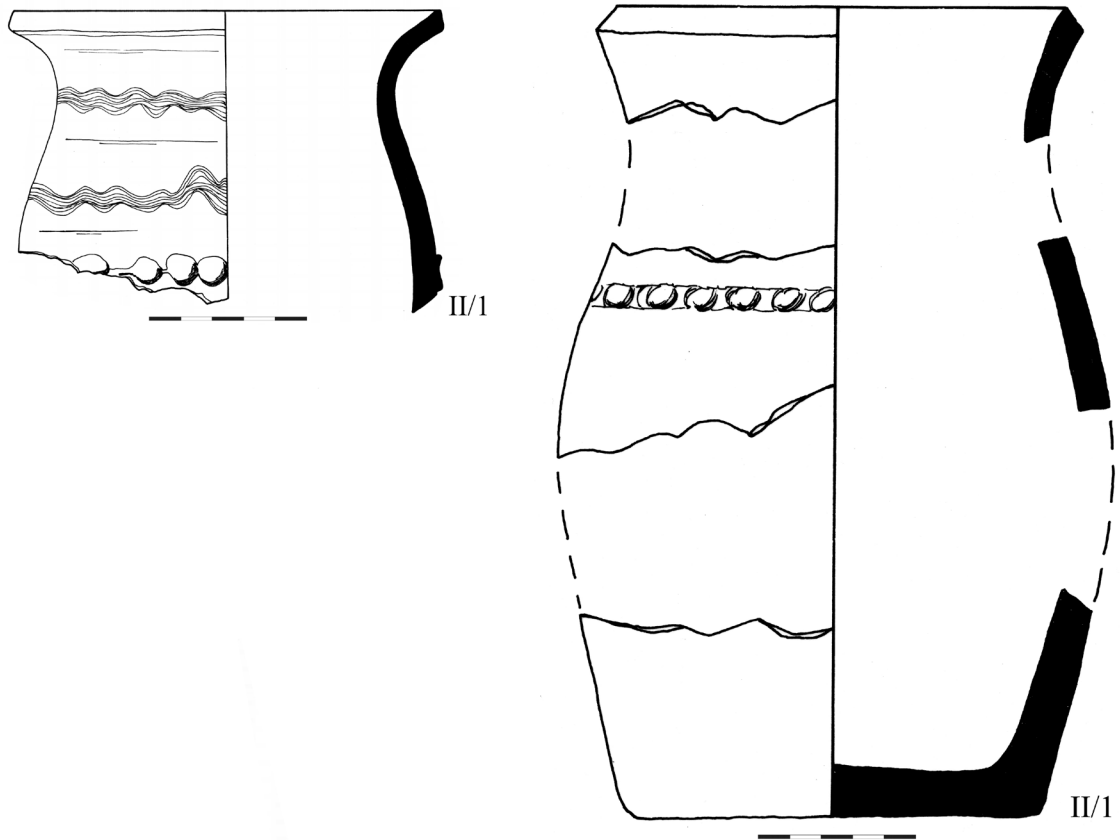
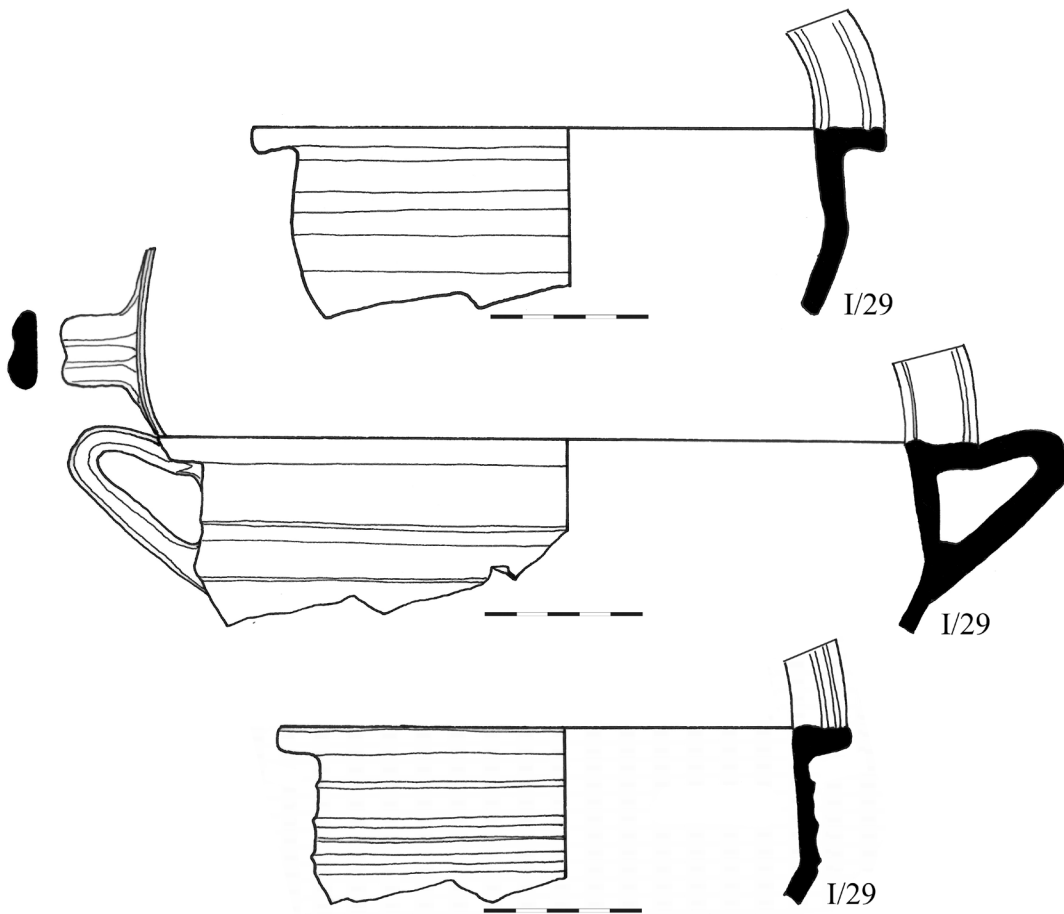

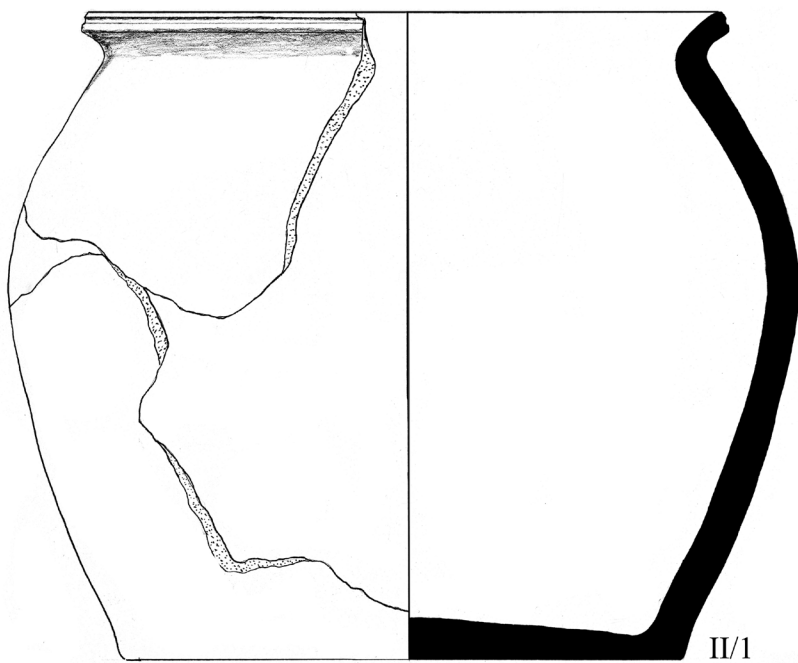
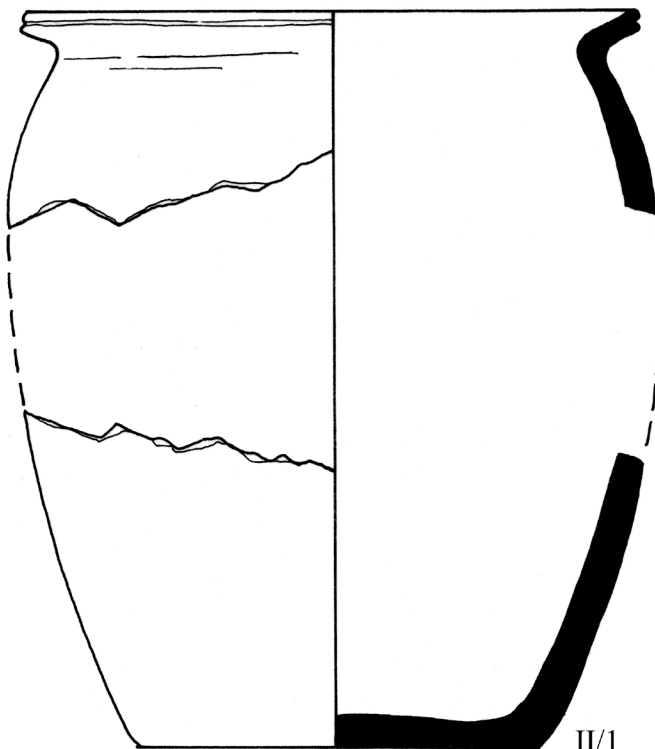
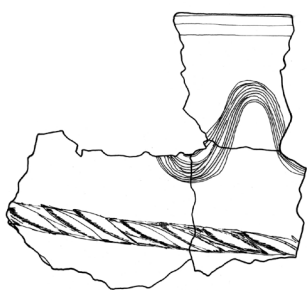

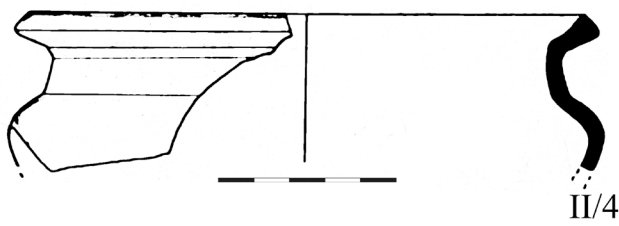
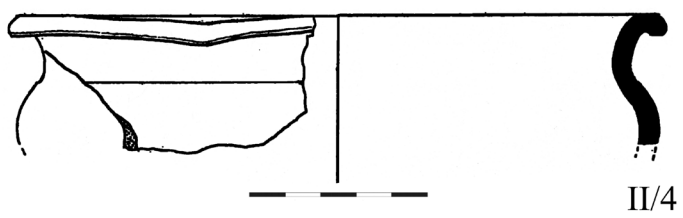
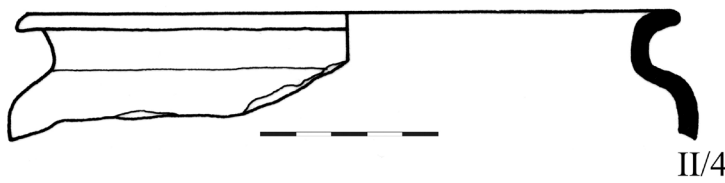
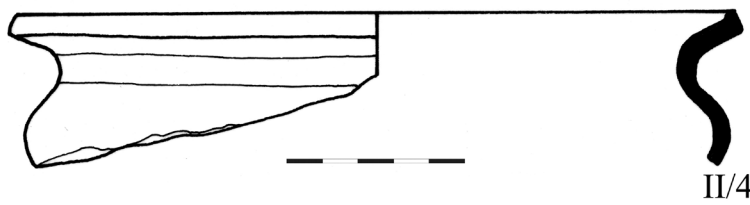
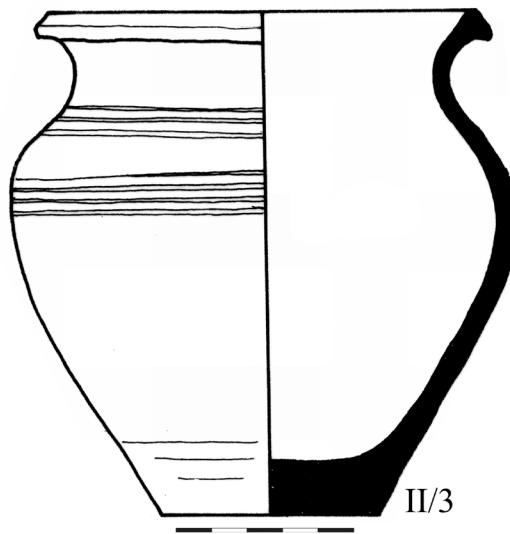
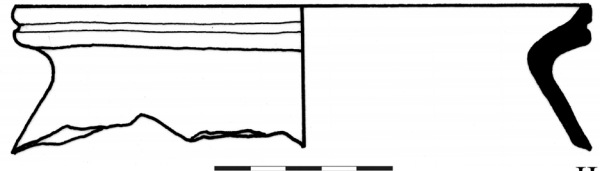
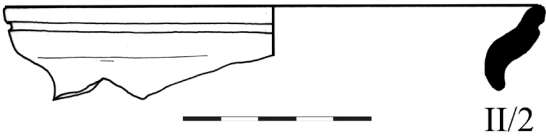

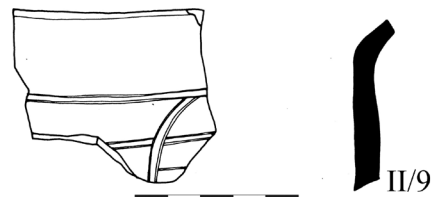
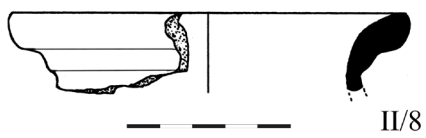
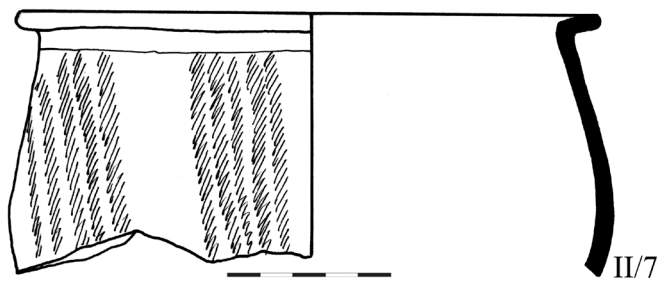
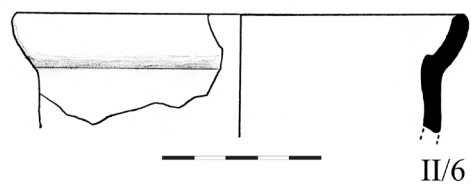
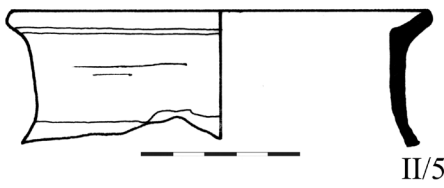
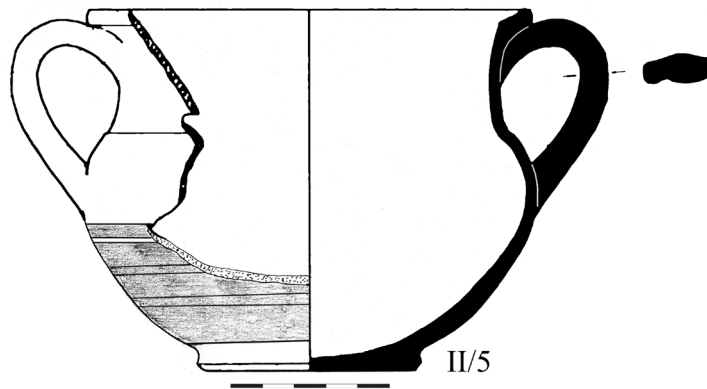
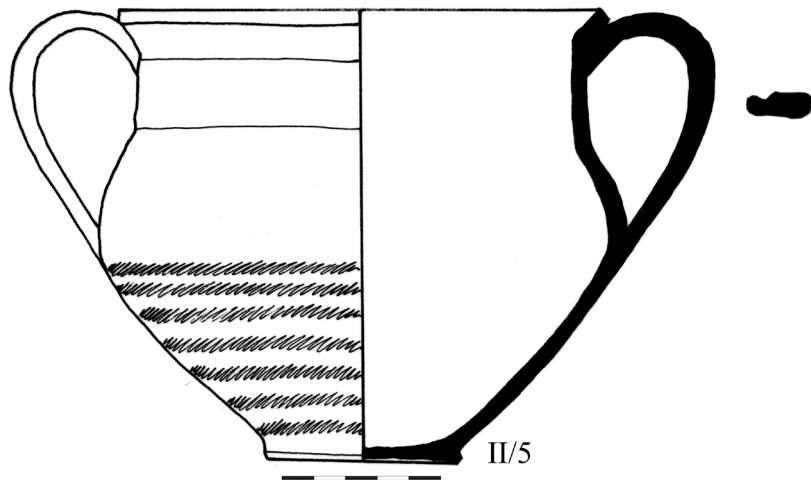

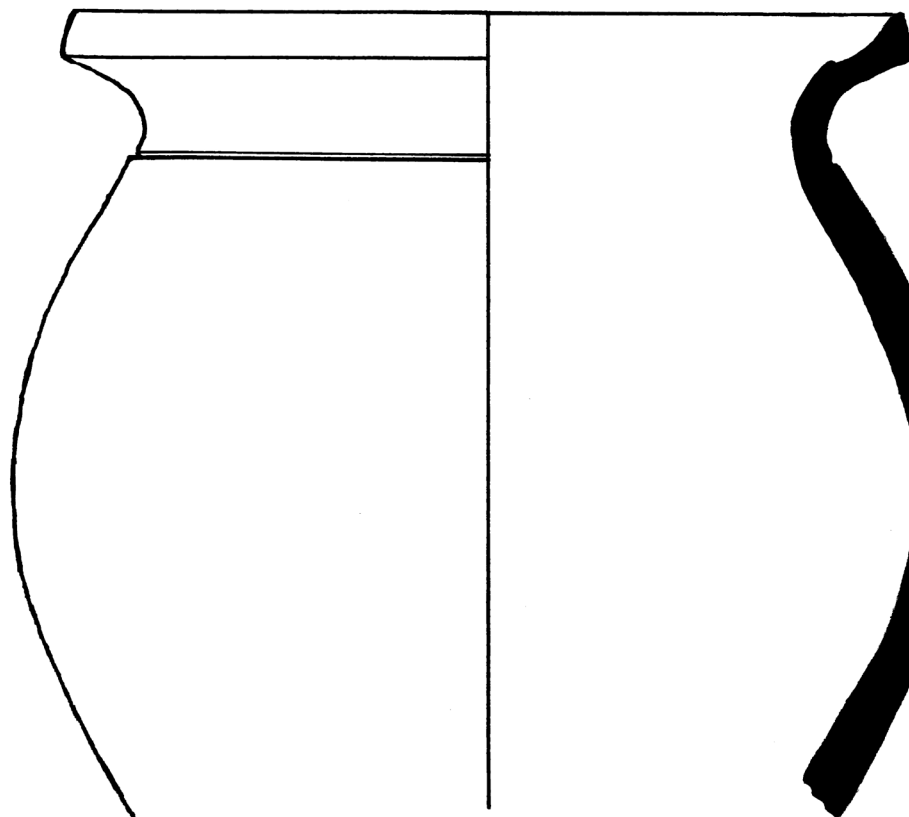

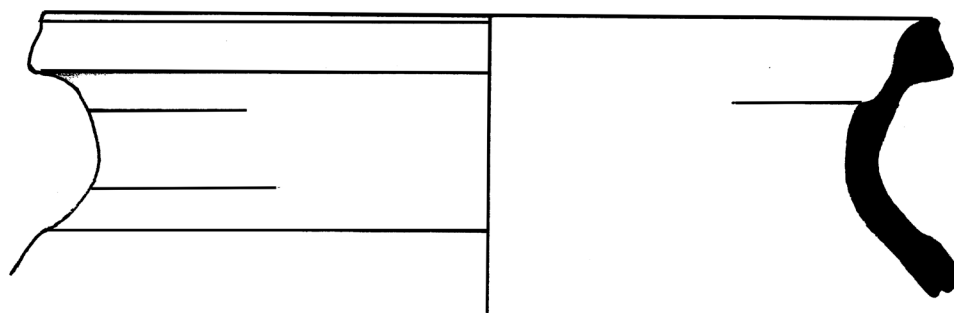

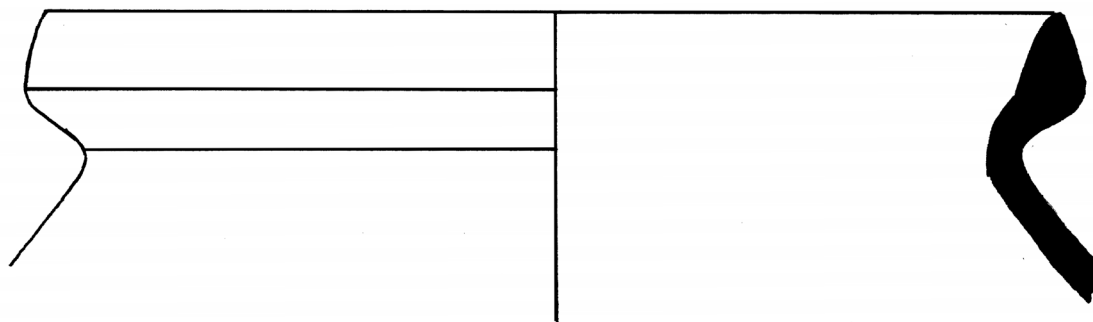

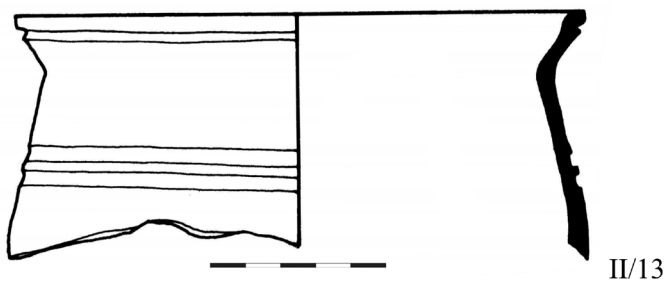
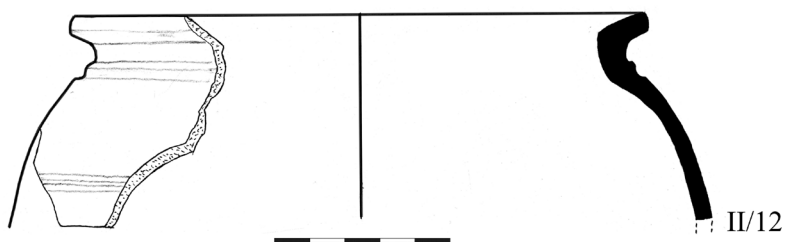
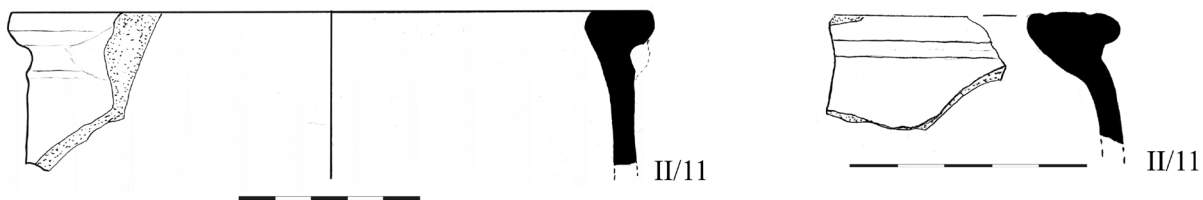
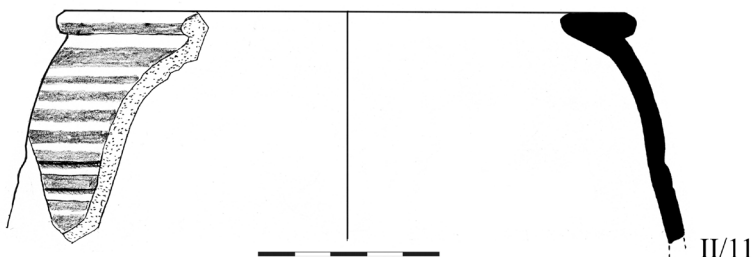
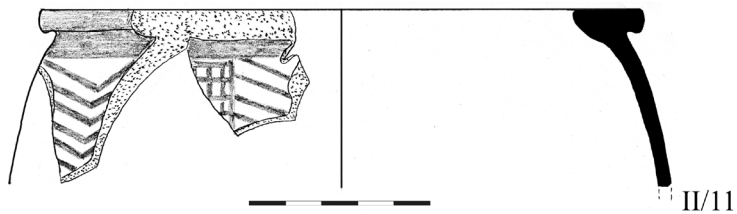
II/10

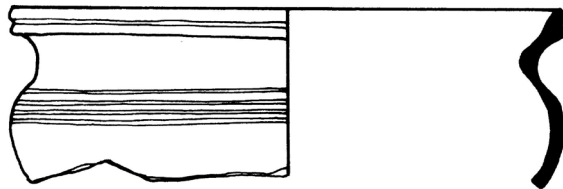

II/10

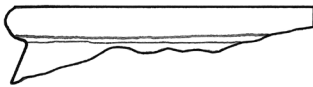

II/10

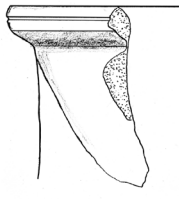
II/14

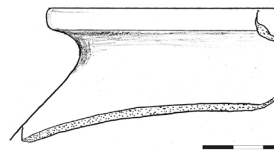
II/15

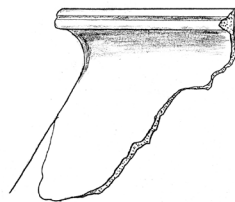
II/15

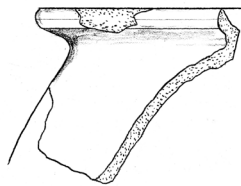
II/16

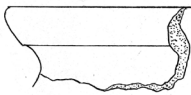
II/17

II/17

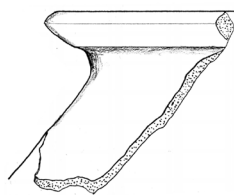
II/17

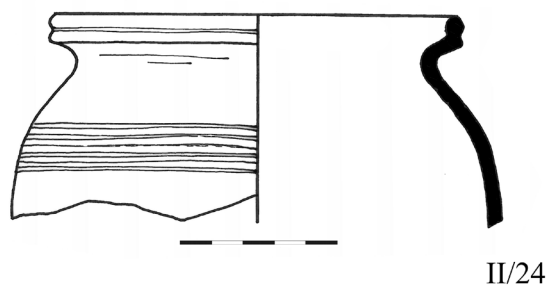
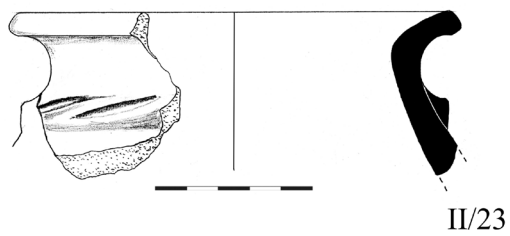
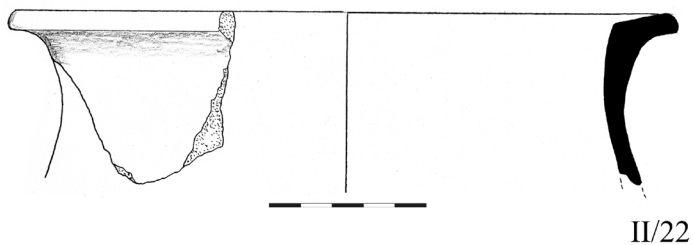
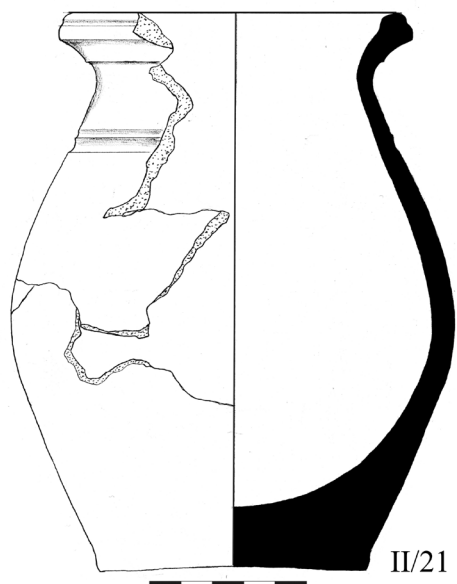
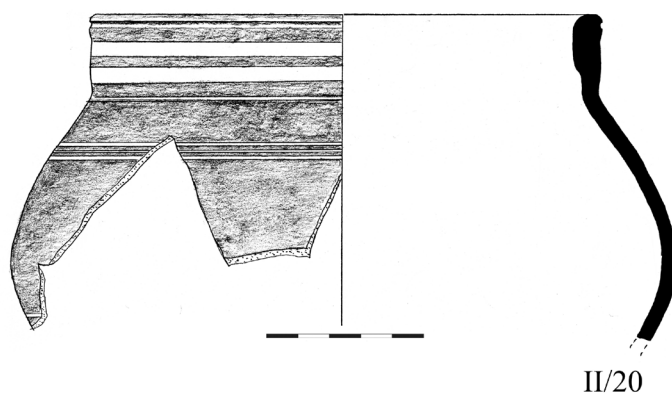
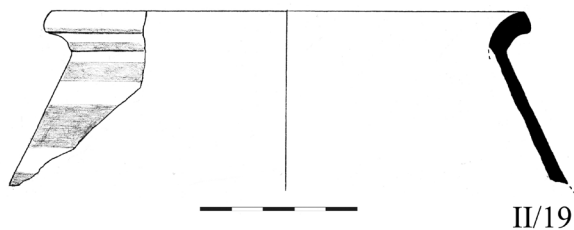
II/17

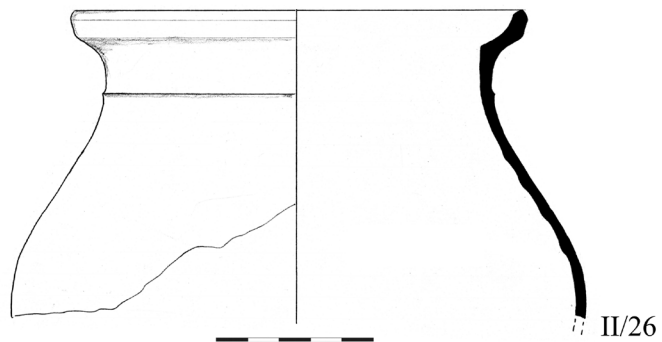
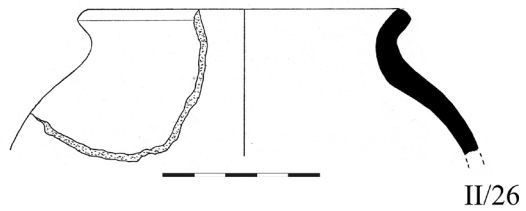
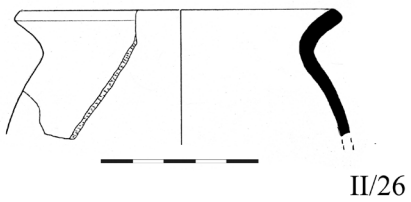
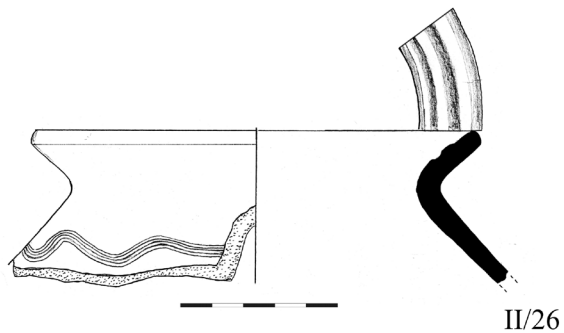
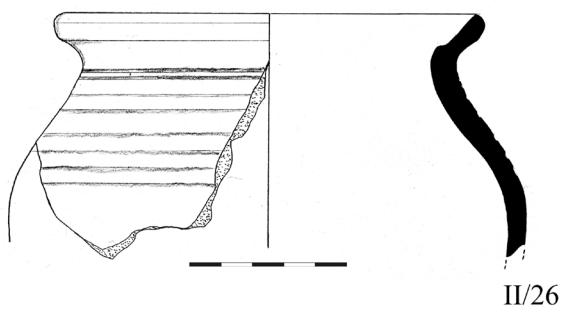
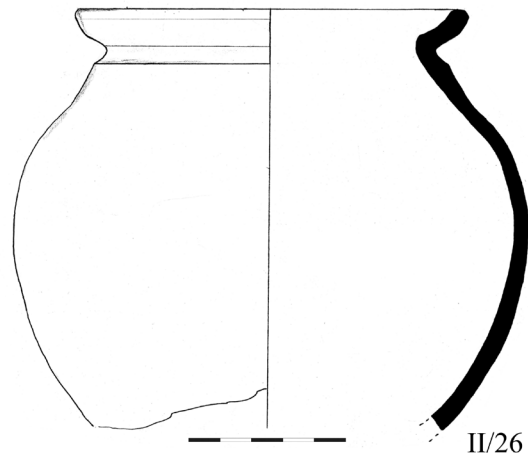
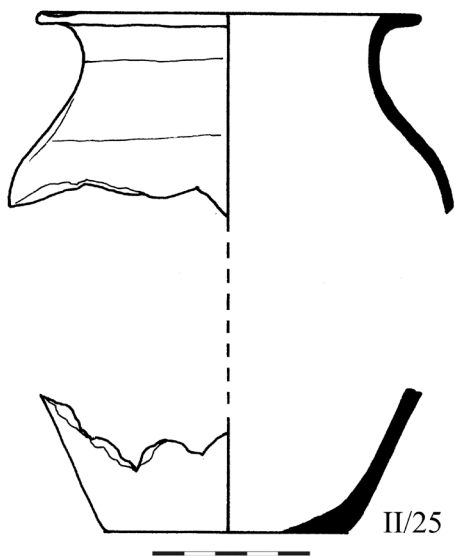

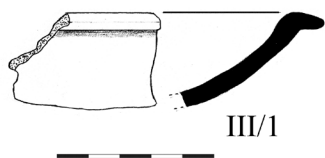
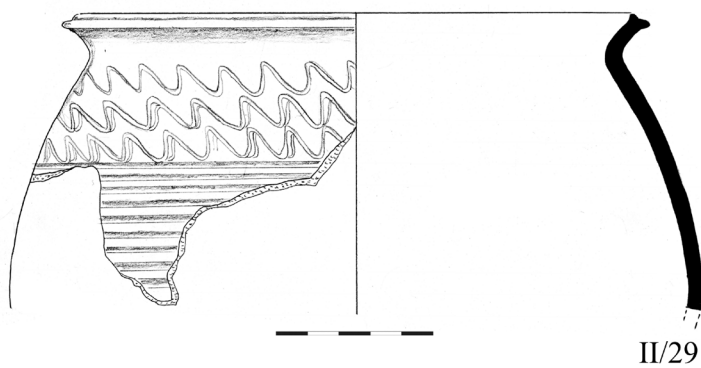
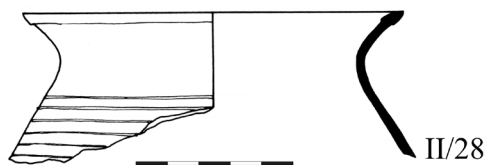
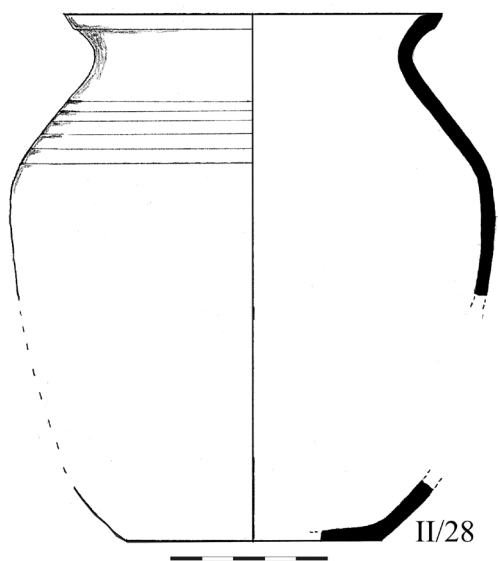
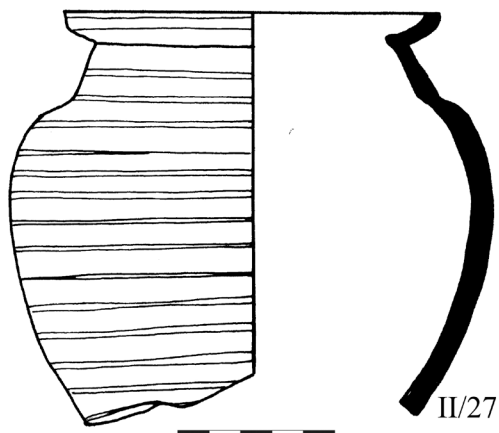
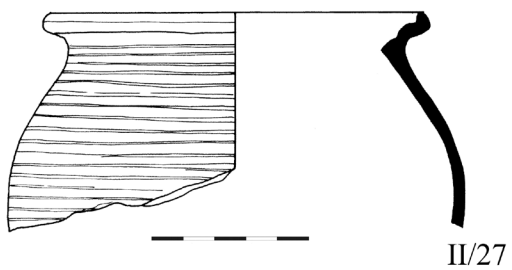
II/17

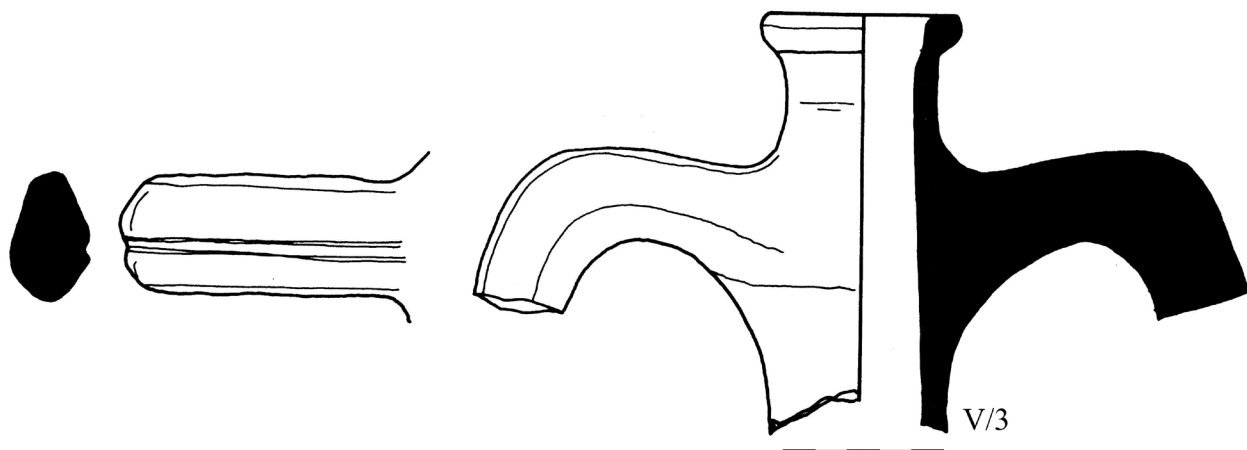
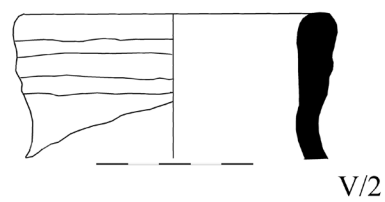
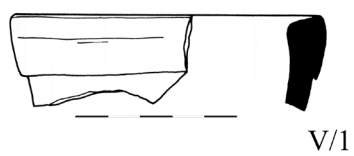
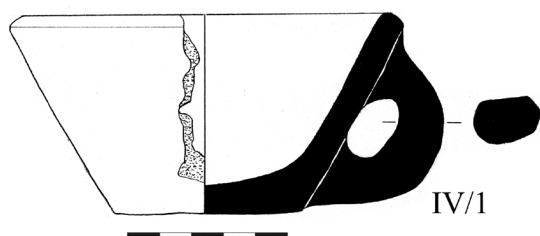
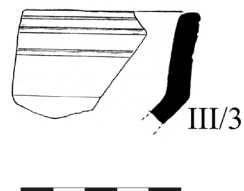
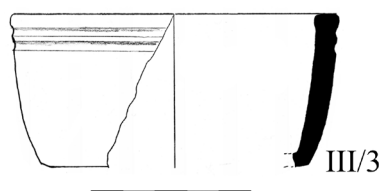
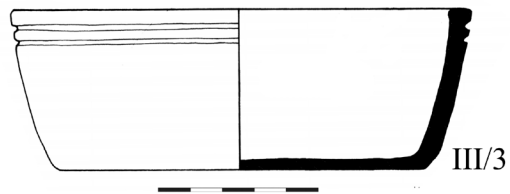
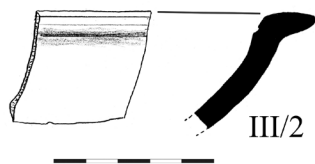

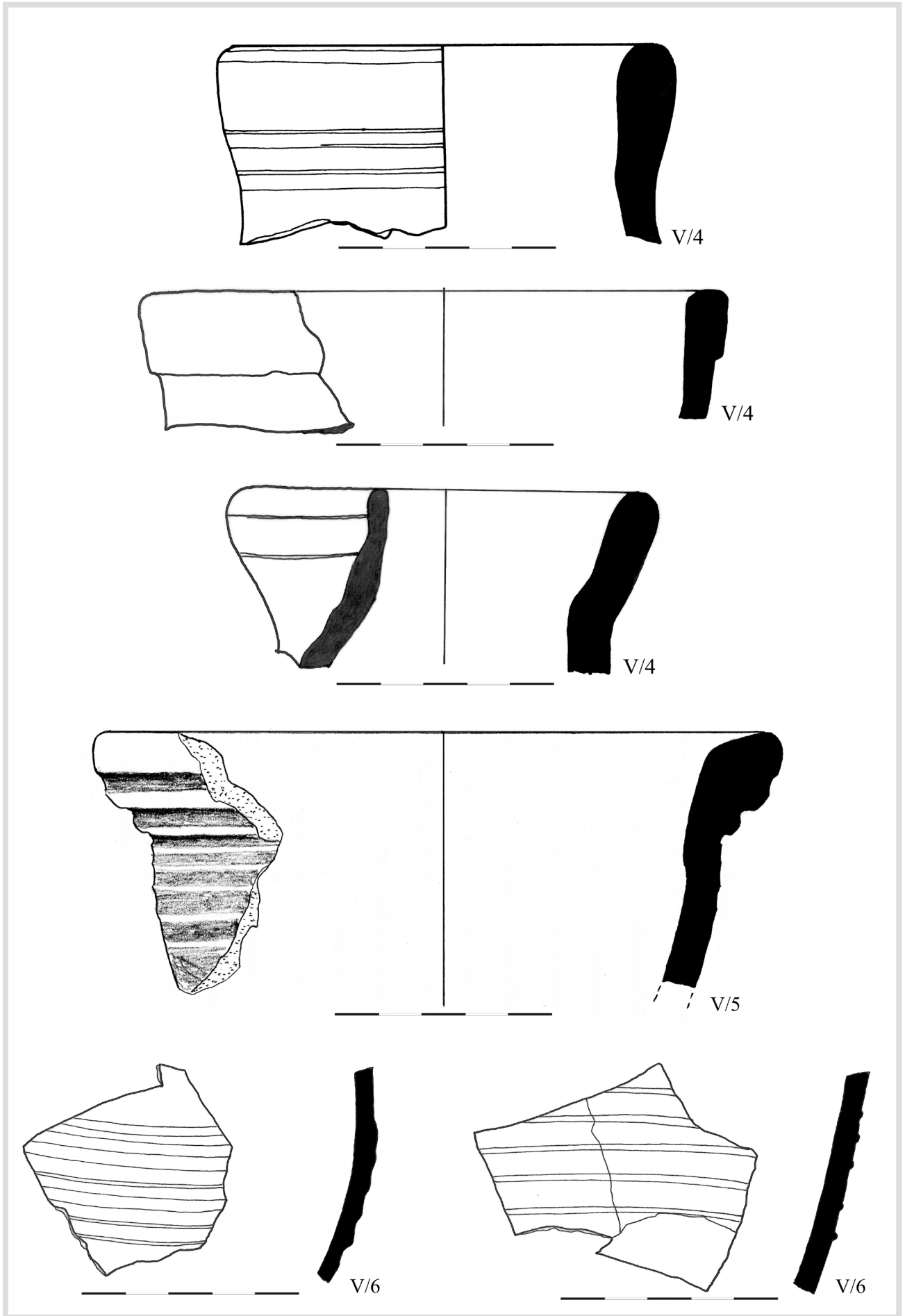
II/17

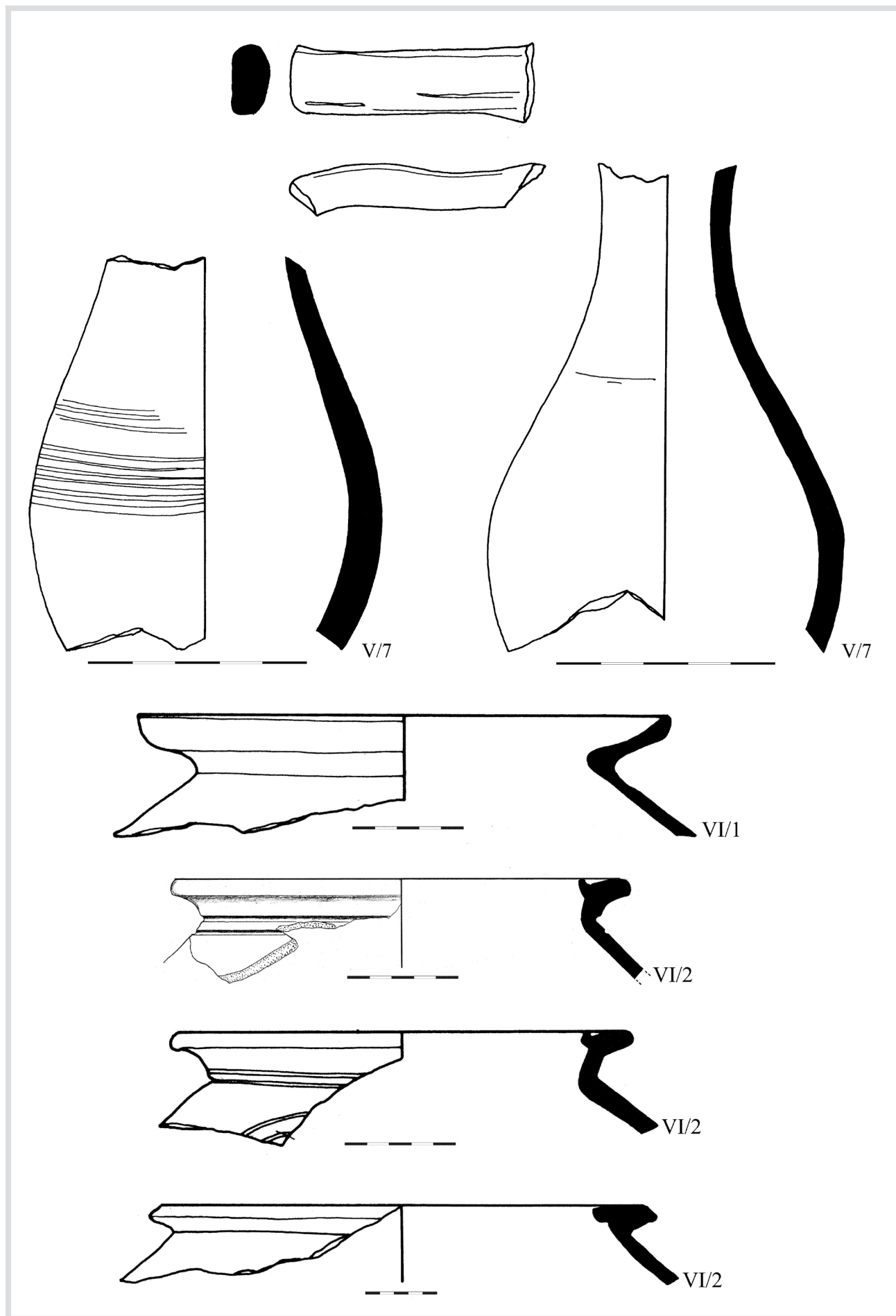

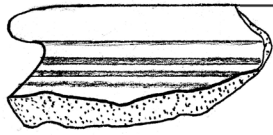

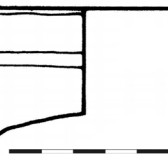
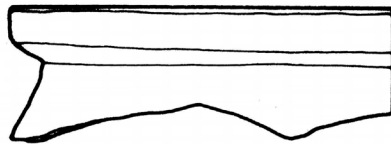
VI/3

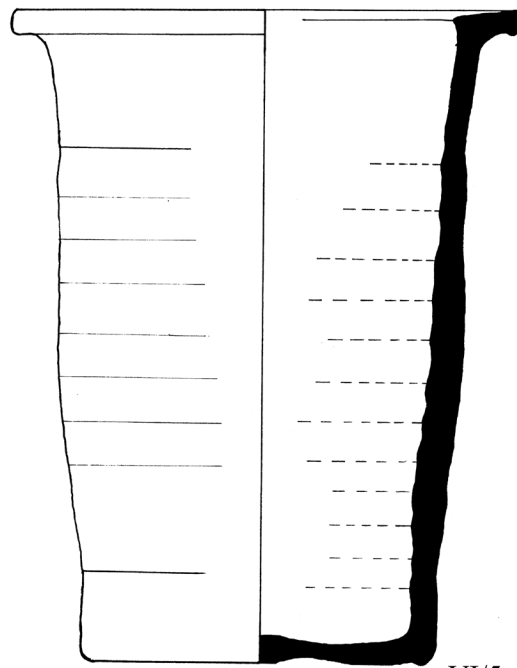
VI/3

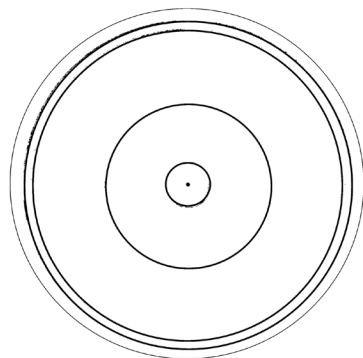
VI/4

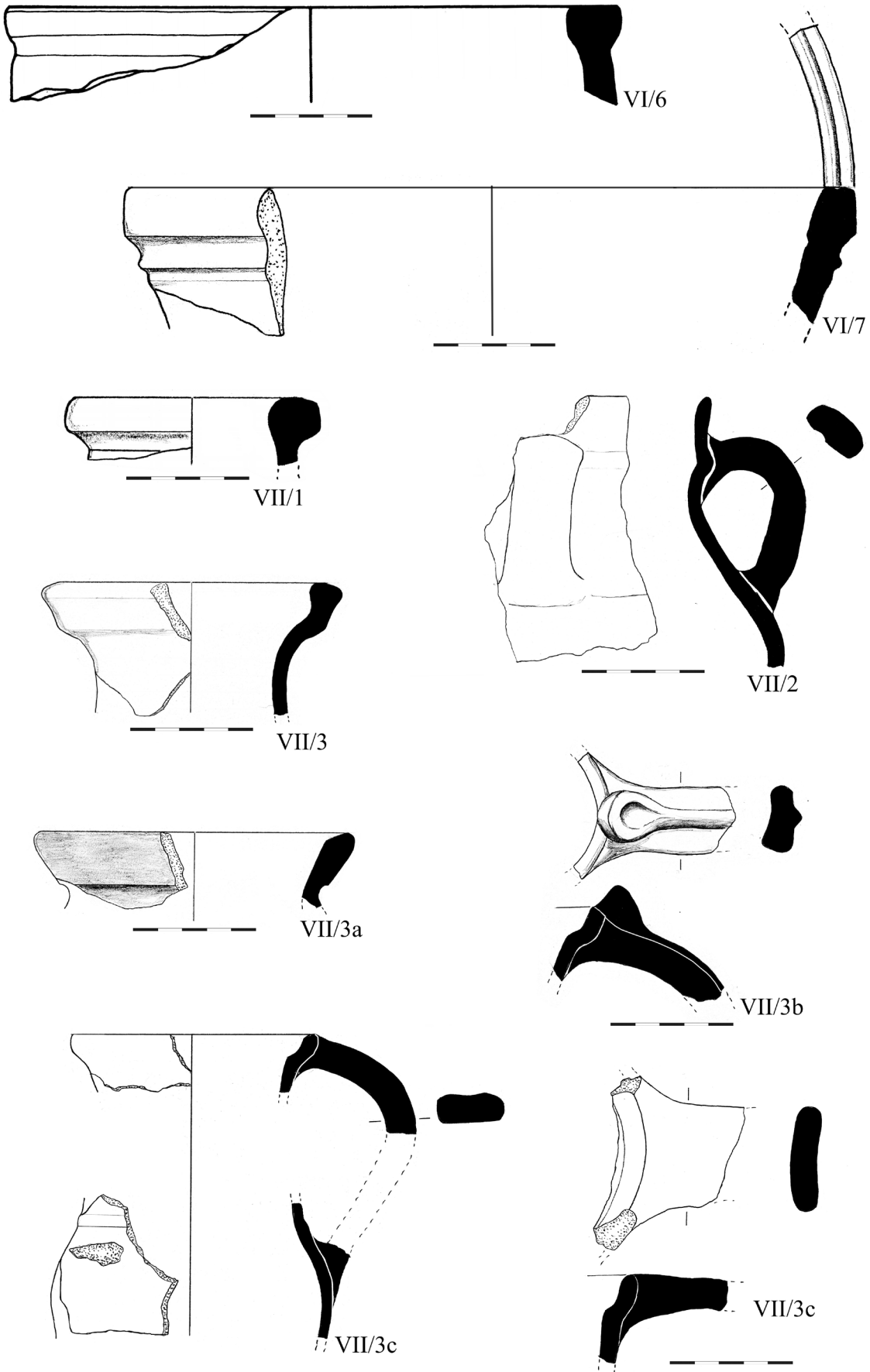

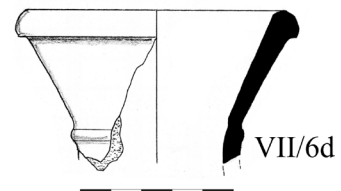
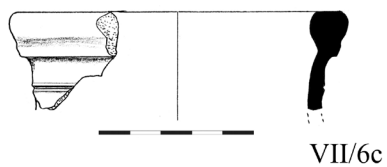
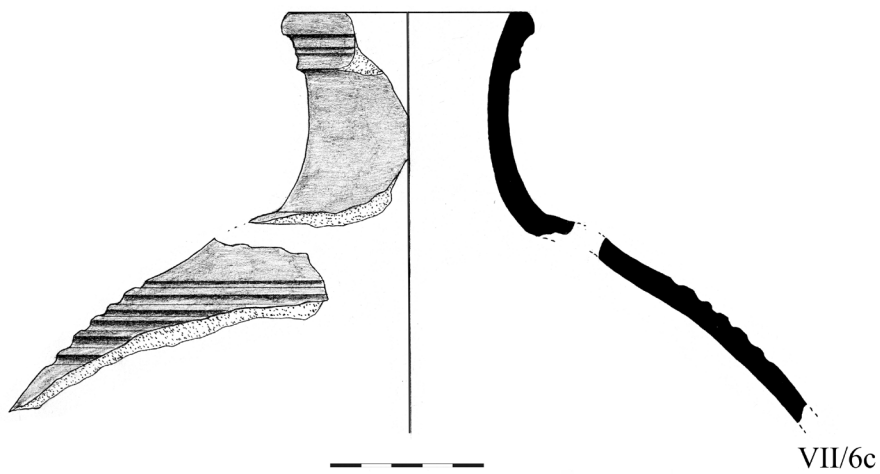
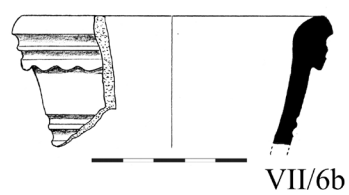
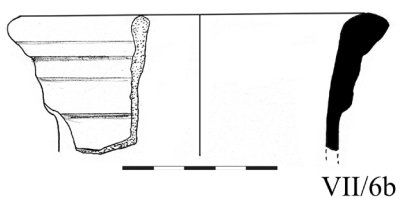
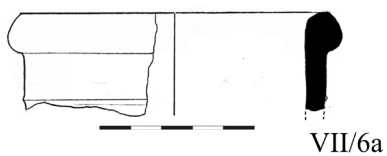
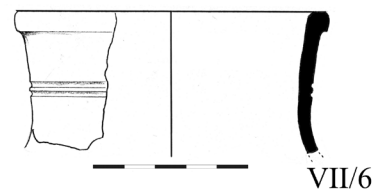
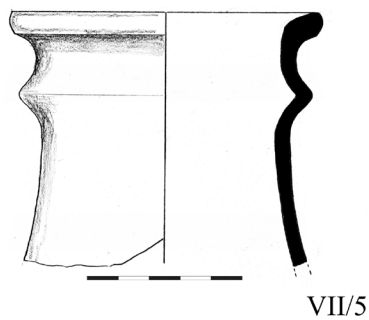
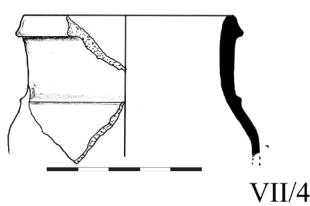
VI/4a

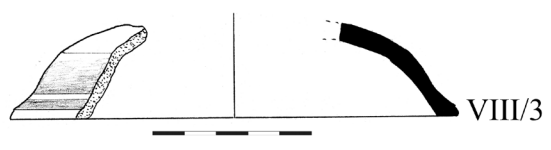
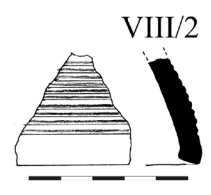
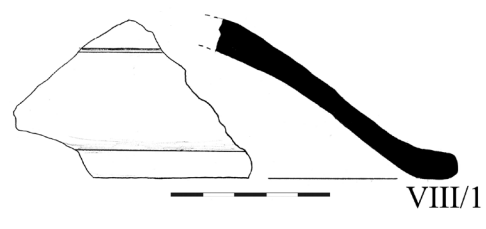
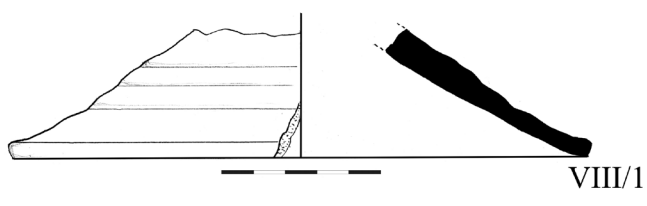
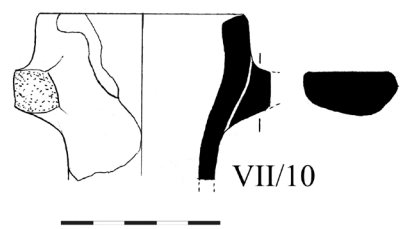
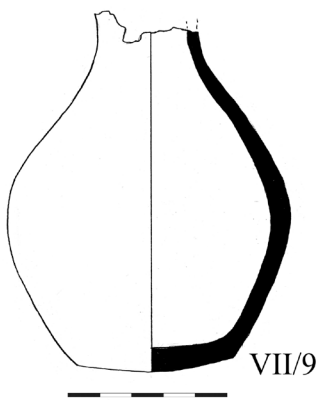
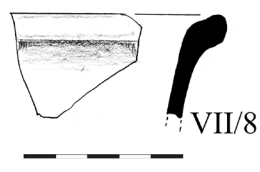
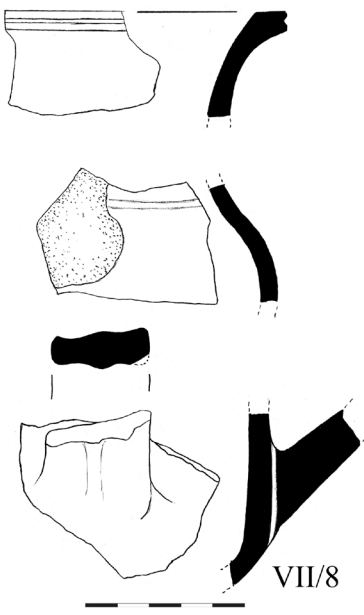
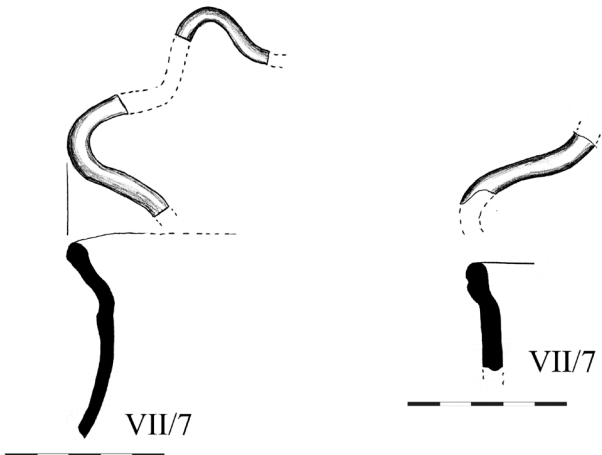

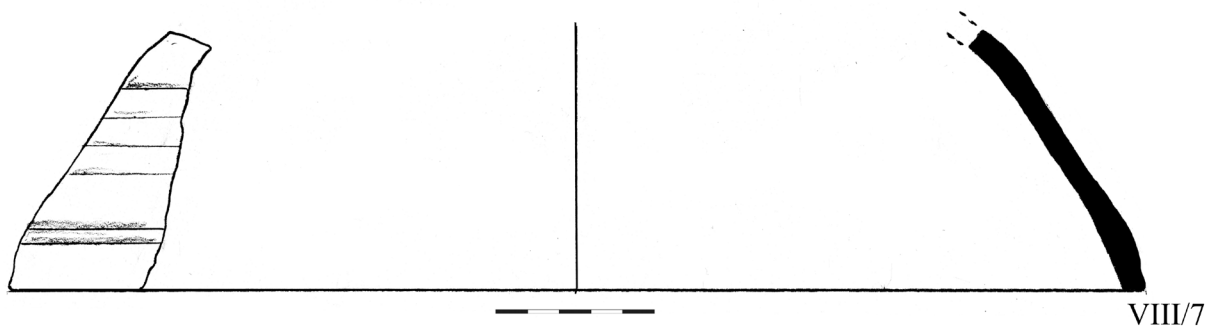
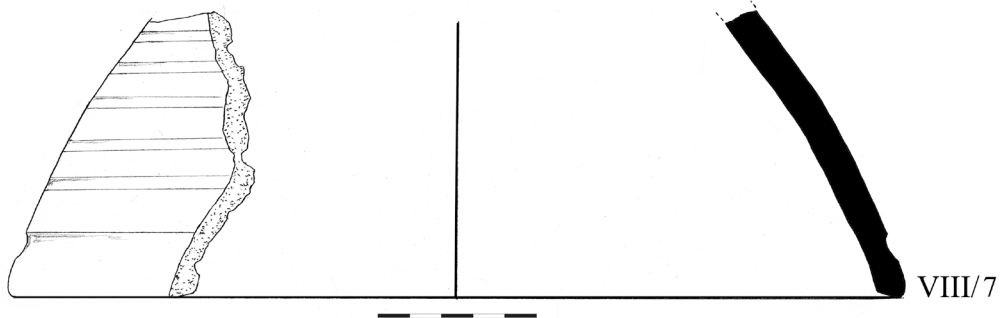
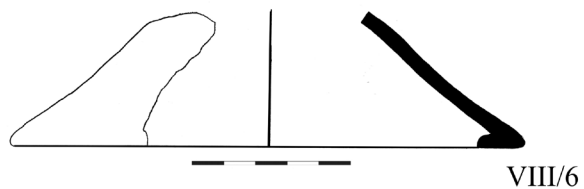
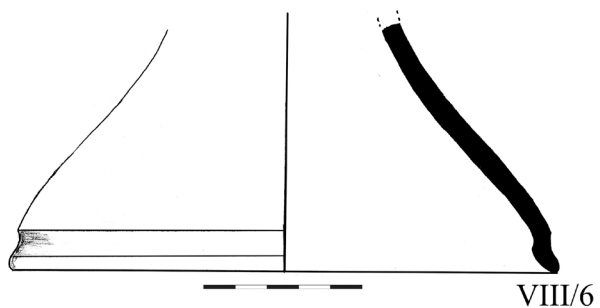
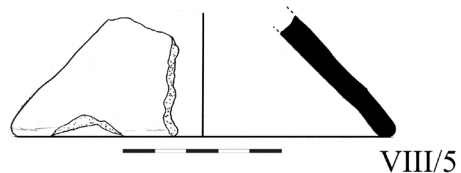
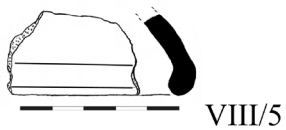
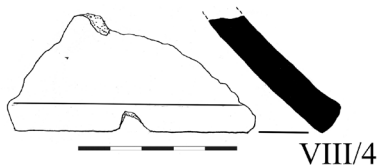
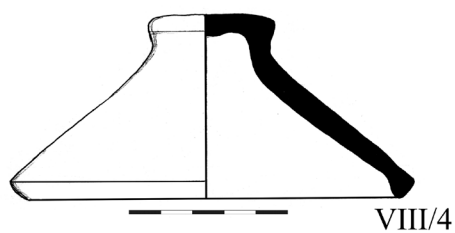
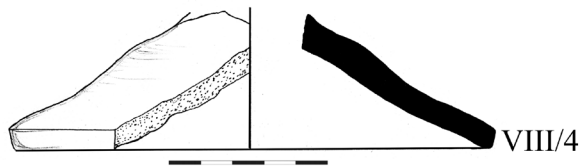
VI/5

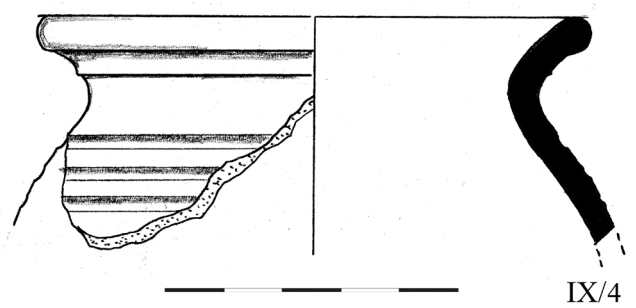
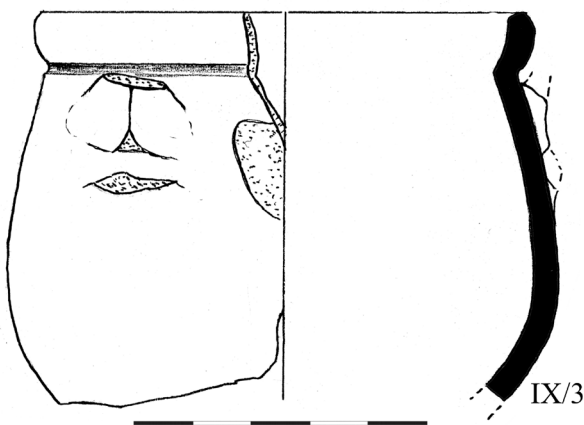
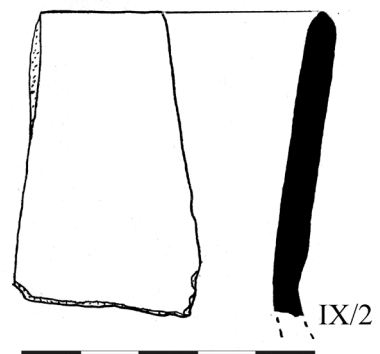
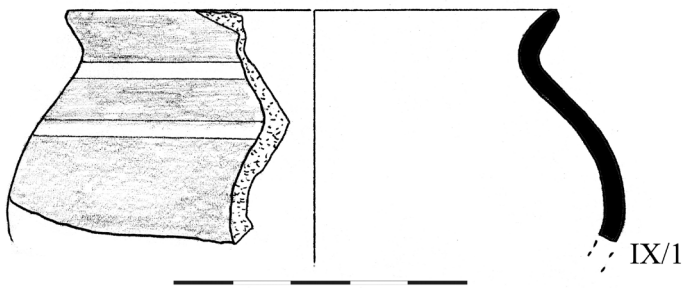
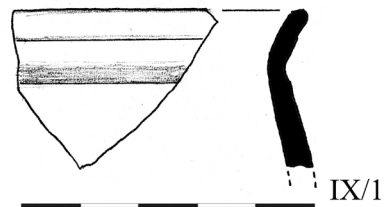
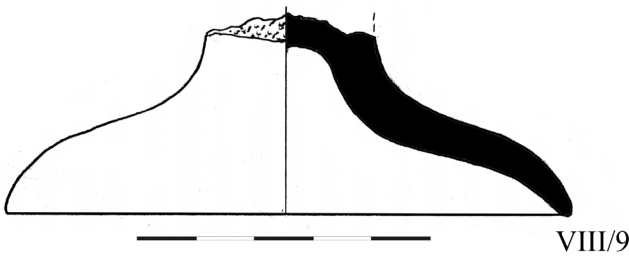
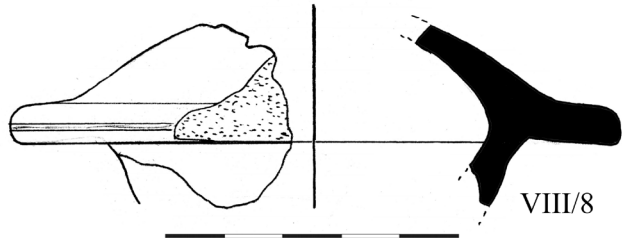
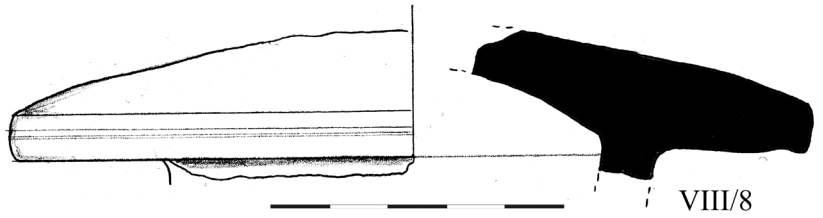
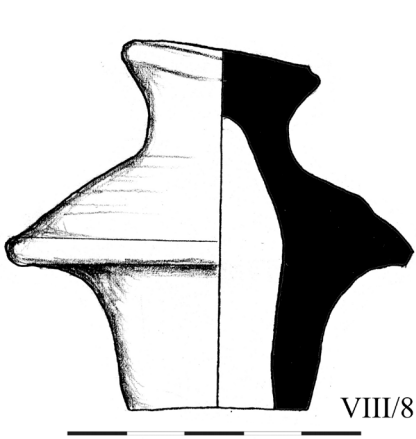

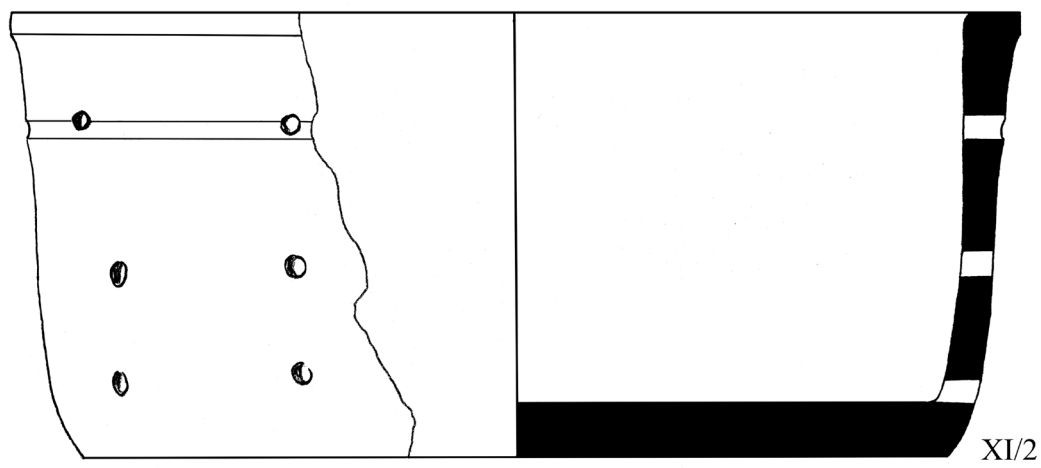
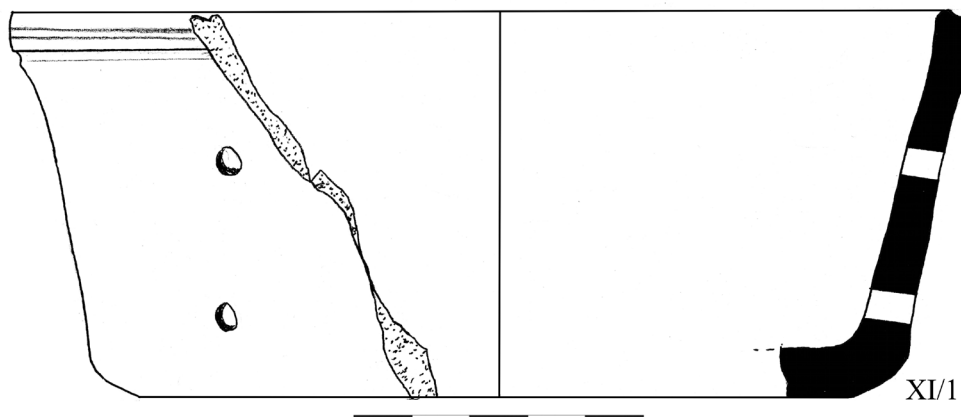
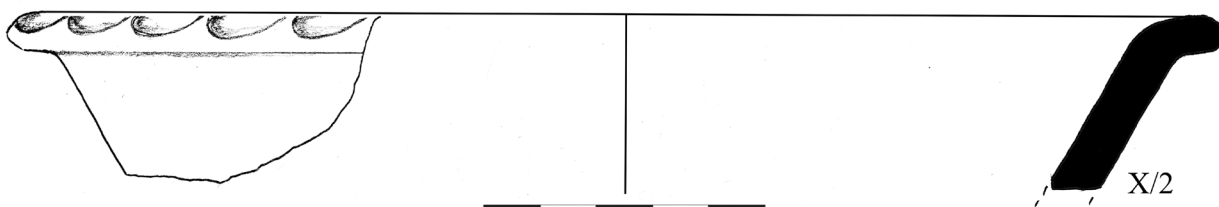
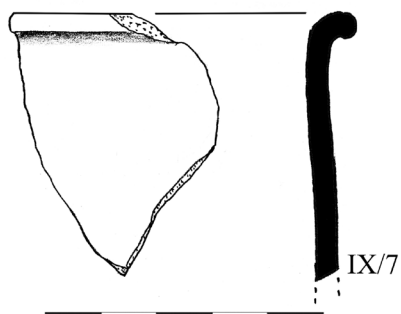
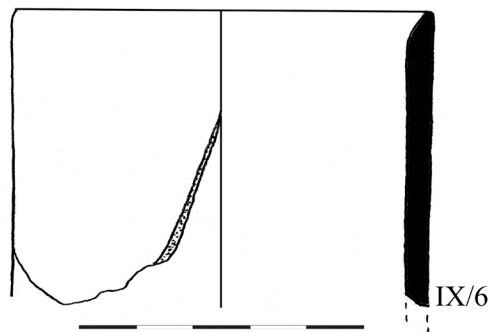
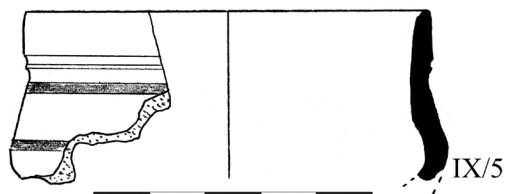

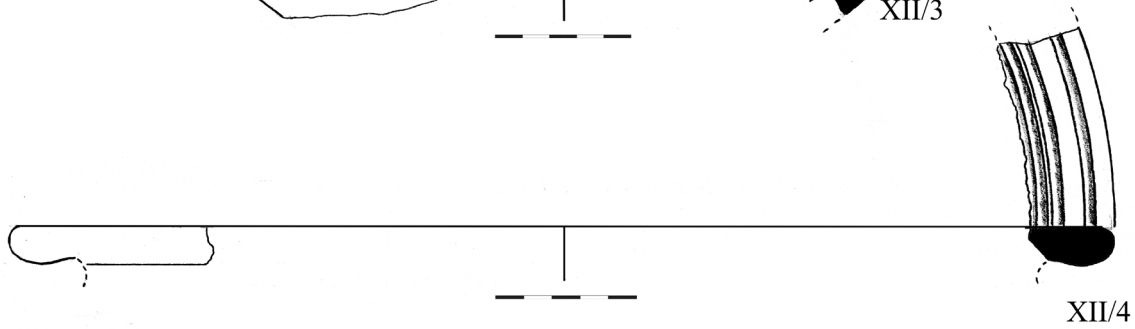
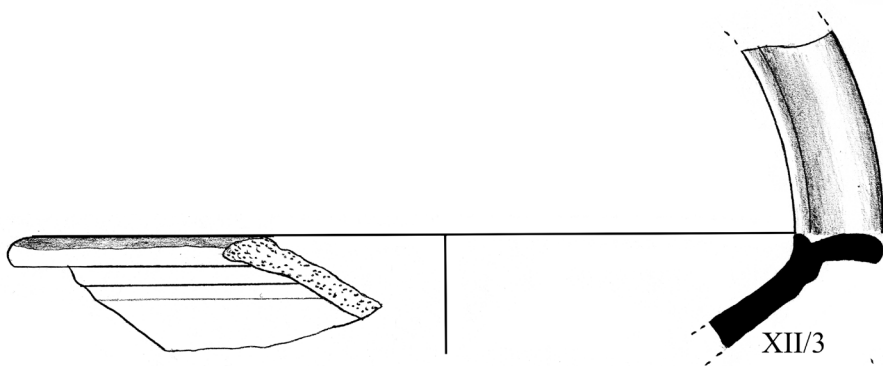
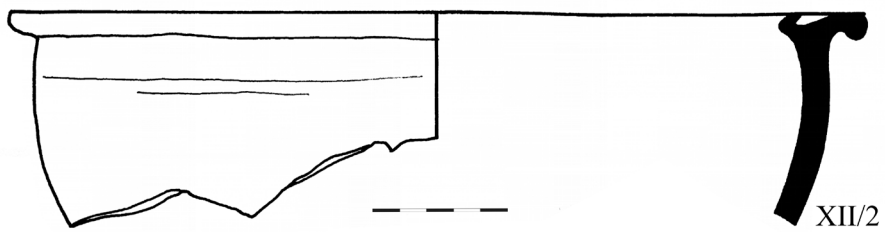
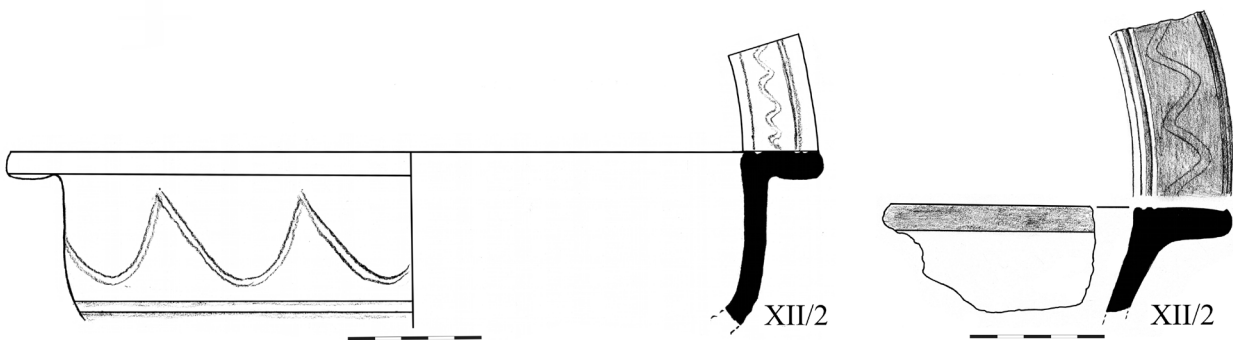
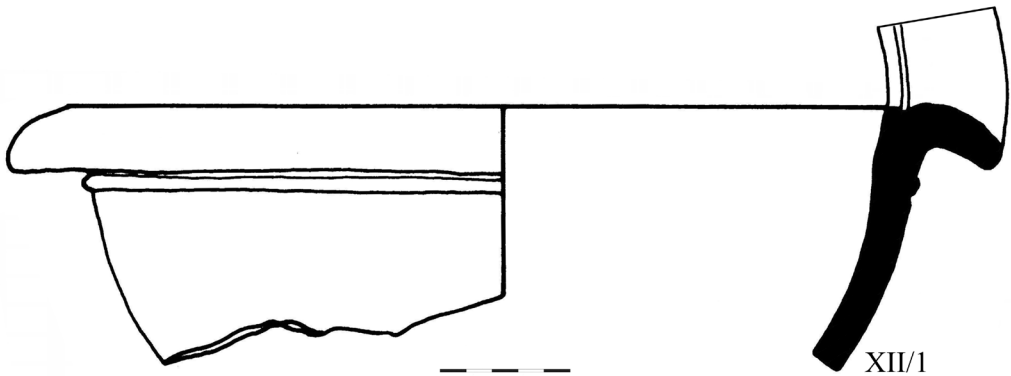

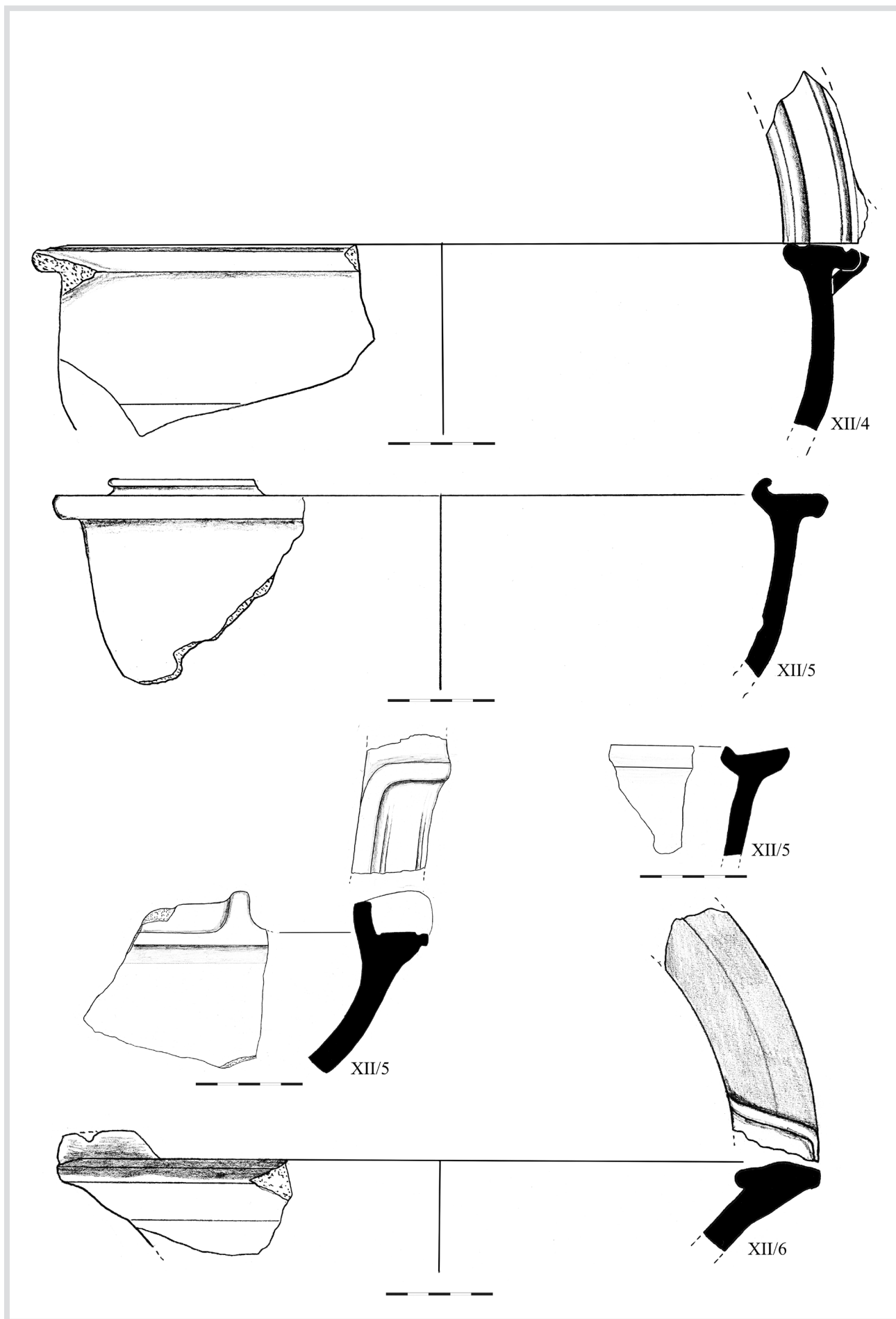

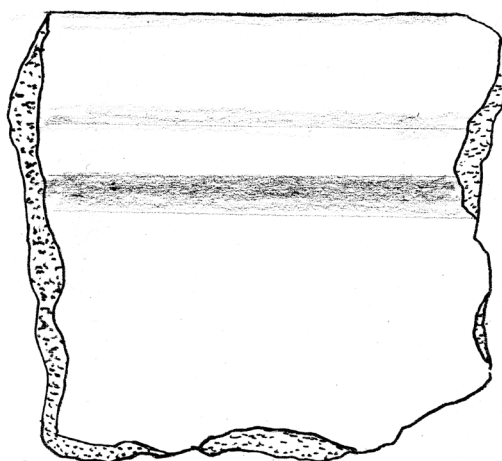

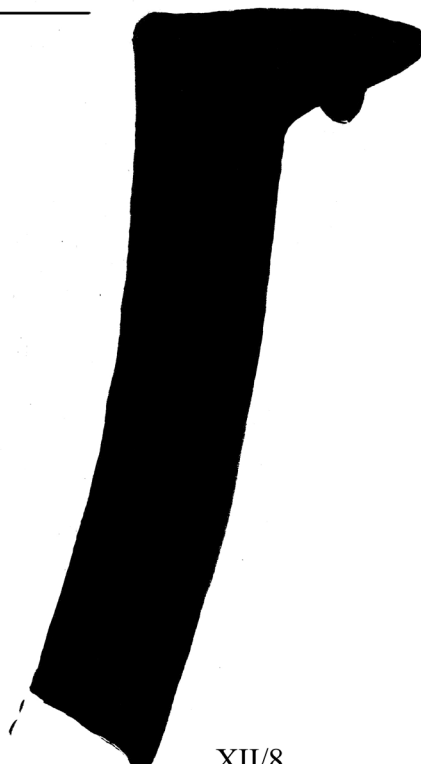
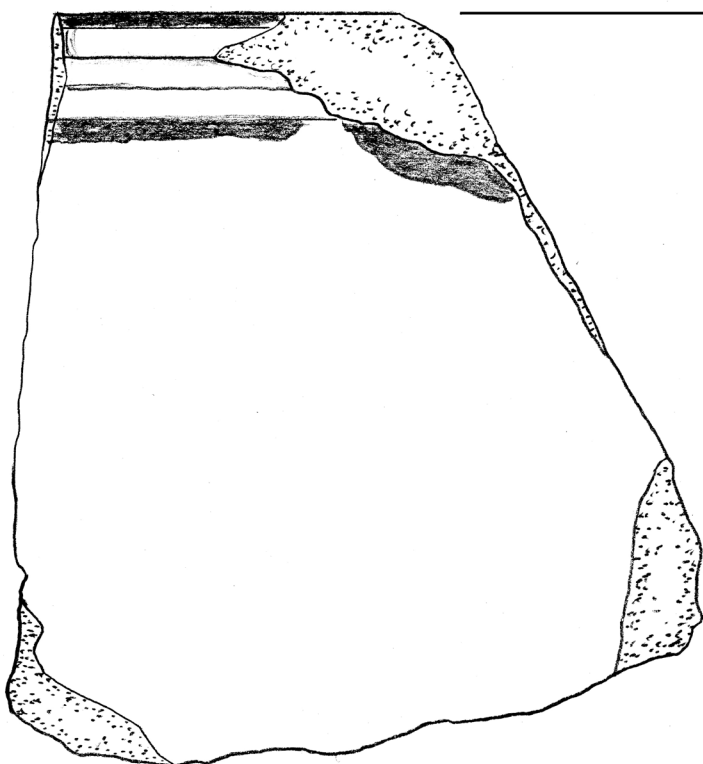

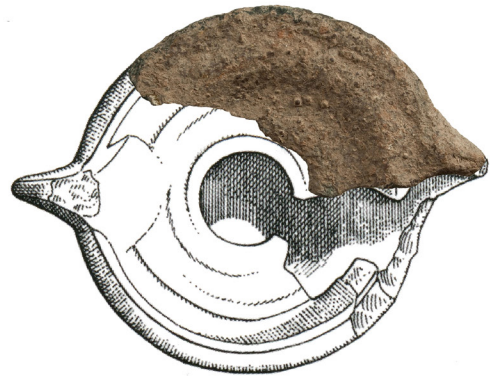
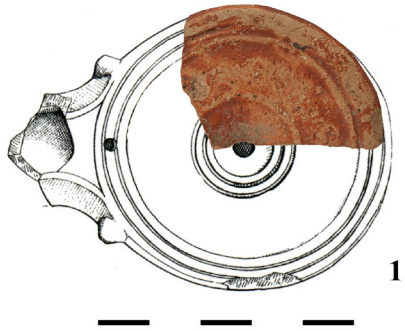

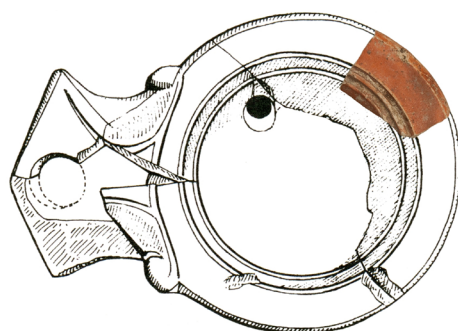
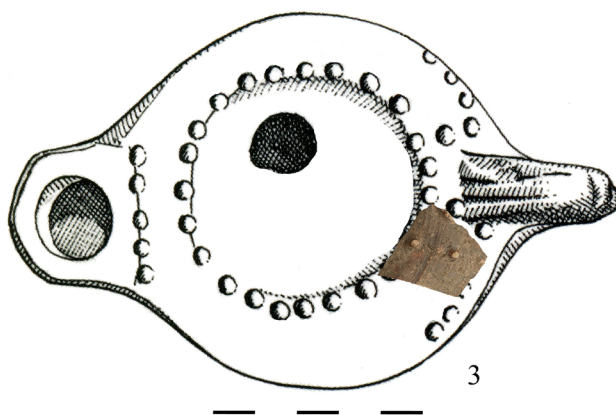
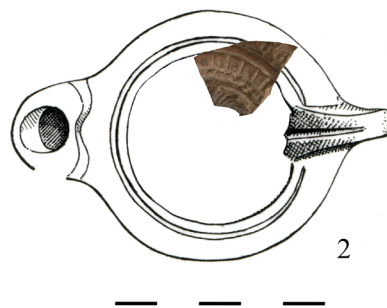
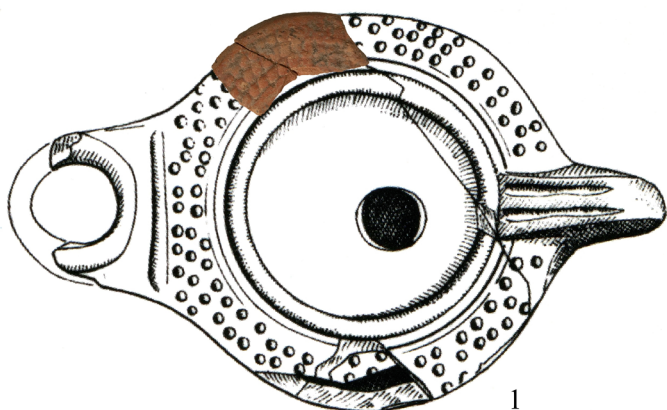

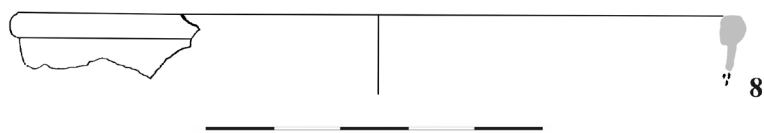
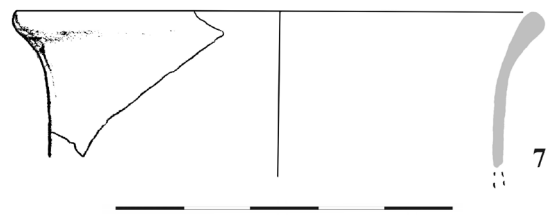
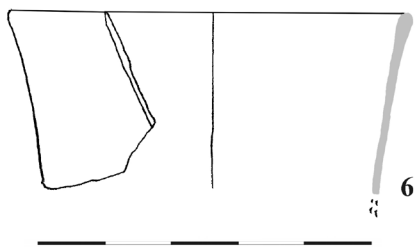
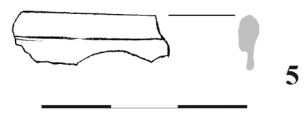
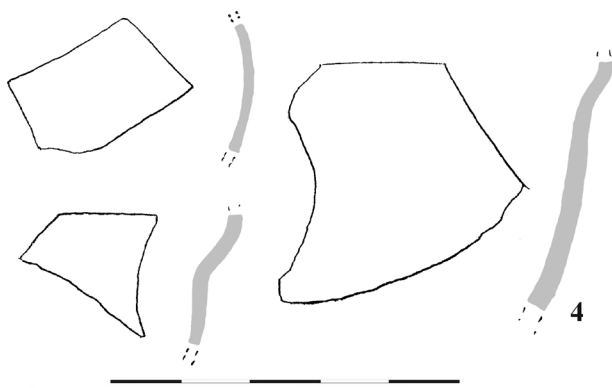
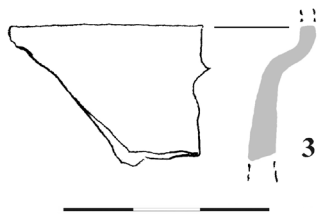
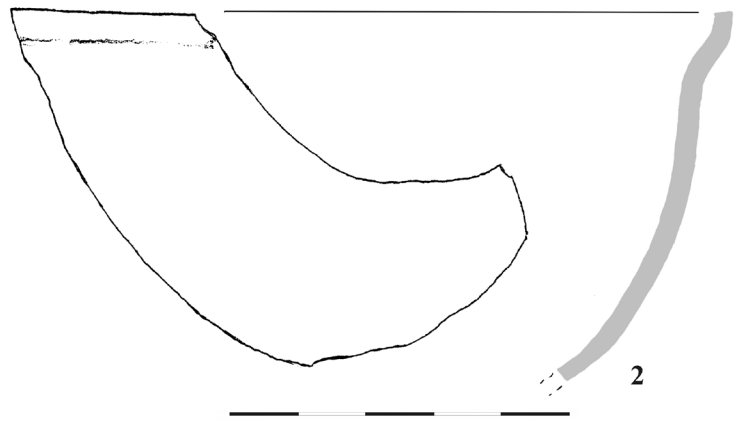
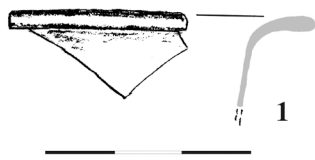
XII/7

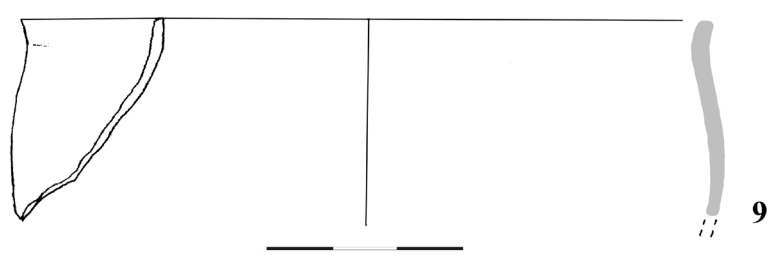
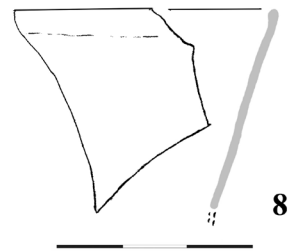
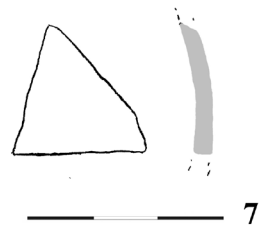
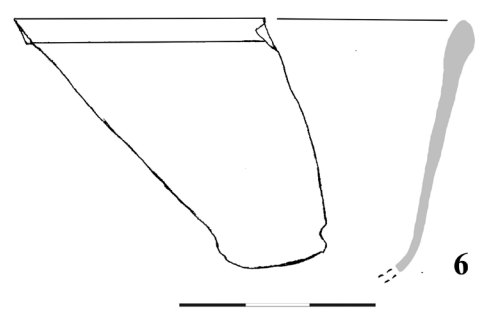
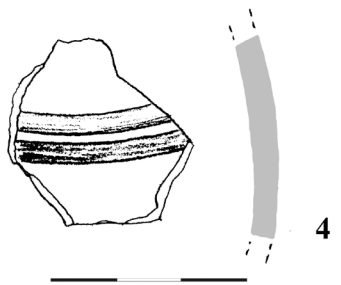
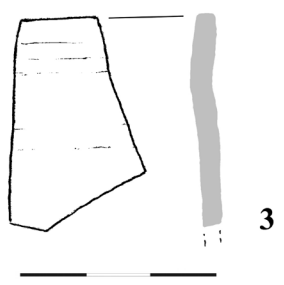
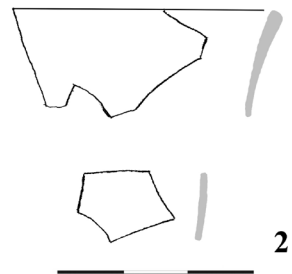
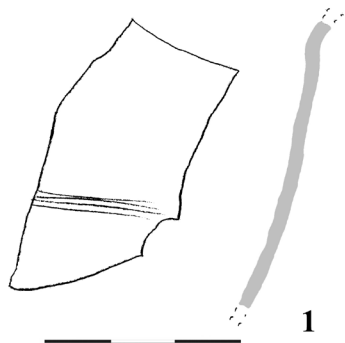

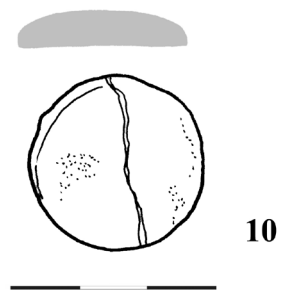
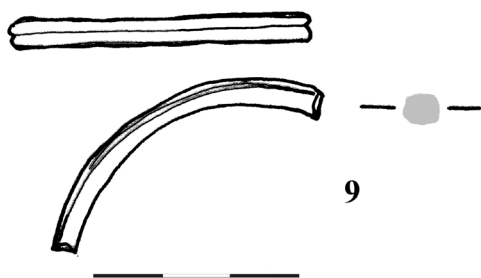
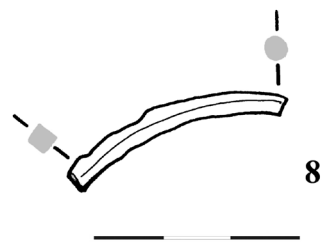
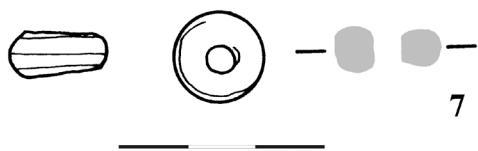
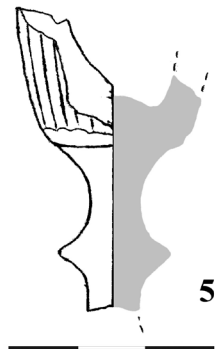
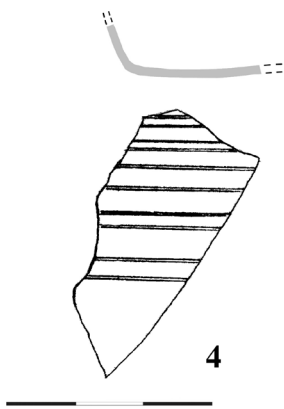
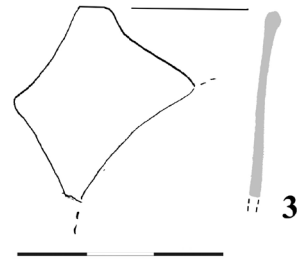
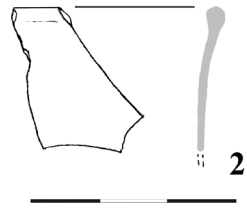
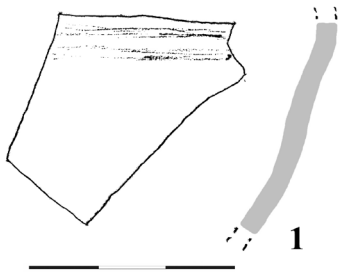
XII/8

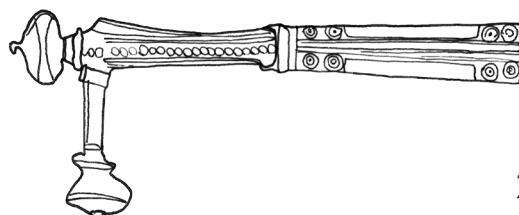
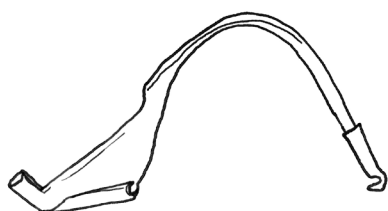
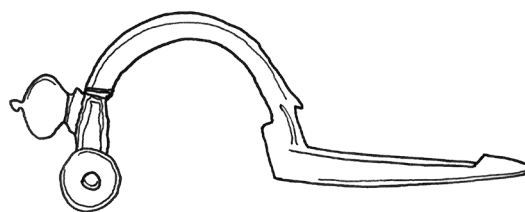
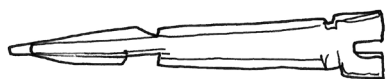

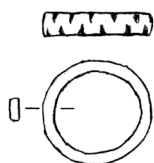

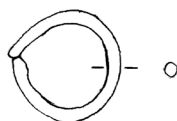
1

2

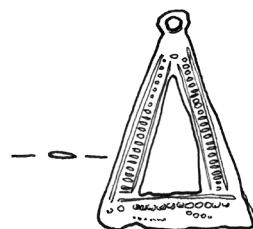
3

4

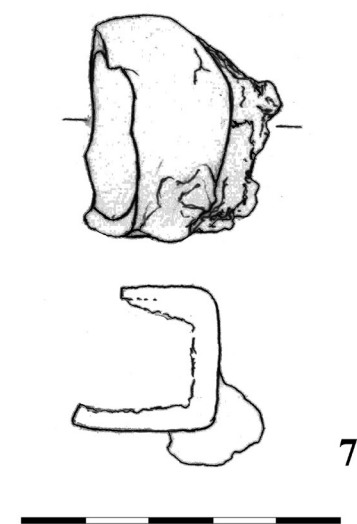
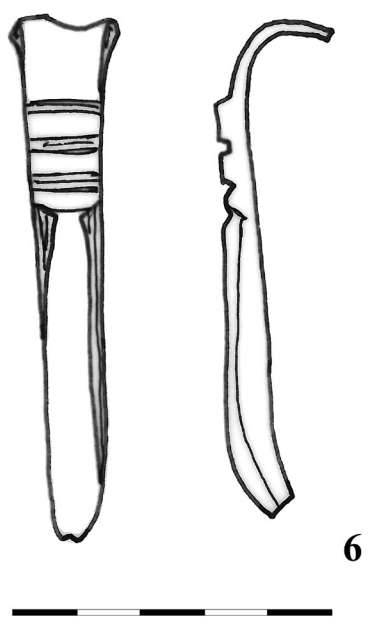
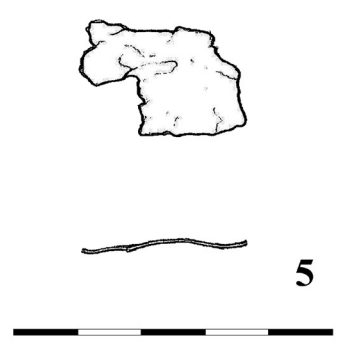
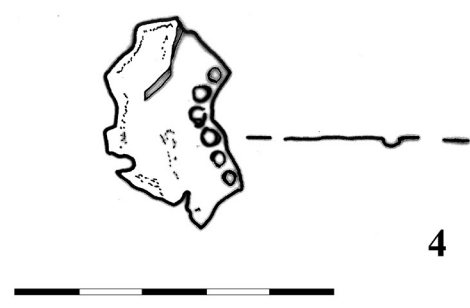
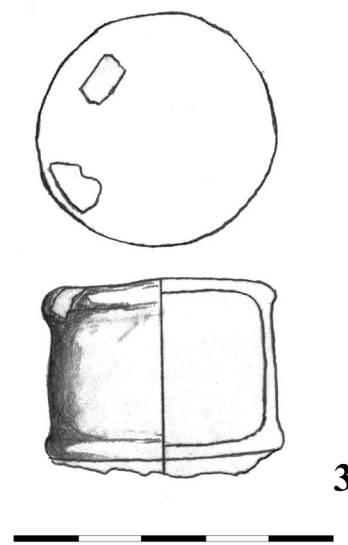
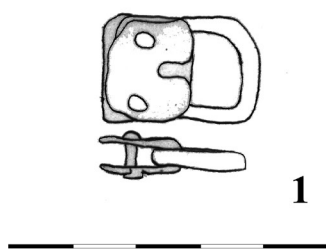
6

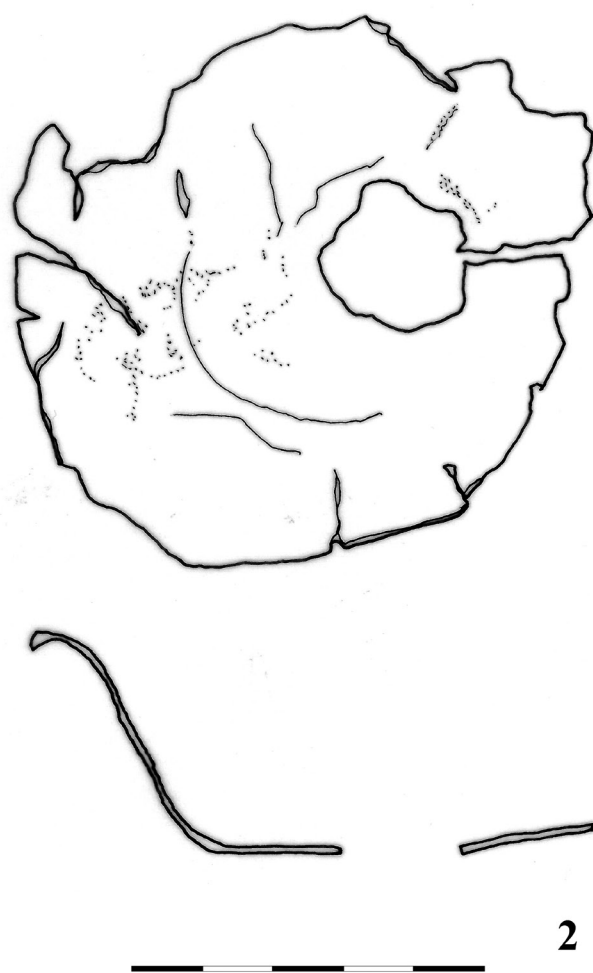
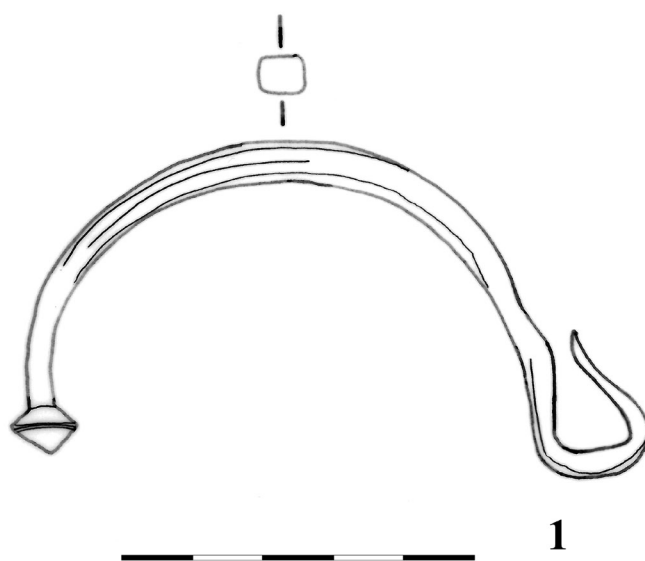
5

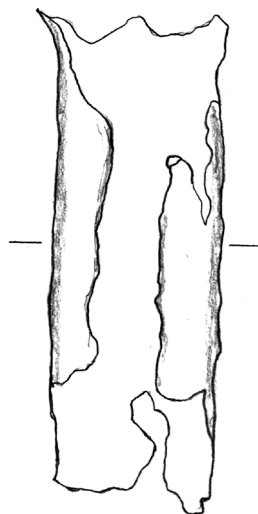

7

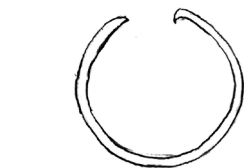

2

1

3

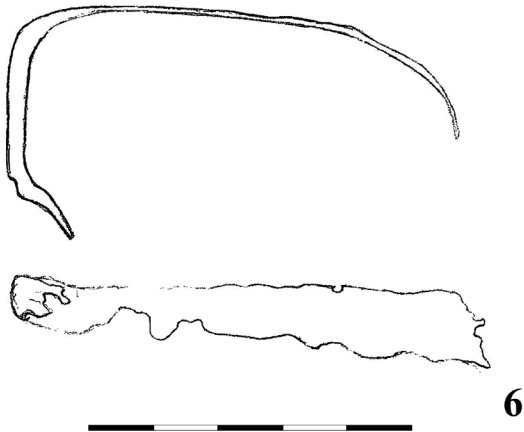
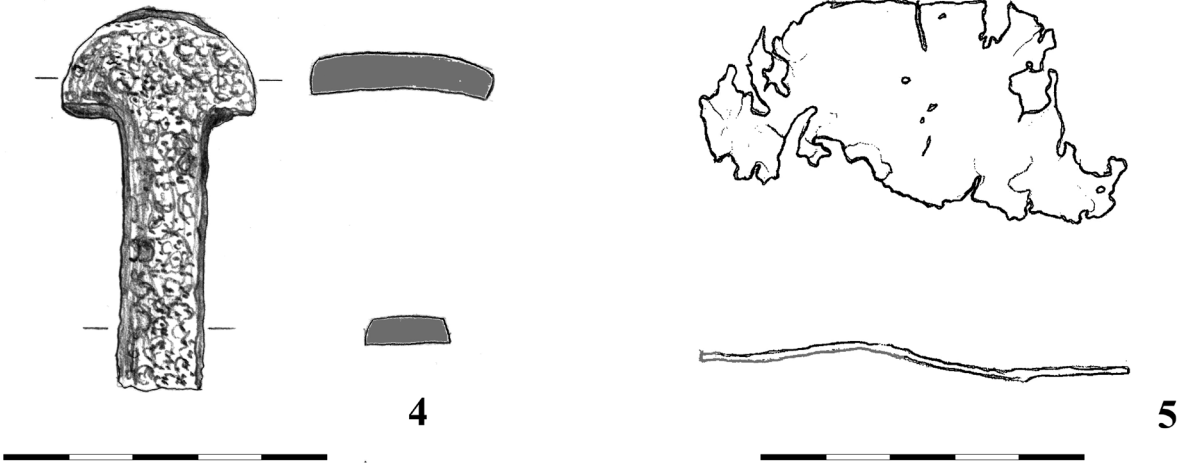
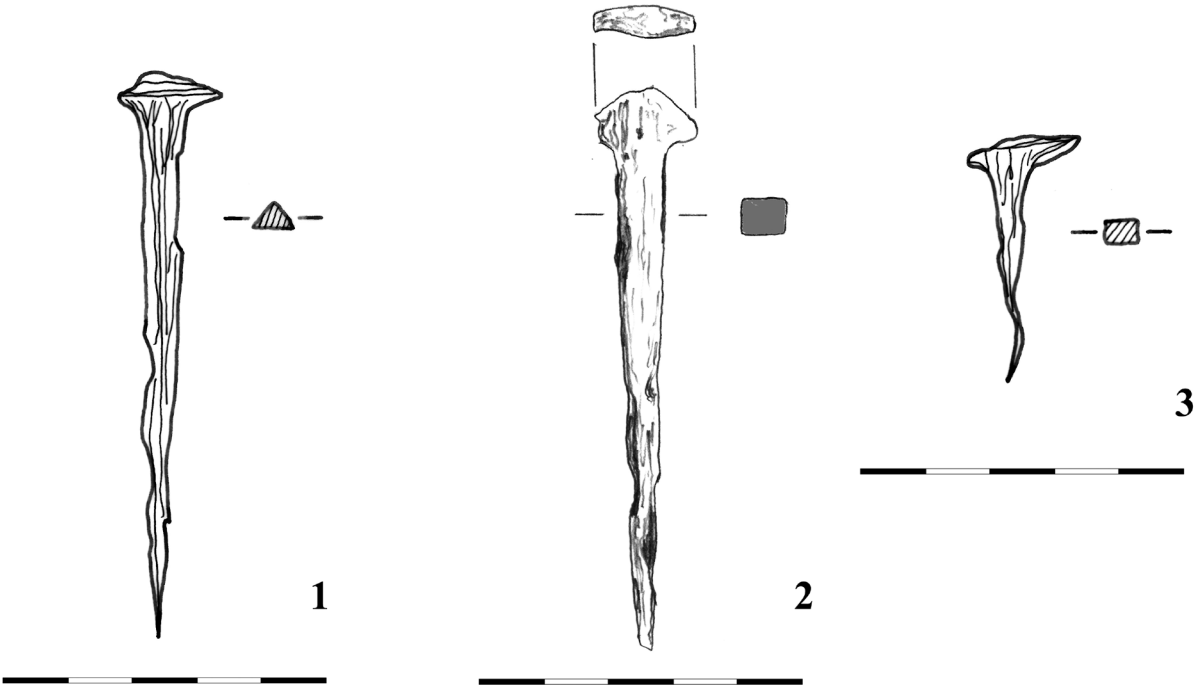

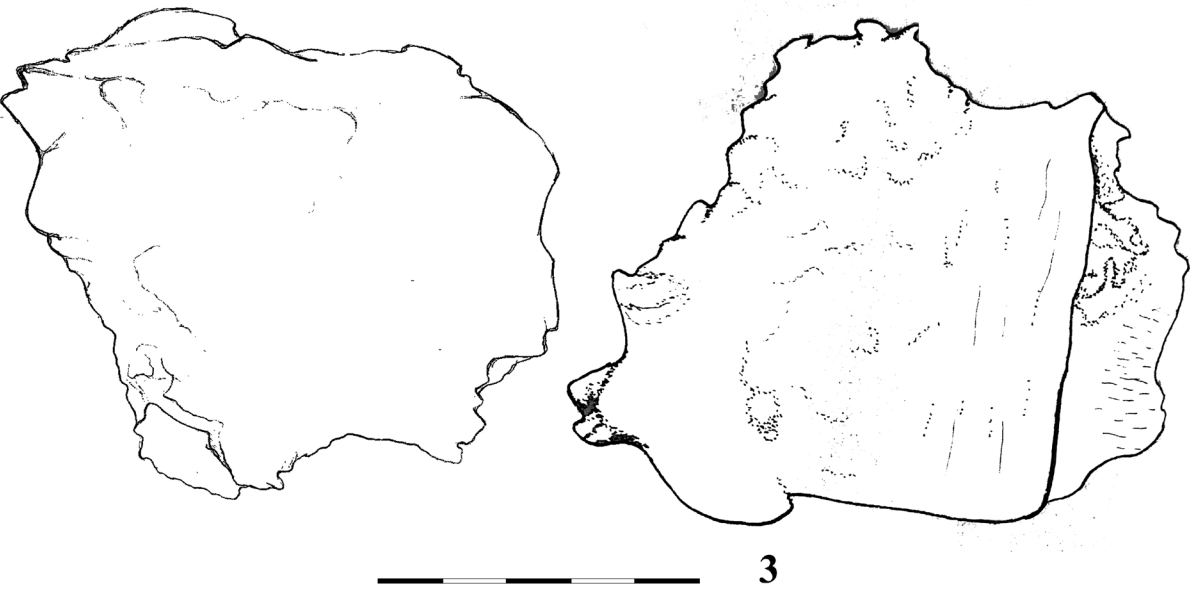
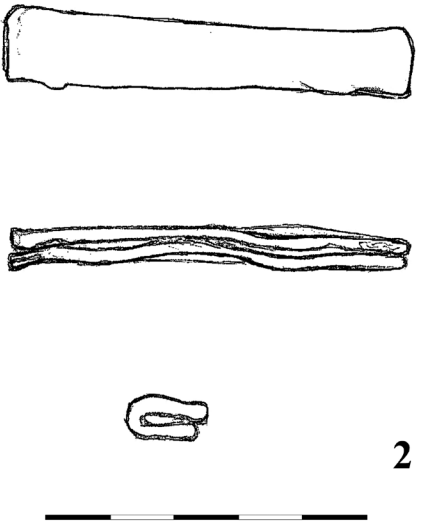
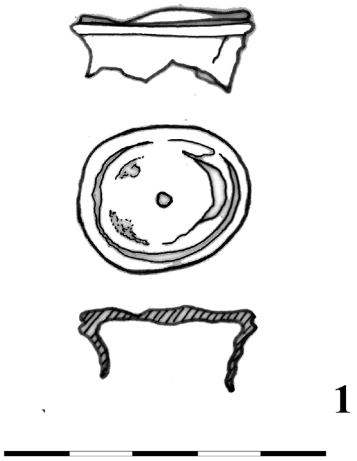
4

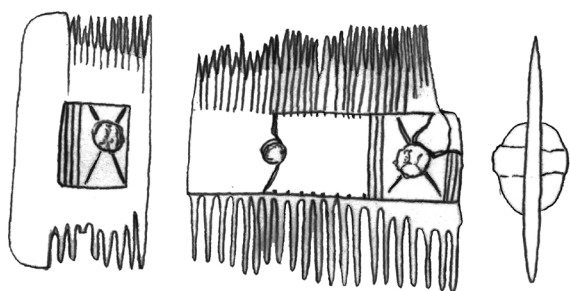

5

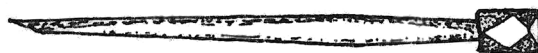

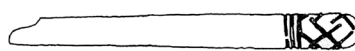

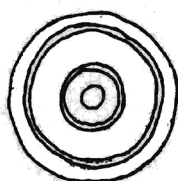
1

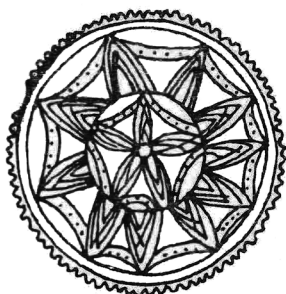
2

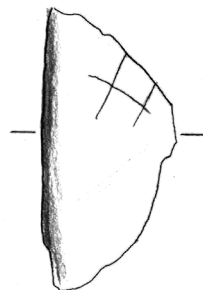
3

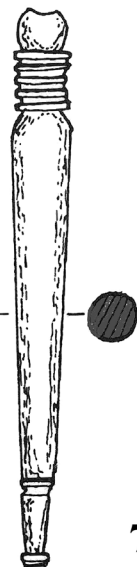
4

5

6

7

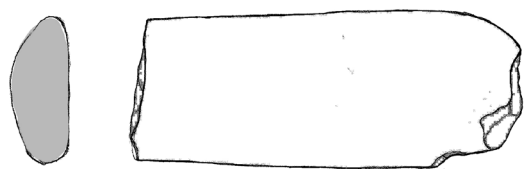

8

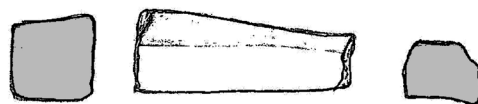

9

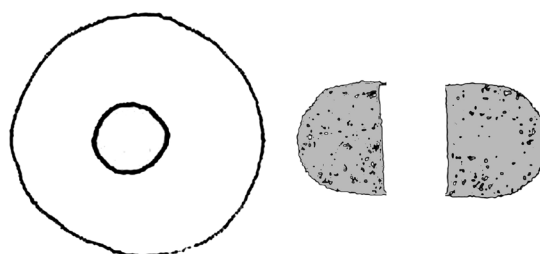

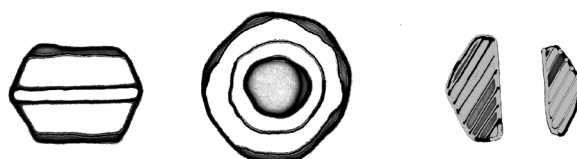
1

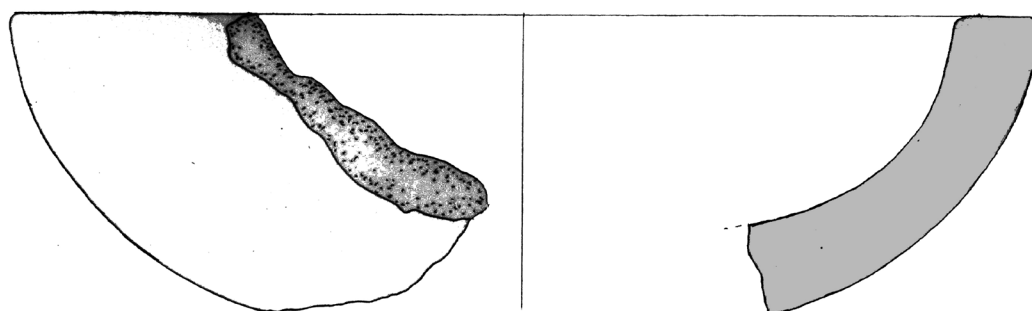
2

3

4

5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904"652"(497.11)(082)

ПЕТКОВИЋ, Софија, 1960-

Касноантичко утврђење *Norreum Margi* = Late Roman fortification *Norreum Margi* / Софија Петковић, Милица Тапавички-Илић ; [превод Милица Тапавички-Илић] = [translation *Milica Taravički-Ilić*] ; [цртежи Милица Тапавички-Илић, Марија Јовић, Јелена Котлајић] ; [drawings *Milica Taravički-Ilić, Marija Jović, Jelena Kotlajić*] ; [фотографије Софија Петковић ... [и др.]] = [photographs *Sofija Petković ... [et al.]*] ; [израда планова Катарина Илић, Дарко Зарин] = [plans *Katarina Ilić, Darko Zarin*]. - Београд : Археолошки институт = Belgrade : Institute of Archaeology, 2020 (Београд = Belgrade : Digital Art Company). - 249 стр., XLIV листова с таблама : илустр. ; 30 см. - (Грађа / Археолошки институт, Београд, ISSN 0354-1967 ; књ. 11 = Materials / Institute of Archaeology ; 11)

Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary. - Библиографија: стр. 235-249.

ISBN 978-86-6439-056-9

а) Археолошка налазишта -- Ћуприја б) Археолошки налази -- Ћуприја в) Хореум Марги